J3-4-38 Velotri.

Conte Antonio Cavagna Sangiuliani

87.

Storia

LIBRARY OF
THE UNIVERSITY
OF ILLINOIS

FROM THE LIBRARY OF
CONTE ANTONIO CAVAGNA
SANGIULIANI DI GUALDANA
LAZELADA DI BEREGUARDO
PURCHASED 1921

945.631
B887d
1764

Rare Book & Special
Collections Library

2,60

CASTRUCCII BONAMICI

DE REBUS AD VELITRAS GESTIS ANNO MDCCXLIV. ET DE BELLO ITALICO COMMENTARIOS.

AUGUSTÆ VINDELICORUM

MDCCLXIV.

Carolus Bassi

945.631
B887d
1764

CASTRUCCII BONAMICI

VITA.

PEtrus Joſephus (qui & Caſtruccius) anno MDCCX. Lucæ natus eſt in vetuſta, ac hominum ingenio præſtantium altrice Bonamicia Domo, quam porro ſuis ipſe literarum monumentis maxime illuſtravit. Excellenti enim fuit, ſed præfervido ingenio, quodque ferociam quandam, libertatemque præſeferebat, ut minus eluceret, cum ſe præcipientium doctrinæ accommodabat, emineret vero, cum ſua ſponte, arbitratuque impelleretur. Non idcirco tamen temerario atque incondito quodam ferebatur impetu, acerrimo enim, quod legendo, meditandoque efformaverat, judicio, id præſertim ſibi præſcripſerat, ut minuta atque exilia negligeret, ampla ac grandia ſedulo, ſtudioſeque conſectaretur. Nulli ſe doctrinæ præcipue addixerat; cujuslibet enim elementa perdiſcendi moleſtiam ferre vix poterat. Ipſa tantummodo trahebatur ad literas voluptate, quam potiſſimum in veterum Græcorum, Latinorumque ſcriptis lectitandis, memoriæ mandandis, imitandiſque percipiebat. Quod non ad illam elegantiæ, ſimplicitatis, gravitatiſque formam fictum, expreſſumque eſſet, faſtidiebat, abijciebatque. Quare a natura factus ad facilem optimarum rerum imitationem, cum animum plurima jam lectione imbutum adijceret ad ſcribendum, ipſa, quæ mente comprehenderat exempla, non verborum tantum nitore atque ordine, ſed & ſententiarum vi ac dignitate referebat. Cum enim in illis doctrinarum fontibus diu hæſerit, & quodammodo habitarit, animum plurimarum atque maximarum rerum cognitione compleverat, atque ad liberæ cujuſdam, ingenuæque doctrinæ modum, uſumque temperaverat atque ſubegerat.

 Hinc

Hinc civilem callebat ſcientiam, de humanæ naturæ indole, de varietate morum, de affectibus excitandis, moderandis, regendisque acute, ſagaciterque disputabat. Multum in veteri, recentiorique etiam cognoſcenda verſabatur hiſtoria, quam penitus perſpectam habuit, atque ex Xenophonte, Polibio, Cæſare, Livio, quos diu volutaverat, excellentem animo res geſtas ſcribendi formam præceperat, quam deinceps in Commentariis de Rebus ad Velitras Geſtis, deque Italico Bello, vel expreſſit, vel ſi id dictum videatur audacius, felices ad exprimendum niſus edidit. Tanta elegantiæ, ac nitori conjuncta vis, ac gravitas elucet, tanta explicandarum rerum, actionum, conſiliorumque omnium ratio, ut cum ad veritatem cuncta exigi in ſcribendo appareat, ſenſim in animum illabatur una cum plurima jucunditate fides. Ac ne, quæ deſcribenda ſuſceperat, armorum uſum, bellicam artem ignoraret, ſtipendia facere in Neapolitano Caroli Regis exercitu voluit, iiſque rebus, quæ narranda ſibi erant, intereſſe. Atque exinde Caſtruccii nomen aſſumpſit, ut præclariſſimi Ducis Civis ſui memoria vehementius ad bellicam laudem incenderetur, ac gloriam. Quo tamen major Caſtruccio illi alteri in bellis uſus, ac honor fuit, eo huic noſtro ad literas fuit, quam ad pugnas ſupellex inſtructior. Ut in Italico bello exponendo propius accederet ad veritatem, Ciſalpinam, qua id geſtum erat, luſtravit Galliam, locaque omnia itinerum, Caſtrorum, præliorumque exploravit. Præſertim Genuæ, ne quid ad illius percelebris obſidionis deſcriptionem deeſſet, immoratus eſt diu.

In Poeſi quoque latina non vulgariter inclaruit, ut ex elegantiſſimis, miroque numerorum artificio conjunctis verſibus, quos vel ad Catulli, vel ad Horatii temperavit ſtylum, conſpicitur.

Adoleſcentiam in Piſana, Patavinaque Academia, reliquam vero ætatem vel Romæ, vel Neapoli tranſegit. Militaris muneris ratio Neapoli detinebat invitum, unde, cum licebat, Romam cupidiſſime convolabat, vel quod veterum illorum, quos admirabatur, ma-

maxime patriam ſedem adamaverat, vel quod ingeniorum cultricem urbem, fautricemque cognoverat, vel demum quod amicorum, quos illic ſibi devinxerat, conſuetudine delectabatur. Amicitias enim non aſſentatorio, aulicoque more, ſed ingenue & ſine ambitione excolebat; proinde iis præcipue utebatur perpaucis, quos politiori ingenio, elegantique doctrina præſtare noverat, quorum pleroſque in carminibus ſuis commemorat. Præ cæteris vero Cajetano ſe Fortio Romanorum Præſulum doctiſſimo, atque ad omnem laudem virtutemque inſtructiſſimo in intimam tradiderat familiaritatem & fidem; ſe ab eo non ob fortunam, ſed ob animi candorem, ingeniumque æſtimari cum cerneret, in eodem diligendo, colendoque erat obſervantiſſimus. Philippum etiam majorem natu fratrem, & ipſum Latinum Scriptorem optimum (ut ex aureo illo de Claris Pontificiarum Epiſtolarum Scriptoribus libro apparet) non ob naturæ conjunctionem tantum, ſed ob ſtudiorum ſimilitudinem ſingulari quodam amore & pietate proſequebatur. Principum etiam virorum, ad quam non aſpirabat nimis, non caruit tamen gratia.

Trojanus Cardinalis Aquaviva, cujus hortatu conſcribendam ſuſceperat hiſtoriam, ſua commendatione a Carolo utriuſque Siciliæ Rege honeſtiorem in militia locum impetravit.

Philippus Borbonius Parmæ, Placentiæque Dux, cui alterum de Italico Bello volumen inſcripſerat, ipſum, Familiamque ejus perpetuo Comitis diplomate decoravit. Genuenſis Reipublicæ Senatus, cui tertius eorumdem Commentariorum liber inſcriptus fuit, deceta de eo fecit ampliſſima. Benedictus vero XIV. Pontifex poſt hominum memoriam doctiſſimus, & doctorum hominum amantiſſimus, magno Caſtruccii ingenio, pulcherrimiſque Commentariis delectatus alterum ætatis ſuæ Cæſarem appellabat. Quin immo non vulgari Pontificis apud Regem commendatione factum eſt, ut ſtipendia illi extra ordinem aucta fuerint majorem in modum. Ad Aulæ nihilominus tolerandas moleſtias natura fuit impatiens, apertoque de multis,

ac libero ſermone in potentiorum Aulicorum offenſiones incidebat; proinde nunquam eam, quæ illi debebatur, fortunam eſt conſequutus, & quam habuiſſet, ſi in alia tempora tantum hominis ingenium incidiſſet.

Animo erat pluſquam pro cenſu liberali, pecuniæque, quam facile profundebat, plerumque indigens. Quare cum uſu tam auri, quam honorum, ac gloriæ fuerit cupidiſſimus, ſive animi ægritudine, ſive etiam vitæ intemperantia in longum ac permoleſtum aquæ intercutis incidit morbum, cujus initia negligens, ac deinceps incrementa ſentiens Neapoli in Patriam ſe contulit, ubi diu conflictatus cum valetudine, demum de vita non tam ex medicorum ſententia, quam ex virium aucta imbecillitate deſperans, nihil reliqui fecit, quo per Religionem expiaret animum, ac Divinum Judicem jam prope adventantem, ſibi exorabilem, placabilemque redderet. Demum magno Civium, literatorumque hominum mœrore annum agens vix non L. obiit Lucæ, honorificeque elatus ac ſepultus eſt in Æde Vincentio, & Anaſtaſio ſacra.

INDEX
GEOGRAPHICUS, ET MILITARIS,
LATINE, ET ITALICE.

ABdua	Adda fiume.
Agmen primum	la Vanguardia.
medium	il centro dell' eſercito.
extremum, ſive noviſſimum	la Retroguardia.
Agonia	la Gogna fiume.
Ala equitum	Reggimento di cavalleria.
Alae pecunia publica	la caſſa del reggimento.
Albingaunum	Albenga Città nello ſtato di Genova.
Albintemelium	Ventimiglia Città.
Albitiola	Arbizola luogo nello ſtato di Genova.
Allobroges	Savojardi.
Allobrogum dux	il Duca di Savoja.
Alpes Cottiæ	le Alpi Cozie, che dividono il Piemonte dal Delfinato.
Altum	Alto terra negli ſtati del Re di Sardegna.
Amiternum	S. Vittorino Città nell' Abruzzo.
Anagnia	Anagni Città nella Campagna di Roma.
Anien	Teverone fiume.
Antecurſores	i Forieri.
Antias portus	porto d' Anzo nella Camp. di Roma.
Antipolis	Antibo Città.
Apua	Pontremoli Città.
Aquæ Sextiæ	Aix Città in Provenza.
Aquæ Statellæ	Acqui Città.

in

in Aranguesiano villa	Aranguez villa del Re di Spagna.
Architectus militaris	Ingegnero.
Argentium	Argens fiume.
Aricinum nemus	il boſco di Genzano, o di Diana.
Arena) *Arenarium ſuburbanum*)	S. Pier d' Arena ſobborgo della Città di Genova.
Armamentarium	l' armeria.
Armis intentis	con bajonetta in canna.
Arx Mariana	la Fortezza di S. Maria ſul Golfo della Spezza.
Aſculani	gli abitatori d' Aſcoli Città nella Marca d' Ancona.
Aſculani	gli abitatori d' Aſcoli di Satriano Città nella Capitanata Provincia del Regno di Napoli.
Aſſietenſis collis	un colle nella Contea d' Aſti.
Aternus	Peſcara Città nell' Abruzzo.
Aulla .	l' Aulla Fortezza in Lunigiana.
B *Alearis minor*	Minorica Iſola.
Baliſta, & Letus nunc Peregrini montis	l' Alpe di S. Pellegrino.
Barcinoneta vallis	la valle di Barcellonetta nel Piemonte.
Bardinetum	Bardineto terra.
Baretium	Varaſe terra dello ſtato di Genova in Lunigiana.
Batavi	gli Olandeſi, le Provincie unite.
Batianorum Auguſta	Baſſignana terra nella Lomellina.
Belgæ	Fiamminghi.
Belgica legio Prætorianorum	il reggimento delle Guardie Vallone.
Belgium	le Fiandre, i Paeſi baſſi.
Biremis	Galeotta.
Boactus	Vara fiume in Lunigiana.

Bo-

Bobium	Bobbio Città nel Ducato di Milano.
Boii	i Bavari, la Baviera.
Bolzanetum	Bolſanetto luogo preſſo Genova.
Bonus portus	Buomporto terra.
Bormia	Bormia fiume.
Bormienſis vallis	Val di Bormia.
Boruſcus	Pruſſiano.
Boſcum	Boſchi terra nell' Aleſſandrino.
Breda	Breda Città in Fiandra.
Brigantium	Briancon Città nel Delfinato.
Britanni	gl' Ingleſi.
Britannicum promontorium	Capo Brettone nella nuova Francia in America.
Brixellum	Berſello terra nel Ducato di Reggio.
Brunetum	Brugnato terra dello ſtato di Genova in Lunigiana.
Brutii	i Calabreſi, la Calabria.
Butunti	gli abitatori di Bitonto Città, Bitontini.
C *Æſena*	Ceſena Città.
Cajeta	Gaeta Città.
Calones	coloro che aſſiſtono al bagaglio, Bagaglioni, Saccardi.
Camertes	gli abitatori di Camerino Città.
Campania	Terra di lavoro, Provincia del Regno di Napoli.
Campus frigidus	Campofreddo terra nello ſtato di Genova.
Campus Sanctus	Campoſanto luogo nel territorio di Bologna.
Capheronia	Garfagnana.
Caprauna	Caprauna terra.
Capriata	Capriata terra.
Carinianus	Carignano luogo nella Città di Genova.

Car-

Caroſium	Caroſio terra.
Carraria	Carrara Città nel Ducato di Maſſa in Lunigiana.
Caſale	Caſale di Monferrato Città.
in Caſſinatem	verſo monte Caſſino nel Regno di Napoli.
Caſtellum	Baſtione, Forte, Fortino.
Caſtra	gli alloggiamenti, il campo.
Caſtrum novum	Caſtelnuovo terra in Garfagnana.
Caſtrum novum	Caſtelnuovo terra nello ſtato di Genova.
Caſtrum vetus	Caſtelvecchio terra nello ſtato di Genova.
Catholica	Cattolica terra.
Ceba	Ceva Città con Rocca nel Piemonte.
Celanenſis ager	la Contea di Celano nel Regno di Napoli.
Celles	Celle luogo nello ſtato di Genova.
Cenopha	Canobbio terra nella Contea d' Anghiera.
Centum cellæ	Civitavecchia Città con porto di Mare.
Centuria	Compagnia sì di fanti, che di cavalli.
Centuriatus	grado di Capitano.
Centurio	Capitano.
Ciſanum	Ciſano luogo nello ſtato di Genova.
Civaron	Chamberì Città.
Claverinum	il diſtretto di Chiavari nello ſtato di Genova.
Codoneum	Codogno terra.
Cohors	Battaglione.
Collis qui ab amœno proſpectu nomen accepit	il colle di Belvedere preſſo Genova.
Claſſiarius	Marinajo.
Congiarium	Donativo, Rinfreſco.
Cornilianum	Cornigliano terra.
Coſarum ora	la ſpiaggia d'Alſidonia in Toſcana.

Cre-

Cretus	Creto luogo nello ſtato di Genova.
Cruſtulus	Croſtolo fiume.
Cumanum littus	la ſpiaggia di Cuma nel Regno di Napoli in Terra di lavoro.
Cuneum	Cuneo Fortezza nel Piemonte.
Cuneus	Puntone ſorta d'ordinanza di ſoldati.
Cuniculus	Mina.
Cynthianum	Genzano terra nella Campagna di Roma.
Cuſtodes Corporis	le Guardie del Corpo.
DEcurio	Sergente.
Dertona	Tortona Città.
Dertonenſis ager	il territorio di Tortona.
EQuites Jeroſolimitani	i Cavalieri di Malta.
Eretum	Monte ritondo terra.
Ericius	la Saracineſca.
Eryce	Lerice terra ſul golfo della Spezza.
FAlerii Faliſcorum	Civita Caſtellana.
Fanum Coronatæ	la Coronata luogo preſſo Genova.
D. Columbi	S. Colombano Rocca nel Piemonte.
Margheritæ	S. Margherita terra dello ſtato di Genova in Lunigiana.
Mariæ quam Hortenſem appellant	la Madonna degli orti luogo preſſo Velletri.
Mariæ montanæ	la Madonna del Monte luogo preſſo Genova.
Miſericordiæ	la Miſericordia luogo preſſo Genova.

Fauces Rattorum	la bocca de' Ratti luogo nello ſtato di Genova.
Feginum	Fegino luogo nelle vicinanze di Genova.
Feritor	il Biſagno fiume.
Finarium	Finale Città dello ſtato di Genova.
Flaminia	la Romagna.
Flaminia via	la via Flaminia, la quale da Roma porta a Rimini.
Florentiola	Fiorenzuola villaggio nel territorio di Buſſetto.
Forum Cornelii	Imola Città.
Flaminii	Foligno Città.
Fulvii	Valenza Città della Lomellina.
Jutuntorum	Pizighettone Fortezza nel Ducato di Milano.
Vocontium	Canes Città in Provenza.
Forceps	il Forte della tenaglia preſſo Genova.
Fregellani	gli abitatori di Fontecorvo villaggio.
Frigariolum	Figarolo terra.
Fruſino	Fraſelone terra nella Campagna di Roma.
G *Abellus*	Secchia fiume.
Gaditanum fretum	lo ſtretto di Gibilterra.
Gallia	la Francia Regno.
Ciſalpina, ſive citerior	la Lombardia.
Narbonenſis	la Provenza.
Nova	la nuova Francia in America.
Garofolorum turris	la torre di Garofaldo.
Gavium	Gavi terra.
Gemini Fratres	gli due Fratelli montagna.
Genevenſis Civitas	la Città di Ginevra.
Georgii, ſive Georgianæ, menſa	il banco di S. Giorgio di Genova.
Georgianæ menſæ tuendæ Octoviri	i Protettori del banco di S. Giorgio.
Gregarii milites	gente collettizia.

Gu-

Gula ſicca	Golaſecca luogo.
Aſta Pompeja	Aſti Città.
H *Elvetii Prætoriani*	le Guardie Svizzere.
Hernici	abitatori d' una parte della Campagna di Roma verſo il Regno di Napoli, dove ſono le Città d' Anagni, Alatri, Veroli &c.
Hetruria	la Toſcana.
Hiberna	Quartieri d' Inverno.
HS. quingenties	un milione e dugencinquantamila ſcudi Romani.
HS. trecenties	ſettecencinquantamila Sc.
HS. ſexcenties	un milione cinquecentomila Sc.
HS. Duodecies	trentamila Sc.
HS. tricies	ſettantacinquemila Sc.
HS. millies octingenties	quattro milioni e mezzo di Sc.
Hibernicorum manus	la truppa degl' Irlandeſi.
I *Aculum*	palla da cannone, o da moſchetto.
Ignium miſſilium omne genus	bombe, granate, palle infuocate &c.
Ilva	l' Elba Iſola.
Imperator exercitus	Generaliſſimo, Comandante generale.
Ingauni	gli abitatori d' Albenga Città dello ſtato di Genova.
Inſtructor exercitus	Quartiermaſtro generale, Commiſario generale dell' eſercito.
Inſubres	i popoli del Ducato di Milano.
Interamnates	gli abitatori di Terni Città.
Interamnia	Teramo Città dell' Abruzzo.
Iria amnis	la Scrivia fiume.
Iria oppidum	Voghera terra nel Paveſe.

Ju-

Julianus pagus	S. Giuliano terra.
LAbicanus ager	il Ducato di Valmontone.
Labicum	Valmontone terra.
Labron	Livorno Città con porto di Mare in Toſcana.
Lacus Triviæ	Lago di Nemi, o di Genzano.
Lacus Verbanus	Lago maggiore.
Lambrus	Lambro fiume.
Langarum regio	il Paeſe delle Langhe.
Langenſes, ſive Langenſium pagus	Langaſco terra nello ſtato di Genova.
Lanuvinum oppidum	Civita Lavinia nella Campagna di Roma.
Lavaniola	Lavagnola luogo nello ſtato di Genova.
Laventia	Lavenza terra nel Ducato di Maſſa in Lunigiana.
Lavinium	Luvino terra nella Contea d' Anghiera.
Laus Pompeja	Lodi Città.
Lazarianum	la Caſa del Cardinale Alberoni preſſo Piacenza.
Legatus exercitus, ſive de exercitu	Generale.
Legio	Reggimento d' infanteria.
Legionarius	Soldato di reggimento d' infanteria.
Lemuris	Lemo fiume.
Lerina Inſula	l' Iſola d' Sant' Onorato contro la Provenza.
Leucopetra	Capo dell' Arme Promontorio della Calabria al Faro.
Liguria	lo ſtato della Rep. di Genova.
Ligures	gli abitatori dello ſtato della Rep. di Genova.
Liguſticæ fauces	la Bocchetta montagna.
Liguſticum mare	Mare di Genova.
Liris	Garigliano fiume.

Loa-

Loanum	Loano terra.
Londinum	Londra Città.
Lorica	Baſtione, Baluardo.
Lotharingia	la Lorena.
Luca	Lucca Città, e Repubblica.
Lucenſium fines	i confini dello ſtato di Lucca.
Luceria	Luzzara Caſtello nel Ducato di Mantova.
Lucus ſodalium Camaldulenſium	Camaldoli luogo preſſo Genova.
Lunenſis ager	la Lunigiana.
Lunenſis portus	il golfo della Spezza.
Lupa amara	Lupamara luogo nello ſtato di Genova.
Lutetia	Parigi.
M *Acerata*	Macerata Città.
Machinæ caſtrenſes	l'artiglieria da Campagna.
Machinæ obſidionales	l'artiglieria groſſa.
Macra	Magra fiume.
Magonis portus	Porto Maone nell'Iſola di Minorica.
Magiſter Gallicæ militiæ	Mareſciallo di Francia.
Mamertinus	di Meſſina, Meſſineſe.
Mapalia Marcaroli	le capanne di Marcarolo.
Margaropolis	S. Margherita luogo preſſo Genova.
Marianum V. Suburbanum Marii	
Marrucini	popoli del Regno di Napoli, che abitano una parte d'Abruzzo, dove ſono le Città di Chieti, Peſcara &c.
Maſonia arx	il caſtello di Maſone.
Maſſenſis ager	il Ducato di Maſſa in Lunigiana.
Maſſilia	Marſilia Città.
Melignanum	Marignano terra.
Melita	Malta Iſola.
Meſſana	Meſſina Città.
Mirandula	Mirandola fortezza.

Monœci portus	il porto di Monaco.
Mons Adamas	il Diamaute montagna.
Mons Artemiſius	Monte Artemiſio nella campagna di Roma.
Boccus	Montagna di Bocco.
calvus	Moncalvo terra.
Caſtellum	Monte Caſtello.
clarus	Monte chiaro luogo vicino a Piacenza.
cornarius	la coſtiera de' Bozzi luogo nello ſtato di Genova.
faſcenſis	il Monte delle faſcie preſſo Genova.
ferratus	Monferrato.
Flacconius	Monte di Fiancone.
Furtianus	la montagna di Furta.
grotius	Mergozzo terra nella Contea d'Anghiera.
letus V. Baliſta	
Oxarius	la montagna d'Ozario.
Montani pedites ferentarii	Micheletti.
Montes D. Peregrini V. Baliſta	
Montes Eugubini	i Monti di Gubbio.
Montignoſii oppidum	Montignoſo terra nello ſtato di Lucca.
Montis Albani arx	la fortezza di Mont' Albano.
Montis Alphonſi arx	la fortezza di Mont' Alfonſo.
Montogium	Montoggio luogo nello ſtato di Genova.
Mortarium æneum ad ollas jaciendas incendiarias	Mortajo da bombe.
Munitio Benigni	il Forte di S. Benigno.
Munitio Nazariana	la batterìa a' SS. Nazzaro, e Celſo preſſo Genova.
Mutina	Modena Città.
Myoparo	Fregata.
N*Arnienſes*	gli abitatori di Narni Città.
Navarcus	Capitano di Nave.
Naves actuariæ	Baſtimenti da traſporto.
Nemorenſe oppidum	Nemi terra nella Campagna di Roma.

Ne-

Nervium	Nervi luogo vicino a Genova.
Nicea	Nizza Città.
Novæ	Novi Città.
Novaria	Novara Città.
Nuceria	Nocera Città.
Nura	Nura fiume.
Occitania	la Linguadoca.
Ocelum	Exilles Rocca nel Piemonte.
Octavium	Ottaggio terra.
Olbia	Hyeres Città.
Olegium	Oleggio terra.
Olla incendiaria	Bomba.
Ollius	Oglio fiume.
Onelia	Oneglia Città.
Onelienſis tractus	il territorio d'Oneglia.
Ora circa Oxibios	la coſta di Villafranca.
Ordinem ducebat in legione Belgarum Prætorianorum	era Capitano nel reggimento delle Guardie Vallone.
Ordines primi	gli Uffiziali maggiori.
Oſtia Tyberina	Oſtia Città nella Camp. di Roma.
Oxibiorum portus	il porto di Villafranca.
Padus	Pò fiume.
Pannonicum bellum	la guerra d' Ungheria.
Pares	Premia terra nella Contea d' Anghiera.
Parpaneſum	Parpaneſo terra.
Peruſia	Perugia Città.
Petra lavetiara	Pietra lavezzara luogo nello ſtato di Genova.
Pharus	la Lanterna.
Picentes	gli abitatori della Marca d' Ancona, Marchigiani.
Picenum	la Marca d' Ancona.
Pinus	Pino luogo preſſo Genova.
Piſaurum	Peſaro Città.

Placentia	Piacenza Città.
Planaſia inſula	l' iſola di S. Margherita contro la Provenza.
Plumbinum	Piombino Città.
Pons decimus	Pontedecimo.
Pons Milvius	Ponte molle.
Porcifera vallis	la Polzevera.
Portus Delphini	Portofino nello ſtato di Genova.
Præfecti copiarum	gli Uffiziali maggiori dell' eſercito.
Præfecti impedimenta	l'equipaggio del Colonnello.
Præfectus arcis	il Comandante della Fortezza
caſtrorum	Mareſciallo di campo.
claſſis	Ammiraglio.
domus	Maggiordomo.
fabrum	Generale d' artiglieria.
legionis, ſive equitum alæ	Colonnello di fanteria, o di cavalleria.
Præneſte	Paleſtrina Città.
Prætoriani	le Guardie.
Prætorium	il Quartier generale, o vero il Palazzo pubblico.
Predoſa	Predo terra.
Privernas tractus	il territorio di Piperno luogo nella Camp. di Roma.
Propugnaculum	Fortino, Batteria.
Protribunus milit.	Luogotenente Colonnello.
Pruſiacum bellum	la guerra di Pruſſia.
Purpurati	Miniſtri di Corte.
Pyrochitrophori	Soldati che gettano granate, Granatieri.
QUæſtor exercitus	Commiſſario generale, Proveditor generale dell' eſercito.
Quætium	Quezzi luogo preſſo Genova.
Quinqueremes	Galee.

Reccum	Recco luogo vicino a Genova.
Regium	Rezzo terra.
Remopolis	San Remo Città nello ſtato di Genova.
Rheatinum iter	La via di Rieti Città dell' Umbria.
Rhegiolum	Rodigo terra nel Ducato di Mantova.
Rhegium Lepidi	Reggio di Modena Città.
Ripalta	Rivalta di Bormida terra nel Monferrato.
Ripalta	Rivalta terra nel Piacentino.
Romanus ager	La campagna di Roma.
Roncilio	Ronciglione Città.
Rubiera	Rubiera terra.
Ruſcino	Roſſiglione terra.
Saccarellum in Salutiis	Zuccarello terra. nel Marcheſato di Saluzzo.
Samnium	la Contea di Moliſe nell' Abruzzo.
Sanguinaria	Sanguinara terra.
Sarmaticus	di Polonia.
Savo	Savona Città.
Saxellum	Saſſello terra nello ſtato di Genova.
Scoffara	Scoffara luogo nello ſtato di Genova.
Scoti	gli Scozzeſi.
Scultenna	Panaro fiume.
Scyticus enſis	la ſciabla.
Segeſta Tigulliorum	Seſtri di Levante terra nello ſtato di Genova.
Sergianiolum	Sarzanello Fortezza.
Sergianum	Sarzana Città.
Serra Bavarorum	la Serra de' Bavari luogo nello ſtato di Genova.
Serravallis	Serravalle Città nel territorio di Tortona.

Serſellus	Serſello terra nell' Aleſſandrino.
Servator	San Salvadore terra.
Seſſites	Seſſia fiume.
Sextum	Seſtri di Ponente terra nello ſtato di Genova.
Sextum	Seſto terra nel Ducato di Milano.
Signa militaria	le bandiere.
Signifer	Alfiere.
Sileſia	la Sleſia.
Soranus ager	il Ducato di Sora.
Spedia	la Spezza, o Spezie terra.
Spero	lo Sperone fortificazione preſſo Genova.
Stajenum	Staglieno luogo preſſo Genova
Stoecades inſulæ	le Iſole d' Hieres.
Sturla	Sturla torrente.
Subalpini	Piemonteſi.
Suburbanum	San Martino d' Albaro luogo vicino a Genova.
Suburbanum C. *Marii VII. Conſ.*	Villa di Mario luogo vicino a Roma.
Supplementum	le reclute.
Syrmoneta	Sermoneta terra.
T *Aleacotienſe iter*	la via di Tagliacozzo terra in Abruzzo.
Taurini	Piemonteſi.
Taurinorum Auguſta	Torino Città.
Teate	Chieti Città.
Telo	Tolone Città.
Telum	palla da Cannone, o da moſchetto, e ancora la ſteſſa cannonata, o moſchettata.
Ticinum	Pavia Città.
Ticinus	Teſino fiume.
Tidonius	il Tidone fiume.
Tormenta	le artiglierie.
Tormenta ad oppugnationem	le artiglierie da battere la Piazza.

Tor-

Tormenta, atque impedimenta	le artiglierie, e i bagagli.
Tormentis diſfractis	avendo inchiodato i Cannoni.
Trebia	Trebbia fiume.
Tribunus milit.	Colonnello.
Tribuni milit. primique ordines	gli Uffiziali maggiori dell' eſercito.
Tridinum	Trino terra nel Monferrato.
Tropæa	Torbia fiume.
Truentus	Tronto fiume.
Turma	Compagnia di Cavalli, ſquadrone di Cavallerìa.
Turracia	la Torraccia luogo preſſo Genova.
Turrilia	la Torriglia luogo nello ſtato di Genova.
Turris Mulactiana	Torre Mulazzana.
Tuſculanum	il territorio di Fraſcati nella Campagna di Roma.
Tyberis	il Tevere fiume.
V *Adum Sabatium*	Vado Fortezza nello ſtato di Genova.
Vallis Biſamnatis	Val di Biſagno.
Varaginum	Varaggine terra nello ſtato di Genova.
Velites ex Tranſilvania, Croatia, Illiricoque omni	Croati, Panduri, Varadini &c.
Velitræ	Velletri Città nella Campagna di Roma.
Venafrum	Venafro Città.
Verulæ	Veroli Città nella Campagna di Roma.
Veſtini	popoli che abitano una parte d' Abruzzo, dove ſono le Città d' Aquila, di Penna &c.
Vexillarius Hungariorum Equitum	un Cornetta d' Uſſeri.
Viaregium	Viareggio terra nello ſtato di Lucca.

Vigilia de quarta vigilia	fra le dieci, e le dodici ore d'Italia.
Viglebanenſis	il Vigevanaſco.
Villa Radiana	la villa de' Raggi preſſo Genova.
Viterbium	Viterbo Città.
Umbria	Umbria, o Ducato di Spoleti, Provincia dello ſtato Eccleſiaſtico.
Vormacia	Worms Città della Germania.
Urbevetanus ager	il territorio d' Orvieto.
Urbs flumen	l' Orba fiume.
Vultur	Voltri terra.
Vulturnus	Voltorno fiume.
Z *Erbinus*	il Zerbino fortificazione preſſo Genova.

DE REBUS
AD VELITRAS GESTIS
COMMENTARIUS.

AD

TROJANUM AQUAVIVAM

ARAGONIUM

S. R. E. CARDINALEM

MONTIS REGALIS ARCHIEPISCOPUM

Et Philippi Patris Regis Hiſpaniarum, & Caroli Philippi F. Regis Neapolis ac Siciliæ ad Pontificem Maximum, Sedemque Apoſtolicam Legatum

PRÆFATIO

Primæ Editionis.

POſteaquam, Trojane Aquaviva, ad Neapolitani Regis exercitum, atque in militiæ diſciplinam profecti ſumus, non bellicis uſque adeo corpus, animumque noſtrum ſtudiis exercere decrevimus, ut omnino illa optimarum artium pulcherrima, atque ad omnem hominem, omnemque locum accomodata, & nunquam a nobis non exculta ſtudia relinqueremus. Legen-

do

do enim acceperamus, clariſſimos Imperatores, non tam bellorum gloria, quam literarum præſtantia enituiſſe, atque ab his literatos homines eductos eſſe in caſtra, quos & laborum, periculorumque ſocios non inſuaves, & magnarum interdum rerum auctores idoneos haberent; experiundoque cognovimus, virtutis, conſiliique militaris ſplendorem, ac vim non infuſcari, ac minui, ut nonnulli perperam opinantur, ſed illuſtrari contra hiſce artibus, atque augeri plurimum. Nam ut indecorum eſt, ubi a ferro atque acie diſceſſeris, de iis ipſis rebus, quas fortiter geſſeris, aut inepte loqui, aut turpiter obmuteſcere; ſic præclarum debet videri, eruditionis ac ſcientiarum laude aliena quaſi ac peregrina ſplendeſcere militem. Multo autem præſtabilius eſt ad alendam animi fortitudinem, militiamque ipſam penitus cognoſcendam, poſt equorum, armorumque exercitationes, tolerare hybernorum otium, ac præſidiorum faſtidium nobiliſſimarum rerum cognitione, Mathematicarum præſertim, atque Hiſtoricarum, unde ars omnis militaris effloreſcat ac redundet oportet, quam per deſidiam, turpiſſimaſque voluptates totum animi corporiſque robur corrumpi ſinere, ac quodammodo hebeſcere. Hanc conſuetudinem ſi tenerent honeſto ſaltem loco nati, qui in regum atque imperatorum caſtra quotidie confluunt, & non prius irent ad arma, quam bonis antea eſſent artibus inſtructi; alacriores paulo ad pugnandum milites haberemus, peritiores quidem certe ad imperandum duces: & non vehementer doleremus, obſcurari jam ſenſim, atque evane-

neſcere ſplendidam illam, ac grandem belli gerendi rationem, qua veteres Græcos, ac Romanos tanta eſſe uſos commendatione legimus. Quanquam ex hoc excellentium ducum, militumque numero, & patrum noſtrorum ætate fuerunt Eugenius, Turrena, Vobanius, Follardius, aliique nonnulli, & ſunt noſtra, quorum nos exemplum militiæ rudimenta ponere aggreſſos ſe ui neque pudeat unquam, neque pœniteat. Nemo certe jure reprehendat, ſi, quod tempus vacuum nobis datur a labore militari, conſumimus in meditando, in legendo, atque in ſcribendo etiam aliquid, quod a militari diſciplina ipſa non abhorreat. Velut id eſt quod in hoc Commentario præſtare conati ſumus, non perſiciendi ſpe adducti, ſed experiundi voluntate incitati. Latinis enim literis mandare inſtituimus eam Italici belli partem, cui Carolus Siciliæ, ac Neapolis Rex non præfuit ſolum, ſed etiam interfuit, & quam ab eo tempore exorſi, quo ille ſui Regni tutandi cauſa arma ſumpſit, obviamque hoſtibus eſt profectus, felici fauſtoque ejuſdem victoris Regis reditu, ac Populis optatiſſimo concludemus. Cum vero hujuſce belli partis impetus ac furor ad Velitras diutius conſederit, eaque urbs a fortuna delecta fuerit quaſi campus, ubi exercitus utriuſque vires, atque artes palam oſtenderentur, hunc propterea librum de rebus ad Velitras geſtis inſcripſimus. Ut autem latina iſtud potius, quam alia, perſequeremur lingua, eo factum eſt, quod hoc noſtrum, quale tandem cumque eſt, opus doctis præſertim, atque elegantibus hominibus probari volumus,

qui-

quibus quidem latina præcipue oratio grata atque accepta eſſe debet: & quod ſperamus fore, ut ejuſmodi rerum notitia latinis literis illuſtrata Italiæ fines prætergrediatur fortaſſis, latiuſque propagetur; & quod demum bellorum, præliorumque narrationes, ſi latino ſermone conſcribantur, videantur mihi quidem quodammodo altius aſſurgere, & majorem inde aſſumere gravitatem, ac decus.

Ac ſi quis eſt, qui, quod ſub Neapolitano Rege ſtipendia meruerim, ejuſque ſim benignitate honeſtiorem in militia ordinem adeptus, idcirco ſtudio partium infectum ſinceram hanc narrationem falſis quibuſdam coloribus oblinere me velle ſuſpicetur; hunc ego ad eos rejicio, qui me probe norunt, ſciuntque a gratia, odio, atque ab omni præſertim mendacio multo etiam alieniorem eſſe me, quam hominem oporteat, qui velit ac debeat fortunæ velificari ſuæ. Quam quidem fortunam, ſi modo ulla eſt, honeſtatis impendio quæſitam, contemnam ſemper; ſin autem ingenuo mihi, & bonis potius quam malis artibus emergere cupienti occurret, amplectar libenter. Sed fortunæ noſtræ, qua certe inclementiore uſi hactenus ſumus, ut melius ominemur impoſterum, tua facit humanitas, Cardinalis ampliſſime. Cujuſdam enim ſingularis felicitatis loco ſtatuo potuiſſe me recipi in patrocinium ejus viri, quem natura, quem virtus, quem demum fortuna, mirifica certatim conſenſione decoraverint omni genere laudum, atque ornamentorum. Quæ ampla, illuſtria, ac ſingularia omnia habitant in omnium oculis, & non modo in toti-

us

us Italiæ, ſed etiam Europæ auribus adeo perſonant, ut Hiſtoriam mihi tractanti, unumque propterea verum profitenti, verenda non eſſet, aut aſſentatoris, aut amplificatoris nota, ſi, quod neque temporis hujus eſt, neque loci, laudare ea vellem magnificentiſſime. Verum in communibus laudum, virtutumque tuarum præconiis celebrent alii quidem vetuſtiſſimam Aquaviviæ gentis nobilitatem, pluribus domi foriſque facinoribus, facinorumque præmiis, plurimarum Urbium atque Oppidorum avita poſſeſſione, Regiis denique affinitatibus inſignem; alii directam illam tuam, atque expeditam ad ſummos omnes honores ſine ulla aut exiſtimationis, aut dignitatis offenſione viam; alii ſplendorem in publicis, alii moderationem in privatis, comitatem alii, alii gravitatem prædicent: Ego vero cum hæc omnia cum cæteris eximia, ac perpetua commendatione digna judico, tum illam tuam in primis admiror in rebus gerendis magnitudinem animi, ac prudentiæ vim, qua in ſortem ipſam, conſtitutam a quibuſdam tamquam rerum humanarum dominam videris dominari. Qua excellenti, ac pene divina virtute tua allecti duo potentiſſimi Reges Philippus Pater, & Carolus Filius tot Regnorum, Provinciarum, ac Nationum negocia commendare tibi deliberarunt: eumque tantorum Regum deliberatio exitum habuit optabilem, ut cum omnia in te illi Familiamque tuam ſumma contulerint, haud ſciamus tamen, utrum tu plus illis, an tibi illi debeant. Ne longius abeam; hoc proximo, ac difficillimo bello, de quo ſcribimus, quodque Neapolis Siciliæque Regi, Regniſ-

que,

que, & Borbonio fortaſſis in omni Italia nomini, magnum aliquod malum portendere videbatur; quæ tua fuit auctoritas? quæ mens? Exercitum quidem noſtrum tuis literis, tuis opibus, conſilio potiſſimum viguiſſe tuo omnes ſciunt, iique maxime, qui ex noſtris, eque hoſtium copiis eo Romam tempore frequentes propter caſtrorum vicinitatem veniebant: cum te talem virum intuentes diverſo diverſarum partium homines ſenſu afficerentur, & victoriam cupiditate ac ſpe præoccupatam e ſuis abs te manibus ereptam eſſe illi mœrerent, nos lætaremur. Quamobrem multo eſſe convenientius ducimus in tuo nomine Commentarium apparere, qui jam tuus eſt, propterea quod eorum factorum narrationem explicat, quorum, Aquaviva nobiliſſime, tu quamquam abſens, maxima pars fuiſti: multoque majore nos alacritate, atque etiam voluptate ad eas res ſcribendas aggredimur, quas ipſi nos vidimus, quibuſque non ſine vitæ diſcrimine interfuimus.

CASTRUCCII BONAMICI DE REBUS AD VELITRAS GESTIS ANNO MDCCXLIV. COMMENTARII

AD BENEDICTUM XIV. PONTIFICEM MAXIMUM

PRÆFATIO

Secundæ Editionis.

Magnum ingenium tuum, BENEDICTE *Pontifex Maxime*, *omniſque in omni ſcientiarum genere abs te cognita*, *explicataque doctrina*, *tum in latine ſcribendo numeroſa quædam gravitas*, *&* *facultas admirabilis hortabantur me quidem*, *ut meum de rebus ad Velitras geſtis Commentarium latine conſcriptum*, *&*, *cum pri-*

mum etiam divulgatus eſt, non ingratum nonnullis, & , quod a multis expeteretur, iterum nunc in lucem prodeuntem Nomini tuo celebratiſſimo conſecrarem: Neque, quominus id facerem, tenuitate operis deterrebar, cum ſciant omnes, egoque ipſe, & frater meus Philippus, qui Romæ, apudque te vivit, experti ſæpe ſimus, eam eſſe in tantis opibus, tantaque imperii altitudine humanitatem tuam, ut non ſolum ſumma quæque, atque inſignia, quæ quodam jam, atque uſitato fortunæ, virtutiſque tuæ jure deberi tibi omnia videntur, ſed etiam mediocria, & humilia benigne, comiterque exciperes; atque in illis perfectionem, conatum in his, perficiendique voluntatem laudares. Sed illud potius verebar interdum, ne ipſius argumentum libri, qui bella, præliaque, & imbutos, ut ita dicam, ſanguine gladios afferret, non ſatis propterea accommodatum homini eſſet, ad quem liber mitteretur: Qui quidem & mitiſſimo eſſet animo, ſtudiaque pacis privatus ſemper coluiſſet, & ſummam Chriſtianæ Reipublicæ adeptus pacis auctor fuerit præcipuus, atque erumpentes jam Principum iras comprimere ſtatim voluerit, multaque, poſteaquam itum ad arma eſt, in eam rem cum ſcripſerit ipſe, tum per legatos ſuos egerit præclara, atque divina: Factumque fortaſſis eſſet tuo, Pontifex Piiſſime, ſtudio, ac diligentia, ut componeretur, niſi Regum, temporumque arbiter Deus ob delictum aliquod noſtrum non tam auctoritati tuæ, quam communi ſaluti viam obſtruxiſſet. At vero intuenti mihi in dignitatem tuam ampliſſimam, ſanctiſſimamque, & ſummi in

ea

ea Pontificis, & ſummi etiam Principis videri perſona cum videatur, cumque Pontificatus doctrina, regnum autem prudentia illuſtretur maxime, ac regatur; nonne is liber, qui ſi non alias, at quia hiſtoriam continet, & doctrina eſſe inſtructus, & prudentia inſtruere legentes debet, eum potiſſimum virum deceat, qui Pontifex doctiſſimus, idemque Princeps ſit, & habeatur prudentiſſimus? Neque ſi tantus vir quietem Pontificia lenitate maluit, at a bellorum cauſis, atque eventibus cognoſcendis refugere debet; cum florentiſſimam, tamque late in Italia patentem ditionem obtineat, beneque noverit, regnandi artes non pacis ſemper ac togæ ſocias, ſed interdum etiam belli, atque armorum eſſe. Ac doctrinam admirari facilius tuam poſſumus, quam laudare. Quibus enim verbis explicari ejus infinita vis poteſt? cum nihil illam prætereat, quod quidem ſciri, diſcive oporteat. Nihil eſt in eloquentia magnificum, nihil in philoſophia ſubtile, nihil in ſacra, profanaque hiſtoria reconditum, non denique rerum, non verborum, non hominum, non temporum notitia ulla eſt, quam non Benedictus Decimus Quartus inveſtigarit, ſcierit, illuſtrarit. Nam quid ego de juriſpendentia dicam? in qua etſi unus excellis maxime, tamen minus admirandum eſt, ob eam autem cauſam minus admirandum, quod non tua tam eſt ejuſmodi laus, quam familiæ tuæ nobiliſſimæ Lambertiniæ, cui civilis, ac pontificii juris peritia ingenerata eſſe videtur. Tantam autem doctrinæ præſtantiam illæ potiſſimum teſtantur doctorum hominum familiaritates, atque amicitiæ tam nobiles, tam

vero frequentes, ut nullus ubique ſit paullo notior eruditus vir, quin ad te, aut de te ſcripſerit, cuique non tu ipſe ſcripſeris. Quo dubito magis, utrum major tibi in hac re laus, an doctis viris gratulatio debeatur; Cum tu in maximarum oppugnatione rerum non intermiſeris ſtudia literarum; neque, quod magnum, rarumque eſt, paſſus ſis, in tanta exaggeratione fortunæ obrepere ad animum tuum humanitatis neglectum, & veterum oblivionem amicorum: Docti autem viri eundem habeant te & patronum, & æſtimatorem, gaudeantque, a quo ornantur, labores ab eodem probari ſuos; quorum mea ſententia fructus hic eſt vel jucundiſſimus: Ex eoque etiam fieri exiſtimo, ut omnes ad te, ut antea dixi, aut de te ſcribant; Nempe ut doctiſſimo Pontifici probati eſſe videantur. Neque, cum id faciunt, laudare te magis volunt, quam laudi inſervire ſuæ, propriamque ingenii gloriam in aliena prædicatione aucupantur. Quanquam neque laudatore ullo eget, neque teſte doctrina tua, quæ ſcriptis commendata ſapientiſſimis, ipſa de ſe, vel tacentibus aliis, prædicat, atque teſtatur: Quibus in ſcriptis habent præſentes, quod legant, poſteri, quod admirentur, omneſque ad inſtitutionem ſui ſuſcipiant, Eccleſiaque ipſa afferat ad ornamentum dignitatis, atque ad præſidium ſtabilitatis ſuæ. Hoc Pontificem, qui te Cardinalem, hoc Cardinales, qui te Pontificem crearunt, ſpectaſſe cum primis arbitror. Ille enim, ampliſſimum Collegium cohoneſtari doctiſſimi hominis honore, præclarum duxit; hi putarunt indecorum non præponi omnibus in imperio, qui omnes in

do-

doctrina antecelleret. Itaque ſimul atque in illis Comitiis, in quibus ipſe es Pontifex renunciatus, quæque dilata ſatis diu, multumque exagitata fuerant, tuum eſt nomen auditum, illæ continuo comitiorum undæ reſederunt, incredibilis extitit Cardinalium omnium Pontificatum tibi mandantium conſenſus, eaque tamque perſpicua ejuſmodi nuncium conſecuta eſt per orbem ſine ulla varietate univerſum approbatio, ut non Cardinalis cujuſdam, ſed ipſius Doctrinæ, Sapientiæque nomen ad omnium accidiſſe aures videretur. Ac ſi tempus fuit ullum, cum accedere ad regnandum Pontifex debuerit ingenti doctrina, ingentique adeo prudentia inſtructus, tum profecto fuit, cum difficillimi temporis tempeſtas oborta eſt, & patrocinium pacis excluſum. Nam cum propter loci opportunitatem, finitimique regis potentiam ipſæ omnes Pontificis provinciæ, quamquam integræ eſſent a partibus, atque a bello otioſæ, exercituum nihilominus itineribus, & caſtris attentarentur, non fuit profecto recuſandum, quin multa neceſſario quodam armatorum hominum impetu acciderent, quæ tamen prudentia corrigi, non frangi vi oportebat. Quæ quidem vis vel fuiſſet inutilis futura quieto, vel periculoſa bellanti. Neque, propterea quod arma juſte ſumpſeris, ſalutariter iccirco uti ſemper potes; Cum illi ipſi, qui exercitibus imperant, ſervire temporibus, in multiſque connivere cogantur. Erant certe, qui ferociora Pontifici, eique, ut ipſi ajebant, glorioſa ſuaderent. At ille, quod prudentis maxime principis, & moderati eſt, non gloriam in dominatu ſuam, ſed eorum, quibus

præ-

præerat, ſalutem, utilitatemque ſpectabat. Quibus quî conſulere rebus potuiſſet, ſi aut otioſas infinita jactura copias alere, aut viribus pugnare cum valentiore voluiſſet? Quorum erat alterum populorum bonis, alterum vitæ, & totius fortaſſe imperii incolumitati graviſſimum; utrumque certe ab ejus Principis prudentia alienum, qui pacis bellique momenta noſſet, ſciretque iis ſeſe præeſſe provinciis, quæ non gladiis, piliſque, ſed conſilio, atque auctoritate quæſitæ Pontificibus ſunt, idemque intelligeret, iiſdem regna artibus retineri, quibus parta ſunt. Et conſilium quidem tuum laudari debet, quod temporibus, quod perſonæ, quod denique omnium ſaluti accommodatum fuerit; neque fortuna reprehendi poteſt, cum aſperrimis in rebus tenueris dignitatem, atque auctoritatem tuam: De qua tantum abeſt ut quicquam deperdideris, ut ipſis ferociſſimis legionibus ſancta eſſet, mediiſque etiam in tempeſtatibus extaret, tanquam aliquod ſaxum, a quo illi armorum fluctus frangerentur. Nam cum uterque inimico animo exercitus ſub ipſis Romanis mœnibus conſtitiſſent; cumque in eo eſſent, manus ut confererent, concurſu præter opinionem abſtinuerunt verentes (uti tum omnes confirmarunt quidem certe) ne victoris vis, aut victi fuga eam violaret urbem, in qua tantus vir, & parti propter inſignem prudentiam utrique Princeps admirandus verſaretur. Quam etiam ob rem potentiſſimus Rex Siciliæ, ac Neapolis, ſumma fortitudinis, ac militaris ſcientiæ laude hoſtibus rejectis, ingredi Romam voluit, non tam ut urbem inviſeret ad æternæ nomen

ma-

magnitudinis, fato neſcio quo ædificatam, quam ut coram eum adoraret Pontificem, de cujus tam multa virtutibus abſens audierat, ab ejuſque ſapientia regnandi præcepta acciperet, a cujus auctoritate regni ipſius quodammodo nomen haberet. Sed quid ego piiſſimi Regis Caroli obſequium in te commemoro? Ipſe Boruſſiæ Rex, cujus domi militiæque imperium illius a Xenophonte in Cyro deſcripti imperii effigies eſt, ut, quod olim hiſtoriæ fidem ſuperare videbatur, fieri nunc poſſe ipſa in præſtantiſſimo rege res declararet: Atque ipſe, inquam, Boruſſiæ Rex, quamquam majorum ſuorum ſuperſtitione inductus a Sede Apoſtolica diſſentiat, ea de te tamen ſentit, ea prædicat, ea legatos tuos obſervantia coluit, ut hæreſis in eo quaſi oblitum ſuæ, tuæ tantum doctrinæ, ſapientiæque miraculo vehementer illum commoveri appareret: Tu autem, Pater Beatiſſime, in peregrini obſequii lætitia illud dolores, regem tam præclarum, tamque nobilem non tecum de religione veriſſime ſentire. Sed ut eo, unde me quaſi quidam veriſſimarum tuarum laudum æſtus abripuit, revertar, non certe a prudentiſſimo principe argumentum hiſtoriæ, non ipſa a doctiſſimo Pontifice hiſtoria abhorret: abhorrere illud potius ab amplitudine dignitatis tuæ videbatur poſſe, quod non, cum primum in lucem prodierit, dicata tibi extemplo fuerit. Prima enim quæque digna principibus, eoque ipſis jucundiora videntur, quod prima ſunt. Ego vero, Pontifex Maxime, tibi primos, tibi poſtremos, tibi omnes labores meos acceptos, dicatoſque velim eſſe. Etenim quid illis honorificentius,

quid

quid mihi poteſt optatius contingere? Sed cum nondum antea exploratum eſſet, quale de Commentario meo fuiſſet doctorum hominum judicium futurum, multaque venirent in mentem, quare timerem potius ſcriptoris imperitiam, quam legentium ſperarem facilitatem, equidem verebar, ut ſatis tibi placere, tuæque reſpondere magnitudini poſſet. Nunc, cum ea de illo opinio fuerit, quam maxime vellem, paullo factus audacior eum ad te ſi non meliorem, at probatiorem certe mitto: Qui quidem ſi, ut nomine commendatur tuo, ita judicio probabitur, haud erit profecto, cur omnium, atque ipſius etiam poſteritatis incorruptum ſubire judicium vereatur.

DE REBUS AD VELITRAS GESTIS

COMMENTARIUS.

BELLUM Italicum a morte Caroli VI. Cæſaris Auſtriaci Borbonios inter, atque Auſtriacos conflatum ancipiti jam pridem marte, variaque, ut fortuna, ita Principum Italiæ ſpe aut metu ducebatur. Quartum jam annum hærebat ad Italiæ portas Philippus Borbonius Philippi Hiſpaniarum Regis F. & licet Gallorum auxiliares copiæ, noviſque ſuæ delectibus auctæ, ſubacti Allobroges, ſuperatæ Alpes, trajectus Varus, expugnatæ Niceæ, Montiſque Albani arces maximam illi in Italiam tandem, Galliamque Ciſalpinam erumpendi ſpem facerent; difficultates ſupererant tamen, plures etiam quam vellet. Obſtabant quippe mari Auſtriacarum partium fautores Britanni, qui

totum claſſibus Mediterraneum obſederant ; commeatus auxiliaque ab Hiſpaniis demorabantur ; ea ſuis omnia ſociis ſubvehebant. Aditum terra intercludebat adhuc Sardiniæ Rex Carolus Emmanuel, locis arte, naturaque munitis, & populorum perſpecta jam fide fretus, ſimulque Thereſiæ Auſtriacæ Hungariæ Reginæ auxiliis, cujus in Ciſalpina Gallia latum erat Imperium : Qui Sardiniæ Rex, dum ſuum tutari Regnum, Regnique fines amplificare ſtudebat, omnem ſe Italiam tutari prædicabat : eaque de cauſa magnis præmiis inductus cum Britannorum Rege, Hungariæque Regina certis apud Vormaciam conditionibus convenerat. Genuenſium contra erant animi irritati : namque in eo conventu ablatum illis quaſi pro imperio fuerat Finarium, opportuniſſimum ad Liguſticum mare oppidum : quodque ejus nationis hominum animis altius inſederat, videbantur ad injuriam contemptui etiam habiti. Vicinum igitur jam gravem, laterique nimium adhærentem timere, & longinquæ ſocietatis ſpem, atque arma reſpectare cœperant, parati, ubi ſe tempus daret, neque vana ſine viribus vis eſſet, pacificos, & cum cæteris Rebus Italiæ publicis communes ſenſus exuere. At qui pacis conſilia exuerat jam omnino, Mutinenſium Dux is erat Franciſcus Ateſtinus. Huic ab Auſtriacis, (quod majores quam conſueſſet, quamque alere poſſe videretur copias habendo, in rerum novarum ſuſpicionem venerat) denunciatum minaciter erat, uti aut voluntatem nudaret ſuam, aut ab armis diſcederet, & quia recuſaverat utrumque, confeſtim avito Imperio ſpoliatus, domo ejectus, coactuſ-

ctuſque ad Borbonios confugere futuros vindices dignitatis, Hiſpanienſi ſeſe liberalitate tuebatur. Hetruria ab utriſque occulte ambita, petebatur a nemine palam, ex Lotharingiæ permutatione potiſſimum ſecura quieſcebat. Veneti armati ad fines, & nullis tamen partibus impliciti prudentis conſilii ratione, veteriſque Imperii auctoritate pacem ſervabant, eque tuto aliorum certamina & motus taciti ſpectabant; neque vero non vehementer dolebant ardere Italiam bello, propterea quod ſuæ in tanta propinquitate incendii, & communi etiam libertati metuerent. Pontifex autem Maximus, qui ſatis ſe adverſus omnes belli impetus Religione tutum arbitrabatur, re omnium graviſſima, quæque magnam apud Populos, Regeſque auctoritatem habere ſemper debet, armatorum nihilominus vim ſuſtinebat inermis, & dum neutri parti nocere pro ſua erga Chriſtianam Rempublicam benevolentia videri volebat, incommodi ab utraque parte plurimum neceſſario Ipſe accipiebat. Jam vero Carolum Neapolis, & Siciliæ Regem, Philippi Hiſpaniarum Regis Filium alterum, multa, diverſaque ſollicitabant. Exſtimulabat enim cum vetus partium odium, tum recens adverſus Britannos ira, quod putabatur illorum impulſu domum revocaſſe, quas paternis copiis legiones ad Scultennam uſque flumen ſubſidio miſerat: videbat ab Auſtriacis retorqueri identidem oculos ad Regnum Neapolitanum, tamquam ad prædam ſibi ereptam; conſilia eorum, conatuſque perſpexerat: quid ſibi, ſi (quod in Vormacienſi fœdere ſancitum diſerte erat) tota Borbonii Italia pellerentur, metuen-

dum eſſet, cogitabat. Illa etiam cogitanti ſuccurrebant, Regni novitas, non ſatis dum corroborata auctoritas, ambitioſæ Principum mentes, incerti Populorum animi, multoque incertior bellorum eventus. Igitur quid Populi, quid Principes molirentur, attente inveſtigabat. Beneficio ut alii, nonnulli metu, omnes juſto ſibi lenique Imperio aſtringerentur, operam dabat. Præterea Portum Neapolis, eamque totam oram novis propugnaculis, munimentiſque ſuccingi, navale inſtrui, naves refici ædificarique, arma curari, Milites exerceri jubebat: ſingulas ex ſingulis Provinciis legiones conſcribebat, eaſque veteranis admiſcendo, militiæ artibus, laboribuſque aſſuefaciebat: præfecerat iis ex Neapolitana Nobilitate fortuna, & genere principes. Quo facto res conſequebatur duas, ut & milites in ſuo Regno paratos, inſtructoſque haberet, & Principum ſibi animos militaris honoris ſpecie devinciret. Denique etſi nihil ſe Italicis turbationibus interponere conſtituerat, quæ tamen ad bellum uſui forent, iniqua tempora præmeditatus, enixe parabat.

Hic tum erat Italiæ Principum ſtatus, is habitus animorum. Interea bellum, uti dictum ſupra eſt, ab Auſtriacis, Borboniiſque gerebatur. Quædam utrinque velitationes, aliquot etiam prælia commiſſa erant. Celebris illa apud Campum Sanctum pugna tanta concertatione, dubioque adeo exitu pugnata eſt, ut ſuperiores ex ea utrique ſeſe diſceſſiſſe gloriarentur. Porro Auſtriaci, auctis poſt Campoſanctenſe prælium copiis, & recenti Principis Lobcoviczii Imperio elati (quod novi ſemper Ducis adventu militum ani-

mi

mi excitantur) premere acrius Hiſpanos, atque audacius inſequi cœperunt. Hiſpanorum autem erat exercitus, & eodem Campoſanctenſi prælio, & diutinis laboribus, itineribuſque, tum etiam perfugarum frequentia attenuatus, neque celeriter redintegrari novis delectibus poterat; propterea quod & temporis oberat anguſtia, & mare, unde ſubmitti illis auxilia poterant, a Britannis arctius cuſtodiebatur. Itaque cum & propter militum paucitatem prælio contendere periculoſum, & incommodum eſſet propter inopiam cibariorum, iis, quibus jam inveteraverant, locis diutius immorari; ſimulque periculum illud eſſet, ne ab Auſtriacis, qui dimidio jam ferme majores copias haberent, ipſi circumvenirentur, neve obſeſſis (quod hoſtes conabantur) viis, commeatus, & receptus intercluderetur omnis: tutius Hiſpani conſilium ſecuti, caſtris a Piſauro repente motis, quamquam extremum ſemper agmen carperent hoſtes, incolumes tamen, paucis in longo, difficilique itinere deſideratis, cum omnibus impedimentis in Regnum ſeſe Neapolitanum receperunt: eſtque in eo receptu collaudata admodum Comitis Gagii Hiſpanorum Imperatoris virtus, & ſcientia rei militaris.

Id ubi Neapolim litteris, nunciiſque perlatum eſt, & jam jamque adeſſe hoſtes, fama omnia ſemper in pejus augens, falſo nunciaret, animi hominum pro cujuſque aut ingenio, aut fortuna varie afficiebantur. Erant (quod in omni civitate, atque in magna præſertim multitudine accidere neceſſe eſt) qui odio præſentis ſtatus, inſita quadam naturæ mobilitate, novis re-

bus ſtuderent: & qui patrimonio naufragi deſperatique ſpem magnam in rerum perturbatione ponerent, communique mallent, quam proprio caſu interire: & qui demum, quod Auſtriacas olim partes arctius, atque apertius, quam privatum hominem deceat, eſſent amplexi, & jacere idcirco ſibi, ac minus in præſentia valere videbantur, illorum propterea Regnum ſumme cuperent reviviſcere, a quibus multa ſibi, & magnifica pollicebantur. At horum omnium furor, partim populi totius mirifice pro Rege conſentientis fide deterritus, partim ſeveriori Magiſtratuum diligentia, & novæ inter eos, qui dubiæ fidei habebantur, inſtitutæ quæſtionis metu compreſſus fractuſque ad inania vota, atque ad incertiſſimam ſpem devolvebatur. Reliqui vero fere omnes, qui aut miniſteriis, amicitiiſque Regiam attingebant; aut optimi Regis moribus ſuaviſſimis illecti, juſtiſſimo ejus Imperio delectabantur; aut ab Hiſpanis oriundi pro ſua gente acerrime ſtabant, parati erant quidvis perpeti ac facere potius, quam Germanorum iterum jugum ſubire. Nihilo tamen ſecius metuebant rerum humanarum viciſſitudinem, & nonnulli ex iis rei militaris ignari ad belli nomen ſtrepitumque horreſcebant, & quæ ipſi ſibi temere fingebant pericula, inepte miſerabantur. Pars igitur trepidare, pars gaudere, alii nimium cedere, timere nimium alii, de Rege, ac Republica quidam, omnes de ſe cogitare. At Rex, adhibitis ſummis viris, quibuſcum maximis de rebus communicare conſueverat, quid facto opus eſſet, quærere inſtituit.

Cen-

Cenſebat aliquis, Auſtriacos irritari tam alieno tempore non oportere, Hiſpanis nimium aperte juvandis; recordabatur ancipitem martis fortunam; naturam populorum infidam, atque mobilem: hinc Siciliam ac Brutios peſtis Mamertinæ metu laborare, illinc Veſtinos, ac Marucinos hoſtium imminentium furore urgeri dicebat: certos homines ad defectionem ſpectare forſitan: quieſcere nunc quidem, at commoveri poſſe ad belli, & fortunæ motum: nihil eſſe tam minimum, quod negligi in Imperio, atque in bello præſertim poſſit: magnum ubique, maximum intus periculum. Adverſus quos caſus tam multos, tam varios, tamque interdum repentinos, quæ ſpes? ubi belli nervus pecunia? ubi exercitus? auxilia ab Hiſpaniis aut advenire ſerius, aut prohiberi facile poſſe: ſuperum inferumque mare eſſe clauſum: mercaturis fatali hac Regum & Nationum diſcordia impeditis fidem concidiſſe: vectigalia deteriora in dies fieri: Ærarium pene exhauſtum eſſe. Quod vero ad exercitum attinet, collectitios eſſe milites tantum, tyronum turbam, aut deſerturos ſigna, aut etiam aggregaturos ſeſe hoſtibus, ubi hoſtes viderint: Hiſpanos autem Auſtriacorum multitudine perterritos, tot detrimentis abſumptos, tot itineribus defatigatos quietem potius, ac laborum periculorumque levamentum aliquod, quam prælia rurſus, & caſtra ſpectare: etiam atque etiam proſpiciendum eſſe, ne temere progreſſis turpis impendeat exitus, neve dum amicis prodeſſe volumus, nos pereamus, & ipſi non ſerventur. Proinde nullam ſibi niſi in otio ſalutem videri, & niſi

in eo Rex conſilio perſeveret, quod conſtitutum jam cum Britannis habuerit, ut abſtinendo armis, neutram hoc bello in partem inclinet: cunctandum, & rationem interim excogitandam eſſe aliquam, qua & cedentes Hiſpanos ſublevemus, ſi poſſumus, & Auſtriacos inſequentes non offendamus. Contra erat, qui Hiſpanorum exercitum libentiſſimis animis accipiendum, & cibariis, auxiliiſque, omni denique re juvandum eſſe putaret, nulla Auſtriacorum habita ratione: non utile Regi, non eſſe honeſtum, Philippi Patris milites pro Patris ejuſdem Philippi hoſtibus, & jam ſuis deſerere; Auſtriacorum conatus omnes eo ſpectare, ut devictis ejectiſque Hiſpanis, Regem deinde Neapolis, quietis ſimulatione deceptum, facilius conficiant, Italiaque omni potiantur. Eo Vormacienſe fœdus omne, eo intimam illam cum Sardiniæ Rege armorum, conſiliorumque omnium conjunctionem, tanto impendio quæſitam, pertinere: eodem etiam illud, quod per Britannos unum, idemque cum ipſis ſentientes, ut ſuperſederetur bello, utque Neapolitana ab Hiſpano exercitu auxilia avocarentur, tantopere contenderint: eodem pertinere, quod dum mediam Rex perſonam diligenter tuebatur, ipſi interea inſidias moliri, Neapolitani populi fidem per literas, improboſque homines convellere nunquam deſtiterint: modo inimico animo cum exercitu in Regni finibus eſſe: expectandumne etiam, dum cunctantes, & vetera illa ac pervulgata de ancipiti martis fortuna, deque populorum natura mobili perpendentes, opprimamur? Quid tandem, inquit, veremur? aut

cur

cur de populi fide, de militum noſtrorum virtute, de copiis, de pecunia denique deſperamus? an non hic populus ille idem eſt, qui Proregum avaritiam, ſuperbiamque nuper pertæſus, Regem cupidiſſime proprium appetiverit, deinde ejus benignitate captus adamaverit, a quo Rege magnis beneficiis ornatus, tantis commodis auctus fuerit? An non hujus ipſius populi conſtantia explorata tum maxime eſt, cum littori, portuique noſtro Britannorum claſſis immineret minitabunda, & ſeditionis occaſionem avida aucupari videretur? atque illis turbulentiſſimis diebus nemo in tanta ſeſe multitudine commovit; quin fuere homines, qui maris cognitione freti audacter ſane, atque animoſe reciperent Regi, ituros ſeſe ad Britannorum naves, eaſque incenſuros. Quid tu igitur nobis, ut populo credamus, ſuades? Ego vero non modo non illi credendum, ſed ſummopere ab eo cavendum eſſe dicam ſane, ſi vultis. Sed utrum diligentior cautio eſt in ejuſmodi periculis pertimeſcendis, ſi falſa, an in vindicandis, ſi vera ſunt? nam belli apparatu, & quieſcunt timidiores, & ſcelerati, ſi qui ſunt, obſtinatoque ad facinus animo, cum non timeri ſeſe videant, timere ipſi incipiunt, neque audaciæ ſuæ locum ibi eſſe exiſtimant, ubi paratas offenderint ad defendendum vires. At credo de militum noſtrorum robore, atque animis dubitamus: quos qui collectitios appellat, ignorare is mihi videtur, iſtorum militum magnam partem vigeſimo jam ſtipendio functam eſſe: denique hos eſſe eoſdem, qui in Africa apud Oranum cum ferociſſima Maurorum gente, in

Ita-

Italia apud Butuntos eum hiſce eiſdem Auſtriacis congreſſi ſuperiores diſceſſerint; & qui in Siciliam deinde tranſgreſſi, Syracuſis, & Meſſana, quæ ab hoc ipſo Duce hoſtium Lobcoviczio præſidio tenebatur, in deditionem acceptis, duo celerrime Regna receperint. Tyrones autem qui ſunt, ut in omni exercitu ſunt, hi quidem juventutis vi, veteranorum exemplo, Ducum imperio, & in officio continebuntur, & ſi non vetuſtatis, eamdem certe exercitationis, & roboris opinionem aſſument; Illum vero exercitum, Gagio Imperatore, & Campoſanctenſi prælio nobilem, Hiſpanorum, Belgarumque florem, & proximo hoc in Regnum receptu ab hoſtibus laceſſitum, num tandem quærere otium, an congrediendi iterum cum Auſtriacis occaſionem ſitire arbitramini? Neque me illa movent, quæ de Mamertina peſte, deque utro mari clauſo jactantur. Nam Mamertina peſtis Comitis Mahonii Legati diligentia, atque auctoritate, aut extincta jam fere eſt, aut ipſa diuturnitate ita relanguit, ut infrequentioribus præſidiis comprimi facile poſſit. Ut mare autem cuſtoditum, & ſeptum adeo eſſe concedamus, nulla ut omnino auxilia, & commeatus evadere poſſint, quid externa requirimus, cum domeſticis abundemus? An Siciliam, horreum quondam populi Romani, beatiſſimas Brutiorum Provincias, Campaniam præterea, Apuliam, Samnium non frumentum, non omnis generis commeatum, non equos, arma, milites ſubminiſtrare largiter poſſe cenſetis? Nam pecuniæ ad ſtipendium ſatis, mea quidem ſententia, eſt, ubi vectigalia fide redimantur, fide

de ac diligentia adminiſtrentur, neque auri pondus in non neceſſarias res effundatur. Hiſce igitur copiis opibuſque cum hoſtis ferox avidus impendeat, & noſtris prope in faucibus urgeat, ſedentes adhuc, bellandum necne ſit, otioſe conſulimus? Bellum, bellum, inquam, gerendum eſt, vi vis quam maturrime repellenda, ne, quod turpiſſimum eſt, ſero ſapiamus; hoſtes autem ſocordiam noſtram ſuam putent occaſionem, & ad eorum conatus propulſandos, aut animum nobis, aut vires defuiſſe ſuſpicentur. Hac oratione inducti ad bellum plerique propendebant, utique Hiſpanienſis exercitus omni aperte re juvaretur, & Neapolitanæ cum eo copiæ quam primum conjungerentur, decernere videbantur. Sed Rex ſatis in præſentia habens, Hiſpanos, Regno, commeatuque non prohibere, quod ſalvis cum Britannorum Rege conditionibus facere poterat, nihil ſibi ulterius progrediendum eſſe exiſtimabat. Nam etſi vera eſſe, quæ dicerentur, videbat, tamen committendum non putabat, ut armis ſumptis dici poſſet, turbandæ quietis initium a ſe fieri. Dicebatur etiam permotus Ducis Montallegrii conſilio, qui apud eum rerum uſu, & ingenio ſolertiſſimo plurimum poterat. Is, uti ferabatur, vel quod natura prudentior eſſet, vel quod partam in pace auctoritatem imminui, ſuamque in bello operam minus probari vereretur, bellicis propterea conſiliis adverſabatur maxime, iiſque Regem, populumque ſollicitari nolebat.

Dum hæc Neapoli conſuluntur, Princeps Lobcoviczius cum equitatus, & peditatus parte

Co-

Comitem Brounium Legatum miſerat, qui Hiſpanos ad Truentum uſque amnem perſequeretur, & vexaret, atque etiam exploraret, ſi quid ab Auſtriaci exercitus propinquitate motus in Veſtinis, eaque circum loca oriretur. Ipſe in agro Piceno iter repreſſerat de ſumma belli admodum ſollicitus, atque incertus, quo progrederetur. Namque a principio cogitaverat, pulſis, fugatiſque Hiſpanis, in Lunenſem agrum deſcendere, ibique, & Ciſalpinam, Etruriamque reſpicere, unde illi commeatus facile, atque abunde ſupportaretur omnis, & Genuenſes continere, qui Vormacienſis fœderis injuria incitati tumeſcere jam ad bellum videbantur, ſimulque præſto eſſe ad occurrendum Hiſpanis, ſi forte vacuum nacti a Britannis mare, ad oram portumque aliquem Liguſticum improviſo appellerent. Hiſpanorum enim auxilia mare jamdiu e Barcinonenſi littore ſpectabant, confeſtim in Italiam, ubi fuiſſet occaſio, avolatura; Britannorum autem claſſis poſt navalem ad promontorium Sicienſe pugnam in Magonis ſeſe portum ſubduxerat, & diutius ibi morabatur, dum prælio, & longa maris, hyemiſque jactatione afflictæ naves, remigeſque reficerentur, ac inſtruerentur. Nunc vero in Neapolitanum Regnum hoſtibus receptis, Lobcoviczius ex rei commutatione longe aliud ſibi capiendum conſilium, atque antea cogitaverat, intelligebat; neque adhuc tamen, quænam hoc allato nuncio Hungariæ Reginæ mens eſſet, quæve deliberatio, ſatis ſciebat; & ſi Neapolitani belli fortuna tentanda eſſet, ut ſatis firmum, ſatiſque magnum ad eam rem exercitum haberet, magnopere vere-

re-

rebatur. Incertus itaque, uti diximus, quo ſe verteret, in Agro Piceno conſederat, expectabatque ancipiti cogitatione diſtractus, quoad ſciret, quid nam Regina, audito Hiſpanorum receptu, decerneret, atque imperaret. At illam Neapolitani Regni invadendi cupiditas invaſerat tanta, ut eorum, qui contra in concilio ſentirent, opiniones negligentius audirentur, neque prorſus quidquam adverſus proficerent ſocii atque amici Regis Sardiniæ obteſtationes; cum ipſe amiſſis locis plurimis munitiſſimis, patefacto in Imperii ſui viſcera aditu, ſaluti jam ſuæ diffidere inciperet, debitumque ſibi ex Vormacienſi fœdere Auſtriacorum ſubſidium maxime neceſſario tempore imploraret: non diſtrahendas vires eſſe vociferabatur, non bella bellis ſerenda: cum conjunctis copiis vix ſatis præſidii eſſet ad præſentes hoſtes reprimendos, quid ultro alios accerſeret? cum ſua retinere vix poſſet, quid alienis inhiaret? ſeſe quidem timere detentis Neapolitano bello Auſtriacis, & ſedentibus ad minorem Balearem Britannis, ne ipſe interea unus Hiſpanorum, & Gallorum impetus haurire, neve cogatur, tantis jam detrimentis acceptis fortunæ tandem ſuccumbere: id ſi evenerit, denunciare antea ſeſe, atque prædicere, non ſine maxima ipſius etiam Reginæ pernicie, & forſitan totius Italiæ jactura eventurum. Regina nihilominus in ſua ſententia perſeverat, eorum libentius conſilio permovetur, qui Neapolim occupandam cenſent, & facillimi negotii rem eſſe demonſtrant, diſſipatis perterritiſque Hiſpanis, quieto atque adeo imparato Rege, at paratiſſimis (ut ſibi ipſi perſuadebant)

ad

ad defeſtionem populorum animis: Sardiniæ Regem nihil non timendo nimium timere: ſatis in eo virium eſſe ad Italiam ex ea parte tutandam, eoſque repellendos hoſtes, quorum magna pars difficultate itinerum, frigorum vi, crebritate præliorum, locorum expugnatione, aut interierit, aut dilapſa jam ſit: reliquis vero longe a domo in hoſtili, & non fructuoſa terra, mari intercluſo, bellantibus præſidii parum, periculi nimium ſupereſſe. Multum in Germania deperiiſſe, pace cum Boruſſiæ Rege neceſſariis magis, quam æquis conditionibus facta: magno in Italia ſtetiſſe Sardiniæ Regis ſocietatem: ea omnia duobus opulentiſſimis Regnis acquiſitis, compenſari facile poſſe. Erat Romæ Comes Tunius, Epiſcopus Gurcenſis, Reginæ ad Pontificem Maximum Legatus. Ipſe & rem a principio per literas propoſuerat, & proclinatam nunc urgebat vehementiſſime. Hominem ſua ſponte officii ductum neceſſitate, quod Reginæ Legatus eſſet, tum etiam præcipuo adverſariorum odio incendebant etiam magis plurimi, qui Romæ Auſtriacis partibus ad inſaniam uſque ſtudebant, & nonnulli, qui ad eum ex Regno confluxerant, exules, damnatique. Hi dum a Regina aliquid legatoque exprimerent egentes, perditi, nihil magnopere penſi habebant aſſentari, mentiri, fallere, jactare amicitias, & clientelas, comminiſci ſeditiones, magna atque incredibilia polliceri, alere credulitatem. Hæc tamen omnia, atque uberiora etiam, ut ſuæ plerumque homines opinioni largius indulgent, ad Reginam Epiſcopus Gurcenſis Viennam perſcribebat; & Viennæ crede-

debantur, vel quia facile credimus, enixe quæ volumus, vel quia Comes Tunius, cujus prope in conſpectu Neapolitanum Regnum erat, melius propterea videbatur poſſe illius Regni ſtatum perſpicere. His de cauſis, quas commemoravi, magno animo, majoreque ſpe bellum adverſus Neapolis Regem decernitur. Imperatur Lobcoviczio, uti confeſtim cum exercitu ſuo in Neapolitanum Regnum irrumpat. Regni per civitates, ac Provincias Reginæ Hungariæ nomine conſcriptæ literæ diſſeminantur. Solicitantur veteres, atque occulti Auſtriacarum partium fautores. Hebræorum Mercatorum, qui commercii, atque induſtriæ cauſa Neapolim vocati erant, expulſio promittitur. Apparebat id populo dari, apud quem illa natio conſuevit invidia divitiarum, & Religionis perverſitate offendere. Impunitates, immunitates, tabulæ novæ, præmia, honores oſtentantur. Omnibus modis omnium hominum, atque ordinum fides, ingeniaque tentantur. Comes Brounius Legatus, quem a Lobcoviczio miſſum ad inſequendos Hiſpanos demonſtravimus, de bello inferendo certior factus, Truentum celeriter tranſiicit, quod flumen Neapolitanum a Pontificio Imperio dividit. Tumultuatur longe lateque; circumjacentes agros hoſtilem in modum devaſtat, occupat parva quædam in Veſtinis loca; eorum Magiſtratui panem, hordeum, maximeque pecunias imperat: levibus etiam præliis cum Hiſpanorum equitum ſtationibus contendit. Quo quidem tempore res accidit non prætereunda ſilentio, & qua in ipſo expeditionis initio periclitari hoſtes potuerunt, quid Neapo-
li-

litani milites etiam gregarii poſſent, atque auderent. Namque Neapolitanus quidam inter Hiſpanos Dracones merens (genus id equitum eſt, qui in præliis ex equis interdum deſiliunt, & pedibus præliantur) cum ab Hungaricis levis armaturæ equitibus circumventus eſſet, non ſeſe hoſtibus dedit, non animo concidit, ſed equo admiſſo, ſchythicoque enſe elato in illos irruit audaciſſime, ſeptem ex iis interfecit, quoſdam vulneravit, reliquos conjecit in fugam: atque interfectorum ſpolia cum retuliſſet in caſtra, atque ad Imperatoris pedes projeciſſet, admiratus Imperator viri virtutem, ducentos fortiſſimo militi aureos numerari juſſit, quos ille commilitonibus ſtatim ſuis largitus eſt, una ſe facinoris gloria contentum eſſe dicens, ut non magis invicti, quam magni animi indicium daret. Lobcoviczium interim de bello jam non dubium illa rurſus dubitatio ſollicitabat; qua potiſſimum parte in hoſtium fines duceret agmen. Erant omnino itinera quatuor, quibus itineribus a Pontificis Provincia in Regnum Neapolitanum perveniri poterat. Tallacotienſe, & Rheatinum non admodum frequentia, & qua ire exercitus, hyeme præſertim, nequaquam poterat; propterea quod loca aſpera nimium eſſent, ac montoſa. Eorum itaque cogitatio ne ſuſcepta quidem eſt. Reliqua erant duo, quorum alterum mare ſuperum conſectatur, & per Potentiæ fluminis oſtia, atque Aſculanorum fines in Veſtinos ducit, eoque ad inſequendos Hiſpanos Comes Brounius ierat: alterum porro Umbriam attingit, agrumque Romanum diſcriminat, & per Anagniam, ac Fruſinonem in

in Campaniam illabitur. Hac erumpere in Regnum conabatur Lobcoviczius, & erupiſſe quondam ajunt Carolum Galliarum Regem illum, qui Ludovici Mauri Mediolanenſium Ducis turbulentis, atque ambitioſis conſiliis evocatus in Italiam deſcendit; unde Ludovico exitium, Carolo fuga, Italiæ omni vaſtitas, & nunquam interitura Tranſalpinorum bella evenere. Atqui plerique exiſtimant, ſi adhibita, Lobcoviczius, celeritate, tranſducto confeſtim exercitu, flumen Truentum eodem, quo Comitem Brounium præmiſerat, itinere in Veſtinos veniſſet, indeque nactus Apuliæ fuiſſet opima, ac maritima loca, potuiſſe ab eo bellum majori cum ſua utilitate, hoſtiumque damno adminiſtrari. Quæ res tamen plures recipiebat difficultates. Erat anni tempus duriſſimum altiſſima nive. Difficillimæ propter viarum ac locorum, a luto atque nive ſubſidentium, anguſtias, æneorum tormentorum, cæterarumque rerum ſubvectiones. Conflictabatur etiam rei frumentariæ, pabulique inopia, quæ ingraveſcere in dies poſſe videbatur, ſi per hoſtium agros, aut per quos hoſtis pene vaſtabundus inceſſerat, ipſe nuſquam præparatis commeatibus iter facere cœpiſſet. Cum vero tota in feſtinando res conſiſteret, maximo erat ad conficiendi negotii celeritatem impedimento Aterni arx objecta excurrentibus, quam præſidiis, ac propugnaculis munitam egregie, modo Hiſpano etiam exercitu ſuccinctam, & tentare, & relinquere poſt ſe æque periculoſum erat. Dum autem Reginæ mandata expectat, dum rem frumentariam expedit, atque auxilia e Gallia Ciſalpina,

auxilia e Germania conveniunt, multum effluxerat temporis. Interea accelerabant, ut ſeſe cum Hiſpanienſibus conjungerent, Neapolitanæ copiæ, & rei e veſtigio gerendæ occaſio, in bello præſertim occupanda, prætervolaverat. His rebus permotus Lobcoviczius illam ſuperi Maris viam relinquit, & cum vernum jam tempus præcipitaret, revocato Comite Brounio, ſuiſque omnibus in unum tandem coactis copiis via Flaminia per Umbriam, Agrumque Romanum in Campaniam, uti dictum eſt, conſtituit irrumpere.

At quibus viribus Neapolitanum Regnum profectus ſit oppugnatum, ſtatuere difficile eſt. Pro ſtudio enim partium alii amplificant, alii elevant militum numerum; & cum bella plerumque fama, atque opinione conſtent, ejuſmodi rumores, varia in vulgus edendo, adaugere callide ipſi ſolent Imperatores, quo majorem ſuis fiduciam, hoſtibus injiciant metum. Sed viginti millia peditum fuiſſe, ſex equitum feruntur. Accedebant legionariis collecti ex Tranſilvania, Croatia, Illyricoque omni, & finitimis regionibus velites, quos e ſuis latibulis excitos, ad prædam, bellumque in Italiam Auſtriaci compulerant. Multi etiam capitis damnati, transfugæque convenerant, quos vitæ, veniæque deſperatio, & rapinarum ſpes acrius ad arma concitabat. Ex his conflatæ centuriæ, quod nullo ordine, nullaque diſciplina certa pugnarent, ſolutæ appellabantur. Erant præterea Hungaricorum equitum circiter millia duo, qui libere, atque audacter veteri Parthorum more vagari conſueverunt; itinera habent infeſta, commeatus inter-

tercipiunt, loca explorant. Hunc exercitum (quem majorem etiam fama eſſe nunciabat) ad invadendum Regnum trahebat Lobcoviczius inſignis ipſe Dux, & primis apud clariſſimum Imperatorem Eugenium ſtipendiis, & rebus in Boemia geſtis, & quod ad Italicum bellum tantum, atque difficile haud nequidquam miſſus eſſe videbatur. Jamque Macerata moverat IV. Nonas Maii, quatriduique viam progreſſus, ſuperatis ſaltibus, qui Picentes ab Umbris dividunt, atque ad Camertes pertinent, modicis ad Forum Flaminii itineribus pervenerat. Advolat eo continuo Roma Comes Tunius. Omnia, quæ Lobcoviczio ſæpius per litteras inculcaverat, coram ipſe agit multo vehementius. Excitat, hortatur, docet quantopere ad cauſſam, Reginæque utilitatem interſit Neapoli confeſtim potiri: expeditionis gloriam, commodaque amplificat. Id in primis facillimum factu eſſe dictitat: per omne enim Regnum, atque in ſinu urbis Neapolis eſſe ait ſummæ potentiæ, magnæque cognationis homines, qui fremant, præſentemque ſtatum ægre patiantur, & ſeſe Auſtriacis cupiant quamprimum adjungere: auctorem populis, non animum ad defectionem deeſſe: proinde iret, atque auderet, nullo negotio opprimi poſſe Regem in ancipiti poſitum diſcrimine, cum domeſtica ſimul cavere & externa propulſare pericula debeat. Hæc dum in caſtris cum Lobcoviczio Tunius agit, animadvertit Legatos, & pleroſque copiarum Præfectos alieniore eſſe in Lobcoviczium animo, deque illo aſperius loqui. Hominem eſſe dicere indiligentem, difficilem, & qui omnia re-

 vo-

vocet ad arbitrium ſuum, nihil de aliorum ſententia agat. Id utrum invidia, ac malevolentia adducti, quod homines de his libenter detrahunt, eminere quos videant altius, an revera, quod ita eſſet, dicerent, ac quererentur, ambiguum cum valde ſit, non videtur pro certo eſſe ponendum: præſertim cum qui Lobcoviczio uſi ſunt perquam familiariter, multa nobis, atque egregia de ejus facilitate morum, ingeniique præſtantia retulerint. Sed Comes Tunius Romam celeriter reverſus ſtatim literas ad Reginam dedit, quæ illi accurate ſignificarent, quæcumque ipſe de Lobcoviczio, deque aliorum Ducum diſſenſione, & querelis, in caſtris cum eſſet, audierat, atque perſpexerat. Regina, quod Regni repetendi occaſionem corrumpi prolatando, ac diſputando poſſe videret, ſeverius ad Lobcoviczium ſcribit, uti bellum, iterque maturet, ſimulque (ut aliquid Legatis etiam daret) Legatorum in concilio ſententiarum rationem haberi majorem jubet, neque eorum negligi conſilia, qui Auſtriacas Romæ res curabant; quorum ad bellum Neapolitanum opera, ac diligentia ob loci propinquitatem, & notitiam opportuna admodum eſſe videbatur. Lobcoviczius, hiſce mandatis acceptis, tripartito copias dividit, itaut exercitus pars altera ab altera parte bidui via abeſſet: eo conſilio, ut earum regionum hominibus, per quas tranſire copias oportebat, ſpatium daretur ad expediendos commeatus (erant enim eæ circum regiones frequentibus exercituum itineribus magnopere exhauſtæ, atque attritæ) ac ut ipſæ etiam copiæ ejuſmodi intervallo diſpertitæ facilioribus

vecturis, cæteriſque neceſſariis rebus uterentur. Tali modo inſtructo exercitu, & re frumentaria ordinata a Foro Flaminii Lobcoviczius progreſſus per Spoletanorum, Interamnatium, & Narnienſium fines ad Falerios Faliſcorum pervenit. Caſtra ibi locat, concilium advocat. Adſunt Legati, primique Ordines. Adeſt Alexander Albanus Cardinalis, qui Roma tum forte venerat, & qui, Sardiniæ primum Regis, deinde Hungariæ Reginæ patrocinio ſuſcepto, Auſtriacis hac de cauſa partibus inſerviebat; adeſt etiam Comes Tunius Epiſcopus Gurcenſis, & Abbas Franchinius Favianus Piſtorienſis magni Etruſcorum Ducis Legatus, cum militaribus viris de bello togati homines conſulturi. Variæ dicuntur ſententiæ. Diſputatur. Cum Legati, cæterique copiarum Præfecti, qui conventui intererant a Lobcoviczio cupidius diſſentirent, quam tempus poſtularet, atque e concilio indignantes conſurgerent: comprehendit illos Alexander Albanus, & magnopere cohortatus rogat, diſſenſionum, & controverſiarum finem faciant, neu privatis ſimultatibus publicam cauſſam perditum eant: eadem agunt, atque orant Tunius atque Franchinius. Diſceſſum tamen a concilio eſt, ut tumultuatum potius, quam deliberatum aliquid ſit.

Interea dum hæc ab Auſtriacis geruntur, Rex Neapolis ea ſpe lapſus, quod Auſtriacos, aut æquitate permotos ſua, aut Sardiniæ Regis periculo in alteram Italiæ partem retractos, nihil quidem contra ſe in præſentia auſuros eſſe arbitrabatur, conſilio omni quietis, & cunctationis abjecto, hoſtibus quam maturrime occurrere

inſtituit. Itaque, nondum hyeme confecta, duas ex Hetruria ſua legiones arceſſit, reliquas ex hibernis deduci, armari, ſupplerique, & convenire ſtatim jubet; quaſdam continenter præmittit, quæ ipſa ſui adventus fama hoſtem interim demorentur, ſi per cauſam inſequendi Hiſpanos eruptionem in Regnum Theatem verſus facere contendant; quod collectis, junctiſque ratibus ad efficiendos in Truento pontes, & præmiſſis nonnullis Hungaricis equitibus, conari identidem minabantur. Ipſe equitatui ſtudet, frumentum, milites, pecuniam imperat. Imperata libentiſſimis animis Neapolitani faciunt, atque hoc etiam majori diligentia, quod ſummopere cupiebant removere ab ſe infidelitatis ſuſpicionem, quam fideliſſimæ civitati, temere multa Auſtriaci jactando conflaverant. Portum Neapolis, novis jam, ut diximus, extructis propugnaculis, ne quid a mari hoſtibus pateret, & diſpoſitis præſidiis, tormentiſque muralibus communire feſtinabat. Præterea naves bellicas duas, quinqueremes quatuor, totidemque biremes; & magnum actuariarum numerum expediri jubet, quæ pro Cajetæ littore, portuque in ſtatione ſint, & auxilia exercitui commeatuſque, ſi opus fuerit, ſubvehant. Dat prudentiſſimis hominibus negotium, ut, abſente ſe, Rempublicam ſuſcipiant, atque adminiſtrent, idque Michaeli imprimis Retio claſſis Præfecto commendat; ad quem non tam propter viri dignitatem, quam propter egregiam in moderando populo facilitatem totius urbani Imperii ſummam reſpicere Rex voluerat. Cum vero dubiæ fidei inſimulati plures in vinculis haberentur, & tali

in

in tempore lenienda potius, quam exagitanda populi vis videretur, ſolvi eos extemplo, liberoſque abire juſſit. Quo facto magnam a populo, cæteriſque ordinibus gratiam iniit, improboſque ipſos, tantæ manſuetudinis admiratione obſtupefactos, repreſſit ab omni conatu novorum conſiliorum. Ipſe ad hoſtem proficiſci conſtituerat, magnam Regium nomen in bello vim habere exiſtimans, eoque, & hoſtes terreri, & ſuos incitari, & Ducum uſitatas æmulatione imperii minui controverſias, intelligebat: ſimul, ſi quid durius domi, foriſve accidiſſet, tutiorem multo inter armatos, atque apud ſuum exercitum fore ſibi locum videbat. Accendebatur etiam Philippi Fratris exemplo, qui iiſdem temporibus in Taurinis magno, fortique animo cum Rege exercitatiſſimo gerebat bellum; & dicebatur per eoſdem dies a Philippo Patre, militarium facinorum cupidiſſimo Rege, incitatus per literas ad bellicam fortunam, propriamque Borbonii generis laudem. Igitur domi rebus optime conſtitutis, atque omnibus ad profectionem comparatis, civitatis Primoribus convocatis, Rex ſeſe ad hoſtem iturum, & Reginam interea cum liberis Cajetæ quietiori in loco futuram pronunciat. Tum vero hoc audito procumbunt Regi ad pedes Neapolitanæ civitatis Principes, & multis precibus orant, atque obſecrant; ſi ipſe abeſſe cogitur Reipublicæ cauſſa, Reginam quoque diſcedere ab ipſis ne patiatur: maximo hanc rem Neapolitanis hominibus non dolori tantum, ſed etiam dedecori fore, cum videri poſſit aliquid Neapoli ſubeſſe, quod cavendum Reginæ, vitan-

dumque fuerit. Enimvero Rex negat Conjugis ſuæ, quæ gravida ſit, valetudinem pati, ut gravius etiam fatigetur Imperii occupationibus, iiſque rerum incertis, quæ, turbata pace, in magna facilius multitudine accidere poſſint: bono eſſent animo, neve ad injuriam interpretarentur facta, quæ alia omnino, juſtaque de cauſa fierent. De eorum autem fide eo ſe minus dubitare dicit, quo magis perſpicuam ipſorum erga ſe voluntatem videat; & videre ipſi poſſint, nullum ſeſe pro eorum incolumitate periculum recuſare. Hortatur denique, quando de ipſis non male meruerit, ſuum ut honorem ab hoſtibus defendant, & neceſſaria conferre ne graventur ad juſtiſſimum bellum, quod non intulerit ipſe, ſed propulſet illatum. Equidem quo mea me dignitas, & veſtra ſalus vocat, abeo, inquit: at quæcumque acciderit fortuna, utinam, cives, ſaluti veſtræ conſulere poſſim, dignitati meæ certe conſulam. Ad hunc orationis exitum flentibus omnibus, qui aderant, cum Conjuge, & liberis diſcedit Rex. Diſcedentem lacrymis, votiſque proſequitur infinita hominum multitudo, quæ ſubitæ profectionis nuncio commota (emergebat enim tum maxime dubiis in rebus erga mitiſſimum Regem populi amor) jam ad Regiæ domus fores convenerat, & longo perpetuoque agmine ſuburbium uſque, fora, viaſque omnes oppleverat, Regis diſceſſum, ſuam mœrens ſolitudinem. At Regni Principes, quibus major a dignitate metus erat, aut ſpes, eamdem plerique cum Rege fortunam adire parati, in belli illum labores, ac pericula comitati ſunt.

Nea-

Neapoli VIII. Kal. April. profectus Capuam eodem die venit. Poſtridie Regina Legionis Italicæ, & Legionis Helveticæ Prætorianorum parte, & quinquaginta Cuſtodibus Corporis ſtipata Cajetam cum liberis concedit. Rex Vulturnum amnem non longe a Venafro ponte tranſgreſſus, quem ipſe pontem jampridem e lapide extrui ad ornatum commodumque regionis juſſerat, Venafrum altero a Capua die pervenit. Apenninum inde ſuperare inſtituit, qua id jugum, cujus dorſo tota Italia dividitur, a Campaniæ finibus in Veſtinos excurrit, & cum Apulia continens eſt ab ea parte, quæ ſpectat in orientem Solem. Loca erant ardua, aſpera, præruptis rupibus confragoſa, ipſoque anni tempore horridiora, & vere incipiente, plurimæ Cœlo nives deciderant, quæ veteribus cumulatæ iter impediebant uſque adeo, ut quamvis diſcuſſa nive glacieque, incedere tamen ſine caſu, aut prolapſione aliqua miles non poſſet, & per præcipites ſæpe, lubricaſque altitudines provolverentur jumenta cum oneribus, intolerandaque frigorum vi vexarentur homines; & exanimarentur etiam aliquot. Tantis in difficultatibus nihil tam militibus faciebat animum, quam Regis exemplum, quem eadem a Cœlo, locique aſperitate perpeti, eoſdemque alacri vultu excipere videbant labores, ad quorum patientiam aſſiduo ipſe venatu obduruerat, & regio animo pericula omnia minora ducebat. Maxime igitur difficili via per Rivi nigri, Montiſque Vallonii ſaltus ad caſtellum Sangri proficiſcitur. Oppidum eſt opportuno loco ſitum, nomenque a flumine habet,

quod

quod prope oppidum labitur; cui quidem oppido Rex non ita pridem civitatis nomen, & jura dedit, ut Dominæ loci Familiæ vetuſtiſſimæ Caracciolæ gratificaretur: utque perpetuo conſtaret, non invitum ipſum ibi Regem manſiſſe. Sed Rex partem jam copiarum præmiſerat per latiſſimam, ut in montibus, planiciem (quinque enim millia paſſuum in longitudinem patens, a menſura nomen accepit) iiſque imperat ut, adventante hoſte, Hiſpanis celeriter ſubſidio irent: ipſe cum reliquis copiis, modico intervallo, ſuis, Hiſpaniſque auxilio futurus ſubſequebatur. Sed cum hoſtium impetus langueſcere videretur, atque ejuſmodi languoris cauſa ignoraretur adhuc, Rex ad caſtellum Sangri ſubſiſtere interea conſtituit, hæc ſpectans; Si Auſtriaci a Piceno ſeſe in Veſtinos effunderent, ipſe ut Hiſpanorum exercitu ſtatim conjuncto validior hoſtibus occurreret, ibique decertaret, ubi facilius coercere ipſos propter locorum iniquitatem poſſet, eademque ratione equitatum ipſorum, quo multum valebant, ad rem gerendam inutilem efficeret: ſin regionis natura, oppoſitaque Aterni arce, & duorum exercituum conjunctione deterriti tenerent ſeſe, neque progredi auderent, tum ipſe quoque ſedens, itinera hoſtium circumſpectaret, quæque apud ipſos gererentur, cognoſceret, & conſilium pro tempore & pro re caperet. Interim certos homines circum finitima loca miſerat, qui de re frumentaria providerent, vecturaſque civitatibus deſcriberent, curarentque uti facile, & continenter neceſſaria ad exercitum comportarentur. Quidquid

quid etiam Truentum, Lyrimque amnes interjacet, atque Aſculanorum, & Fregellanorum fines attingit, id omne præſidiis occupaverat, & maxime quacumque penetraturus hoſtis videbatur; atque ita militum manus per præſidia diſpoſuerat, ut colligi, & ſigno dato convenire in unum extemplo poſſent. Hæc apud Regem belli ratio erat. At Romæ Trojanus Aquaviva Cardinalis, Hiſpaniarum, Neapoliſque Regum ad Pontificem Maximum Legatus, cum bellum in vicinia arderet, & plurima, ad bellum quæ pertinerent, inter Auſtriacarum partium fautores in Urbe agitarentur, impigre omnia prudenterque attendebat. Tantum autem poterat conſilio, gratia, auctoritate, diligentia, opibus, nihil ut Auſtriaci Duces in caſtris, nihil Romæ Legati molirentur, quod ipſi lateret in tempore. Per hujus igitur viri literas Regi renunciatur, Lobcoviczio eſſe in animo, depoſito his de cauſis, quæ ſupra demonſtratæ, ſunt, invadendorum Veſtinorum conſilio, bellum in Caſſinatem transferre, indeque commodiore itinere Neapolim petere maxima cum ſpe, quam vani etiam rumores alant, fore ut per occaſionem, & propinquitatem exercitus ſui Campania omnis, ipſaique arx, & caput Regni Neapolis ad rebellandum conſurgat; qua in rerum perturbatione, inclinantibus nonnullis ad Auſtriacum nomen, novaſque res, valde illum confidere probam ſibi potiundi Regni occaſionem dari poſſe. Hiſce Rex cognitis rebus, copias omnes ſuas a Veſtinis iter avertere, atque in Caſſinate contrahi, eoque Hiſpanorum etiam exercitum

per

per Celanenſem, Soranumque agrum contendere jubet: ipſe a caſtello Sangri Idibus Aprilis profectus in Campaniam regreditur, & cum Venafri propter rationem belli aliquot dies eſſet commoratus, eodem fere tempore, quo ſeſe a Piceno Lobcoviczius commoverat, & jam per Umbriam ſuas copias transducere cœperat, ipſe ad Sangermanum Caſſinatis oppidum, & Marci quondam Varronis doctiſſimi hominis villam, pervenit. Quo cum in oppido Rex eſſet, Hiſpanienſis, ac Neapolitani exercitus Ductores primos, qui eodem venerant, conſulere de bello cœpit, eique conſilio interfuit etiam Mutinenſium Dux coſtanti erga Borbonios fide clarus; neque abſuit Montallegrius, quem auctoritatem apud Regem habere diximus, & qui ex gravi morbo in itinere ſuſcepto, tum primum convaluerat. Erant nonnullorum ſententiæ, qui Regem ad Regni fines opperiri Auſtriacos arbitrabantur: nam Caſſinatem ſaltum cuſtodiri ob loci anguſtias facilius poſſe ajebant, & melius domeſticis copiis rei frumentariæ ali exercitum, quam aut in aliena terra quæſitis, aut longe comportatis: populares autem, ſi quid inteſtini motus timeatur, vel nihil moturos Regis præſentia coercitos, vel acrius etiam pugnaturos pro patria in conſpectu ſuorum. At Gagius, de quo ſupra diximus, Hiſpanorum Imperator, non expectandum eſſe dicebat, dum hoſtium irruptione domeſtica quies obturbaretur, & populares, quocumque animo eſſent, irritarentur agrorum populatione, cæteriſque belli cladibus: quam longiſſime a finibus ſubmovendum eſſe hoſtem, turba-

barum, & ſeditionum ſpe appropinquantem: neque de commeatibus deſperandum, quorum eo majorem in dies copiam affuturam, quo magis integræ a belli vaſtitate Provinciarum opes fuerint: hoſtes ipſos multum animorum, atque audaciæ demiſſuros, cum videant exercitum noſtrum non modo non cedere eorum adventu, ſed etiam propius accedere; fortiores enim videri ſemper qui provocant. Tantum eſſe militum, tantum in militibus virtutis, ut non quærendis latebris, ſaltibuſque, ſed apertis viribus, atque acie dimicari poſſit. Poſtremo Regis dignitati conſulendum, cui quidem magis ad gloriam conducere videatur obviam hoſtibus ire, quam domi ſedendo eorum impetus excipere. Gagii oratio momenti habuit plurimum ad perſuadendum, & propter auctoritatem viri militari favore, longoque tot bellorum uſu partam, & quia utilior Regi, atque honorificentior viſa eſt; pleriſque etiam, ut in bello, ferociora placebant. His agitatis rebus, continuo Rex a Sangermano diſceſſit, juſtoque itinere Arpinum, atque inde Verulas, mox Anagniam pervenit. Anagnia Ernicorum in Latio oppidum eſt editiore in colle poſitum. Subjecta oppido planicies eſt ſatis magna, quam undique montes cingunt. Caſtra ibi Rex facit pulcherrimo, aptiſſimoque ad copias explicandas loco; atque ibi primum cum Neapolitano exercitu Hiſpanienſis conjungitur, unaque bellum adminiſtrari cœptum eſt. Erant Hiſpanienſis exercitus Legiones peditum undecim, equitum alæ tres, magis robore, quam numero præſtantes, quippe quas admodum extenuaverant iti-

itinera, præliaque, & perſugarum frequentia. Erant præterea quingenti ferme excellenti virtute equites Regii, hiſque adiecti erant tercentum, quos cuſtodiæ ſuæ cauſa Mutinenſium Dux habere inſtituerat, & lecta Hungaricorum equitum turma, qui ad Hiſpanos ſuperioribus annis transfugerant. Hiſpanienſi equitatui præerat Atriſci Dux, qui manu promptus, feroxque habebatur. Præcedebant agmen Montani pedites ferentarii, audax ad procurſiones genus, & nihil minus, quam hoſtem mortemque metuens. Neapolitanum exercitum duodeviginti peditum legiones, equitum alæ quinque conficiebant; ſi Provinciales legiones quinque modo conſcriptas excipias, veteranæ omnes, expeditionibus, atque altero jam Italico bello ad Scultennam exercitatæ, earumque pleraſque omnes Regi Filio Hiſpaniarum Rex conceſſerat. Hujus exercitus imperium permiſſum erat Caſtropiniani Duci, quem e Gallica legatione accerſitum propter bellicam laudem ſuis Rex copiis jampridem præfecerat. Erant etiam machinæ caſtrenſes, tormentaque omnis generis, quorum magnam partem ſumma adhibita celeritate adduxerat in caſtra Comes Gazola Præfectus Fabrum Regis Neapolis, & qui inter arma, ſtudiaque verſatus, ſingularis erat propter Mathematices notitiam in re militari præſtantiæ. Conjunctis copiis, luſtrato exercitu, donativoque militibus dato, tanta exarſit alacritas, ſtudiumque pugnandi, ut cum Rex equo circumveheretur caſtra, læti omnes ad aſpectum Regis conclamarent, expectari diutius non oportere, quin ad hoſtes iretur, utque ad ho-

hoſtes ducerentur, magnis crebriſque vocibus peterent. Rex poſtquam ſuos tam egregie animatos cognovit, poſtridie ejus diei Anagnia profectus in Labicanum agrum venit, caſtraque ad Valmontonium, veteris Labici veſtigiis inſigne oppidum, locat. Quatriduum ibi moratur, dum cibaria ad exercitum ſubvehuntur, quibus non ſatis proviſum eſſe dicebatur. Interea jubet, neceſſariis tantum retentis, reliqua impedimenta dimitti, quo milites ad præliandum expeditiores occurrant hoſtibus. Statuerat enim hoſtes adoriri, & militum alacritate incitatus, & quod illos impari numero etiam negligentius agere ſciret. Id ſi ea eſſet celeritate factum, quæ multum in bellis poteſt, opinio fuit, mari Auſtriacos excluſos, omnibus circa regionibus partim exinanitis, partim ab Hiſpanienſi, & Neapolitano exercitu præoccupatis, frumenti, pabulique inopia compulſos, aut iniquo & tempore, & loco decertaturos fuiſſe, aut ſeſe, unde venerant, recepturos. Cujus tantæ rei occaſio pulcherrima corrupta eſt paucorum dierum mora, quibus diebus ad Valmontonium moratur Rex cibariorum cauſa. Tam parvo ſæpe tempore, tantæ in bello commutationes fiunt. At Lobcoviczius, quem ad Falerios Faliſcorum concilium advocaſſe ſupra oſtendimus, de Regis conſilio conjectura judicans, & de itinere certior factus, omiſſa omni diſputatione, maturandum ſibi exiſtimavit, & maritimis Romaniſque commeatibus timens, magnis Romam verſus itineribus contendere cœpit. Iiſdem diebus præmiſerat Rex cum parte copiarum Atriſci Ducem, qui Tyberim cæteraque ad Urbem loca

ex-

exploraret, frumentum, pabulumque omne, ne cui hoſtibus uſui eſſet, aut aveheret, aut corrumperet, atque omnem alendi exercitus, & longius progrediendi, quantum poſſet, facultatem hoſtibus eriperet. Præmittit etiam explorandi cauſa Præneſte Morillii Comitem Sanctacrucium Draconum Tarraconenſis alæ Præfectum, omni virum & virtutis, & nobilitatis laude præſtantem. Hoc vero magis Lobcoviczius properare, ut cum exercitu quamprimum ad Urbem eſſet, ne Roma, unde illi omnium rerum ſpes, marique, ac flumine Tyberi prohiberetur; neve horrea, quæ ad Eretum conſtituerat, occuparet hoſtis, aut perderet. Itaque Vogthernium Inſtructorem exercitus cum expedita Illyricorum peditum, atque equitum Hungaricorum manu miſit, qui frumento, pabuloque, atque horreis conſuleret, Antecurſores hoſtium reprimeret, pontem ad tranſducendas copias in Tyberi efficeret; ipſe cum exercitu ſtatim ſubſequitur. Qua re cognita Atriſci Dux paulatim ad Regem ſeſe recipere cœpit, cum plus Auſtriacis terroris, quam damni intuliſſet. Lobcoviczius, omnibus copiis Tyberim tranſductis, ad Eretum pervenit, caſtraque ibi idoneo loco ponit. Ereti paucos dies dum Lobcoviczius moratur allevandorum militum cauſa, quos continens iter defatigaverat, plures Roma omnis generis, atque ordinis homines confluxerant in caſtra, propinquitate exercitus, & novitate rei invitati. Alii ſtudio partium, alii bellorum inſcitia depravati, communi etiam vitio naturæ, cui nova quæque potiſſimum arrident, in maximam cujuſcumque rei admirationem rapiebantur.

Non-

Nonnulli ex barbaricis veſtibus, immanique verborum ſono militum vires, atque animum æſtimabant. Omnes denique numerum copiarum, ordinem, robur mirari, laudare, nullum eſſe, dicere, nedum Neapolitanum exercitum, qui tantæ, tamque invictæ multitudinis aſpectum modo ferre poſſit. Horum admiratione, atque vocibus mirifica acceſſit militibus, Centurionibuſque, & cæteris copiarum Præfectis opinio victoriæ, & noſtrorum contemptus, ſic ut paucis diebus ſeſe Neapoli futuros jactarent; atque Auſtriacarum partium aliqui Romæ, quaſi debellatum jam foret, de belli præmiis cogitarent. Ipſe Lobcoviczius, qui ſpei magis cauſam, quam ſpem ipſam attenderet, confirmatior tamen in dies, atque alacrior videbatur, vel præſentium adulatione ſublatus, vel ne aliquid militum fiduciæ non ita lætus Imperatoris vultus detraheret. Inſtructo igitur, & confirmato exercitu, recenſitoque copiarum numero ab Ereto progreſſus, trajectoque Aniene binis caſtris ad oppidum venit, quod C. Marii ſepties Conſulis ſuburbanum fuiſſe ajunt. Rex, comparata tandem re frumentaria, a Valmotonio cum omni exercitu profectus eſt eo, quo diximus, animo, ut ſuburbana præoccuparet, atque hoſtes, ſi ferret occaſio, adoriretur; cumque millia paſſuum quatuor fere proceſſiſſet, nuntiatum eſt ei, non longe Auſtriacos abeſſe, fierique poſſe, ut in itinere dimicaretur. Id ne accideret, magnopere ſibi præcavendum eſſe Rex exiſtimabat; namque periculoſum ducebat inter ſilvas atque interciſos vallibus colles, obiicere prælio milites itinere, jejunio, imbre confe-

ctos. Acciderat enim repentinum imbris incommodum. Tormenta etiam ad prælium neceſſaria neque facile convectari, deterrima & lutulenta via, neque recte adminiſtrari per impeditos, ſepibuſque obſeptos campos poterant. Ergo ſubitum pro tempore & loco conſilium capit; retorqueri agmen a Tuſculano, quo iter direxerat, Velitraſque occupari jubet. Velitris occupatis tumultuoſe conſidet exercitus magis, ut temporis anguſtia, quam ut rei militaris ratio poſtulabat. Erat enim perſuaſum non manendi animo caſtra ibi fieri, ſed ut aliqua militibus quies daretur; omneſque profectionis poſtridie ſignum expectabant; neque de Tuſculano ſpem, cogitationemque abjecerant. Interim Lobcoviczius ad Urbem cum eſſet, ſalutandi Pontificis cauſſa, compluribus tribunis militum, primiſque ordinibus comitatus Romam ingreditur, tota undique ad adventum ejus effuſa civitate. Certe multitudinis favore, & cupiditate viſendi Imperatorem fama jam, & præſenti expeditione clarum, celebratus adeo fuit ejus in Urbem introitus, ut nihil ei ad triumphum illo die, præter victoriam, defuiſſe videretur. At ille nihil rerum vanis occupatus ad exercitum eodem die rediit, motiſque a Mariano caſtris, omnique hoſtibus ſuburbano excluſis ad Aricinum nemus proceſſit, & validam manum ante miſit, quæ loci naturam propter interjecti nemoris latebras difficilem cognoſceret, & qua in regione hoſtes verſarentur, quodve iter cogitarent, exploraret. Eadem qui cognoſceret, atque exploraret, præmiſſus ab Rege fuerat, cum peditum, atque equitum parte Joannes

Fer-

Ferreria caſtrorum Præfectus. Hic cum hoſtium exploratores in ipſo nemore, atque itinere offendiſſet, levi commiſſa pugna, & nonnullis utrinque vulneratis, interfectiſque, maturius ſeſe ad Regem in caſtra recepit; eodem omnino tempore, quo jam Pyrochitrophorum Centuriæ, ſtationeſque exercitus omnes accelerabant, ut cedentibus auxilio ſuccurrerent. Poſtero die Rex Draconum equitum, delectorumque peditum manum expeditam eſſe in armis jubet ad Tuſculanum (& Tuſculanum jam occupaverant Auſtriaci) eamque regionem omnem explorandam. Ecce autem dum hæc ab Rege adminiſtrantur, repente in ſupercilio montis, qui Velitris, caſtriſque Regis imminebat, apparere hoſtes incipiunt, horribilemque e ſuperioribus locis ſpeciem præbebant, longe, lateque armis a Sole collucentibus, atque inſtructo agmine deſcendentes. Rex improviſo hoſtium adventu nihil permotus, productis omnibus copiis, equitatu, & peditatu idoneis locis collocato, militibus, Ducibuſque ad virtutem, & fidem incitatis, quid hoſtes conſilii caperent, forti, magnoque expectabat animo. Lobcoviczius propius ſummo e monte conſpicatus Regis copias, inviaſque convalles, quæ inter ſuum, atque exercitum Regis intererant, perterritus tum demum difficultate rei, nihil exiſtimabat committendum temere. Itaque tenebat ſeſe. Cumque uterque utrique fuiſſet exercitus in conſpectu ſub armis continenter a prima luce prope ad meridiem; primi Auſtriaci abjecto, ut videbatur, rem prælio decernendi conſilio, montem, quem inſederant, præſidio, ag-

geribus, tormentiſque munire cœperunt; qui mons inter duorum exercituum caſtra medio fere ſpatio eminebat. Rex ubi videt per Lobcoviczium ſtare, quominus pugna decertetur, caſtra & ipſe communire inſtituit, quæ aberant a caſtris hoſtium circiter millia paſſuum quatuor. Caſtra autem hoſtium a lævo latere negligenter poſita videbantur, diſſipato potius, quam deſcripto per Aricini nemoris ſaltus exercitu. In dextro oppidum Lanuvinum verſus majorem equitatus partem Lobcoviczius collocaverat, quo facilius in agros excurſiones faceret, pabulatores interciperet, & commeatibus, ſi poſſet, a mari, Neapolique Regios intercluderet; ipſe in oppido Nemorenſi Prætorium conſtituerat.

Erant interea Italiæ totius animi, atque oculi in utrumque intenti exercitum: neque enim majoribus umquam copiis, majorique partium ſtudio Neapolitanum Regnum oppugnatum, defenſumque eſſe conſtabat: aliique alio trahebantur homines, ut cogitarent quid Carolo Regi, quid Auſtriacis, quid Neapolitanis, quid porro Italiæ omni accideret. Verum tanto diſcrimini, quod exercituum propinquitate admaturari videbatur, repugnabat natura loci, & eorum conſilium, qui ſummæ rei præerant; innataque etiam mortalibus trepidatio, qui quo propius ad ſupremum rerum ſuarum certamen acceſſerint, eo longius a tanto fortunæ periculo abhorrere animo videntur. Namque Rex, ne hoſtium caſtris ſuccederet, impediebatur editioribus locis a Lobcoviczio præoccupatis, Aricinique nemoris anguſtia: ne autem Lobcoviczius in Regis caſtra irrumperet,

ret, prohibebatur vallium altitudine, majoreque Regis exercitu, quem etiam a machinis caſtrenſibus, tormentiſque omnibus multo eſſe paratiorem explorando cognoverat. Et locus, ut ad prælium committendum difficilis, ita erat opportunus utrique ad commeatus parandos, atque a copia cibariorum dimicandi irrepſerat negligentia. Roma Lobcoviczio, & mare omnia ſubminiſtrabant; nihil Regi deerat, cum Neapolim poſt ſe & Campaniæ haberet uberrimam illam oram, Regem præterea domeſtica aliqua ſeditione revocatum propediem iri confidebat Lobcoviczius, Regios item milites, ut Provinciales, & modo conſcriptos, periculorum metu & militaris diſciplinæ tedio dilapſuros. Neque meliora Lobcoviczio futura eſſe ſperabat Rex, cum apud ipſos Auſtriacarum partium homines ille offenderet cunctatione, ſeditioſis conſiliis adverſaria maxime; cum de Sardiniæ Rege, deque Auſtriacis trans alpes, & in Gallia Ciſalpina duriora in dies nuntiarentur; cum peſtilens in paluſtribus agri Romani locis Sextilis menſis inſtaret, qui Auſtriacum potiſſimum exercitum e ſaluberrimis Germaniæ regionibus valetudine tentaret, atque conſumeret. Iis uterque de cauſis, commutata belli ratione, prælio abſtinere velle videbatur, atque expectare beneficium temporis, quo alter ad alterum opprimendum uteretur.

Quoniam ad hunc locum perventum eſt, non alienum videtur notiam afferre aliquam Veliterni oppidi, atque agri, in quo & ſua Rex caſtra habebat, & eas uterque exercitus res geſſit, quas conſcribendas ſuſcepimus. Ipſum eſt

oppidum in colle præcelſo atque edito; utrinque convalles ſunt difficiles, vitibus tamen, atque oleis conveſtitæ omnes pulcherrime. Summam occupat oppidi partem converſam ad Aquilonem curia, pauloque infra curiam Minoritarum cænobium eſt, quod ipſo ſemirutorum murorum oppidi ambitu cingitur ab ea parte, quæ ſpectat inter occaſum Solis, & Septemtriones. Totum autem oppidum multis tranſverſis diſtinguitur viis, ſed una præſertim paulo latiore, ac perpetua, quæ a porta incipit, quæ Neapolitana appellatur, in eamque deſinit, quam Romanam vocant. Propter hanc viam quatuor ſunt plateæ, earumque maxima non longe a Romana porta diſtat. In ea & fons eſt ornatiſſimus, qui, aqua ab Aricino uſque nemore ducta, ubertim ſane fluit, & domus eſt Ginettiæ gentis, in qua ipſe diverſabatur Rex. Additi domui horti ſunt, per quos patet ab una parte aditus ad viam Syrmonetam verſus, iſque aditus, interjecta convalle diremptus, lapideo rurſus ponte hortis adjungitur; pontique erat militum præſidium impoſitum. In altera hortorum parte, quæ item alteri, qua Valmontonium itur, viæ, ponte adjungebatur tignis, atque aggere extemplo conſtrato, cohortes erant duæ Prætorianorum legionis Belgicæ. Ipſorum autem e regione hortorum, Romanæque portæ, ſub tumulo, cui Capuccinorum inſidet cœnobium, conſtituti erant equites Regii, & cuſtodes Corporis Mutinenſium Ducis; tormentorum præterea, machinarumque omnium bellicarum ſedes. Dextrum Regis caſtrorum cornu, quod Artemiſio

(ſic

(ſic enim nominant) monti ſuccedebat, legiones obtinebant prætorianorum, Hiſpanienſis, atque Italica, validiſſimum Regiæ militiæ robur: ſiniſtrum autem Neapolitanæ portæ, muro, ipſique oppido conjunctum equitatus ferme omnis tenebat, & veterana, Hybernicorum manus, Belgarumque prætorianorum cohortes quatuor, quæ in prima fronte conſtitutæ erant. Cæteræ copiæ dextro, ſiniſtroque lateri, medioque agmini opportune interjectæ omnem undique locum ita compleverant, ut Regiis caſtris oppidum contineretur; oppidi autem ſitu caſtra munirentur. Quæ ad Velitras regio eſt inæqualis, atque interciſa foveis, ea non equitatui quidem, ſed peditatui maxime idonea erat.

Non multo longius a Capuccinorum cœnobio Septemtrionem verſus continuatio eſt quædam montium, quorum alter altero editior aſſurgit, eorumque editiſſimus, qui ipſe eſt Artemiſius, cum Aricino nemore continens eſt; pulcherrimumque habet, & latet patentem in omnem circa regionem proſpectum. Qua vero ab Velitris longe millia paſſuum duo ejuſmodi montium ſeries aſſurgere incipit, duo ſunt, quantum jaculum adjici poteſt, ad dexteram viæ, quæ Romana dicitur, paulo depreſſiores montes, quorum alter vergit in caſtra hoſtium, & appellatur Spina, alter vero propius Velitras eſt, eumque hoſtes primo inſediſſe diximus.

Hoc igitur Auſtriaci monte occupato, quem occupare noſtri neglexerant, vel propter loci diſtantiam, vel propter ſubitam, quam cogitabant, profectionem, aliaſve ob cauſas, quas commemo-

rari non eſt neceſſe, illum illi e veſtigio una fronte contra Regis caſtra communivere, diſpoſitis aliquot tormentis, præſidioque hominum mille impoſito. Huic præſidio, munitionique præerat Piſtaluccius. Auſtriaci, ut erat e monte deſpectus in caſtra Regis, atque oppidum, cum facile copiarum noſtrarum motus omnes, conatuſque obſervarent, nihil in tanta propinquitate apud illos inexploratum, nihil apud nos tutum erat. Atque etiam frequentes fiebant excurſiones, in quibus erat illis, uti loco ſuperioribus, melior ſemper pugnandi conditio; ſtationes autem, excubiæque noſtræ quotidie peragitabantur ictu telorum, quæ illi de munitione e tormentis identidem conjiciebant. Simul noſtris magis, ac magis in dies caſtris appropinquabant, & domum quamdam propter viam Romanam quingentos non longe a Velitris paſſus, tumulumque occupaverant, ſtationeque inde Montanorum levis armaturæ peditum dejecta, ingentem jam in ſpem venerant, ita poſſe nos paulatim coarctari, ut vel loco excedere cogeremur magno cum periculo tam propinquis hoſtibus, tamque ſubito inſtantibus; vel ſi perſtaremus, & affligerentur milites aquæ in maximis caloribus inopia, quod fontem, quem ſupra memoravimus, illi averterant, & perpetuis vigiliis miſere conficerentur, quod eſſet noſtris propter imminentem jam hoſtem continuo fere ſub armis excubandum, quæ res & perfugas vulgo augeret, & morbos: ipſi autem ulterius ſemper progrederentur, haberentque maximas a loco ſuperiore ad exercitum Regium aut fatigandum, aut etiam pellendum oppor-

por-

portunitates: idque futurum glorians apud ſuos Lobcoviczius dixerat, Romamque perſcripſerat. Quibus in difficultatibus cum verſaretur Rex, conſilia inibat, quemadmodum illos loco tam opportuno depelleret, ac ne ulteriora tentarent, reprimeret. Hæc deliberanti accidere viſa eſt facultas rei bene gerendæ. Namque animadverſum eſt, eam montium ſeriem, de qua paulo ante diximus, monti, qui a Piſtaluccio tenebatur, impendentem, eſſe nudatam omni præſidio; vel quod ſitum valde utilem minime cognoverint hoſtes; vel quod male parati ab omni genere tormentorum tantum loci opere complecti non potuerint. Illud etiam per exploratores cognitum eſt, montem ipſum a reliquo Lobcoviczii exercitu abeſſe nimium; adeo ut invadi prius poſſet, quam Lobcoviczius auxilium ſubmitteret, aut etiam ſentiret. His cognitis, datum totius rei negotium Gagio eſt, cujus etiam fuiſſe conſilium fertur. Gagius, exquiſito per venatores quoſdam itinere, & delectis ad hominum millibus quatuor, quorum pars omnibus hoſtes viis circumveniret, eorumque munitioni ſuccederet; pars montium ſeriem illam peteret, quæ hoſtium præſidio impendebat: multa nocte ſilentio e caſtris egreſſus eſt, cum omnem interim exercitum ad omnes caſus ſub armis vigilare juſſiſſet. At hoſtes, occupata, uti ſupra demonſtratum eſt, propter viam Romanam domo, direptaque, hoc ſucceſſu feroces lætique noſtros contemnebant, atque obruti vino, cujus magnam ibi copiam nacti fuerant, cujuſque eſt gens avidiſſima, excubias obibant negligentius. Noſtri autem cum, albente

jam

jam Cœlo, in ſummum jugum, locaque iniqua virtute ſumma enixi eſſent, tam ſubito a fronte, a tergo, atque ab omnibus partibus eminus, cominuſque provolaverunt, ut hoſtibus ad arma capienda, telaque e tormentis explodenda tempus defuerit. Plures primo concurſu in ipſis tentoriis ita, uti erant, jacentes, ac ſemiſomnes interfecti, aut capti ſunt; reliqui, dum præcipiti fuga denſiores ſylvas petunt, aut ad ſuos ſe recipere conantur, a Regiis circumventi, qui omnibus occurrebant itineribus, projectis armis, dediderunt ſeſe. Unus etiam, qui fortiſſime reſiſtebat, Tripſius tribunus militum legionis Pallavicinæ, debilitato tamen vulneribus, & contrucidato corpore captus eſt, quem paucis poſt diebus apud nos mortuum honorifice efferri curavimus, admirati virtutem, cui neceſſario iraſcebamur. Ipſe Piſtaluccius ſubito in domo oppreſſus, quam pridie expugnaverat, non ſe ex manibus irrumpentium militum eripere potuit. Omni Gagius hoſtium capto deletoque præſidio, quinque ablatis æneis tormentis, potitus & monte, pro quo certatum erat, & omnibus, qui monti impendebant, jugis; tum deinde ſtationes exercitus promoveri, equiteſque a parte oppidi Lanuvini circumfundere ſeſe, & procedere juſſit; atque ea fuit noſtrorum celeritas, ut antequam fere duo, treſve e prælio elapſi rem Lobcoviczio geſtam renuntiarent, Lobcoviczius ipſe omnia ſuperiora loca noſtrorum armatorum multitudine completa reſpiceret. Quare incertus & perturbatus, quo occurreret, auxiliumque ferret, quidque in quaque parte opus eſſet, vix cogno-

gnoſcere ſubito aut conſtituere dicitur potuiſſe. Jamque Regii, ingenti ubique illato terrore, Auſtriacorum caſtris appropinquare videbantur; & Comes Marianus Præfectus Fabrûm Regis Hiſpaniarum, quippe qui montem occupaverat, quem appellari Spinam, inque hoſtium caſtra propius vergere diximus, tamquam e loco editiore impreſſionem jam facturus cernebatur. Tum vero turbatis Auſtriaci ordinibus totis trepidare caſtris, & concurſare cœperunt. Calones autem, lixæ, puerique diverſi, diſſipatique in omnes partes fugiebant, & mulieres, quarum erat in caſtris ex conſuetudine Germanorum magnus numerus, loca omnia lamentatione, & fletu complebant. Nonnulli etiam cum impedimentis ad urbem uſque Romam continenti impetu procurrerunt; & Romæ quidem trepidatum, occluſæque ſubitæ irruptionis metu portæ ſunt: cum motis ſemel nimium in terrorem animis, & fama rem, ut ſolet, augente, jam fugientium, jam inſequentium pulverem videre ſibi aliqui viderentur. Atqui potuiſſe eo die totum Lobcoviczii exercitum tum deleri, ne ipſi quidem Auſtriaci negant, ſi Hiſpani, Neapolitanique inſtitiſſent perterritis, atque ad fugam ſpectantibus, oblataque ejus diei occaſione uſi fuiſſent. Sed noſtri Duces, ſive ipſi inſidias veriti, locorumque anguſtias, quod ſaltus, valleſque intercedebant, ſive quod fixum jam apud Regem & conſtitutum erat, ſummam rerum in nullum dari diſcrimen, conſecuti id, quod animo potiſſimum propoſuerant, receptui repente cani juſſerunt. At milites præter opinionem revocati ægrius recipiebant ſeſe, cum

ad

ad invadendos hoſtes, tantulo ſpatio interjecto, exardeſcerent ipſumque Ducum imperium carpebant in colloquiis, quo imperio celerem, præſentemque victoriam interpellari dicebant. Hoſtes porro inopinato noſtrorum receptu facultatem nacti colligendi ſeſe Spinam ſubito, unde profugerant, montem recuperarunt, atque operoſa munitione circumvallarunt. Hunc noſtri montem a Comite Mariano occupatum jam, neſcio qua de cauſa, juſſi erant deſerere; tametſi teneri is propter loci opportunitatem omnium maxime oportere videretur. Neque enim hoc etiam a noſtris obſeſſo monte, qui hoſtium caſtris tam ex propinquo imminebat, conſiſtendi ſpatium illis fuiſſet. Poſtero die cum excelſiora etiam, cæteraque amiſſa loca recuperare, eruptione facta, tentaſſent, magno a noſtris cum detrimento repulſi ſunt. Lobcoviczius hac ſpe dejectus, & periculo coactus, ne ſuus exercitus noſtris munitionibus, præſidiiſque ſubjectus, tormentorum vi vexaretur, caſtra paululum a lævo latere reduxit, ac contraxit, ipſumque prætorium longius ab oppido Nemorenſi in Cynthianum poſt Triviæ lacum removit. Rex montem, qui a Piſtaluccio tenebatur, atque occupata etiam Artemiſii montis juga, tribus inſideri ſtationibus, & munitionibus firmari juſſit, advectiſque deinceps a Cajeta majoribus tormentis, olliſque incendiariis offenſari hoſtium caſtra, munitionemque Spinæ monti impoſitam labefactari imperavit, eique negotio Comitem Gazolam præfecit, qui adhibitis quingentis operariis, atque ipſe ad opus excubans, celeriter, quod imperatum erat, facere inſti-

ſtituit. Imperavit præterea Rex, Syrmonetam oppidum, quo in oppido ſaucii deponerentur, tormentis atque opere communiri, & Privernatem tractum continuis obſervari cuſtodiis, ne infeſto excurſionibus itinere Neapolitano durior eſſet commeatuum ſubvectio. Et ſane omnium rerum copia terra, marique a Neapoli, atque a portu Antiate in caſtra ad Velitras comportabatur. Aquæ autem inopiæ, qua nos illi, interrupto fonte, in extremas compelli anguſtias crediderant, occurrebatur, puteis ſubfoſſis, atque aquæ venis ubique diligenter exquiſitis. Ita noſtri ſatis tuto, ut videbatur, loco, atque ad omnia opportuno conſederant.

Per idem fere tempus ſcripſerat Lobcoviczius ad Præfectum Britannicæ claſſis, quæ ad Inſulas Stoecades, quæ ſunt contra Olbiam in Gallia Narbonenſi, ſtationem obtinere conſueverat, aliquot a claſſe naves abductas, circumagi Cajetam ac Neapolim verſus juberet. Item Comitem Soroum in Veſtinos, ac Marrucinos miſerat, qui partem, quam illi attribuerat copiarum, in eorum fines introduceret, eo conſilio, ut tentato pluribus locis Regno, Regiæ vires diſtinerentur; ſimul ſperans, populos navium, atque copiarum adventu vel perterritos, vel incitatos labi ad ſeditionem facilius poſſe. Quæ ſeditionis ſpes, toties licet irrita, Auſtriacorum tamen animos detinebat adhuc. Et viſæ quidem ex continenti naves, quæ Cumanum littus legebant, inanem potius terroris ſpeciem, quam tumultus cauſſam præbuere. Erant enim a militibus, quos in terram ad turbandum ejicere

re oporteret, imparatæ omnino, atque omnem illam oram præſidiis diligenter adſervatam, egregieque propugnaculis munitam offenderant. Magdonelius præterea Legatus, miſſus eo ab Rege hac de cauſa, omnes earum motus ſpeculabatur, attenteque videbat, nequid ab ea parte Regnum detrimenti caperet. Neapoli vero quieta omnia & tranquilla erant. Neque enim ullus unquam populo acceptior Rex, neque Regi obſequentior populus, qui quo cupidius ad defectionem ſolicitari videbatur, eo impenſius ſuam Regi fidem præſtare, omnibuſque illum domi foriſque rebus juvare ſtudebat. Tanta eſt moderati, leniſque imperii vis. Interim Comes Sorous, in Veſtinos, ac Marrucinos progreſſus, Theatem occupare conatus erat, atque Amiternum, Interamniumque, & quoſdam ignobiliores vicos Reginæ Hungariæ Imperio minis, pollicitationibuſque adjunxerat, ipſamque Amiterni arcem ad deditionem pellicere properabat, volitans in tota Provincia lætus, ac prædabundus. Sed ne hæc illi diutina eſſet lætatio, primum quidem Montani pedites effecerant non amplius quinquaginta, iique valetudinarii, qui præclare illum ab Theate rejecerant: & deinde Varga caſtrorum Præfectus, qui cum ducentis equitibus, & militibus aliquot Aterni præſidio deductis impetum ejus retardaverat; & poſtremo Dux Vievillaeus Legatus militaris animi vir, qui Neapolitano equitatui præerat, & qui cum ſatis valida equitum, peditumque manu juſſu Regis eo ab Veliternis caſtris venerat, ne illius Provinciæ malum, neglectum ſi videretur, longius facili ſemper ad

pejo-

pejora exemplo manaret. Atque hic omnem ſubito adveniens Provinciam pacavit, compluribus interfectis, reliquis pulſis, fugatiſque hoſtibus, & nonnullis popularibus in vincula conjectis, qui in Reginæ Hungariæ verba celerius juraverant, quam ut coacti viderentur. Aliqui, dum ſibi ex conſcientia timent, aufugerant, in hiſque Epiſcopus Interamnenſis, qui fatuo quodam, atque alieno a ſanctitate muneris animo liberius adverſus Regias partes locutus eſſe dicebatur.

Lobcoviczius erat interim vehementer pertubatus, quod multa, ac diverſa cum eſſet expertus, nulla res ſucceſſerat, & de concitandis populis, deque commeatibus intercludendis, & prohibenda omnino aquatione ſpem ſe fefelliſſe cognoverat. Profligato etiam Piſtaluccii præſidio, & locis amiſſis editioribus, tantam eſſe rerum factam converſionem videbat, ut qui premere noſtros arctius de loco ſuperiore cœperant, ipſi modo noſtrorum tormentorum telis miſere premerentur. Ipſe autem Lobcoviczius inſolens male audiendi valde angebatur, quod ſua culpa, & negligentia damnum illud Auſtriacis illatum eſſe nonnulli dicerent; propterea quod & non ſatis firmo præſidio locum illum a Piſtaluccio teneri juſſiſſet, & laboranti auxilium non ſubmiſiſſet in tempore, & juga ſumma Artemiſii montis indefenſa reliquiſſet; ſuam inſuper cunctationem omnibus jam irriſui eſſe ex ipſius rei judicio ſuſpicabatur. Qui enim magno noſtrorum contemptu, magnaque celerrime potiundi Regni expectatione venerat, is triginta millium ab urbe Roma itinere vix confecto circa unum modo

mon-

montem tamdiu, tamque longe a Regno hærebat. His de cauſis, & quod de Rege Sardiniæ, deque Gallia Ciſalpina gravior in dies metus inſtabat, multaque trans alpes accidiſſe Auſtriacis incommoda audierat, conandum ſibi aliquid Lobcoviczius exiſtimavit, quo & detrimentum ſarciret acceptum, & ſibi tandem in Regnum aditum patefaceret, & denique expeditionis ſuæ jam ſeneſcentis famam vindicaret.

Erat, ſi vera tacere nolumus, noſtrorum caſtrorum lævum latus neque ita diligenter poſitum, neque munitum ſatis, neque etiam cuſtoditum, ut rei militaris ratio, & tam propinquus hoſtis poſtulabat. Nam equitatus, qui explicare ſe tam interciſis, & anguſtis in locis non poterat, quique aliqua peditum manu contineri debuerat, continebat ipſe Hibernicorum manum. Quæ quidem manus inter oppidi muros, atque equitum alas collocata ad rem gerendam efficiebatur inutilis. Fanum autem Mariæ, quam Hortenſem appellant, quod unum eſſe poterat ſiniſtro lateri propugnaculum ante ipſa caſtra ſubſtructum, ſepire noſtri munitionibus neglexerant. Acceſſuros enim hoſtes ad hanc partem non putabant, tam longo ab eorum caſtris, tamque difficili itinere, & impedito, ſi acceſſiſſent, receptu: atque ita ſane videbatur. Omnis igitur illius exercitus partis ſalus in paucorum militum cuſtodia requieſcebat, qui noctu ad ipſum ſeſe Fanum recipiebant, ibique excubabant, ut his oppreſſis facilis eſſe hoſtibus poſſet, brevis, atque inopinatus ad caſtra aditus, ut accidit. Ipſe erat locus opportunus inſidiis propter convalles, quæ vitibus,

uti demonſtratum eſt, frondoſiſque arboribus conveſtitæ quamlibet militum manum occultare poterant. Atque hoc ſiniſtri lateris vitium in omnium oculos incurrebat, & ut deprehendi etiam poſſet, hæc forte acciderant. Primum quod per eos dies Comiti Sevio Legato per indicem falſo nunciatum erat, bifariam partitis copiis, adeſſe hoſtem, ut ſiniſtrum noſtri exercitus latus invaderet, quo inani licet rumore admoniti non defuerunt, qui, quod non contigerat, facile tamen contingere poſſe animadverterent, & dicerent; tum etiam quod Hungaricorum equitum Vexillarius quidam non ita pridem captus ab noſtris cum eſſet, palam dixerat, ſe eſſe cum undequadraginta equitibus miſſum protegendi Comitis Brounii Legati cauſa, qui caſtra Regis ab ea parte exploratum una cum militari Architecto venerat. Quæ res etſi non levem noſtris ſuſpicionem inferre debuerint, & ſermonibus omnium ferebantur, vicit tamen aut fortuna, quæ vel apertiſſimis in rebus prudentiſſimorum interdum hominum mentes obcœcat, ut dominetur ipſa; aut eorum ſententia, qui eam caſtrorum partem, tanto ab hoſtibus intervallo disjuncta quod erat, ſatis munitam, atque illis inacceſſam arbitrabantur. Itaque quidquid illic munitionis deſiderabatur, neglectum fuit. Acceſſerat huc, quod explorandi diligentia imminuta quodammodo videbatur, & diuturnitate ipſa, quæ plerumque remittit animos, & perpetua militum defatigatione, qui laborem aquandi ad quotidiana opera addebant; neque ejuſmodi diligentia neceſſaria admodum exiſtimabatur, cum item propter aquæ inopiam a prima

luce ad occaſum uſque Solis ducenti ferme Dracones ad fontem excubarent, qui Paganica dicitur, quique a lævo caſtrorum noſtrorum latere tria circiter millia paſſuum aberat, atque unde obſervari facile poterant viæ, per quas Cynthianum itur. Hæc omnia plane nota erant Lobcoviczio, delata per exploratores, perque transfugas, & per quoſdam ſui exercitus minores Duces, qui captivi cum aliquot apud nos dies habiti eſſent indiligentius, data fide, dimiſſi erant, & fortaſſe etiam per nonnullos oppidanos, qui ſive odii, ſive quæſtus gratia omnia illi noſtra indicabant. Lobcoviczius, his cognitis rebus, & conſilio cum paucis primorum Ducum, ne res efferretur, communicato, lævam Regis caſtrorum partem, oppidum, atque ipſam propterea, in qua Rex diverſatur, domum patere docet inſidiis, & repentinæ incurſioni. Quæ ipſe certis nunciis, atque auctoribus compererit, oſtendit. Tentanda etiam ab dextera Regis parte Artemiſii montis juga, atque uno eodemque tempore in noſtras munitiones irrumpendum eſſe demonſtrat, quo facilius incauti, duplicique terrore diſtracti opprimamur. Audendum eſſe; omnia fore audentibus proclivia. Unum ſeſe pro Imperatoris perſona monere, orare eos pro gravitate negotii, ut quod fortuna conſilium comprobare videatur, ipſi fide, ac diligentia adjuvent, ſciantque in ejus diei eventu omnium laborum finem, victoriæque ſpem poſitam eſſe. Probatur res; tametſi primo diſſenſerit Comes Brounius, cujus ſupra mentionem fecimus, ſummi homo ingenii, & bellicas omnes a pueritia artes e-

do-

doctus, qui neque ſatis virium ad tanta molienda ſuppetere, neque occultiſſime ad Regis caſtra iri, neque illinc receptum eſſe, præſentientibus Regiis, ſine maximo detrimento poſſe dicebat, multoque commodius occupari poſſe arbitrabatur munitiones Regis, & montium culmina, ſi omnes in id unum copiæ incumberent. Poſt ipſe quoque dedit Brounius manus aut obſequio erga reliquos, aut quod in aſperis audaciſſimum quodque conſilium optimum videretur. Igitur omnium, qui aderant, conſenſu totius rei ratio, & tempus conſtituitur.

Pridie illius diei, qui fuit dies ad III. Idus ſextiles, tam audacis incœpti memoria celeberrimus, animadverſum eſt a noſtris ſpeculatoribus partem quandam hoſtium copiarum ab dextero ipſorum cornu paulatim ſe movere, & progredi mare verſus. Quod fieri ab iis commeatus cauſa noſtri ſuſpicabantur. Jamdudum enim ad oſtia Tyberina aliquot Britannicæ claſſis naves conſtiterant, ut hanc forte ſuſpicionem augerent. Sed Lobcoviczius longe alio ſpectans latiſſimam pluribus, atque inter ſe connexis ſtationibus regionem complexus erat, ne quis ad nos index erumperet, neu Brounii Comitis iter dignoſceretur. Qui una cum Novato Marchione conſilii participe, ſilentio, prima nocte progreſſus eſt, militibus ipſis, quo ducerentur, ignaris, quorum delectorum equitum, ac peditum erat numerus millium ſex. Cum omni circa proſpectu tenebris, ac vineis adempto, clam perveniſſet ad fontem, qui juxta Mariæ Hortenſis Fanum in ima convalle eſt, neceſſario agmen ſubſiſtere juſſit,

dum equitatum expectat, qui aliam, ut eo perveniret, ingreſſus viam, ignorantia loci, longiore circuitu deflexerat; quod accidit incommode. Lux enim jam appetens opportunitatem illis, tumultum noſtris deminuebat. Nunciatur etiam Brounio aufugiſſe militem. Quo ille nuncio vehementer permotus Novatum, nonnulloſque adhibet militum tribunos, & quid agendum ſit celeriter conſulit; nam veriſimile erat, tametſi non accidit (neque enim hic uſpiam transfuga apparuit) comperto noſtros per transfugam adventu hoſtium, in armis e veſtigio futuros, inſignemque ipſis illaturos cladem, quam imparatis noſtris inferre illi cogitabant. Cum Novatus pedem referri, aliique alia cenſerent, neque ſatis quicquam, ut in ſubito caſu, expedirent; tum Brounius, qui tantum incœptum tam parvo momento everti nollet, atque ardore quodam militari incitatus: Pergamus, inquit, jacta alea eſt: ſimul omnem militibus rem aperuit, eoſque præmiis, ac pollicitationibus cohortatus, cum jam adveniſſe equitatus, & luceret jam fere, ſignum dat irruptionis. Acceſſere hoſtes illico trifariam diviſis copiis: facile vigiles, caſtrorumque cuſtodes obtruncant, quod eos adorti eſſent occupatos in equis contra militarem diſciplinam inexplorato curandis. Statim inde in noſtrum lævum latus ab omni parte impetum faciunt. Noſtri, vix cognita vigilum cæde, continenti hoſtium impetu & rei novitate, ac magnitudine perterriti, perturbatique paſſim cæduntur, paſſim fugantur. At Grimaus Barcinonenſis, qui Reginæ Neapolitanæ Draconum alæ

præ-

præerat, non amplius quinquaginta ex terrore, & fuga Dracones colligit. His imperat ut ad pedes deſiliant, tentent extrema: excurrat interim aliquis, qui Hibernicorum manui denunciet, ut celeriter ſubſidio advolet. Sed cum a fronte ſubire Auſtriaci non intermitterent, atque ab omnibus partibus circumfunderentur, & jacula acciderent creberrima; non imperio in tumultu, non virtuti in multitudine hoſtium locus eſſet, illi ipſi quinquaginta, qui amplius ſemihora, compluribus illorum vulneratis, atque interfectis audaciſſime repugnaſſent, pelluntur tandem; cum præſertim nullum aliud ſubſidium Hibernicorum manus ſubmiſiſſet, quam militum Provincialium centuriam, quæ neque paucos illos Dracones laborantes ſuo adventu confirmare potuit, neque ipſa hoſtium impetum tulit. Hac interim a quinquaginta Draconibus interjecta mora, equitum quidem turmæ recipere ſe ad lævam Romanæ viæ feſtinanter adeo cœperunt, ut plures, equis relictis, pedibus profugerent. Unus omnium ab hoſtibus circumdatus reſtitit Marſilius Senenſis, Hieroſolymitani Ordinis Eques; qui quadam occupata caſa cum quadraginta equitibus, qui & ipſi, amiſſis equis, pedibus præliabantur, tantum animi fortitudine profecit, ut alæ ſuæ pecuniam publicam, Præfectique impedimentum omne ſervaret. Hibernicorum autem manus adverſus hoſtes conſtitit pro oppidi porta Neapolitana, quam qui in ſtatione ibi erant, inconſulto occluſerant. Eodem tempore cohortes quatuor Belgarum prætorianorum, quæ in prima lævi lateris fronte caſtra habebant, cum tumultuario equitatus re-

ceptu, flexuoxiſque tramitibus impeditæ ad Hibernicorum ſubſidium adniti non potuiſſent, in oppidum per dirutos muros ab ea ſe parte inſinuarunt, in qua paulo infra Curiam Minoritarum eſſe cœnobium demonſtravimus. Ita Hibernicorum manus omni auxilio deſtituta, cum neque in oppidum intrare occluſa porta, neque per latera ſe recipere, circumventa, atque oppreſſa a multitudine hoſtium, poſſet, ferme omnis fortiſſime pugnans interfecta eſt. Ibi Magdonelius tribunus militum, atque ejuſdem manus Centuriones undecim, aliique complures minores Duces occiduntur, qui partam Campoſanctenſi prælio, & vetuſtate militiæ bellicam laudem hoc honeſtiſſimo mortis genere cumularunt. Dum vero noſtri Neapolitanam portam defendere, conferto illi agmine irrumpere conantur, eodem veſtigio temporis Rex a Marchione primum Villafuertio caſtrorum Præfecto de repentina hoſtium incurſione certior factus eſt. Nam Decurio cuſtodum corporis, aut periculum non præſenſerat, aut in tanta re Regem, credo, interpellare verebatur. Rex confeſtim gladio ſuccinctus, proſequentibus Purpuratis nonnullis, & cuſtodibus corporis ſtipatus, qui ad cubiculum ejus excubabant, poſtico egreditur domo. Cumque ab ea parte, qua Valmontorium itur per adjacentes domui hortos, quinquaginta vix paſſus pedibus progreſſus eſſet, equum nactus, primum equites Regios prætervehitur, iiſque ad ſui defenſionem jam exardeſcentibus, clare, ut nemo non exaudiret: Recordamini, inquit, veſtri Regis, ve-

ſtræ-

ſtræque priſtinæ virtutis, & ne quid durius accidat, diligenter providete. Mox ad Cappuccinorum tumulum evadit. Illum Dux etiam Mutinenſium, & Marchio Hoſpitalius Galliarum Regis Legatus, & in exercitu Regis Neapolis voluntarius caſtrorum Præfectus proſequebantur. Qui quidem de quarta vigilia ad Artemiſium montem una profecti, audita hoſtium irruptione, in oppidum properantes redierant de rege ſolliciti, ad eumque ſeſe in itinere aggregaverant, omni jam militari inſtrumento, quod apud ſe in oppido habebant, adempto ab Auſtriacis velitibus, diſtractoque. Utriuſque eo die & in adeundis periculis, & in ſuarum jactura rerum fortis, conſtanſque animus apparuit. Sed Rex ad dextrum cornu profectus, atque in media Hiſpanienſium prætorianorum legione conſiſtens, quid ubique opus ſit, forti, atque erecto animo circumſpicit, atque imperat, nullum eo die ſcientiſſimi Imperatoris officium prætermittens. At hoſtes, Hibernicorum manu deleta, diſſipato equitatu, equis ſuffoſſis, & captis plurimis, ſiniſtrique cornu tentoriis omnibus direptis, atque incenſis, impetu facto, portam effringunt, cuſtodibus nequidquam obnitentibus, & Nicolao inprimis Sanſeverinate Biſiniani Principis fratre nobiliſſimo, qui dum fugientes milites alios increpat, alios manu prehendit, & conſiſtere jubet, plurimis ipſe vulneribus conciſus jacuit, & pro occiſo relictus eſt. Illi, effracta porta, captiſque militaribus ſignis novem, quæ ibi congeſta raptim in unum repererant, tripartito iterum copias dividunt, quarum dextera

pars in illam ſe viam immiſit, quæ ad Ginnettiæ gentis domum pertinet; ſiniſtra ad Curiam Septentrionem verſus contendere cœpit; per latiorem autem, ac perpetuam illam viam, qua totum oppidum diſtingui diximus, media acies proceſſit. Tali inſtructo agmine, & malleolis, quos ſecum ad Velitras incendendas tulerant, in proxima quaque verſum tecta conjectis, magna ſtrage, majore tumultu oppidum invadunt. Oppidanorum multitudo inſolens belli, abdita in penetralibus, aut ingenti terrore perculſa obſtupeſcit, aut quem eſſe illum putat ultimum Patriæ, ſuarumque fortunarum diem miſera deteſtatur. Diſcurrunt illi ubique cum ferro, & facibus, obvios omnes armatos, atque inermes occidunt. Scrutantur domos, nulloque diſcrimine noſtrorum, atque oppidanorum bona diripiunt. Qui ex noſtris forte in domibus erant, & prius intra parietes verſari hoſtes viderant, quam veniſſe cognoverant, ad unum omnes, aut trucidantur, aut capiuntur. Ardens podagræ doloribus Comes Marianus conſurgere de lecto ſtatim jubetur, atque in equum illatus abducitur. Atriſci Dux ex ſemiuſtulata, ac diruta domo vix elapſus ad equites Regios, quorum erat Præfectus, equo citato contendit. Et jam majorem oppidi partem ignis, atque hoſtis, cætera omnia tumultus, ac terror compleverat, adeo ut nemo eſſet tam fortis, quin tanta rerum perturbatione moveretur; cum præſertim, qui timorem plerumque conſequitur, vanus deleti exercitus rumor percrebeſceret. His tantis malis hæc fuere ſubſidio, quominus extre-

trema acciderent : quod noſtri tametſi a fortuna deſeri videbantur, animum omnino tamen non demittebant; illi autem effuſi in rapinas magis de præda, quam de reliqua victoria cogitabant.

Gagius cum primo mane vigilias circumiret, & tum ſorte ad Virtzianam manum, quæ in medio exercitu collocata erat, perveniſſet, cognito lævi lateris tumultu, conclamari primo ad arma, deinde Virtzianam ipſam manum illuc celeriter ſubſidio jubet accurrere. Ipſe fore id, quod accidit, ſuſpicatus, ut ab dextero etiam latere Artemiſii montis juga, munitioneſque hoſtes tentarent, eo properat, ſatis in Caſtropiniani Duce præſidii eſſe exiſtimans ad defenſionem oppidi. Auſtriaci ubi jam ſuos in noſtrorum caſtrorum lævum latus, ipſumque oppidum irrupiſſe ex incendiorum fumis cognoverunt, quod tempus inter eos irrumpendi etiam ab altera parte convenerat, ſtatim cum audaciſſimorum peditum millibus III. bifariam diſtributis montem occupant editiſſimum illum, quem cum Aricino nemore continentem eſſe ſupra docuimus, & qui in ſtatione ibi erant, Montanos pedites facile inopinantes deturbant. His deturbatis, eadem vi alteram, atque inde tertiam ſtationem adoriuntur; quarum milites, communicato viciſſim terrore, & disjectis ordinibus, regredi cœperunt. Cum jam haud multum abeſſet, quin noſtris illi munitionibus potirentur, reſque hoc etiam in loco ad extremum deducta caſum videretur; Gagius veteranam legionem, quæ a Corona nomen accepit, & Campanam legionem Provincialem, co-

hor-

hortesque alias nonnullas eo ſtatim occurrere, & auxilium ferre juſſit. Tum vero atrox oritur prælium. Fit magna utrinque cædes. Ipſe, qui toti negotio præerat, ejuſque auctor præcipuus fuiſſe creditur, Dux hoſtium Andreaſius vulneratur: aliqui ex noſtris, aliqui ex hoſtibus comprehenduntur, ſuos quiſque milites hortatur, atque excitat: unum illud eſſe tempus, quo maxime contendi oporteat: noſtri, niſi rem obtinuerint, de omni ſalute deſperant: illi, ſi noſtras occupaverint munitiones, ſe omnino viciſſe exiſtimant. Hic cognoſci potuit, quantum ad incitandos milites, eorum, qui præſunt, valeat exemplum. Nam Campanæ legionis milites modo conſcripti, primum quidem deterriti hoſtium multitudine, qui acrius de ſuperiore loco inſtabant, ipſiuſque loci iniquitate, quæ maxima erat, & quo eniti vix quiſquam ſine armis, ſineque ulla dimicatione poſſet, paulum ceſſere, parumque abfuit, quin ordines perturbarentur. Poſtea cum ad tribunum militum Ariciæ Principem, & Centuriones, ſuoſque alios Duces ora convertiſſent, qui omnes, gravibus licet debilitati vulneribus, acerrime pugnabant; horum ipſi exemplo erecti jacula exceperunt, immiſeruntque fortiſſime. Idem cum veterana legio tribuno militum Alphonſo Savallio & ipſo vulnerato faceret, ne a tyronibus virtute vinceretur, hoſtium pauliſper impetus tardatus eſt. At Rex, qui ſingula ex propinquo attendebat diligenter, cum ſuos premi animadvertiſſet, Joannem Paciæcum opportuniſſime miſit, qui cum legionis, quæ Regina Hiſpanienſis appellatur, cohor-

hortibus duabus inclinantes reſtitueret; eodemque tempore Gagius una ex parte Macedonicam legionem, quæ veterem eo die Macedonum gloriam æmulata eſt, unaque Parmenſis manus centurias aliquot procurrere: Ex altera vero Caſtellanam manum, quam Hiſpanienſium prætorianorum cohortes ſequebantur, ſigna inferre juſſit. Quo facto tantus hoſtibus terror injectus eſt, quod circumveniri ſibi videbantur, ut complures, armis projectis, ſeſe per rupes præcipitarent, atque ita alliſis ad ſaxa membris interirent: reliqui vero omnes pedem, qua poſſent ratione, referrent; deſperatis præſertim ſubſidiis, quæ ſubmittere illis Lobcoviczius nequaquam e re judicaverat. Noſtri autem, Macedonica potiſſimum legio, & Parmenſis manus Pyrochitrophorum centuriæ, plus tertia hoſtium parte interfecta, tam audacter inſecuti ſunt fugientes, ut omnia juga Artemiſii montis citiſſime recuperaverint, quæ illi ſuorum paſſim conſtrata cadaveribus reliquerant.

Quæ dum illic geruntur, Caſtropiniani Dux, qui oppido defendendo præerat, comperto Regem, cujus magnopere periculo commovebatur, exiiſſe jam ad dextrum cornu, ut quæ ibi opus eſſent, adminiſtraret cum Gagio: Ipſe cohortes Belgarum prætorianorum quatuor, quas a Minoritarum cœnobii parte ſeſe in oppidum inſinuaſſe antea diximus, adverſus hoſtes eodem ſubeuntes ire jubet. Huc evocat Virtzianam manum a Gagio jam ſubmiſſam initio tumultus, atque Helvetiorum prætorianorum partem. Reliquas Belgarum prætorianorum cohortes duas Placi-

cido Sangrio Legato imperat, uti a Ginettiæ domus hortis in oppidum deductas mediæ ingruentium hoſtium aciei opponat. Harum partem, atque una Flandrorum manum, quæ in proximo erat, & caſtrenſes machinas duas Facardo caſtrorum Præfecto adtribuit. Cum his mandat, uti eam teneat viam, quæ ad Ginettiam pertinet domum, & qua etiam hoſtes progrediebantur. Regiorum equitum turmam ſubſidiariam in maxima oppidi platea inſtruit. Sic noſtris quoque copiis tripartito diviſis, tribus locis concurritur. Minoritarum cœnobium, curiam, omnemque illam oppidi partem ſummam ad Aquilonem converſam, obtinere hoſtes conabantur, & ſuccedebant inſolenter. Attamen a noſtris, qui catervatim per compita, ut a viris fortibus in extrema ſpe ſalutis pugnari debet, acriter pugnabant, loco tandem pelluntur; & multis utrinque interfectis, ex iis autem captis centuriis integris duabus, pedem coguntur referre. Eandem ab altera parte fortunam ii tulere, quos Ginettiam petentes domum urgebat Facardus, & conſiſtere nuſquam patiebatur. Sed longe vehementiſſime in latiore oppidi via ad mediam aciem laborabatur. Namque hoſtium pars domos ingreſſa e feneſtris, ac tectis jacula in noſtros conjiciebat, ſuoſque reliquos per viam audacter progredientes, & cædem facientes maximam protegebat; cumque noſtris nocerent plurimum, quod nullum e feneſtris jaculum fruſtra mitteretur, noceri autem ipſis, qui a muris ædificiorum defendebantur, vix poſſet, eo jam ventum erat, ut triginta non amplius paſſus a maxi-

xi-

xima oppidi platea hoſtes abeſſent. Quorum audacia, præliique anguſtiis permoti ipſi Belgæ prætoriani, etſi nullam dabant fugæ ſuſpicionem, lente procedebant tamen. Eo tum advenit Comes Boſortius Legatus, qui in eadem Belgarum prætorianorum legione ordinem ducebat, ſingularis animi vir. Hic videns imminere hoſtem, ſuoſque ægre procedere: quid cunctamini, inquit, commilitones, aut quod tempus probandæ virtutis veſtræ expectatis? hic dies maxime noſtrum nomen illuſtrabit. Hæc eloquutus, diſtricto gladio, præcurrit ante omnes. Sequuntur hunc redintegratis animis milites, centurioneſque. Ipſe adhortans, & pugnans Boſortius graviter in adverſum pectus jaculo vulneratur. Non tamen deſiſtit, quoad jam ſemianimis per manus tractus extra aciem refertur. Tum vero tanti viri caſu irritati Belgæ prætoriani in hoſtes ardentiſſime irrumpunt; nonnulli, allatis ſecuribus, domorum portas exſcindunt, atque omnes ibi repugnantes interficiunt.

Mutatur belli fortuna. Illi, qui in ſpem potiundi oppidi certiſſimam venerant, fugantur a noſtris, qui ceſſiſſe videbantur. Capitur Novatus, antea oppreſſus, quam nihil tale ſuſpicari poſſet, & qui diutius dum moratur in domo, quæ Mutinenſium Duci habitandi cauſa erat attributa, fugam non ſentit ſuorum. At Brounius, qui agmen cogebat, neque in oppidum intraverat adhuc, ubi captum Novatum, cedentes ſuos, noſtros inſequentes videt, receptui confeſtim cecinit, maxime, ut dicebatur, timens ne a latere circumveniretur; cum præſertim Lobcoviczius,

qui

qui idoneum nactus locum omnia ſpeculabatur, non ſibi ſubmittendis ſubſidiis nudanda caſtra, atque exercitus fortunas omnes devocandas in dubium exiſtimaverit. Simul videbantur ſubſidia, quæ ille, inclinata jam re, ſubmiſiſſet, implicata præcipiti ſuorum receptu tumultum potius, quam præſidium allatura cedentibus.

Receptis Velitris, Caſtropiniani Dux ad cuſtodiendam inpræſentia oppidi portam Neapolitanam cum iis copiis, quæ in eam partem ex tribus viis, repulſis hoſtibus, confluxerant, & cum machinis caſtrenſibus duabus, & præterea noſtris Hungaricis equitibus circiter centum Leſſium caſtrorum Præfectum reliquit: ipſe ad dextrum cornu profectus de rebus geſtis certiorem facit Regem. Rex, qui uno eodemque tempore & a montanis munitionibus, & ab oppido fugatos hoſtes cognoverat, imperat Caſtropiniani Duci, ſi recte atque exercitus commodo fieri poſſit, recipientem ſe Brounium adoriatur: deſcendat interim Gagius ab Artemiſio monte, atque irrumpat in caſtra hoſtium, quæ imparata fere a militibus eſſe conſtabat. Sed controverſia illata de itinere, quo maxime hoſtem, ſicuti Rex imperaverat, perſequi placeret, & noſtros ad inſequendum tardavit, & quietiorem illis receptum dedit. Neque enim ſatis erant nota noſtris loca tam multis tranſverſiſque tramitibus diviſa, neque oppidanorum ad ea commonſtranda fidelis opera videbatur: & multa in utramque partem diſputabantur, cum alius veſtigiis hoſtium inſiſtendum, alius breviore itinere occurrendum putaret. At Vallishermoſæ Comes, qui omnia eo

die

die ducis, ac militis officia præſtiterat, & mirifica tum ulciſcendi hoſtes cupiditate flagrabat; fidenter, ſane, ac libere, quid inquit, conſultando tempus conterimus? Hoſtes impune in conſpectu noſtro elabi non eſt ferendum; manu opus eſt, & celeritate. Simul ſe itineris ducem profitetur: (omnem enim circa regionem, adjutore uſus Ambroſio Hurlierio præſtantis ingenii homine, & Borboniæ Draconum alæ Propræfecto, quod eſt in adminiſtrando bello præcipuum, accurate cognoverat) ſeſe ait ab ea parte, qua pons eſt, qui appellatur Mela, prope oppidum Lanuvium copias adducturum, ubi & equites noſtri manus poſſint conſerere, & hoſtes circumventi a latere, atque omni ad Cynthianum intercluſo itinere, præſentes inſignis audaciæ pœnas luant. Hæc vicit ſententia. Sed ipſa jam diſputatio multum extraxerat temporis, atque aliquid etiam moræ addiderant Helvetiorum prætorianorum cohortes, dum accerſuntur, dum veniunt; eo quidem conſilio accerſitæ, ut majori peditum numero ſeptus equitatus ex anguſtiis tutius emergeret, atque in agro Lanuvino locum nanciſceretur æquum atque apertum. Tandem procedere noſtri incipiunt eodem itineris Duce, qui fuerat auctor ſententiæ. Sed jam effugerant hoſtes; quod ubi reſcivit Rex, intercludi illos receptu poſſe deſperans, & militum labori parcendum exiſtimans, quod valde eo die defatigati fuerant, Caſtropiniani Ducem, Gagiumque ulterius progredi vetat, & copias reducere jubet in caſtra. Sic cum prima luce prælium cœpiſſet, hora fere nona reſederant omnia ab tumultu, & in ſua ſe

ſe utrique caſtra receperant: Regii quidem feroces, atque alacres, quod cum omnium judicio oppreſſi, ac deleti pene viderentur, animum tamen non deſpondiſſent, & collectis viribus terga hoſtes ſubito vertere coegiſſent, magnaque eorum cæde novem militarium ſignorum jacturam compenſaſſent. Auſtriaci autem magis præda onuſti, quam laude inſignes ferebantur; nam latrocinandi aviditate corruperant gloriam facinoris, quod laudari poterat, ſi peractum fuiſſet.

Poſtero die Rex, collaudatis nominatim Comite Gagio, & Caſtropiniani Duce, quorum in repellendis hoſtibus opera fuerat uſus forti, ac diligenti, omnibus generatim gratias agit; Hiſpanis, quod tantis ſubito objectis difficultatibus, tamen a conſueta virtute non diſceſſiſſent; Neapolitanis, quod veteranorum virtutem fide atque amore erga ſuum Regem adæquaſſent. Atque incitandæ honeſtandæque virtutis cauſa, militaribus nonnullos præmiis auget, cum primis Nicolaum Sanſeverinatem, atque Ariciæ Principem, qui periculoſe ex vulneribus decumbebant; quorum alterum ab inferiori gradu ad tribunum militum ſe traducere pronunciat, alterum in ampliſſimum Divi Januarii equitum ordinem cooptat. Totum denique exercitum bona ſpe complet, hortaturque, ne, quæ fortunæ quodam jure acciderint, graviter ferant; & quoniam in bello omnia cedere ſecunda non poſſint, lætentur potius, quod hoſtes pene victores tanta fuerint cum eorum cæde a caſtris rejecti, quam doleant, quod ad caſtra acceſſerint, & partem aliquam abduxerint impedimentorum. Cogitur etiam in

unius

unius oppidani ſupplicium contra ſuam naturam Rex jure belli, & maximo militum concurſu, quod multa oppidanorum perfidiæ detrimenta accepta referebantur, uti tamen magis fama, quam re compertum videbatur. Converſus deinde ad reliquas belli cogitationes, proximi diei caſu admonitus, firmari caſtra diligentius, & cuſtodiri vigilantius jubet. Porta oppidi Neapolitana, & Mariæ Hortenſis Fanum, atque omnis caſtrorum læva pars, impoſito Virtzianæ manus præſidio, collocatis æneis aliquot tormentis, oppoſito Ericio, extructo aggere, foſſa & vallo communiuntur; omnia opere tam properato, ut diebus duobus quidquid a peritioribus rei militaris deſiderabatur, celerrime perfectum fuerit. Armantur, ac veſtiuntur, qui, amiſſis equis atque armis, a repentina hoſtium irruptione refugerant. Certus Provinciis militum numerus, ſinguli ſingulis Regni Principibus equi imperantur. Prolixe in eo populi, ac Principes reſpondent. Neapolitana civitas pecuniam ad uſum belli ultro etiam non imperatam confert. Revocatur a Veſtinis Dux Viavillæus Legatus, qui, repreſſo jam ac remoto Comite Soroo, adducat ſtatim ad Velitras in caſtra, quam ſecum habeat, peditum atque equitum partem. Adducit. Etiam fortuna ipſa per eos dies facere quodammodo cum Rege viſa eſt. Nam quæ ne expectabantur quidem ab Hiſpaniis auxilia, de repente opportuniſſimo tempore inter medias Britannorum claſſes Cajetam, ac Neapolim appulerunt. His rebus celeriter id, quod ad III. Idus Sextilis in noſtris caſtris ad Velitras deperierat, expletur,

reſque ad priſtinam belli rationem redigitur.

Lobcoviczius eo conſilio depulſus, quod extremo veluti conatu ſuſceperat, & cui, grandi licet accepto detrimento, ſpeciem victoriæ oſtentationis, uti videbatur, cauſa imponebat, receptui aliquando tandem conſulere cœpit. Communitis enim noſtris caſtris, atque amiſſo ſuarum copiarum robore, nullum jam inſidiis, nullum prælio relinqui locum videbat. Milites autem, quos belli caſus fecerat reliquos, partim vulneribus ac cœli vitio conflictati, partim diuturno labore, atque infelici expeditione intabeſcentes ægre vix neceſſariis militiæ muneribus fungebantur. Diffidebant inter ſe Duces, quod plerumque accidit in adverſis, ſummumque Lobcoviczii imperium carpere videbantur atque abnuere. Erat equitatus omnis macie prope enectus. Erat omnis circa regio defeſſa, & conſumpta commoratione exercitus tam longa. Adventabat etiam Autumnus, grave maritimis commeatibus tempus. Pecunia deerat. Lobcoviczius ipſe, qui valde ſubſidiis indigebat, ſubſidia compellebatur ſubmittere Sardiniæ Regi tum laboranti, & quiritanti maxime. Erat denique in ſummis anguſtiis res, & ſecundum ea multa Lobcoviczium hortabantur, quare ſibi loco excedendum putaret. Nihilo tamen ſecius menſes ipſos duos caſtris Regiis caſtra collata habuit, adeo ut obtorpuiſſe inops conſilii videretur; ſive ille erat pudor abjiciendi incœpti, ſive ſpes, quæ ultima ſolet homines deſerere. Quo quidem tempore noſtro exercitui cariſſimum atque invictum bellis virum Atriſci Ducem morbus extinxit: Hunga-

garici autem equites circiter centum impetum in Valmontonium oppidum improviſo fecerunt, & quæ ibi indiligentius verſabatur, noſtrorum centuriam una cum Portocarrero Duce conciderunt omnem, atque ipſum deinde oppidum habuerunt prædæ loco. Neque poſtea quidquam magnopere accidit, quod memoria dignum prætermittendum non videatur.

Interim Regi Sardiniæ qui auxiliarentur, ad mille Illyricorum miſit, & legionem Pallavicinam mutilatam admodum ſuperiore prælio; atque eadem Lobcoviczius de profectione cogitans, quæ jam anteſenſerat, ægrorum, atque impedimentorum partem dat Andreaſio, mari tranſducendam in Hetruriam, partem itinere terreſtri ad Falerios Faliſcorum præmittere incipit, quo expeditius in ipſo receptu rapiat agmen. Mittit etiam ad hominum centum, qui junctis ratibus pontem in Tyberi ad trajicendum exercitum juxta pontem Milvium faciant, præſidioque ibi ſint. His explicatis rebus, cum equitum alam pridie Kal. Novembris mane miſiſſet, qui ad lævam noſtrorum caſtrorum adequitarent, & quaſi munitiones explorare vellent, noſtros prælio etiam, ſi opus eſſet, commiſſo detinerent: Ipſe noctu ſilenti agmine ſubſequutus, quas interdiu præmiſerat ſenſim legiones, celeriter e conſpectu Velitrarum diſceſſit. Neque vero hoc audito moram ullam ad inſequendum intulit Rex, antea jam ſuſpicatus, huc neceſſario deſcenſurum Lobcoviczium; & præmiſſo equitatu, qui noviſſimum hoſtium agmen male haberet, & receptum demoraretur, ipſe cum univerſo exercitu inſtabat, atque im-

minebat. Illi unam noctem ad locum, qui mediæ viæ Turris appellatur, commorati, qua nocte noſtri in Albana valle conſederant, expedito itinere anteceſſerunt: cumque ante ipſa Urbis mœnia iter facerent, Romanorum oculis mutabilis fortunæ exemplum objecerunt, non eodem certe vultu, neque iiſdem animis recedentes, quibus venerant. Extremum hoſtium agmen vix præceſſerat, cum ſubito apparere noſtri, & ſe oſtendere cœperunt: aſſequi vero illos, aut non potuerunt, quod major illorum fuerit in fugiendo, quam noſtrorum in perſequendo celeritas; aut noluerunt, uti tum vulgo jactatum eſt, quo vires magis integras afferrent ad earum copiarum conjunctionem, quæ percuſſo jam cum Genuenſibus fœdere, in Galliam Ciſalpinam, Philippo Regis Fratre Duce, influebant. Parva tamen inter noſtri exercitus antecurſores, & noviſſimos eorum dimicatio facta eſt ad pontem Milvium, dum pontes illi reſcindunt, quo noſtrorum incurſum reprimant. Nonnulli utrinque vulnerantur, atque interficiuntur. Sed reſciſſis pontibus Lobcoviczius celerem ſibi fugam per difficiliora itinera, atque Eugubinos montes quæſitum ivit, ſibi non omnino diſplicens, quod expeditionis exitum fœdiſſimum multo ante præſenſerat, alieno autem judicio vexatus, & eorum potiſſimum, qui fortunam convertunt in culpam, & quod male cecidit, male conſultum putant. At Rex cum in Suburbano Patricio pernoctaret, ibi eum ex Romana nobilitate Principes, & Cardinales multi convenerunt, quos ille omnes perbenigne excepit, maxime

me vero Aquavivam Cardinalem, quem ut vidit complexus, & gratulans ſalutem ſe Regni videre dixit. Poſtridie mane equo Romam invectus Pontificem Maximum Benedictum hujus nominis XIV. ſalutatum venit, præſtantem doctrina, prudentiaque virum, cujus conſilio, atque auctoritate tum maxime Romana Reſpublica ſtetit. At Sanctiſs. Pater tantum Regem, maximi ipſum Regis Filium, genibus advolutum ſuis cum videret, tanta eſt voluptate perfuſus, ut difficillimi temporis acerbitatem ingenti conſolatione leniret. Luſtrat deinde Rex celeberrima Urbis loca, circumfluente omnium ordinum multitudine, quæ tum primum ſoluta propinqui belli metu, alacrior proſequebatur Regem, incredibili plauſu, atque acclamatione. Statim inde a convivio, quo magnifico, ac ſplendido acceptus in Vaticano fuit, Roma proficiſcitur, cum partem Neapolitani exercitus Gagio ad inſequendos hoſtes attribuiſſet, partem ſe ſubſequi juſſiſſet in Regnum. Ipſe, receptis Liberis, & Conjuge præſtantiſſima, quæ illi ad Regni uſque fines obviam proceſſerat, Cajetam primum, mox Neapolim pervenit. Advenienti tota obviam Neapolitana civitas longiſſime prodiit Regem ſuum, Liberatorem ſuum videre geſtiens, & præteriti periculi recordatione lætior. At victor Rex dignum victoriæ, ac virtutis ſuæ fructum tulit, benevolentiam populorum, quos ille admodum a bello revertens exhilaravit: hoſtes autem docuit, non leve negocium eſſe Regnum invadere, non tam militum armis, quam optimi Regis præſentia communitum.

COMMENTARIORUM

DE

BELLO ITALICO

LIBER I.

CASTRUCCII BONAMICI
Commentariorum de Bello Italico
LIBRI PRIMI
AD
CAROLUM BORBONIUM
NEAPOLIS, ET SICILIÆ REGEM
PRÆFATIO.

DIFFICILE *profecto eſt, atque arduum*, CAROLE BORBONI REX, *eorum, quæ ætate contigerunt ſua, ſcribere hiſtoriam; propterea quod non ingenii ſolum ea ſcribenti, ſed etiam capitis interdum, atque id quod ego plurimi facio, exiſtimationis diſcrimen adeundum ſit. Etenim cum illud maxime propoſitum hiſtorico eſſe debeat, ut nihil non audeat veri dicere, periculum ſane eſt, ne certarum explicatio rerum neceſſaria potentiorum poſſit animos offendere, qui aſſentatorum de-*

depravati blanditiis, ſi quid male geſſerunt, non redargui memoria ſcriptorum, ſed defendi volunt oblivione, & ſilentio: adeo ut vel fides in hiſtorico, ſi tempori obſequatur, vel prudentia deſiderari poſſit, ſi veritati ſerviat. Quamobrem melius ſibi, ſuiſque proſpexiſſe monumentis mihi videntur ii, qui res a temporibus ſuis longe remotas perſcribendas ſuſceperunt. Nam qui dominabantur, extinctis, rebuſque commutatis, nulla ſcriptori mentiendi, nulla eſt cuiquam cauſa ſuccenſendi, licetque ſpe, ac metu vetuſtate ſublatis mortuorum facta, & laudare ſine invidia, & vituperare ſine periculo. Quod item nobis facillimum factu fuiſſet, magnaque liberati cura videremur, niſi gravis jam cauſa impuliſſet nos, ut res ad Velitras geſtas, conſcriberemus, & tua nunc authoritas, CAROLE REX, *acceſſiſſet, qua mandatum nobis etiam atque etiam eſſe voluiſti, ut eam Italici belli partem, quæ res conſequitur illas, commentariis noſtris perſequeremur, iterque in Ciſalpinam uſque Galliam ſuſciperemus, ut & locorum, ubi majore ex parte bellum illud geſtum eſt, & hominum, qui aut eidem interfuerunt bello, aut præfuerunt, explorata cognitione, naturaque perſpecta, hiſtoriæ noſtræ non minus diligentiæ, quam veritati conſuleremus.*

Ac veritatis quidem præferendæ eo vel maxime difficultas extenuatur, quod ad REGEM *ſcribimus, qui præclara ſuſtentatus virtutum ſuarum conſcïentia hiſtoriam non horret, actionum indicem humanarum, quique eadem ani-*

mi magnitudine, qua mendaciis repugnare adulantium ſolet, vera ſcribentem tutabitur; neque patietur unquam neceſſariam hiſtorico eripi libertatem, qua, ipſo regnante, fruuntur omnes: cum piiſſimo, juſtiſſimoque Regi ſervire nihil aliud ſit, quam gratiſſima, omnibuſque bonis cumulata libertas.

Quanquam præſentis temporis conſcribendæ hiſtoriæ ita poſſe rationem temperari arbitror, ut neque fides, neque prudentia in ſcribendo deſideretur. Magna eſt enim orationis vis in utramque partem, ut neque aſſentatio placeat ſine quodam artificio dicendi, neque ſit odioſa veritas, quæ lenitate ſermonis aſperſa in animos illabatur; niſi ſi quis eſt aut natura ita aſper, ut nullam ab acerbitate ſejunctam veritatem probet, aut ingenio ita delicatus, ut ne honeſtam quidem, & quaſi legitimam hiſtorici libertatem ferre poſſit. Quorum ego hominum faſtidium atque inſulſitatem adeo non moror, ut prudentis contra, & gravis eſſe hiſtorici putem ejuſmodi opinionibus a recta ſcribendi ratione non deterreri:

Sed neque mihi audiendum eſt aliud genus hominum, qui militari inſtitutioni contrariam eſſe dicunt ſcientiam rerum pulcherrimarum, negantque tantum in ſcribendo operæ, ac temporis ponere militem oportere. Nam quid hos requirimus leves & ineruditos, cum veteres illos Romanos auctores habeamus præclariſſimos? qui ab humanioribus diſciplinis adeo non abhorruerunt, cum bellicis florerent laudibus, ut iidem res agerent ſcriptione dignis-

gniſſimas, iidem ſcriberent. Romanorum ego induſtriam imitari præ me fero: utinam aſſequi virtutem poſſem! Tunc enim non obtrectationem deprecarer, ſed præmium poſtularem: atque a Te poſtularem, CAROLE REX, *qui nunquam profecto ſobolem militum, nova inſtituta Academia, meque ipſum inſigni beneficio ad optimas artes excitaſſes, niſi armorum hanc , literarumque conjunctionem valde probares, maximeque regale duceres, iis potiſſimum Patrocinii Tui quaſi lucem porrigere, quorum armis Regnum defendi, illuſtrari literis poteſt. Neque vero exiſtimare aliter potes, cum & quibus hominibus imperes, & a quibus ortus ſis, & quos denique in lucem edideris ipſe tecum ſæpiſſime cogites. In totius enim Italiæ parte beatiſſima collocatus a Deo, ut regnares, verſari Te profecto vides in eorum hominum veſtigiis, qui magni ſemper in omni ætate fuerunt ſcriptores, actoreſque rerum; Tuque ipſe,* CAROLE REX, *difficillimo tempore expertus es, non domi fidem, & conſilium, non fortitudinem foris, atque armorum vim Siculis, Neapolitaniſque deeſſe. Quorum quidem hominum regiones amœnitate cœli, bonitate agrorum, civium nobilitate, noſtris, vetuſtiſque temporibus celebratæ ideo mihi Græciam quodammodo reſpexiſſe, ideo Latium videntur attigiſſe, ut eo, in unam veluti ſedem, & Græcorum elegantia, & virtus immigraſſe Romanorum videatur. Quare mirandum non eſt ſi Græcorum, Romanorumque artibus excultæ, & nativo quodam ſenſu, atque inſita felicita-*

te

te Reges ſemper bello, paceque inſignes aut acceperint, aut ipſæ fecerint: minuſque etiam mirandum eſt, ſi Tu, Optime Maximeque Rex *ad eos imitandos Reges, & ſuperandos etiam commoveris. Quæ enim poſſederunt ipſi, regna obtines eadem, eodemque ſanguine ortus. Abavum præterea habes Magnum* Ludovicum *Galliæ Regem, & Patrem* Philippum *Hiſpaniæ Regem præſtantiſſimum. Quod igitur a* Ludovico *Gallia, Hiſpania a* Philippo *habuit, ut bonarum artium Parentes, atque illuſtrium virorum Patroni haberentur, & eſſent, id a Te Italia tuis, tuorumque Majorum peragrata victoriis, atque ornata legibus, & tua inprimis poſtulare Neapolis jure optimo videbatur, ſeque aſſequutam eſſe ſummopere gaudet. Teſtantur id cum moles illæ objectæ fluctibus, atque hoſtibus, portuſque manufacti, tum omnium diſciplinarum domicilium magnifico abs Te opere exornatum: quæ duo, ut omittam cætera, quoties Neapolitani vident, toties ſecuritatem ii ſuam, & beneficium neceſſe eſt tuum videant, lætenturque nihil eſſe abs Te prætermiſſum, quod ad pacis, bellique artes in civitate excolendas pertineat.*

Quanta vero gaudii acceſſio ex eo facta eſt, quod gloriari poſſunt editos eſſe apud ſe Regios Liberos tuos, qui mihi jam ab incunabulis ſalutem innuere videntur Italiæ, & gentium fugam barbararum. Quo autem in majorem Imperiorum, magnorumque facinorum ſpem nati ſunt, eo diligentius ſolidæ virtutis præceptis, & veterum Romanorum exemplis imbuendi

di ſunt, ut ad maximas res conficiendas accedant paratiores. Atque haud ſcio, an hoc ideo fortuna tulerit, ut eo potiſſimum tempore naſcerentur Liberi tui, quo plurima, ac vetuſtiſſima illorum hominum monumenta in eodem littore e tenebris eruuntur, ubi in lucem ipſi ſuſcepti ſunt. Nam eorum facta ſummo ſibi ſtudio imitanda eſſe ſtatuent, quorum leviſſima quæque a doctis viris tanta cura conquiri, explicarique videant. Et ſane ejuſmodi antiquitatis ſtudia niſi ad hiſtoriam cognoſcendam, clarorumque adeo virorum imitationem perſequendam referantur, curioſitatis cujuſdam pleniſſima, ſapientiæ autem inaniſſima reperientur. Quanquam non magnopere illi quidem vetera requirent, cum domi habeant ante oculos omnium exempla virtutum. Parentes enim habent eos, qui cum regiis abundent virtutibus, juſtitia, beneficentia, magnitudine animi, privatis non carent, continentia, probitate, ſuavitate morum, quæ licet reconditæ, atque interiores ſint, emanant tamen, multaque de iis narrantes egomet audivi homines nobiliſſimos, qui propter generis præſtantiam verſari familiarius cum Regibus conſueverunt, propter familiaritatem autem eas facilius noſſe virtutes, & quaſi reducto majeſtatis velo perſpicere poſſunt. At illæ alteræ, quæ appellantur regiæ, propterea quod in publica utilitate, & luce verſantur, majoribus, ut ita dicam, theatris propoſitæ non egent teſtificatione cujuſquam. Quominus vereor, ne quis gratiæ me cauſa quicquam in ſcribendo mentiri putet, cum eo mandante

Re-

Rege ſcribam, qui laudibus cumulatus veriſſimis nullis falſis deliniri poteſt. Ad alienam vero gratiam, quid ego reſpiciam, qui Tibi, CAROLE REX, *debeam uni omnia? ſin autem moveri gratia non poſſumus, metu certe non debemus. Ejuſmodi enim ingreſſi ſumus vitæ rationem, ut quæ vere, atque honeſte dici poſſunt, fortiter, ac libere dicere ne vereamur, nihilque præter dedecus metuendum nobis eſſe ſtatuerimus. Quapropter omni metu, & cupiditate vacui; eaque libertate, quæ militem decet, atque hiſtoricum, qui nihil temere ſcribat, nihil aſtute prætereat, tuaque ſit,* CAROLE REX, *tectus auctoritate, eam Italici belli partem latinis mandare litteris aggredimur; quæ ab Auſtriacorum a Velitris receptu initium ducens Aquiſgranenſi pace, & Nicæenſi in Italia conventu terminatur.*

Opus ſane memorandum, & fortunæ varietate adeo inſigne, ut victores interdum deſperaverint, ſperare victi nunquam deſierint, ferociſſimique extiterint, qui imbelles videbantur, omniaque fortia paſſi pro libertate, atque auſi ſint. Fugati, cæſique exercitus, Duceſque nobiles, expugnatæ urbes, direptæ Provinciæ leguntur etiam alibi, & exitus ſunt communes bellorum omnium. Illud hujuſce belli, de quo ſcribimus, præcipuum eſt, quod tot præliis, tot cladibus tantorumque Regum viribus nihil fere perfectum eſt, quod rerum geſtarum magnitudini reſponderit, non Principum ambitio ſedata, non Populorum conſtabilita felicitas: bellum denique vehemens, atque atrox pax repente con-

concluſerit otioſis magis optanda, & defatigatis neceſſaria, quam cuiquam opportuna, aut glorioſa bellantium.

Totum autem opus tribus Libris complectemur, quorum hic primus in tuo, Rex, *nomine apparet. Scriptionis enim noſtræ fructus aliquis ad neminem prius, quam ad eum pertinere debet, a quo accepimus, ut ſcriberemus.*

COMMENTARIORUM

DE

BELLO ITALICO

LIBER PRIMUS.

DEPULSIS Auſtriacis, CAROLUS quidem Rex, ita uti in Commentario de rebus ad Velitras geſtis diximus, Neapolim victor revertebatur. At Mutinenſium Dux, Gagiuſque cum Hiſpanorum copiis, & auxiliaribus, quas e ſuo delectas exercitu illis Rex attribuerat, ſe ſe recipientem Lobcoviczium inſequuntur, effectiſque ea de cauſa duobus in Tyberi pontibus, exercitum iv. non. Nov. traducunt. Lobcoviczius, miſſis jam antea, qui idoneum prope Viterbium caſtris locum deligerent, in ea ſe caſtra ſeptimo a Velitris die contulit, quæ quidem egregie loci natura, obje-

ᵭo monte ſatis edito, nemoreque denſo, atque aſpero muniebantur. Hæc Gagius animadvertens, qui hoſtes Roncilionem erat uſque perſequutus, ad Falerios Faliſcorum, Spoletumque ſubito ſe convertit, atque ex iis locis in Umbriam erumpere meditabatur, ſperans ſi prior Peruſiam occupaſſet, Lobcoviczium receptu, & commeatu poſſe omni intercludi. Sed Lobcoviczius, cognito conſilio ejus, motis extemplo a Viterbio caſtris, per Urbevetanum agrum iter arripiens, & ſilvas inter, ac ſaltus properans anteceſſerat tam opportuno tempore, ut ſimul ipſe Peruſiam attingeret, & Hiſpani, Neapolitanique in Aſſiſienſi agro cernerentur. Erat enim ex oppido Peruſia propinquus deſpeᵭus in pulcherrima Umbriæ vallem.

Gagius in ea planicie, quæ inter Aſſiſium, Forumque Flaminii intereſt, caſtra facit: cohortes aliquanto latius porrigi, ſimul plures noᵭu ignes accendi jubet, quo ex tam late produᵭis ordinibus, diſperſiſque ignibus amplioris ſpeciem exercitus hoſtibus oſtentaret. Suæ enim copiæ, quanquam e Neapolitanis, ut diximus, auxiliis, atque his, qui ex Hiſpaniis per eos dies ad oram Romanam, Centumque cellas appulerant, refeᵭæ; infrequentiores tamen adhuc, vixque iixx. millia numero erant. Lobcoviczii autem ne xiii. quidem millium numerum explebant, inſigni morborum, & perfugarum frequentia, quod in omni fere receptu accidere conſuevit: multis etiam ad Aricinum nemus abſumptis, & nonnullis cohortibus, quæ Regis Sardiniæ auxiliarentur, in Galliam Ciſalpinam ſummiſſis. Quapropter cum ſuo-

ſuorum paucitatem videret, hoſtium numerum multo etiam majorem ex caſtrorum amplitudine arbitraretur, profectionem fugæ ſimilem circumſpectabat vehementer timens, ne intercluderetur. Itaque ne celeritati quidem ſatis confiſus ſuæ, Comiti Soroo, qui ſuis, exercituſque impedimentis præſidio ibat, magnopere mandat, uti aliquam inſequenti Gagio moram inferat; dum ipſe per Eugubinos montes, ſuperato Apennino, ſecundum Adriaticum mare in Flaminiam deſcenderet, inque ejus regionis oppida exercitum in hiberna deduceret. Hiſce mandatis acceptis, Comes Sorous, converſo itinere, Nuceriam occupat, ibique conſiſtit. Erant cum eo nongenti ferme projecta audacia milites ad omne facinus, atque diſcrimen impunitate diuturna, crebriſque certaminibus obdurati, perfugæ omnes, eoque acriores, ne, ſi in poteſtatem Hiſpanorum venirent, ad ultimum ſupplicium progredi cogerentur. Et jam Hiſpanorum, ac Neapolitanorum primum agmen a Foro Flaminii profectum inſtabat, & occupatis circa Nuceriam collibus imminebat univerſum. Neque ob id Sorous a propoſito deterrebatur. Inſanire hominem oppidani dicere, qui ab omnibus rebus flagitioſe imparatus tam parvulis copiis, nullis munitionibus, adverſariorum exercitui obſiſtere velit; monere, ut ſibi, ſuiſque, ſubito diſceſſu, conſulat. Enimvero ille animo feroci, minacique vultu negat, univerſum adverſariorum exercitum tanti eſſe, ut ipſe fugiat; & memor eorum, quæ paulo ante Lobcoviczio Imperatori ſuo confirmaverat, milites cohortatus, ut nullam niſi in armis ſalutis ſpem

ponerent, urbem, ſuburbiumque, pro loco, ac tempore communit, portas obſtruit, tranſverſas trabes viis inducit, denique nihil reliqui ad defenſionem audaciſſime facit. At Hiſpani, Neapolitanique primo impetu in ſuburbium irrumpunt, portamque oppidi unam incendunt, neque tamen ulterius progredi audent loci difficultate, ſuorum cæde, hoſtium furore deterriti. Quibus rebus factum eſt, ut, in foro, ubi mercatum habere oppidani ſolent, aggere extructo, & tormentis quatuor, quæ a Foro Flaminii advexerant, collocatis, quatere oppidum, ac diruere inſtituerint. Tum vero atrocitate rei oppidani commoti Soroum circumſiſtunt, unum univerſi orant, atque obſecrant, ne ſua pertinacia ipſorum fortunas omnes deleri funditus patiatur. Ille omni re deſperata, cum jam nec jacula militibus, nec vires ſuppeterent, ſimul Lobcoviczium effugiſſe jam ſciret, colloquium petit, paratumque ſe dedere ait, ſi modo incolumitatem transfugis, veniamque impetret. Non impetrata, tamen ad deditionem compellitur. Deditione facta, ipſa e veſtigio ab Gagianis militibus Nuceria diripitur, Pontificis Maximi oppidum; adeo nihil in bello ſanctum, nihilque tam opportunum injuriæ, quam medium, & quietum ſine armis imperium. Gagius, conſervato Comite Soroo, in cæteros, uti in tranſfugas, lege agi jubet. Injecta continuo omnibus vincula unum querentibus, quod vitam, quam projicere in prælio per virtutem poterant, ſupplicio, atque ignominiæ reſervaſſent. Statim inde in caſtra ad Forum Flaminii abripiuntur, ibique in eos, toto inſpectante exercitu, paulo

ſe-

ſeverius animadverſum eſſe videbatur, propterea quod non ſorte decimus quiſque, uti militari conſuetudine receptum eſt, ſed quintus quiſque lectus ad ſupplicium ſit, illique ipſi milites, qui ſortium beneficio ſupplicium vitaverant, tamen illuvie obſiti, catenatique longo, ac miſerabili agmine Cajetam uſque perducti fuerint, ubi qui honeſtioris in militia ordinis erant, compingerentur in carceres, reliqui ad opus, atque ad triremes damnarentur. At ii, quos extremum ſequi ſupplicium damnatos oportebat, pars arboribus ſuſpenſi, pars jaculis confoſſi fœdiſſime perierunt. Perhorruere milites, populique præſertim leniſſimo Pontificis imperio aſſueti tantam ſubito ſtragem, non reputantes ea ſeveritate militarem diſciplinam contineri, & reipublicæ intereſſe vehementer punire transfugas. Juſtiſſimo igitur ſupplicio affectis transfugis, Gagius aſſequendi hoſtis ſpe dejectus, cum ſumma jam hiems inſtaret, diſtributis circum agri Romani municipia legionibus, ipſe Viterbii hiemare conſtituit. Quo in oppido cum cæteri copiarum Præfecti otioſum ab hoſte tempus ludis, ſcœniſque contererent, ille tacitus plerumque totius Italici belli molem animo agitabat. Itaque maturius paulo, quam tempus poſtulabat, deducto ex hibernis exercitu, quaſi incertus qua progrederetur, ut ſua hoſtibus conſilia occultaret, modo ſe Flaminiæ viæ dare, interdum Hetruriæ oſtendere ſe veluti minitabundus, atque in eam partem impreſſionem facturus videbatur. Quæ quidem fama erat edita in vulgus, adeoque percrebuerat, ut qui ei provinciæ præerant, trepidarent, at-

que aliquot in fines Aretinorum cohortes præſidii cauſa mitterent. Quanquam enim Vienenſi fœdere diligentiſſime cautum de Hetruria non turbanda fuerat; quo fœdere Hiſpaniarum Regis ſocius, atque amicus Galliarum Rex accepta a Franciſco Duce, quam Regi Staniſlao ſocero attribueret, Lotharingia, Hetruriam Franciſco in perpetuum addicendam, Hiſpano conſentiente, curaverat, reque ipſa addixerat: interdum tamen illa ſuberat cogitatio, quam faciles eſſent hominum, & cum primis Regum ad fallendum mentes; neque tam, qui Hetruriæ præerant, Hiſpanos timebant, qui adventare dicebantur, quam populares, quorum ipſi adverſa, Hiſpani ſecunda voluntate utebantur. Nam Florentinos Borboniarum partium ſtudio omnium in Italia maxime flagrare opinio erat, vel quia Caroli Hiſpaniarum Regis F. adventum, ejuſque benignitatis memoriam nova nondum dominatione expulerant, vel quia Medicæorum extincta apud ipſos familia in Tranſalpinorum poteſtatem redacti ſervitute premi inclementiore videbantur. Vitio etiam gentis humanæ, quæ longinqua expetere, faſtidire præſentia conſuevit. Sed Gagius, qui in Hetruriam cogitaverat nunquam, ſuperum mare verſus iter facere, ad hoſtemque contendere cœpit.

Quadringenti ferme vicum quendam in Flaminia, qui Catholica appellatur, inſederant Ungarici equites, ibique erant ab Lobcoviczio collocati, ut Hiſpani exercitus conatus, atque itinera ſpecularentur. Quem exercitum ubi appropinquare cognoverunt, eo ſtatim loco excellere.

Quo

Quo facto, qui Arimini, quique Cæſenæ Auſtriaci milites præſidii cauſa erant, Ungaricis ſe ſe equitibus adjunxerunt, unaque omnes ad Cornelii Forum perrexerunt. Hiemabat ibi Lobcoviczius. Hic de Hiſpanorum adventu certior factus, cum quæ per literas, nunciosque ab Rege Sardiniæ flagitaverat, nuſquam adhuc apparerent auxilia, atque ipſe, attritis jam viribus, multo omnibus rebus eſſet Hiſpanis inferior, educere ex hibernis exercitum, ſeſeque properans recipere cœpit: neque prius properandi finem fecit, quam ad Mutinam perveniret, caſtraque ad eam urbem opportuno, & munito loco poneret.

Ipſius enim caſtrorum dextrum latus ita urbi adhæreſcebat, ut adactis ex arce Mutinenſi telis protegi poſſet. Siniſtrum foſſa ſepiebatur, quæ derivandi fluminis cauſa prope Mutinam erat non mediocrem in altitudinem depreſſa. A fronte munitiones Lobcoviczius inſtituerat optimas, eaſque tormentis, perpetuiſque ſtationibus inſtruxerat. A tergo autem caſtrorum amnis erat Gabellus, eoque in amne pontes effecerat tres, quo facilior eſſet in Mantuanum agrum receptus, ex eove commodior, ſi nemo premeret, commeatus. His rationibus Lobcoviczius ad utrumque paratus, ſeu pontibus effectis ſe ſe ulterius recipere, ſeu communitis caſtris remanere mallet, auxilia certe expectare, & bellum ducere velle videbatur. Jam vero eo magis feſtinare Gagius, atque in maximam conficiendi negotii ſpem adduci ſi Lobcoviczium aſſequeretur, cumque eo confligeret, priuſquam ille ſe ſe Tranſalpinis, & Sardinienſibus auxiliis confirmaret.

 Ita-

Itaque ad Forum Cornelii, eodem, quo hoſtis, itinere properans in fines Bononienſium celerius opinione omnium pervenit, continuatoque itinere Scultennam cum omni exercitu flumen vado tranſit, ita ut humeri tantum, ſummaque militum pectora extarent, eademque uſus celeritate, cum hoſtium manum, quæ Spilinbergium (in Mutinenſi agro ad Scultennam vicus eſt) tenebat, in fugam conjeciſſet, ad locum pervenit, qui appellatur Montalus, atque abeſt a Mutina paſſuum iii. millia. Caſtra ibi Hiſpani, Neapolitanique faciunt. Poſtero die Gagius decurionem exercitus cum ſatis valida peditatus, atque equitatus parte præmittit, qui caſtra exploret Auſtriacorum, & loci naturam cognoſcat. Quibus cognitis rebus, exercitum confeſtim in eam partem adducere, ubi item eſt in agro Mutinenſi vicus, quem Bonumportum appellant, atque inde in hoſtium caſtra, triplici inſtructo agmine, irrumpere, eodemque tempore, ſumm ſ-ſis militibus, atque operis, quæ cum iis ratibus, quas carris devehebat, pontem in flumine Gabello extemplo perficerent, hoſtes ab tergo adoriri Gagius meditabatur, ancipiti ipſos prælio diſtractos facilius opprimi poſſe ſperans. Hæc cum ille cogitaret, atque ageret maxime; ecce ſubito ab Hiſpaniarum Rege nuncius apparet cum literis: debere Philippum Regis F. in Genuenſium fines quamprimum ſe conferre; properaret cum illius exercitu ſuum Gagius conjungere, omniaque poſthaberet. Quibus literis acceptis, aggrediendi hoſtis conſilium depoſitum eſt, ſuſceptaque de itinere, concilio ſtatim advocato, deliberatio.

Dux

Dux Mutinenſium concilio, ſummæque rerum imperatorio nomine præerat. Is recta eundum Novas eſſe arbitrabatur, Genuenſium oppidum in Gallia Ciſalpina plenum, atque opulentum; & Philippici exercitus propinquitate opportunum: aſſuetum ſe ſe iis circum Mutinam locis; non viam ſe certe noſſe ullam aliam, qua exercitus ire, impedimentaque ſupportari poſſint: ſibi quidem perſuaderi magni animi rem eſſe, magnæ difficultatis propter aſperitatem viarum, hoſtis propinquitatem, occultandi conſilii deſperationem: ſed nihil eſſe virtutis arduum; cumque Regi parendum neceſſario ſit, enitendum eſſe ajebat, etſi aliquo accepto detrimento, ut eo, quo Rex juſſerit, mature cum exercitu perveniatur. Porro erant, qui Bononiam ſtatim, atque in Pontificis provinciam regredi cenſerent, quod facilem ibi commeatum, iter denique non incommodum ad inferum mare, Coſarumque oram eſſe arbitrarentur, & ſalvum inde exercitum cum omnibus impedimentis una in Liguriam navigatione poſſe tranſmitti demonſtrabat. Gagius utramque improbabat ſententiam, quantum alteri deeſſe conſilii, tantum alteri ſupereſſe animi dicebat. Qua enim fiducia, aut quibus copiis Novas perveniendum? lxx. circiter millia paſſuum intercedere itineris aſperi, atque difficilis: ipſum a Placentia Apenninum tranſcendendum: ſubeſſe rivos, amnes, nobilitatum Gallorum fuga, victoriaque Tarum, Romanorum clade Trebiam; tempus adverſum, maximas aquas, longum iter, & corruptum, impeditum agmen: inſtare ab uno latere hoſtes, qui agmen aſſidue noſtrum peragi-

gitent, ab altero montes aſſurgere gelu, pruinaque oppletos: vix quinque dierum cibaria ſupereſſe: in tantis anguſtiis ecquam eſſe militibus ſpem poſſe inopia, & laſſitudine confectis, montibus, atque hoſte circumcluſis? magnopere ſe quidem Mutinenſium Ducis perſpectam jam in maximis rebus laudare virtutem, cui nihil arduum videatur: ſed eſſe in bello non minus conſilio, quam virtuti locum, eaque propter cavendum eſſe, ne temere progreſſis, aut certum exitium, aut turpis impendeat exitus. Reditum vero in Pontificis provinciam quid habere, niſi inopiam cibariorum, & militum fugam, & diſcrimen omnium rerum? Ecquam enim fore copiam, ſi loca repetantur noſtrorum, hoſtiumque inveteratis jam caſtris exinanita, atque exhauſta? milites autem, qui, cum ad hoſtes itur, alacres, atque erecti vadunt, demittere, cum recedatur, animum, & facta receptus mentione, ſtatim de fuga, victoriæ, prædæque deſperatione incitatos cogitare. At illud, cujus tandem conſilii eſſe? Neapolitani Regni robur, Hiſpanorum florem, totius belli ſpem, atque eventum mari, & fluctibus committere? præſertim cum omnia littora, portuſque tanta diligentia a Britannicis claſſibus aſſerventur. Poſtremo afferre ſe, quod tutius, atque explicitius conſilium videatur. Præmiſſurum enim ſtatim Bononiam Pincaronium Præfectum Fabrum firmo cum præſidio, qui ea via celeriter tormenta omnia, & quidquid in exercitu gravis, atque infirmi eſt, in Hetruriæ maritima adducat, indeque idoneam nactus tempeſtatem, & Liguſticam oram legens neque ad

unum locum appellat, neque uno commeatu; quo fallere melius Britannos, atque effugere poſſit. Ipſum interim, qua proximum eſt iter, cum expedito, ac delecto agmine per Apenninum, Lunenſemque agrum in Genuenſium fines perventurum: neque defuturos exercitui commeatus, cum, trinis viæ caſtris ſuperato Apennino, Lucenſium campi occurrant integri & fertiles, qui pabulo, frumento, pecore, & omni rerum copia juvare exercitum queant. Hæc vicit in concilio ſententia, cujus ſententiæ hæ erant certæ opportunitates, quod præmiſſa tormenta ab omni hoſtium impetu, Pincaronii celerrima profectione defendebantur, quem aſſequi cum unius diei iter antecederet, illi profecto non poterant; & quod oppoſitus obſtabat Apenninus, quominus reliquum inſequerentur exercitum. Neque præterea veriſimile erat, Lobcoviczium a Gallia Ciſalpina, atque ab Rege Sardiniæ longius abduci velle, animis Genuenſium tum incertis, atque Philippi, Gallorumque copiis ingruentibus.

Gagius cum omnem in celeritatem poſitam rem videret, concilio vix dimiſſo, tormenta, atque impedimenta omnia ſilentio prima nocte ex caſtris Bononiam confeſtim præmiſit, ac conquieſcere ante iter confectum vetuit. His Pincaronius Præfectus Fabrûm cum equitum, peditumque millibus v. miſſus præſidio eſt. At ille cum ad Scultennam amnem perveniſſet, qui ea nocte ex maximo imbre admodum creverat, ſimul iis temere credens, qui vado amnem tranſiri poſſe negabant, iter ſupprimit. Quod ubi Gagius cognovit, decurionem

nem ſtatim exercitus miſit, qui hominem ſeverius commonefaceret, uti accelleraret. Quo facto vadum in flumine repertum eſt. Periculum erat, ne, ſi tam ſubitam Lobcoviczius profectionem ſentiret, multo breviore itinere Pincaronium aſſequeretur, eumque interciperet. Ita unius hominis ſocordia parum abfuit, quin tormenta omnia, atque exercitus impedimenta in hoſtium poteſtatem venirent, totiuſque rei conſilium deperiret. Interea Gagius cum expedito agmine e conſpectu Auſtriacorum evolavit. Lobcoviczius Pincaronii profectionem non ſenſerat, Gagium vero ne profectum quidem eſſe exiſtimabat, ſed eo tantum exceſſiſſe arbitrabatur, ut paulo ultra eum locum caſtra transferret. Qua de cauſa, primi diei mora illata, deinceps, reliquum fruſtra laborem ſuſcipi intelligebat, cum jam neque Pincaronii iter demorari, neque Gagium conſequi, neque etiam extremum ejus agmen carpere poſſet. Dicitur eo tempore Lobcoviczius tantam eſſe celeritatem, reique militaris ſcientiam in ipſo hoſte admiratus. Ea eſt magnorum facinorum vis, atque ſpecies.

Apennino, qui ab alpibus maritimis, ſupraque Genuam initium ducens, omnem Italiam diſcriminat, ii quoque montes annectuntur, qui Mutinenſem agrum meridiem verſus a Lucenſi dividunt, Baliſta quondam, & Letus apud Romanos appellati, nunc a peregrino quodam, quem ſummo apud Scotos loco natum auſtere, & ſolum plures ibi annos vixiſſe ajunt, D. Peregrini montes dicuntur. Ferebatur eo Ga-

Gagius triplici inſtructa acie. Facile a principio iter, atque amœnum. Colles aſſurgebant leniter acclives. Ubi ad aſpera, ac montoſa ventum eſt, ſarcinaria omnia jumenta defecere adeo ut, cibaria ipſi ſibi milites ſupportaverint. Accidiſſe id ſatis conſtat eorum improbitate, qui vecturas de Regibus redimunt; propterea quod, ut ſuo privatim compendio ſervirent, jumenta coemerant macie corrupta, neque ad ſuperandos montes idonea. Atqui ejuſmodi ærarii depopulatores, poſteaquam ex egeſtate, ac ſordibus permiſſo jam latrocinio emerſerint, ad opes, atque ad honores obrepunt non ſine Regum pernicie, & juſtiſſima populorum querela. Cum, uti dictum eſt, in tres partes diſtributus Gagianus Apenninum ſuperaret exercitus, dextera quidem ſiniſtraque pars, quod molliore itinere montem circuibat, facile progrediebatur. At media acies, in qua Dux ipſe Mutinenſium, & Gagius erant, loci iniquitate, miſere admodum divexata eſt. Nam quod duces itineris nacta eſſet imperitos, per devia, atque aſperiora incedebat, nullumque neque ordinem, neque imperium ſervare poterat, & quod recta montem adverſus peteret, ægrius neceſſario ingrediebatur, quaque difficilior erat aditus, atque præruptior. Tum iii. ferme millium paſſuum via adeo gelu conſtrata erat, ut, niſi diſcuſſa glacie iv. in altitudinem pedum, inſiſtere miles non poſſet, & complures nihilo ſecius prolaberentur, præcipiteſque agerentur per lubricas illas montium altitudines. Ipſi ante primos ordines ibant Imperatores, Dux quidem Mutinenſium pedes, Ga-

Gagius vero, cum podagræ doloribus ureretur, equo inſidens, & cohortabantur ſuos, ne labori ſuccumberent, neve animum tot præliis, atque hoſtibus invictum in tantulo non facillimi itineris ſpatio deſponderent. Imperatorum vocibus, atque exemplo tantum militibus inceſſit itineris conficiendi ſtudium, ut in ſummum jugum incredibili labore, ac perſeverantia conniterentur: ex eoque properantes deſcenderent, atque, ad Caſtrum novum, qui non ignobilis in illis montibus vicus, & totius Capheroniæ provinciæ caput eſt, ſubito pervenirent; adeo ut qui Montis Alphonſi arci, quæ vico imminet, præſidio erant Auſtriaci milites, cum nihil tale ſuſpicarentur, & incurioſe obverſarentur in foro, prius captam arcem, ſeque captivos ſenſerint, quam appropinquare hoſtes cognoverint; quorum indiligentia Gagianis admodum profuit. Nam parva licet arcis oppugnandæ mora maximo fuiſſet ipſis detrimento, cum neceſſariis omnibus rebus egerent, atque extrema jam fame laborarent.

Tam improviſum, tamque difficile per Apenninum Gagii iter cum late fama vulgaſſet, magna apud otioſos rerum æſtimatores controverſia extitit, cum alii temeritatem hominis carperent, qui ſuas eo copias conjeciſſet, ubi eſſet ipſis & fame, & frigore pereundum; alii virtutem, atque immerſabilem difficultatibus animum extollerent, Annibalique alpes perrumpenti adæquarent. Ita, variantibus hominum ſtudiis, ſententiæ quoque variantur, deque rebus nemo confidentius judicat, quam qui eas ignorat. Ego ſicut non parum virtuti tribuerim Imperatoris,

ita non multum conſilio detraxerim, quod præſertim fortuna comprobarit. Fœda enim tempeſtas, quæ per eos ferme dies cooriri conſtanter in iis locis, atque ingentem decidentium nivium vim circumferens, deprehenſos in itinere homines opprimere ſolet, cum vix milites ab Apennino deſcendiſſent, ſubito, vehementiſſimeque inſurgere cœpit ita, ut exiguo tempore magno caſu totius exercitus ſalus conſtiterit.

Capta Montis Alphonſi arce, Lucenſium finibus appropinquabat exercitus, quod ubi eſt auditum, inſolentes homines belli, & quorſum tam repentinum, atque ab hoſte, ut videbatur, diverſum iter evaderet, ignari (id quod in ejuſmodi rebus neceſſe erat) perturbati vehementer ſunt. Nam quanquam uſitato jam a principio belli inſtituto Reipublicæ prudentiſſimo parem Lucenſes Auſtriacis, Borboniiſque voluntatem oſtenderant, nihilque fecerant, dixerantve, quod alteros contra alteros juvarent; tamen prudentiæ non ſemper fortuna comes per idem ferme tempus tulerat, ut homines a potente quodam Roma ſummiſſi, Hiſpanienſem in agro Maſienſi tabellarium deprehenderent, ac diſpoliarent, & publicas potiſſimum literas interciperent. Quo facto in fines ſe ſe Lucenſium receperant; atque eos qui Montignoſii oppido præerat, cum apud illum de injuria, quam ſibi factam eſſe a latronibus putabat, vehementer eſſet tabellarius conqueſtus, comprehenderat, præfectoque arcis cuſtodiendos tradiderat, Senatumque ea de re certiorem fecerat. Senatus, quod eos latrocinii inſimulatos, latrones eſſe exiſtimarent, literas qui-

quidem tabellario confeſtim reddi, ipſos in vinculis habendos videri cenſuit. Poſtea vero quam illi diplomata oſtenderant, quibus eos eſſe milites compertum eſt, Senatus cum omnia ubique hoſtibus in hoſtes licere jure belli intelligeret, cumque non in ſua provincia facinus admiſſum eſſe conſtaret, & literis redditis, ſatis Borboniis factum eſſe arbitraretur, Auſtriacos milites ſolvi extemplo, liberoſque abire juſſit. Erat æquitatis, & prudentiæ conſilium pleniſſimum. Non defuerunt tamen, qui literis, nunciiſque Senatum apud Reges populari inducti rumore criminarentur. Adeo nihil eſt a calumnia intactum, multoque plures ſunt, qui reprehendant, quam qui laudent.

At ne in animis Regum utriuſque partis ſuſpicio hæreret falſo injecta, ad Reginam Ungariæ Carolus Manſius, ad Regem Sardiniæ Joannes Sardinius, Neapolim Laurentius Deodatus, atque in Hiſpaniam uſque Andreas Sbarra ex S. C. miſſi ſunt, eiſque mandatum, ut Reipublicæ cauſam Regibus probarent. Harum vero legationum exitus adhuc erat incertus, cum, uti diximus, Lucenſium finibus appropinquaret exercitus, civitaſque ſuſpenſa metu, ac ſolicita eſſet. Cum autem in timore multa fingantur impunius omnia credantur facilius, eo factum eſt, ut nonnulla temere vulgata timere Lucenſes cogerentur, quæ quidem non timuiſſent, ſi conſcientiæ potius ſuæ, quam temporum rationem habuiſſent: ne videlicet Reipublicæ vis aliqua inferretur, neu milites in eorum agris maximo cum detrimento diutius verſarentur, neu denique mul-

ta

ta neceſſario quodam armatorum hominum impetu acciderent, quæ ne prudentia quidem corrigi poſſent. Augebat timorem, quod nullæ Ducum eſſent literæ, quæ de ipſorum adventu certiorem Senatum facerent, itaque inimico animo adventare magis, magiſque dicebantur.

At Lucenſes, ut aliquam in repentino tumultu dignitatis, ac ſalutis rationem habere viderentur, Montanos, qui in eorum ditione ſunt, genus hominum militiæ aptum maxime, ſummâque erga Rempublicam fide cognitum ad ſe vocaverant, eos armaverant, cuſtodiendæque urbis ſex viros creaverant. Interea Imperatorum literæ venere adventum nunciantes. Itaque paulo quietior Senatus Franciſcum Bernardinium ad Borbonii exercitus Imperatores, & Ducem imprimis Mutinenſium miſit, qui eos ad Caſtrum uſque novum in caſtris conveniret, diceretque: egregium ſemper fuiſſe, & eſſe erga Borbonios Reges Senatus Populique Lucenſis animum: minus ob eam rem ſe ſe ab eorum adventu timere, quos optima fide dilexerint: eſſe potius, cur gaudeant, veniſſe tempus, quo ſuam Lucenſes erga Borbonios voluntatem verbis toties, legationibuſque teſtatam, re tandem ipſa declarent: nihil ea proter eſſe, quod in eorum poteſtate ſit, quod non ipſe fortiſſimis Imperatoribus ex auctoritate Senatus polliceri & repræſentare etiam poſſit. Illi tam liberali oratione, promiſſorumque ſpe deliniti, cum exercitum haberent frigore, fameque fere enectum: non ſibi, non Regibus ſuis in animo eſſe, reſponderunt, quicquam adverſus Rempublicam moliri: militarem tuliſſe rationem,

ut neceſſario per eorum fines iter facerent: curarent ipſi, ne commeatus deeſſent: ſe ſe daturos operam, ut milites ſine maleficio, & injuria tranſeant. Quibus rebus cognitis, omnis Senatus cura eo converſa eſt, ut commeatibus extemplo conſuleretur, utque Cives eligerentur idonei, qui ea diligenter curarent, quæ ex uſu Borbonii exercitus eſſe cognoſcerent. Quo facto ex omni agro, & vico, pabulum, & cibaria in Borboniorum caſtra comportabantur, omniumque rerum copia portabatur undique, atque agebatur pleniſſimis viis. Idque eo erat mirabilius, quod Lucenſes anguſtis agris, minimeque frumentariis utantur; tempus autem eſſet anni difficillimum, quo neque frumenta in horreis ſunt, neque multum a maturitate abſunt; & milites, qui in florentiſſimis provinciis in maximis ſeſe fuiſſe difficultatibus recordabantur, non ſine ſumma admiratione videbant diligentia, ac fide parvas augeri res poſſe, magnas contra dilabi, ſi prave adminiſtrentur. Cum Hiſpanus, Neapolitanuſque exercitus ad ſextum ab oppido Luca lapidem perveniſſet, Senatus eo ſtatim Cæſarem Santinium proficiſci juſſit, qui cum Duce imprimis Mutinenſium, cæteriſque Imperatoribus ageret, quemadmodum ex officio ac dignitate Reipublicæ eſſe intelligeret. Quibus rebus confectis, ita a Lucenſium finibus diſceſſum eſt, ut militibus Lucenſes, Lucenſibus milites accepti eſſent; Reipublicæ in adminiſtrandis rebus ſolertia ab omnibus collaudaretur; Neapoli autem, atque in Hiſpania Legati ejus comiter ab Regibus acciperentur: & qui jam veritate rei commoti, Lega-

torumque officiis ſecundum Rempublicam judicaverant, tum vero his auditis, omnem de tabellario ſuſpicionem ex animis delerunt ſuis.

At Gagius nihil in itinere moratus per Lunenſem Agrum Sergianum pervenit, primum quod eſt ab ea parte venientibus Genuenſium oppidum. Quatriduum ibi ſubſiſtere placuit, dum in flumine Macrà pons efficeretur, & allevarentur milites, quos longum ex Mutina, atque arduum inter Apennini tramites, infeſtumque nivibus, & pluviis iter divexaverat. At magna Gagius ſolicitudine afficiebatur, novis ſubinde difficultatibus objectis.

Macra vicinis montibus rapidum flumen, tuncque etiam ex nivibus, imbribuſque maximum erat; & pons in eo confieri difficilius propterea videbatur poſſe: loca excipiebant horrida, & ſaltuoſa, latebriſque, & ſilveſtribus tramitibus prærupta, quo certe ex militari progrediendi conſuetudine, atque ordine adiri non poterat, idque erat incommodum, & periculoſum maxime, cum præſertim Auſtriaci, ſi ab Apuanis montibus deſcenderent, paucis immiſſis equitibus, omnem male habere exercitum, & facile etiam poſſent errantem, & defatigatum opprimere. Ac jam ut nullus ab hoſte metus eſſet, non pabulum in vaſtis locis, atque inaniſſimis non frumentum erat: non denique certus tam incerti itineris dux. Una omnium erat in Genuenſibus rerum ſpes, quorum obſcura adhuc voluntas, & conſcripto nuper exercitu ſuſpecta videbatur. Infirmæ erant Hiſpanis, Neapolitaniſque copiæ, v. millibus cum Pincaronio diſtractis, compluribus

labore confectis, nonnullis fuga dilapſis. Philippus vero Hiſpaniarum Regis F. ſociique Galli, quibuſcum ſe ſe conjungere Gagius properabat, adeo non properabant ipſi, ut incredibili torpeſcere mora viderentur. Erat ipſe præterea Gagius ſive ætate, ſive natura, ſive etiam conſiliorum, quæ omnia ſemper ab Hiſpania uſque afferebantur, expectatione cunctator, magiſque timens adverſa, quam ſperans ſecunda, adeoque omnia conſilio tribuens, nihil ut fortunæ relinquere videretur velle, quæ tamen in bello plurimum poteſt.

Sed cum eſſet Gagius, in quibus demonſtravi, curis, atque anguſtiis, multaque hominem ſolicitum haberent, atque anxium: commodum ad eum, & Ducem imprimis Mutinenſium Genua venit miſſus ab Senatu Joſephus Auria, qui bono illos eſſe animo juberet, & pacata omnia ab Genuenſibus, benignaque ipſis, militibuſque eorum ex auctoritate renunciaret. Miſſus una cum Joſepho Auria Vinſonius fuerat Trib. mil. in exercitu Genuenſi, illarumque peritiſſimus homo regionum, qui Hiſpanos, Neapolitanoſque faciliore per montes, ſaltuſque duceret via. Hoc primum in illo itinere Gagii animum erexit, ex eoque primum fieri quædam ad meliorem ſpem inclinatio viſa eſt. Simul omnibus locis commeatus imperabantur, deſcribebantur vecturæ, frumentumque, & pabulum (quod erat tamen perexiguum) comportabatur, nihil denique reliqui ad opus, patientiamque Ligures faciebant: Qui induſtrii homines, ac diligentes, quod plerumque in ſterili agro evenit,

mul-

multa duritie, improboque labore naturam vincere velle locorum videbantur. Nunciatur etiam Gagio diſceſſiſſe a Mutina Lobcoviczius, cujus diſceſſu futuros Auſtriacos ad inſequendum tardiores videbat. Jamque tandem Philippus, & Galli parare iter dicebantur, & pons, qui demiſſis in flumine trabibus bipedalibus, & conjunctis inter ſe lintribus properabatur, pene erat perfectus. Itaque cum de hoſtibus, deque ſociis ea, quæ optabat, audiret, & Genuenſium copiis exercitum ſublevari ſuum poſſe non nequicquam ſperaret, exquiſito per Vinſonium itinere, non diu commorandum ſibi eſſe Gagius exiſtimavit.

Interim Lobcoviczius, quem ſupra demonſtravimus deluſum a Gagio fuiſſe, hoc incenſus ludibrio, cum bellum etiam faſtidiret, quod inopia ſupplementi, ac pecuniæ haud quaquam adminiſtrari ex ſententia poſſe videbat, relictis ad Mutinam caſtris, Mediolanum contendit. Et palam quidem evocari ſe illo Mediolanenſis provinciæ, cui præerat, procuratione neceſſaria dictitabat; clam vero cum Luca Pallavicino colloqui, eumque ſibi omnibus conciliare modis meditabatur. Hunc jam inde a principio belli Veliterni iratum ſibi æmulatione imperii, & opinionum diſſimilitudine, & quem Viennam tunc cogitare acceperat, exulcerato diſcedere animo nolebat. Ipſum eſſe cupidum rerum novarum, magni ingenii, magnæ etiam apud Reginam propter libertatem quandam ingenuam ſentiendi, & Taroccæ Comitis Luſitani gratiam authoritatis cognoverat. Itaque diſſimulans quam po-

terat humaniſſime appellabat, eumque facilitate, obſequioque illicere ad benevolentiam conabatur. Non tamen facere potuit, quin Viennam ipſi profiſceretur infenſus, ibique Italici belli incommoda omnia in unum conferri Lobcoviczium oportere diceret, cujus in imperio ſocordiam contemnerent hoſtes, acerbitatem horreſcerent milites. Quæ cum Pallavicinus vociferaretur, amici autem Lobcoviczii, ut plerumque fit in calamitate, ſilerent, cumque ipſius in bello infelicitas non leviſſimum in Imperatore peccatum, admodum vulgo carperetur, Regina de ſucceſſore deliberare inſtituit. Qua ille re cognita, provinciam bellumque reliquo deinceps tempore adminiſtravit ita, uti ſolent ii, qui ſucceſſorem expectant.

Principe Lictenſtenio, qui Lobcoviczio ſuccederet, delecto, exercitus, quoad ille veniret in caſtra, traditus Comiti Sculemburgio eſt.

Statim Sculemburgius per Apuanos montes equitum, ac peditum levis armaturæ partem mittit, qui Gagii iter cognoſcant, infeſtumque excurſionibus habeant: ipſe cum omnibus copiis, quæ Germanicis nuper, & Sardinienſibus adauctæ ſubſidiis eſſe ad hominum millia xx. dicebantur, per agrum Parmenſem, ac Placentinum iter fecit, caſtraque ad Novas, quod eſſe oppidum Genuenſium diximus in Gallia Ciſalpina, locavit: ut Genuenſes quocunque animo eſſent, ſcirent Reginæ Ungariæ exercitum verſari in finibus ſuis, & Sardiniæ Regem ſocium, atque amicum maxime conjunctum haberet, cujus conſilio, atque opibus adjuvari ſe poſſe arbitrabatur: caſtra autem opportuno loco eſſent ad commea-

tus

tus parandos, omnemque Ciſalpinam late Galliam tuendam.

Properabat Gagius, ut quamprimum Macram trajiceret, ne in ipſo trajectu occuparetur ab hoſtibus, quos Mutina profectos magnis Parmam verſus itineribus contendere audierat. Itaque, ponte perfecto, ſignum datur profectionis. Cum ſubito aquæ magnitudine, ac rapiditate amnis, maximo noctu coorto imbri, pons interrumpitur. Erat enim prave inſtitutus; propterea quod immiſſæ in alveo trabes bipedales, de quibus ante dictum eſt, non ſatis erant firmæ ad vim fluminis refringendam, quod præſertim proximo ex Apennino decurrens majori ſe ſe impetu incitaret. Quæ res quam dedit hoſtibus ad inſequendum facultatem, noſtris ad exercitum celerius tranſportandum ademit. Poſtridie ejus diei, qui fuit dies ad v. non. Maj. noſter tranſduci exercitus eo feſtinantius, atque ipſis urgentibus Imperatoribus, cœpit, quo conſtantior de adventu hoſtium fama perferebatur. Ratio, ordoque agminis erat ejuſmodi. Præcedebant agmen equites, pediteſque levis armaturæ, qui totius exercitus impedimentis, quæ in prima acie agebantur, præſidio erant. Inde in prima item acie peditatus, & equitatus ferme omnis progrediebatur, tum ſecunda acies ex legionariis tantum militibus confecta ſequebatur, quam Reginæ Hiſpanienſis Manus, Regiique equites, & Pyrochitrophorum centuriæ aliquot claudebant. Multo denique die & noſtri exercitus prima acies tranſierat, & Auſtriaci cernebantur, qui amplius octingenti, Gorano Duce impigro homine, atque auda-

dace, præmiſſi a Sculemburgio, qui noſtrum agmem laceſſerent, ab Apuanis montibus deſcenderant. Nacti quædam propter amnem Macram ædificia, quorum muris defenderentur, ſubito noſtros, qui citra flumen erant, adorti ſunt illud ſpectantes, ſi eos ab reliquo abſciſſos exercitu prohibere tranſitu, aut, ne pontem interrumperent, impedire poſſent. Id cum animadvertiſſet Comes Sevius Legatus, qui ſecundæ aciei præerat, quæ quidem acies anguſtia pontis, & diſſenſione militum diverſarum nationum paulo tardius proceſſerat, Gorano Pyrochitrophorum centurias octo oppoſuit, quæ virtute, ac perſeverantia tantum profecere, ut hoſtium impetum ſubſtinerent, & quietiorem noſtris tranſitum darent; ipſæ demum, multis illatis, & acceptis vulneribus, ſe ſe ad agmen reciperent. Imminebant nihilominus hoſtes, atque inſtabant acerrime; jamque pontem ingreſſi, qua noſter erat traductus exercitus, ſeſe quoque tranſituros minitabantur. Sed repulſi multitudine telorum, quæ ex diſpoſitis in adverſa ripa tormentis quatuor ſine ulla intermiſſione trajiciebantur, temerario deſtiterunt incœpto. Relinquebatur, quoniam exercitus partem tranſeuntem prohibere non potuiſſent, ut pontem interſcindi prohiberent, idque conabantur. Nam jaculis noſtros ſubmovebant crebrerrimis, nonnulloſque ſubire auſos interfecerant, plurimos vulneraverant. Cunctantibus ea de cauſa noſtris, languidiuſque ad opus venientibus, unus de exercitu Neapolitano Signifer legionis Hibernicæ, quem poſtea Carolus Rex hujuſce facinoris cauſa ab inferiori ordine ad Centuria-

tum

tum traduxit, non ſuorum cæde, non periculi magnitudine deterritus cum quatuor omnino militibus prorupit audaciſſime, & inſpectantibus trans ripam hoſtibus, inter tela, jaculaque pontem reſcidit. Quo facto, ipſe cum ſuis ſe ſe ad exercitum incolumis adnando recepit. Ut quantum ad periculum adeundum audacia, tantum, quæ plerumque adjuvat audaciam, fortuna ad vitandum valuiſſe videretur. Traducto exercitu, Gagius, reſciſſo ponte, atque hoſtibus repreſſis ante primam confectam vigiliam Spediam eodem die venit. Id oppidi nomen eſt. Hoc fere eſt in intima portus Lunenſis parte poſitum. Hujus amplitudo portus, ac pulchritudo nulli non cognita naviganti eſt, qui duobus eminentibus promontoriis continetur, objectamque habet inſulam, quæ illum ab efferveſcentis maris impetu, & quibuſdam protegit ventis.

Poſtero die Gagius nuncios ad Philippum celeriter mittit, quibus regionibus eſſet, & quid militum ſecum haberet: negavit cum iis in Galliam erumpi Ciſalpinam poſſe: orat, ut acceleret. Ipſe præmiſſis ad hominum millibus iii., qui ad Segeſtam Tiguliorum aditus occuparent, ne qua fieret ab ea parte in difficillimo itinere irruptio hoſtium repentina, per illam Liguſtici maris oram, quæ ad Orientem eſt, iter facere cœpit.

Erant, ut ſupra demonſtratum eſt, loca aſpera, & ſaltuoſa, anguſtiſque tramitibus, altiſſimoque in mare deſpectu horrida, & quod eas ad regiones pertinerent, in quibus hoſtes verſabantur, valde infeſta, ac ſuſpicioſa. Erat præterea

terea ſumma inopia pabuli & propter ipſius agri naturam, & quod anguſtius noſtri pabulabantur, adeo ut pabulo mari ſupportato, hordeoque, & quacumque ratione poterant tolerare equos cogerentur. In his anguſtiis Gagius, cum prope Segeſtam Tiguliorum in ardua neceſſario ſubſtitiſſet convalle, & quacunque procederetur, iniqua, Joſephum intuens Auriam, qui Imperatores noſtros officii cauſa proſequebatur, non iis ſe certe locis commiſſurum fuiſſe dixit, niſi plane Genuenſibus confideret: Tum Auria, recte inquit, Imperator, Genuenſium te fidei commiſiſti, quibus jam uti ſociis, atque amicis potes; ſecretoque illum de Genuenſium cum Borboniis facto jam pridem in Hiſpania fœdere monuit: Tumque primum de fœdere iſto Gagius cognoviſſe dicitur. Nam ante id tempus rumore potius quodam, cui ſervire Imperatorem non decet, percrebuerat, cum Borboniis conſentire Genuenſes, quam pro certo poſſet afferri. Hoc quidem nuncio, auxiliique Genuenſis ſpe confirmatus reliquum conficere iter pergebat, eoque alacrior, quod multum de inſequendi contentione ipſi jam hoſtes remiſerant, qui ſatis habebant minoribus nos ſubſequi itineribus, & rari tantum, diſperſique in ſummis procul jugis apparebant, ut noſtrum obſervare iter, non demorari velle viderentur.

Atque hic non alienum videtur Genuenſis belli cauſas a principio proponere, tum quod, cognitis cauſis, reliqua facilius intelliguntur, tum vero, quia res ea eſt, adeoque celebrata ſermonibus, ac literis omnium gentium, ut ſcriptio-

nem

nem paulo diligentiorem, atque in parte operis procœmium quaſi quoddam poſtulet. Nam bellum Genuenſe tanti momenti fuit, ut maximam non modo Italiæ, ſed omni etiam Europæ conſiliorum, atque rerum commutationem attulerit; tanta autem virtute geſtum ab ea Republica, quæ longa deſes pace videbatur, ut vetuſtis Romanorum temporibus geſtum videatur; ſic a nobis porro integre, ſincereque narrabitur, ut non magis apud poſteros habiturum ſit propter rerum magnitudinem admirationis, quam fidei propter veritatem.

Belli cauſa Finarium fuit, opportuniſſimum ad Liguſticum mare oppidum. Carrettii generis homines antiquitus habuere. Genuenſes porro, qui ea tempeſtate Orientis opibus clari, ac potentes habebantur, oppidum a Carrettiis alias pretio, alias fœdere, aliquando etiam jure belli receperant, receptumque iis, cum terreſtre ipſi Imperium in Orientem diſtracti faſtidirent, imperatis certis rebus condonaverant. Perlongo deinceps intervallo graviſſimæ inter Finarienſes, & Alphonſum Carrettium Regulum controverſiæ obortæ ſunt, cum indignarentur illi avare ſibi ab Alphonſo, adeoque ſuperbe imperitari, ut ferendus non videretur. Hic contra Finarienſes inſanire diceret, qui rebellione facta ab Imperio, obſequioque diſcederent. Finarienſes Genuenſium, quorum in vetuſtiſſima clientela erant, opem implorant: Alphonſus Cæſarem adit, eumque orat, ut pro ſua, Imperiique Romani auctoritate ſeditionem comprimat. At illis omnibus jure inter ſe diu, multumque diſceptantibus, ſubito Gabriel Cueba, qui pro Rege Hiſpa-

Hiſpaniæ Mediolanenſem tunc provinciam obtinebat, coacta militum manu, Finarium armis occupat, idque propterea factum eſſe pronunciat, ne Galli Hiſpanorum eo tempore hoſtes per cauſam diſſenſionum ad oppidum obreperent. Cæſar Imperatoriam in eo Majeſtatem minui prædicabat; nec Genuenſes, ad quos oppidum pertinebat, hac accepta injuria, Senatuſconſultis, legationibuſque ſibi deerant. Sed cum Cæſari neque animi, neque virium ſatis eſſet ad jus ſuum perſequendum; Genuenſes autem querelas tantum jactarent nihil ſine armis profuturas; iique eſſent in Italia rerum, atque temporum motus conſecuti, ut Finarienſem ab iis intermitti curam oporteret; Finarium ad Hiſpanos tranſiit, ab iiſque ad Carolum Sextum Cæſarem unus virilis ſexus, qui reliquus Auſtriacorum erat eorum, qui in Germania, & eorum, qui in Hiſpania ducentos ferme annos regnaverant. Huic grave, ac diuturnum cum Philippo Borbonio bellum fuit, propterea quod Hiſpaniæ, atque Italiæ Regna, quæ Caroli Secundi Auſtriaci fuiſſent, ſibi Auſtriaco eripi iniquum putaret. Pax ita tandem convenit, ut Carolo Cæſari Italia, Philippo Hiſpania obveniret. Cæſarem interim cum maxima ex ejuſmodi bello pecuniæ urgeret inopia; Pontifex Valentinus ſummus tum illi in conſiliis capiendis auctor, vocat ad ſe Dominicum Spinulam Genuenſis Reipublicæ Legatum, cum hoc agit: Si Cæſari Genuenſes pecuniam dare, quæ ſit quingenties HS., & acerba ipſum præterea moleſtia levare velint, pro ea pecunia, eoque beneficio Cæſarem Genuenſibus Finarium tantopere ab ip-

ſis

ſis expetitum reſtituturum. Legatus ſtatim cupidius fortaſſe, quam oportebat, rem arripit, auri pondus Reipublicæ nomine pollicetur. Genuenſes, quanquam & pecunia immanis erat, & Legatus temere, inconſulto Senatu, rem tranſegiſſe videbatur, tamen, quoniam valde Reipublicæ intererat Finario potiri, reſpondent: Quod Legatus cum Cæſare de Finario egerit, id Senatum cenſere ratum, atque e Republica eſſe. Itaque præſens Cæſari pecunia adnumeratur. Finarium oppidum ad Genuenſes eo jure redit, ut ipſorum antiquitus Genuenſium fuerit, & Hiſpanorum eſſe Regum dicebatur, deque eo diſerte admodum in quadruplici fœdere per potentiſſimos Reges Genuenſibus cautum eſt. Eo tum ſtatu res erat, cum repente novus extitit Finarii captator Allobrogum Dux, nulla quidem cauſa, quæ afferri poſſet, ſed imperii proferendi cupiditate inductus. Horum familia Ducum belli ea quidem, paciſque artibus inſignis eſt, ſed ita inſtituta, ut pro animi magnitudine anguſtos ſe fines habere ſemper putet. Nam opimas Ciſalpinæ Galliæ regiones nacta fœderibus, bellis, & loci imprimis opportunitate, quod emittere in Italiam tranſalpinas nationes, & coercere una dicatur poſſe, uſque eo progreſſa, eſt, ut regium ex Sardinia poſſeſſa nomen adepta Italiæ omni imminere videatur. Unum ei deeſſe ad opes confirmandas videtur paulo liberior, atque commodior ad mare aditus. Nam illa omnis, quæ in ipſius ditione eſt, circa Oxibios ora, importuoſa eſt, atque ipſe Oxibiorum portus difficilis, & magnarum navium minime capax. Ea de cauſa inſidiari

Al-

Allobrogum Duces temporibus, inſidiari finitimis & potiſſimum Genuenſibus, qui maritimi valde ſunt, jampridem cœperant. Genuenſes etſi in Italiæ faucibus collocati, plurimas ad bellum Italicum terra marique opportunitates habeant, nihiloſecius quieti, & quæ omnium fere Italiæ Principum hoc tempore mens eſt, ut ne injuriis quidem exagitati ad arma deſcendant, imbelles, ſuis contenti finibus, ſibi jamdiu vivere conſueverant. Erexerat tamen illorum animos potius quam concitarat vicini nunquam non vigilantis magnitudo, atque aſſidua inter finitimos æmulatio. At Carolus Emanuel Sardiniæ Rex, cum a Majorum ſuorum virtute, atque inſtitutis non degeneraret, acer, bellicoſus, atque in omnem occaſionem intentus, ſuperiore jam Italico bello Caroſo Cæſari ſocietatem oſtentaverat ſuam, & ſocietatis præmium cum multa alia, tum Finarium imprimis flagitaverat. Grave id Cæſari, ſuaque fide, & majeſtate indignum viſum eſt, itaque negatum. Ille ejuſmodi irritatus offenſione cum Gallis, atque Hiſpanis adverſus Cæſarem conjurat. Bellum geritur. Sed pax repente conſequuta non commodiſſima illi accidit. Nam cum Finarium ſperaret, omnem fere Ciſalpinam Galliam teneret, ea dumtaxat parte contentus eſſe cogitur, quæ ad Novarienſem, & Dertonenſem agrum, Langarumque regionem ſpectat. Avellit nihilominus a Genuenſium finibus Regium, Altum, Capraunam, partem etiam Bardineti, partem item Caroſii, quæ Genuenſium erat, ſibi vindicat, eaque omnia ad Langarum ſpectare regionem fidenter ſane confirmat. Sunt

illi

illi quidem pagi in montibus ignobiles, ſed erant Sardiniæ Regi ad ea perficienda, quæ jam tum adverſus Genuenſes meditabatur, maxime opportuni. Genuenſes ſuos eſſe dicere, nihil ad Langas pertinere, poſſeſſionis vetuſtatem, Imperii etiam Romani jus proponere, vim queri, obteſtari, legatos trans alpes uſque ad Cæſarem, atque in Galliam mittere. Non audiuntur. Vicit enim, aut vis, ut fere ſemper, aut præſens utilitas, aut denique non ea cauſa ſatis digna viſa eſt, quæ pacem, & ſancitum jam fœdus convelleret. Mortuo Carolo Sexto Cæſare, bellum ſtatim inter Borbonios, atque Auſtriacos coortum eſt. Initio hujus belli Sardiniæ Rex, armatus quanquam eſſet, nullam ſe tamen in partem movebat, quietem ſe, atque Italicæ libertati conſulere dicebat velle; re autem vera expectabat, dum ſtatueret utrius partis eſſe mallet (nam ab utraque ingentibus pollicitationibus ſolicitabatur) eoque potiſſimum accederet, quo uberioribus præmiis invitaretur. Equiti Oſorio, quem Sardiniæ Rex legaverat jampridem ad Britanniæ Regem, multa intercedebat cum Joanne Carteretio neceſſitudo. Is magnæ inter Britannos auctoritatis, atque ipſius Britannorum Regis ſummus erat in imperio Adminiſter. Carteretius, cum plane ex Britanniæ uſu eſſe intelligeret, oportere Gallorum, qui perpetui Britannorum hoſtes ſunt, nimias jam opes quam maxime infringi, atque imminui, Sardiniæ contra Regis augeri, & confirmari, ut ab ea Galliæ parte, quæ illi finitima, atque etiam infirmior eſt, diſtine-

re

re ipſe per ſe, atque adoriri Gallos poſſet; Equiti Oſorio, per eumque Sardiniæ Regi perſuadere omnibus modis conabatur, ut cum Britannis, atque Auſtriacis adverſus Gallos, Borboniosque omnes conſentiret. Homo ſolertiſſimus Oſorius, & qui Regis ſui mentem probe noſſet, quaſi recuſaret quod vehementer optabat, Regem in eo ſuum excuſare impenſe cœpit, quod adverſariorum potentiam, & belli exitus incertiſſimos vereretur: non iis illum eſſe divitiis, non viribus, ut Borbonios, qui valentiſſimi modo ſint, irritare in ſe aut debeat, aut omnino poſſit: Auſtriacos tot in Germania detrimentis acceptis jacere: nolle illum, quod ſtultiſſimum eſt, alienam rem ſuo periculo curare. Sin autem inſperata rerum commutatione, quod plerumque in bello evenit, & ſociorum auxiliis ſe ſe Auſtriaci erexerint, ac ſuperiores fuerint, tum vero illud verendum eſſe, ne non ſibi potius Auſtriaci victores, quam ſociis conſulant, atque his belli onus, ſibi victoriæ uſum reſervent. Contra hæc Carteretius, omnia Sardiniæ Regi parata a Britannis eſſe demonſtrat, arma, viros, pecuniam, magna mari auxilia, magnos commeatus, quibus copiis, atque opibus non eſſe cur Borbonios hoſtes, atque incerta præliorum tantopere Rex perhorreſceret: errare illum vehementer, ſi conſilium ſibi capere ſeparatim poſſe ſperet; evocato in Italiam, quod, Auſtriacorum potentia imminuta, accidere neceſſe eſt, Philippo altero Hiſpaniarum Regis filio, ecquem Auſtriacis, ecquem ipſi tandem in Italia locum eſſe putet? Eandem utriſque cauſam eſſe, eandem fore fortunam;

mul-

multo etiam ipſi graviorem ſubeundam eſſe, ſi Borbonii vicerint, quem eorum undique viribus circumcluſum, & fructuoſiſſimis Ciſalpinæ Galliæ regionibus mulctatum in avitis alpium jugis regnare precario vix patiantur: denique proponeret ipſe ſocietatis conditiones, & quæ ab Auſtriacis poſtularet, interpoſita Britannorum Regis fide, habere certe confideret. Hæc acta in Britannia, eademque Regi Sardiniæ nunciata in Italiam celeriter ſunt. Et ſecundum ea multæ illum res hortabantur, quare ſibi ſocietatem cum Auſtriacis faciendam putaret: imprimis, quod Borbonios conſueſcere paulatim in Italiam cum exercitibus tranſire ſibi eſſe periculoſum videbat: modo Carolum, nunc Philippum, neque ſibi homines magnis imperiis, regniſque aſſuetos obtemperaturos exiſtimabat, quin aliqua Italiæ provincia recepta, ut paucis antea annis Carolus Rex Neapolis feciſſet, ſubito ad majora contenderent. Suis autem rationibus magis conducere arbitrabatur Auſtriacorum humilitatem, quam florentem Borbonium ſtatum; propterea quod Auſtriaci, & ſtare, ut miſeri, conditionibus neceſſario coguntur (rejecti enim ab ſe, quo in Italia confugient?) & quæ daturos receperint, reapſe dare extemplo poſſint. At illi alteri potentiores, & fidei facile ſuæ obliviſcentur, & libertatem prius eripiunt, quam promiſſa exſolvant. Poſtremo metuendum ſe Auſtriacis eſſe poſſe, cum metuere Borbonios certe debeat: imperii etiam, commerciique ad mare proferendi viam oſtendi, quod a Gallis Narbonenſibus, atque a Genuenſibus, averſum traduci ad ſe incredibili utilitate queat. Ipſa autem Bri-

tannorum ſocietas, atque amicitia peropportuna videbatur, quod maxime num nati homines & mari potentiſſimi eſſent, adeo ut bellum, & eorum pecunia tolerari, & perfici etiam poſſit. His de cauſis placuit ei, ut literas ad Legatum ſuum in Britanniam mitteret: ſi citerioris Galliæ partem aliquam Auſtriaci ſibi extemplo dent, uti vanis promiſſis non ſe duci intelligat, & ſi Finarium Genuenſium oppidum attribui ſibi, aliqua interpoſita cauſa, velint; item ſi triginta hominum millia a pacto ſtatim fœdere in Italiam mittere ſibi, Italiæque ſubſidio polliceantur, fœdus ſe ſe cum iis facturum eſſe, eoſdemque, & amicos, & hoſtes habiturum, quos ipſi habeant.

Poſtulata Regis Sardiniæ quam maturrime in Germaniam ad Reginam Ungariæ perferenda curavit Britanniæ Rex cum literis, quæ illam ſerio monerent, conditiones ne reſpueret: ſuis rebus aliter conſuli non poſſe. Regina imponi ſibi a ſociis duriora querebatur, quam pene poſſent ab hoſtibus imperari, ſi victa diſceſſiſſet. Finarium porro, quod Genuenſes a Carolo Patre ſuo grandi numerata pecunia coemerint, eamque ipſa emptionem jure jurando firmaverit, Regi Sardiniæ condonare turpiſſimum ſibi, minimeque conſentaneum eſſe demonſtrabat. Quî enim convenire, ut ejus fidem ipſa convelleret, pro cujus hæreditate Patris bellum acerrimum ſuſciperet? Præterea cum tot hoſtes circumſtent, atque immineant, non prudentiſſime fieri dicebat, uti Genuenſes ultro, ac ſine certa quadam cauſa commoveantur. Negabat Britanniæ Rex, grave Reginæ videri debere exigua

gua unius provinciæ parte redimere amicitiam ejus Regis, quo freta, & erepta in Italia, recuperare ſperet, & reliqua omnia obtinere: neque fidei tam ſevere habendam eiſe rationem docebat, cum de regno, atque incolumitate agatur: Genuenſes vero quid vereretur? Ignavos homines, timidos, neque in bellis gerendis, ſed in mercaturis faciendis exercitatos, qui neque vires ad nocendum habeant, &, ſi attulerint, facili negotio coerceri, & proteri etiam poſſint. Tandem Regina vel Britannorum fatigata literis, penes quos & conſilii, & virium erat auctoritas; vel ſuo etiam periculo admonita, ne Sardiniæ Rex, ad hoſtes ſuos repudiatus delaberetur, cum eo ſocietatem & Britannorum item Rege inire conſtituit. Itaque duorum Regum, & Reginæ Legati, Oſorius rei fere omnis auctor præcipuus, & concitator Carteretius, & Ignatius, Vaſnerius Vormaciam conveniunt. Ipſe adeſt Britannorum Rex. Sancitur fœdus: quo ex fœdere conſilia, vires, arma, pecuniam conferre, bellum terra, marique gerere, in eoque perſeverare univerſi tenerentur, quoad omni Borbonii Italia pellerentur: triginta equitum, peditumque millia Regina Ungariæ, xlv. millia Sardiniæ Rex confecta, parataque in Italia haberent: Britanni præter trecenties HS. quod ſingulis annis Sardiniæ Regi in belli ſumptum darent, cum valida, inſtructaque bellicarum Navium claſſe infero mari navigarent, ut eiſent Italiæ littoribus præſidio adverſus hoſtes: quæ pars citerioris Galliæ cis Ticinum, atque intra Nuram amnes eſt, & nominatim Placentia, atque Bobium Urbes, quæque a Nuræ amnis fonte pro-

pe Genuenſium fines ad lacum uſque Verbanum, atque Helvetiorum pagos pertingit, exceptis inſulis, quæ ſunt contra Ticinum Urbem, ea omnis Sardiniæ Regi extemplo cederet; Finarii item recipiendi jus eidem poteſtaſque eſſet: quæ bello Regna, quæve provinciæ receptæ in Italia eſſent, eas ſibi Ungariæ Regina haberet; Britannis omnes Italiæ portus commercio paterent, iiſque, ubi eis videretur, emporium aliquod conſtitueretur.

His de rebus quanquam ſecreto apud Vormaciam actis, atque conſtitutis primi in Italia Genuenſes certiores facti ſunt diligentia, ac literis Joannis Franciſci Pallavicini, qui Reipublicæ Legatus Britannorum Regis ſalutandi cauſa Vormaciam venerat.

Hoc loco non abhorret a propoſito ea ſcribere, quæ de Genuenſibus cum ego quærerem, ſic reperiebam: Homines eſſe navos, atque induſtrios; optimis legibus, libertate indomita; habere Urbem arte naturaque munitam, & mari, terraque opportunam: maximas ex eo divitias atque opes quæſiſſe: Profligatis olim Piſanis, attritis Venetis, magnum foris nomen, marique imperium obtinuiſſe; domi factionibus, proſcriptionibus, cædibus, omnique ſeditionis genere laboraſſe: eam ob rem factum eſſe, ut anguſtis terra finibus uterentur: non prius conquieviſſe, quam ante annis CLXXVI. magnorum Principum legatis arbitris convenirent, eamque, quæ nunc eſt, Rempublicam conſtituerent: Nobilitas regnaret, plebs nullo numero eſſet. Nobiles ii dicerentur omnes, quibus in Concilium Majus aditus pateret: Conci-

cilia duo Civitatis eſſent; Majus, Minuſque vocarentur: legum condendarum, vectigalium imponendorum, & nonnullorum Magiſtratuum creandorum Majori poteſtas eſſet: de pace, ac bello, deque omni Reipublicæ ſtatu Minus, adhibito Senatu, decerneret: ſumma eſſet Senatus auctoritas: penes ipſum, & Ducem, quo nomine civitatis Principem appellant, qui regnum obtinet biennium, totius imperii ſpecies, ac dignitas eſſet: nemini præter Ducem cum Senatu, Conciliiſque agendi fas eſſet. Dux igitur pro more, inſtitutoque Reipublicæ ex literis Joannis Franciſci Pallavicini ad Senatum, Minuſque Concilium retulit. Patres, hoc accepto nuncio, varie afficiebantur. Erant præferocis ingenii aliqui, qui bellum ſtatim, arma, legiones, caſtra denunciarent, Borbonios ſocios accerſerent, quorum opibus Sardiniæ Regem deprimerent, Auſtriacos coercerent. Imperiorum etiam in bello, & gloriæ cupiditate, ac ſpe incitabantur. Plerique natura, uſuve rerum tardiores, ſeque, & Rempublicam circumſpicientes a conſiliis fortibus refugiebant: belli caſus, ærarii damna, tributi nomen liberis præſertim civitatibus grave, mare infeſtum, hoſtem finitimum, ſocios longinquos cogitabant, atque etiam hos ipſos ſuſpectos habebant, & componi rem, aut mitigari poſſe ſperabant. Nec deerant, qui dolerent potius Reginæ fortunam, quam inſectarentur iniquitatem, & miſeram dicerent, quæ hoſtibus æque, atque amicis prædæ loco eſſet, ſuaque, & aliena diſtrahere cogeretur.

In tanta animorum varietate unum modo placuit dari negotium tribus prudentiſſimis viris,

Paulo Hieronymo Pallavicino, Joanni Baptiſtæ Grimaldo, Jacobo Laumellino, qui rem Finarienſem, præſentemque temporum ſtatum etiam, atque etiam conſiderarent, & de eo quid eis videretur, ita ut e Republica, fideque ſua cenſerent, Patribus renunciarent. Ubi tota inter ipſos agitata res, & conſiderata eſt, eorum unus proceſſit, atque ejuſmodi in Minori Concilio ſententiam dixit: Arduam eſſe rem, multoque graviorem, quam quiſquam exiſtimare queat: imminere acerrimum Regem, potentem, armatum, & de Finitimorum pernicie dies, atque noctes cogitantem: haberi ludibrio Reipublicæ conditionem, ad cujus oppida, nulla injuria commemorata, nullis repetitis rebus, tanquam alicujus projecti cadaveris ſpolia diripienda vicini advolent: non Finarium (quod graviſſimum tamen eſſet) ſed per Finarium omnem oram maritimam, ipſam peti Urbem, quæ ſi mare, & peregrinarum uſum mercium amiſerit, quod amiſſo Finario accidere eſt neceſſe, egeſtati, ac ſolitudini addicetur. Aſperum eſſe, triſte, durum ſpoliari, deſpici; verum & illud imprimis providendum eſſe, ne præſenti malo gravioribus malis remedia adhibeantur: multa quidem in utramque partem cogitantibus occurrere, quæ animum ita diſtrahant, ut ubi poſſit conſiſtere, dijudicari vix poſſit: nam & in tanta Reipublicæ calamitate, tantaque contumelia ſedentem convivere flagitioſum; & in varios belli eventus demittere ſeſe paratioribus animis, quam viribus ſtultum eſſe, atque a Patrum gravitate, & conſtantia utrumque abhorrere. Unum eſſe in præſentia,

quod

quod tutum ad omnes caſus conſilium videatur, ſi ignavia omni, & cunctatione abjecta, excitetur priſtina Genuenſium virtus, ſi pecunia cogatur, ſcribantur milites, oppida, & Finarium imprimis muniantur. Ita, ſi bellum placet, non poſſe Genuenſes, ut quibus vires adſint, ab amicis repudiari, non contemni ab hoſtibus; ſin quies, & neutram in partem inclinatio probatur, fieri tum facile poſſe, cum utrique formidoloſi, aut certe non laceſſendi videamur, ut Reipublicæ dignitatem, & ſtatum incolumem conſervemus. Otioſis vero, atque inermibus quidnam aliud proponi, niſi aut inopem ſervitutem, aut calamitoſum interitum? Patres, his auditis, frequentes decreverunt, ut milites quamprimum conſcriberentur, atque augerentur, decem ut ſint hominum millia; rei militaris periti duces evocarentur, Finarium, ceteræque in finibus Reipublicæ arces communitiores, atque inſtructiores terra, marique fierent; item majoribus lex comitiis ferretur, qua lege ſexcenties HS. Finarii defendendi cauſa corrogetur; itemque legatis Reipublicæ ſcriberetur, uti Regem, Principemve, ad quem quiſque eorum legatus ſit, conveniant, cauſam Reipublicæ doceant, quo quiſque animo Rex, Princepſve in Rempublicam ſit, Senatui confeſtim reſcribant. Interea Patribus placere parem Auſtriacis, Borboniiſque voluntatem oſtendi, & neutros eorum contra alteros juvari.

Hæc dum a Genuenſibus magna cura, & diligentia aguntur, Sardiniæ Rex, qui omnia attente ſpeculabatur, ſuſpicari tum primum cœpit, Genuenſes non patienter, neque remiſſe Vorma-

cienſis fœderis injuriam laturos; itaque ut majus aliquod iis nomen opponeret, quo a belli apparatu deterrerentur, cum Rege Britannorum agit, uti Rovelejo Britannicæ claſſis ad mare inferum Præfecto ſcribat: aliquem ex iis, qui navibus præſunt, ad Senatum Genuenſem mittat, ex eoque prope minaciter cauſam percunctetur armorum. Rovelejus, acceptis mandatis, Navarcum ire Genuam jubet: qui ſtatim aphracto in portum ex alto invectus Ducem, Senatumque adit; & Regem mirari ſuum vehementer dicit, quid cauſæ Genuenſibus ſit, quare cum ab omni contentione abeſſe teſtati toties fuerint, bellum repente parent; poſtulare, uti ſibi, quæ Reipublicæ opes, quantus ſit exercitus, accurate indicent: non debere eum pati, qui Italiam ab hoſtibus defendendam ſuſceperit, novus ut in Italia tumultus excitetur. Ei orationi Dux reſpondit: Non tumultus, neque maleficii cauſa exercitum Genuenſes conſcribere, ſed ut ſe tantum muniant; adeoque delectus ab iis intermitti nolle, ut angantur potius, quod pro rei, & temporis gravitate non ſatis fortaſſis magnam manum cogere queant; cum præſertim jura omnia permiſceri nefario bello videant: neque Italiæ quietem magis ad Britannos ultra Gaditanum fretum ſubmotos, quam ad Genuenſes pertinere, qui & Rempublicam in Italia obtineant, & non poſtremi Italorum ſint. Cæterum ab eo, quod inſtituerit, Rempublicam non receſſuram, ut mediam ſe Italico bello profiteatur. Cujus rei teſtes ipſos haberet Britannos, quibus a principio hujus belli Reipublicæ portus, littoraque omnia, omniumque ex iis rerum

uſus

uſus ſemper, tamque liberaliter patuerint, ut ſatis conſtet majorem in eo Genuenſes fidei, quam commodi rationem habuiſſe. Navarcus, hoc accepto reſponſo, diſceſſit.

Sub idem fere tempus Legatorum literæ venerant, quæ adverſa omnia Genuenſibus, infeſtaque apud Auſtriacos nunciabant. Nam & Regina Ungariæ vicem Reipublicæ multa, atque inani miſeratione cum proſequeretur, ſua ſibi tamen propiora pericula eſſe, quam aliena loquebatur: & Britanniæ Rex ſpecioſum Italicæ libertatis nomen prætendebat, cui remittere aliquid Genuenſes de ſuis rebus non iniquum putabat. Sardiniæ autem Rex, non eſſe, cur ſe Genuenſes interpellarent, ſtomachans faſtidioſe dicebat: irent Londinum, ibique Britanniæ Regi cauſam probarent ſuam. Soli ex omnibus Borbonii Reges animo eſſe in Rempublicam ſingulari dicebantur. Nam probe intelligebant, plurimum ad res ſuas pertinere eorum hominum amicitiam, quorum eſſet urbs ad exercitus in Italiam tranſportandos, inſtruendos, omnique re juvandos opportuniſſima, atque id Hiſpani præcipue ſentiebant, cum reminiſcerentur, quatuordecim ſibi naves onerarias tormentis, & commeatibus refertas non ita pridem diſperiiſſe, propterea quod Genuenſes, in quorum eæ portum refugerant, quique ob eam rem veluti Borboniarum ſtudioſi partium a Britannis inſimulabantur, ut omnis ſeu controverſiæ, ſeu calumniæ cauſa tolleretur, illas in Corſicam ſeponendas cenſuerant, præſidiis additis, ne amoverentur, niſi bello perfecto. Itaque cum Rempublicam ad arma, ſuamque deducere ſocietatem

ſtu-

ſtuderent, Vormacienſis fœderis iniquitatem durius etiam interpretabantur, incitabant, offerebant ſe, &, ſi ſibi ipſa non deſit, non ſe Reipublicæ defuturos pollicebantur.

At Genuæ Patres, cognita Regum voluntate, hærebant nihilominus in dies magis, remque multos jam menſes extraxerant non tam gravitate negotii, quo quidem permovebantur, quam rerum publicarum conſuetudine quadam, quæ cunctabundæ omnes videntur, maximeque Genuenſis, in qua & lentius omnia, diligentiuſque perpenduntur, & eo ſunt homines ad decernendum tardiores, quo plures ad deliberandum conſentire debent. Lege enim cautum apud Genuenſes eſt, ne quid in Minori Concilio gravioribus præſertim de rebus referatur, quod non Senatus antea probaverit, neu die una eademque referatur, atque ſtatuatur, neu denique ratum, firmumque ſit, ni id, cum CC. adſunt, CLX. ſuffragiis latis approbarint. Accedit ad hæc ingenium hominum ſubtile, atque in æſtimandis rerum momentis paulo moroſius, tum illa, de qua ſupra dictum eſt, animorum ſtudiorumque varietas; ipſa denique Oratorum altercatio, qua fiebat, ut diſtinerentur in judicando Patrum animi, atque afferrent ancipitem curam cogitandi. Qui enim ocium ſumme videbantur cupere, omnem belli ſocietatem aſpernabantur, quietem Reipublicæ utilem eſſe demonſtrabant: impedito enim ubique fere commercio, diſſentientibus inter ſe nationibus, Genuenſium autem portus cum omnibus æque pateant, omnes omnium ad eos pecunias perventu-

turas dicebant. At quæ bello damna? quas clades? Ærarium Corſico bello exhauſtum nullum eſſe: Tributum homines horrere: præterea periculoſum eſſe magnorum Principum inimicitiis, & ſocietatibus immiſceri: ſemper id infirmioribus civitatibus fuiſſe fatale: hoc Senenſem, hoc Florentinam Rempublicam caſu corruiſſe: quibus vero ſociis fidendum Genuenſibus eſſe? Galliſne? qui amicos, ac neceſſarios ſuos in medio rerum impetu, proximo hoc Italico bello deſeruerint, cum proſpera omnia cederent, adeo ut, aut ſibi cupidius conſuluiſſe, aut invidiſſe illis Italiæ poſſeſſionem videantur? an Hiſpanis? an Neapolitanis? quorum utrique & per ſe minus valent, & fortunam potius, & Gallos, quam fidem ſequentur? ſperare his copiis, atque auxiliis Germanicarum legionum robur, Britannici auri vim, Sardinienſis conſilii ſolertiam poſſe vincere, audacis eſſe, nimiumque confidentis; præſertim cum auxilia procul abſint, hoſtes autem in finibus hæreant, & mari, terraque ipſam ſuffocare Urbem ſtatim poſſint. Non certe Finarium tanti eſſe, ut fortunæ omnium una cum patriæ libertate in apertum diſcrimen projiciantur: caruiſſe eo oppido per multos annos Rempublicam; num aut divitem minus, aut potentem fuiſſe? feciſſe majores hac ipſa in re ſapienter, qui Finarii potius jacturam, quam totius Reipublicæ naufragium facere decreverint: non eſſe adeo graviter inimicis iraſcendum, ne, cum illis nocere in animo ſit, ſibi noceatur: poſtremo ſatis compertum videri Vormacienſi fœdere non eſſe contentos Auſtriacos ipſos: aci-

cidere profecto poſſe multis de cauſis, vel ſimulatæ ad tempus amicitiæ, vel majoris commodi, vel calamitatis repentinæ alicujus etiam communium temporum, & fortunæ motus, ut Finarium nullo periculo, viribus integris, inſperato retineatur. Hæc cum avidè arriperent, & ii, qui parum, & ii qui nimium timebant, cum approbarent divites, non reprehenderent prudentes, quibus ferociora omnia ſuſpecta ſunt, & cum contra etiam permulta occurrerent, quare turpis quies, aut periculoſa videretur; deliberandi tædium quoddam in Patrum animos irrepſerat, ut ſpe, metuque ſuſpenſi bellum pariter, pacemque faſtidirent. Ibi tum aliquis, qui magnæ habebatur authoritatis, & eloquentiæ: Patres conſcriptos primum orat, atque obteſtatur, ut moram omnem abjiciant Reipublicæ perniciosam, quæ eventum belli expectando præda eſſet ſine gratiâ futura victoris; non ſe deinde pacis commoda, non belli caſus ignorare dicit, eaque eſſe ætate, iiſque fortunis, ut conquieſcere res, quam perturbari malit: debere tamen ſe Patriæ magis laborantis aſpectu, quam harum omnium rerum cura commoveri: tum acerbitatem, atque odium Britannorum queritur, qui cum eos portu, & commeatu Genuenſes ſemper juverint, tam inimico in Rempublicam animo ſint, fuerintque jam tum, cum latronem Theodorum regiis devectum navibus, & publicis Carteretii literis commendatum in Corſicam ſummiſerint: iniquitatem Auſtriacorum docet, quos ſuum nomen, ſuaſque vires ad perniciem hominum optime de ſe meritorum contra fidem commo-

mo-

modare non pudeat: Sardiniæ Regis fraudem in ſurripiendis quinque ſuperiore Italico bello oppidis prædicat, injuriam & cupiditatem in occupando Finario ultimum ex ea re, præſentemque Reipublicæ caſum impendere, commemorat. Si enim, inquit, Sardiniæ Rex fines noſtros, quos Placentia, Bobioque urbibus ex fœdere acquiſitis devinctos, atque obvallatos jam tenet, acerbiſſimis portoriis infeſtos terra habere, ut nihil invehere, nihil exportare liceat; ſi in Finarienſi littore portum extruere, quem dimenſum jam animo atque exædificatum habere dicunt, amplum, optimum, atque huic noſtro non tutiſſimo opponere cœperit: quid vos Genuæ futurum putatis? Finibus tam anguſtis? regionibus tam aſperis? deperditis vectigalibus, omni terreſtrium, ac maritimarum rerum uſu ſublato? an non fœdiſſima quæque, Finario amiſſo, metuenda ſunt? aut finitimum hoſtem facili præda pacatiorem? aut denique patientia aliquid profici poſſe ſperamus? Caruimus eo certe oppido per multos annos, ſed ita, ut eam jacturam nunquam æquis animis tulerimus. Quod ſi vis, ſi tempus diſſimulandi nobis neceſſitatem aliquando impoſuit; etiam ne eripi nunc Finarium, atque abſtrahi e ſinu Reipublicæ otioſi patiemur? cum noſtrum, quo erat vetuſtiſſimo jure, præſenti pecunia emerimus, tantique emerimus, quanti venditor voluit, egens, ſumptuoſus? atqui Finarium jam Principes habuerunt, aut ita humiles, ut a nobis negligerentur, aut ita magni, ut ipſi oppidum negligerent: Regi vero Sardiniæ tam florenti, tam cupido, & cui ad ſuam cupiditatem parum ſemper,

per, ad noſtram perniciem nimium jam potentiæ eſt, Finarium concedere, quid aliud eſt, quam arma ad Reipublicæ internecionem largiri? quo ille Finario, tanquam aggere utatur ad Imperio nos maritimo uſuque exturbandos, totoſque adeo evertendos? patientia autem, qua ad omnes jam calamitates atque indignitates obduruimus, quid tandem proficimus? niſi ut leviora perpeſſis graviora imponantur? Et hercule ſolet is facile accipere injurias, qui ſegniter fert. Pudet dicere, P. C., eo abjectionis atque humilitatis devenimus, ut in nos, qui armatis quondam Regibus reſtitimus, palam, atque impune, pauci montani homines, & neſcio quis Theodorus nequiſſimus inſultare non dubitent. Nunquam ne ad recuperandam dignitatem ingenuo dolore excitabimur? cum potiſſimum dignitas una cum ſalute Reipublicæ conjuncta ſit? quid ergo conſilii eſt? eadem nos re ulciſci, qua ſumus laceſſiti; vim repellere vi; conſpirationi Auſtriacorum, Borboniorum opponere ſocietatem. Nam mediis nobis ac quieſcentibus poſtulare, ut ex aliorum diſſenſione augeantur opes noſtræ, ridiculum eſt. Quid enim vos Britannos, qui hoc vix portu abſtinuerunt, mercatoriis in mari navibus facturos putatis? cum ex Hiſpaniis, atque Galliis, quibus in provinciis cives noſtri magna, & ampla negotia habent, onuſtæ mercibus redierint? eas tanquam hoſtile, aut hoſtilia portantes illi certe excutient, diripient; nos autem infeſtiore pene pace, quam bello utemur. Quod ſi bellum tantopere formidatis, quo bello commercium labefactari dicitis; cur non quietem perhorreſcitis,

tis, quæ illud omnino delet? At etiam fortunam, ut expectemus, ſuadent: quo majorem, credo, opprimendi poteſtatem habeat: namque imparatos, atque inertes averſari maxime dicitur. Quæ porro prudentia eſt fortunæ credere, cum uti conſilio poſſis? aut cæca malle expectatione pendere, quam explorata ratione ſubſidium comparare ſalutis? At ærarium exhauſtum eſt, tributi nomen grave. Cupio videre, qui pecuniam ad conſervandam Rempublicam conferre dubitet cum eam ipſam pecuniam, niſi ſalva Republica, retinere non poſſit. Præterea ſocietas Borboniorum cum ad multa alia, tum ad illud opportuna eſt, quod eorum pecunia exercitum alere poſſumus, quem conſcripſimus. At cavere ab amicis ipſis debemus, ne deſeramur. Nulla, P. C., firmior amicitia eſt, quam quæ magno amicis uſui eſſe poteſt. Id ſi Senenſes, ſi Florentini vidiſſent, nunquam freti amicitiis nulla utilitate quæſitis, valentiſſimorum inimicitias ſoli ſuſcepiſſent, nunquam fortaſſis concidiſſent. Nam quid huic noſtræ ſimile amicitiæ eſt? Nonne Gallorum vel maxime intereſt habere in Italia apud nos aditum? præſertim ſi Rex Sardiniæ munitiſſimis arte, naturaque locis confiſus prohibeat? non Hiſpanis ſexennium jam fere inter Allobroges vagantibus noſtra nos ſocietate Italiam reſeramus? Non a Neapolitanis Auſtriacarum metum, atque impetum avertimus? Cur hos tam temere quiſquam, & magno cum ſuarum rerum detrimento a fide diſceſſuros judicet? nam de copiis, atque opibus eorum nemini omnium rectius credideris, quam Auſtriacis ipſis, qui fugam

gam jam, audito Borboniorum adventu & præſidiorum, latebras circumſpicere videntur. An vero in Italia pulſum fugere Lobcoviczium non audiſtis? Ardere Pruſiaco bello Germaniam? expugnari Belgium? retineri domeſticis diſſenſionibus Britanniæ Regem? furere Scotos? timere Batavos? Ipſe autem Sardiniæ Rex, quem maxime gravem, atque aſſiduum hoſtem habemus, non ſuis certe viribus, quæ mediocres ſunt, non pecunia, qua eget, ſed auxiliis ſociorum, & noſtro imprimis otio invaleſcit. Nunc, ſi a ſociis, quibus ſuſpectus eſt, quibuſque confidere multum non poteſt, deſeratur; ſi noſtris nos periculis non indormire ſentiat, invaſurum ne aliena, an ſuis diffiſurum eſſet exiſtimatis? cum præſertim recordetur, ſe puerum profugum, atque ejectum in iis ſedibus quaeſiſſe perfugium, quibus nunc mortiferum inferre bellum meditatur. Adverſus hoſtes tam infirmos, ſociis tam valentibus, eademque nobiſcum cauſa conjunctis, dubitamus, P. C., dijudicata jam fere belli fortuna, eo progredi, quo, incerta etiam victoria, deſcendere oporteret? quid tu igitur hoſtes contemnis, a quibus tantam Reipublicæ perniciem comparari dicis? Ego vero, P. C., neque ita contemnendos puto, ut negligantur, neque ita metuendos, ut deſperemus; eoque validiora adhibenda eſſe remedia cenſeo, quo vehementius ingruit malum: niſi ſi quis eſt, qui perire turpiter, quam ſervari fortiter malit. Illud vos ad extremom pro meo ſummo in patriam amore, proque tanti diſcriminis magnitudine moneo, ut etiam, atque etiam proſpiciatis, ne magnorum Re-

Regum amicitiam tanta in re invitatos refugiſſe aliquando pœniteat. Finarii cauſa ejuſmodi eſt, ut in ea dignitas, ſalus præterea univerſæ Reipublicæ contineatur. Nihil eſt medium, P. C., aut Finarium quovis bello, ſocietate, periculo etiam, & jactura retinendum eſt, aut hoſti parendum ſuperbiſſimo, aut denique hæc Urbs pulcherrima, hæc Patria omnium noſtrum in vaſtitate, atque in ſolitudine relinquenda. Hac oratione commoti Patres, impendentique Reipublicæ clade deterriti, ſimul freti fortuna, quæ Borboniorum velificari votis videbatur, famaque copiarum, quæ in Hiſpania, quæ in Gallia parari ingentes dicebantur, ſocietatem, ſui muniendi cauſa, cum Borboniis inire decreverunt: ex eoque decreto, &, nequis rem enunciaret, jure jurando ſancitum eſt (poterat enim intempeſtive enunciata res perturbari) & quibus conditionibus confieri ſocietatē placeret, Hieronymo Grimaldo ſcriptum eſt. Is erat Reipublicæ ad Hiſpaniarum Regem Legatus.

Villa eſt Regis Hiſpani ad Tagum amnem in Arangueſiano venationum frequentia, & aquarum amœnitate nobilis. Ibi cum eſſet Rex animi cauſa, Legati Borboniorum Regum, & Hieronymus Grimaldus, de quo dictum eſt, inter ſe colloquuntur. Vormacienſe fœdus Aranguefiano eſſe fœdere infirmandum. Itaque rebus agitatis, conditiones cum conveniſſent, fœdus ictum eſt. Conditionum hæc erat ſumma: Borboniorum exercitus, claſſes commeatu, portu, Reſpublica Genuenſis terra, marique juvet: Iis auxilio decem hominum millia ornata, inſtructaque cum XXXVI. bellicis tormentis ſubminiſtret: Ne prius ſubmini-

niſtret, quam Borboniorum exercitus conjuncti ſint, quamque ultra montes fuerint, qui agrum Genuenſem Septemtrionem verſus a Gallia Ciſalpina dividunt, & Liguſticæ fauces appellantur: Reipublicæ Genuenſis oppida, agros, fines Borbonii Reges tutentur: Philippo Hiſpani Regis Filio Regnum in Italia uti conſtituatur, omnes communiter armis, opibus curent. Hiſpaniæ Rex Reipublicæ Genuenſi, quamdiu bellum in Italia erit, duodecies HS. in ſingulos menſes det: Lavinium, Cenopha, Monſ-grotius, Pares oppida, eorumque oppidorum agri, quo jure a Philippo Vicecomite Mediolanenſium Duce antiquitus Genuenſes receperant; item Serravallis oppidum, arx, ager, quo item jure paucis ante annis a Comite Leonardo Auria acceperant, eo omnia jure Genuenſium ſint. Reges erga Genuenſes eodem, quo erga ſuos, animo ſint, caveantque, nequa Genuenſibus in vectigalibus, terra, marique exercendis fraus, nequa injuria ab Hiſpanis, Gallis, Neapolitaniſque navicularíis, & Mercatoribus facta ſit.

Jam Gagius Genuam pervenerat, præterque mœnia Urbis cum pertranſire cœpiſſet exercitus, portas occluſerant Genuenſes, & populariumn exitus, militumque diligenter coercebant introitum, nequa aut illorum inſcitia, aut horum licentia, parviſque, ut ſæpe fit, cauſis, magna fieret rerum commutatio, neu quam etiam ſuſceperant a principio belli perſonam, ut medii eſſent, & adhuc tuebantur, intempeſtive deponerent. Ac tametſi Gagius, qui ad Langenſes (Porciferæ hic eſt Pagus valli) idoneo loco caſtra poſuerat, magnopere eos adhortabatur, ut auxilia ſibi mitterent;

alia

alia ratione ſe non eſſe ad hoſtes iturum, quos numero, & loco ſuperiores eſſe intelligeret; tamen in eo perſeverandum Genuenſes putabant, ut ne prius mitterent, quam noſter eſſet exercitus ultra eos montes profectus, qui Liguriam a Gallia Ciſalpina dividunt, & Liguſticæ, ut dictum ſupra eſt, fauces appellantur: idque ipſum in Arangueſiano fœdere adſcribendum, eaque de cauſa curaverant, quod verebantur, ne patefacta ante id tempus ſocietate, ſtatim in finibus ſuis Auſtriacos hoſtes haberent, id quod Reipublicæ detrimentoſum eſſe exiſtimabant. Simul deſcendere aperte, palamque in partes auxiliis miſſis nolebant, niſi prius exploratis quantum poterant rebus, quarum prope certus videri tum poterat exitus, atque adeo oſtendendæ amicitiæ tempus opportunius, cum tribus magnis Philippi, Gallorum, & Gagii exercitibus conjunctis in Galliam Borbonii Ciſalpinam irrupiſſent: ipſi autem adverſus vaſtitatem, cæteraſque belli clades, & Liguſticarum faucium anguſtiis, & tantorum exercituum conjunctione tutiores eſſent.

At Gagius neque ſine Genuenſium auxiliis Liguſticas ſuperari poſſe fauces dicebant, neque ducis conſiderati eſſe judicabat, eos relinquere poſt ſe non aperte ſocios, a quibus omnia fere ad bellum neceſſaria expectanda eſſent, & quorum auxiliares copias tamquam obſides habere poſſet perpetuæ ipſorum erga Borbonios voluntatis.

Interim Philippus Gagio ad duo millia Draconum, & provincialium Hiſpanorum Pyrochitrophorum cohortes ſumma virtute, quibus Auguſtinus Ahumada præerat, auxilio miſit; item

Patris, Socerique nomine Marchionem Chetardienſem Gallum, & O-Walium Hibernum, qui apud ſe in exercitum erant, Legatos Genuam miſit: quorum alter Sarmatica erat legatione notus, alter, ut poſtea, confecto bello, cognitum eſt, conciliandæ pacis auctor præcipuus fuit, cum poſt incommodam plures Genuæ menſes ſimulatam valetudinem, mutandi, ut dictitabat, cœli cauſa, in Britanniam profectus eſt. Hi igitur in Senatum introducti, Galliarum ſe ſe, atque Hiſpaniarum Regum nomine, quorum inſignis ſemper fuiſſet, & præcipua tunc eſſet erga Rempublicam benevolentia, & fides, veniſſe oratum dixerunt, ut auxilia Genuenſes Gagio ſubmitterent, quæ niſi ſtatim ſubmittantur, non poſſe Hiſpanos, Neapolitanoſque omnino progredi, & futurum fortaſſe, ut ad nihilum incredibilis eorum virtus recideret, auſi qua ſunt aſcendere altiſſimos montes, tranſire rapidiſſimum flumen, extremam tolerare inopiam, quæ facilia ex difficillimis non tam animi magnitudo illis innata nationibus, quam Genuenſis auxilii fiducia redegerat: non ſe ſe arbitrari temporis cauſa, aut ſimulata Genuenſes amicitia ſocietatem cum Borboniis inſtituiſſe. Quid tam porro juſtæ, veræque amicitiæ repugnare, quam ſi, quod triduo, ad ſummum quatriduo præſtaturi ex fœdere ſint; fideliſſimorum id amicorum precibus repræſentare illiberaliter quodammodo denegent? debere eos communem potius utilitatem, ex qua omnia homines interpretari fœdera oportet, quam fœderum formulas, & verba ſpectare: factum eſſe Aranguesianum fœdus, ut communibus viribus com-

communis repellatur hoſtis: at Genuenſium cunctatione iſta inopportuna non repelli, ſed invitari hoſtem, ut, Gagianorum militum paucitate contempta, Liguſticas continuo fauces occupet: quibus occupatis, & Gagium ad rem gerendam inutilem efficiat, & ipſos quaſi in vinculis habeat, ne ea, quæ Reipublicæ intereſſe cognoverint, quæquæ ille admodum timet, decernere audeant. Id vero ſi accidat, quo tunc Aranguesiani fœderis conſilium? Quo virium communicandarum ſpem? Sin autem in conſiliis capiendis unam intueri fortunam vellent, omnia hactenus accidiſſe Auſtriacis adverſa, Borboniis ſecunda: illorum ſemel, atque iterum ab inviﬅiſſimo Rege Gallorum fuſas in Belgio ac ſuperatas copias, quas Batavorum etiam, & Britannorum exercitus ſublevabant: unam eſſe in Italia Genuenſium civitatem, quæ certiſſimam Borboniis victoriam creare poſſit: ejus patefacta ſocietate, fugæ ſe ſtatim Auſtriacos mandaturos, neque ullum conſiſtendi illis in Italia locum fore. Proinde vel amicitiæ, vel utilitatis, vel denique fortunæ cauſa ne cunctarentur auxilia Gagio ſubmittere: libere jam, atque audacter deſcenderent in cauſam, & quos hoſtes jamdiu ſenſerint, pro hoſtibus aliquando haberent.

Genuenſes Legatorum permoti eloquentia, quam Borboniorum adjuvari victoriis intelligebant, & quod ingratum ſane videbatur tantulæ, ut apparebat, rei controverſia, in ipſo ſocietatis initio ſociorum offendere animos, & quod eo erant progreſſi, ut magis liceret non cœpiſſe, quam cœptum ſemel non exequi uſque ad ex-

tremum. Millia hominum octo, & quæ ad eorum, bellique uſum pertinebant, auxilio mittenda eſſe Gagio ſtatim cenſuerunt. Horum ſumma imperii tradita Joanni Franciſco Brignole-Sale eſt, cujus poſtea, cum Reipublicæ Principatum adeptus eſt difficillimo tempore, virtus nobilitata eſt. Item S. C., quo mitti auxilia decreverant, renunciari Auſtriacis, eorumque ſociis per legatos oportere ſuos, ſtatuerunt. Tanta autem erat erga Reges obſervantia Reipublicæ, ut ne Regi quidem Sardiniæ ipſi nominatim bellum denunciaverit, tametſi Vormacienſi irritata fœdere ſuas ab eo imminui, trahique in diſcrimen opes videret. Et per eos forte dies acciderat, ut Eques Alfierius, qui in agro Nicæenſi Sardinienſibus copiis præerat, in Genuenſium oppidum Albintemelium, ubi Hiſpanorum erant horrea conſtituta, impetum faceret, & præſidio dejecto, frumenti, pabulique, quod ſubito poterat, per equites comportaret, reliquum, ne cui Genuenſibus uſui eſſet, incendio corrumperet. Denunciationem Reipublicæ Britanniæ Rex cum intellexiſſet, minaciter reſpondiſſe fertur, cum ſuarum claſſium Præfectis imperaturum dixerit, ſiquid in eam rem ſibi videretur; quanquam Genuenſium apud eum Legatus neque amici, neque hoſtis loco habitus Londini permanſerit. Rex autem Sardiniæ nihil accidiſſe novi dixit, ſi Genuenſes bellum denunciarent, quod ſuis favendo hoſtibus jamdiu gererent, neque ita tamen occultiſſime, ut perſpici non poſſet. Quibus auditis, Hieronymus Curlus, qui apud Regem Genuenſium Legatus erat, in patriam rediit, illato bello. At Bartholomæus

Lau-

Laumellinus, qui oppido Novis Genuenſium juſſu præerat, ad Comitem Sculemburgium in caſtra Auſtriacorum ſe contulit, atque ita ex auctoritate Senatus cum eo egit: Genuenſes neque priores Auſtriacorum ſocio, atque amico Regi Sardiniæ, neque ſine cauſa, bellum denunciare; neceſſario facere, invitos, atque omnia prius expertos, ſi qua poſſet æquitate componi: unum ſe ſe infimis pene precibus oraſſe, ut quæ Reipublicæ optimo ſemper jure fuiſſent, atque eſſent, ea eſſe inſigni injuria ne deſinerent: ne id quidem propter Vormacienſe fœdus impetrari potuiſſe: ſuos jam ab Rege Sardiniæ fines violari, ad Albintemelium effringi, diripique horrea: quonam hæc omnia, niſi ad Reipublicæ perniciem pertinere? proinde non eſſe ipſis ſuccenſendum, ſi, ut eſſet dictum, neceſſario ad arma deſcenderent, quæ inferri ſibi jampridem videant, ſi ſui muniendi cauſa Borbonios ſocios adſciſcerent, ſi iis auxilia mitterent: nihil ſe propterea de ſua erga Auſtriacos benevolentia, atque obſervantia detractum arbitrari; quandoquidem jure Gentium obtinuerit, ut amicos contra amicos auxilio juvare, ſalva amicitia, liceat; nemini injuriam facere, qui ſua tueatur; imperium ſe ſe acceptum a majoribus velle conſervare: quo imperio ille haberi indigniſſimus debet, qui retinere illud quacumque ratione aut non poſſit, aut non audeat. Dicentem Laumellinum interpellat Sculemburgius, & diſcedere conantem prohibet, eodemque temporis veſtigio Clericianæ legionis inſtructorem cum equitum, ac peditum parte mittit, qui Reipublicæ præſidium,

quod erat Novis, captivum abduceret, ipſumque oppidum haberet prædæ loco. In quo nonnulla fuit hominum querela, qui Sculemburgium ſuæ magis iræ, quam juri Gentium obtemperaſſe dixerunt.

Habebat, uti diximus, caſtra Gagius ad Langenſium pagum, & ſicuti Genuenſium diligentia omnium copia rerum abundabat, ita præmiorum tenuitate, quibus donare exploratores ipſe conſueverat, flagitioſe erat ab exploratoribus imparatus. Nam Gagius alienæ pecuniæ non appetens, ſuæ parcus habebatur: id quod nonnulli in Imperatore reprehendunt, cui propoſitum unum illud eſſe debet, ut vincat, & victoriæ cauſa non ſuis, non alienis parcere bonis oportere ajunt. Sed exploratorum paucitate fiebat, uti hoſtium neque conſilia, neque itinera cognoſcerentur, ut levi auditione, & falſis plerumque rumoribus interdiu, noctuque conclamaretur ad arma; ſic ut tam incertis rebus non militibus quies, non ducibus ratio eſſet certa imperandi, omniaque erroribus, ac ſuſpicionibus perturbarentur. Quæ res impetus etiam noſtros, conſiliaque tardabat; propterea quod non ſatis celeriter explicari poterant, cum ignorarentur ea, quæ apud hoſtes gerebantur, & ad quæ accommodare ſua ſæpiſſime conſilia Imperatores ſolent. Præterea Philippici exercitus mora, quicum Gagiani exercitus iter conſentire debebat, non parvo erat noſtris ad progrediendum impedimento. Philippus enim, expugnatis in itinere Loano, Oneliaque, caſtellis ſatis munitis, procedere paulatim, ac Savonem vix aliquando tandem perveniſſe dicebatur. Hæc erant, quæ Gagio diutius

ad

ad Langenſium pagum morandi afferrent cauſam.

Jam Philippi, jam Genuenſium auxilia in Gagii caſtra convenerant, & tanto militum numero auctis copiis, ad hoſtem proficiſci Gagius conſtituit, cognita prius loci natura, quæ erat ejuſmodi. Porciferam vallem, quæ in longitudinem paſſuum circiter x. millia patens ab amne appellatur, qui illam interfluit, quique modicis, ac prope nullis aquis eſt, niſi maximi accidant imbres, neque longius ab Genua millibus paſſuum iii. Arenam inter, Cornilianumque pagos in mare influit; quam vallem hominibus, ædificiiſque frequentem, & cultu, proſpectuque amœnam colles cingunt leniter acclives, qui in montes ſtatim aſſurgunt editos, atque aſperos: atque hi in arctas tandem coguntur fauces, quas Liguſticas appellari diximus. Has intra fauces una eſt militaris via, reliqua ſunt præterea itinera duo, quibus etiam patet aditus ad Genuam paulo tamen impeditior, atque difficilior; quorum itinerum alterum ad dexteram eſt Liguſticarum faucium ab ea parte, qua mons eminet Flacconius, Iriaque amnis labitur; ad ſiniſtram eſt alterum ad alterius item montis radices, qui Gazius dicitur, editiſſimuſque eſt omnium circumjacentium. Tam illa militaris via latior, quam anguſtiora hæc itinera duo in unum confluunt ultra Liguſticas fauces ad Octavium vicum, eoque Gavium verſus, Novaſque itur, oppida Genuenſium. Magna eſt harum faucium in bello opportunitas, ut qui eas prior occupaverit, hoſtem repellere levi negotio queat; ſi a duce milites non deſerantur, & ſi, qui vallem, monteſ-

que

que incolunt, armis aptiſſimi homines ac feri, conſentiant. Tunc eas occupaverat prior Gagius, & præſidio cohortis impoſito, atque addita munitione diligenter tuebatur. Auſtriaci, ne faucium præoccupatione premerentur, impetum adverſus montem facere in cohortem conantur, noſtri, ne locum maximæ opportunitatis turpiter dimitterent, paratiſſimo erant ad propugnandum animo. Contenditur prælio; & noſtri, quod loco, numeroque præſtabant, celeriter hoſtes dederunt in fugam: fugientes ſylvæ, tramiteſque texerunt, a quibus illi protecti, atque occultati, paucis amiſſis, ad Octavium ſeſe vicum receperunt, iiſque ſeſe adjunxerunt, qui ſubmiſſi a Sculemburgio numero ad ſeptem millia cum paulo ante vicum tenuerant, & nacti opportunum non longe a Lemure amne in valle collibus præſepta locum, qua neceſſarius erat noſtris, & perangustus, ſi perrumpere vellent, aditus, hunc foſſa, atque aggere communiverant, & occupatis collium jugis, loci natura, atque operis munitione, circumjectiſque ibi forte muris, quibus agri privatorum ambiebantur, freti prohibere noſtros tranſitu ſperabant. Quibus rebus cognitis, Gagius, profectioniſque, uti demonſtratum eſt, ſuſcepto conſilio, ſarcinarum, atque impedimentorum magnam partem Genuam verſus remitti jubet, quo tutius collocarentur, neque multo militum præſidio ad ea tuenda opus eſſet, ipſe expeditiore, & in tres partes diſtributo exercitu, occurreret hoſtibus. Dexteram partem eo ire itinere juſſit, quod ad montem pertinere Flacconium diximus, eique ducem Vievillæum Legatum præ-

præfecit: ſiniſtræ Comitem Sevium Legatum præpoſuit, qui præter montem Gazium eam duceret. Dux Mutinenſium, ipſeque una Gagius mediæ aciei præfuerunt, & militari illa intra fauces via proceſſerunt. Equitatus poſt tergum rejectus, quod locis aſperis, atque conciſis ejus inutilis opera videbatur, lentius ſubſequebatur, agmenque cogebat. Legatis mandatum erat, ut iter moderarentur, neu prius concurrerent, quam telum emitti exaudirent, ut undique uno tempore ad emiſſi teli fragorem in hoſtes impetus fieret, nullaque illis, ut inferioribus numero, & ab utroque latere circumventis ſpes fugæ relinqueretur. Appropinquabat hoſtibus Gagius; at Legati morabantur. Namque circuitu majore, & aſcendendis, deſcendendiſque collibus longius erat Vievillæo iter; & Sevius præter eandem interſepti itineris difficultatem in ipſos imprudens inciderat hoſtes, qui omnibus ab ea parte ſaltibus deceſſiſſe falſo dicebantur, neque, certi quid eſſet, ſciri per exploratores poterat, quorum, ut ſupra docuimus, mira erat paucitas. Ac tametſi loco eos confeſtim cedere coegerit, id ipſum tamen ſuum hoſtibus iter aperuerat, & moræ injecerat aliquantum, ut ab ſuo latere circumire in tempore hoſtes, ſicut convenerat, non poſſet. At ii, qui in media erant acie, cum pro ſe quiſque in conſpectu Ducis Mutinenſium, & Comitis Gagii Imperatorum etiam difficillimis rebus operam navare cuperet, retineri non potuerunt, quin locum ſubirent iniquum, hoſtium aſcenderent aggerem, adeo ut nonnulli ſublevati alii ab aliis in ſumma conſiſtere munitione, ibique

que propugnantes interficere auderent. Hoſtes loco freti manu, & natura munito facile noſtros audacius ſubeuntes deturbabant, &, cum nullum fruſtra jaculum deſuper mitteretur, cædebant, videbaturque jam non ſine ingenti noſtrorum cæde perrumpi poſſe, propterea quod magno ipſis loci iniquitas præſidio, noſtris detrimento erat. Quod cum Gagius animadvertiſſet, ſubito tormenta aliquot adduci, quibus agger dirueretur, & adverſa locari juſſit. Qua re perterriti, ſimul cum altera ex parte prope jam Sevius adeſſet, ex altera Vievillæus deſcendere impreſſionem jam facturus cerneretur, tum a fronte ſuccedere noſtri acriter non deſiſterent, illi, relicta munitione, ad Octavium vicum, indeque citiſſime ſeſe, circiter octingentis amiſſis, ad Sculemburgium in caſtra receperunt. Neque illorum quiſquam ſuperfuiſſet, ſi aut Legati ab utroque latere, ut erat præceptum, uno in hoſtes concurriſſent tempore, fugamque iis intercluſiſſent, aut fugientes pars equitatus, quem omnem non ſatis prudenter rejectum eſſe poſt tergum diximus, conſectari, atque opprimere potuiſſet.

Recepto Gagius Octavio laborioſa Gavium via proficiſcitur, quam etiam hoſtes interruperant, ut eſſent noſtri ad inſequendum tardiores: quo cum tandem veniſſet, oppidum ipſum, quod arcem habebat ſatis validam, communire, atque inſtruere jubet, ut eo pecuniam exercitus publicam, ægros, atque omnem belli apparatum conferret. Hæc dum ipſe adminiſtrat, Vievillæum Legatum, qui primo agmini præerat, ad occupandas Novas, & commeatuum ab Genua ſubvectio-

ctionem explicandam mittit; Sevium præterea Legatum mittit cum tormentis ſex, duobuſque millibus hominum ad expugnandam Serravallis arcem: quæ quanquam ad Iriam amnem poſita natura probe munita eſſet, præſidiumque ibi ccc. militum legionariorum Sardiniæ Rex haberet, quibus Roſcius caſtrorum Præfectus præerat, nihilo tamen minus longinquam oppugnationem ſuſtinere non potuit. Vehementius enim a Sevio oppugnata, quam a Roſcio defenſa, cum jam militum præſidiariorum ſtationes ollis tactæ incendiariis deflagraſſent, undecimo ab oppugnatione die, deditione facta, capitur, & Genuenſibus ex Arangueſiano fœdere attribuitur.

Interim Philippi, Gallorumque exercitus Subalpinorum præſidiis e ſaltibus Montisferrati dejectis, atque Aquis ſubito Statellis a Pignattello Legato occupatis, ea felicitate, quæ plerumque adeſt novantibus res, omnem circa regionem in ſuam celeriter poteſtatem redegerant. Quibus cognitis, Gagius diſcedendum Gavio, ulteriuſque ſibi progrediendum exiſtimavit, ut, cum Philippi Gallorumque copiis conjunctis ſuis, uno conſilio bellum adminiſtraretur, ſummaque imperii ad Philippum Philippi Hiſpani Regis F. reſpiceret. Erant numero, & genere hominum præſtantes copiæ Hiſpanorum, Gallorum, Neapolitanorum, Genuenſium. Marchio Malibojus Gallis præerat Galliæ militiæ Magiſter: lxii. millia peditum, viii. equitum habere in armis dicebantur. Magna multitudo, magnuſque ex tantis viribus animus, ut nihil ſibi impeditum, nihil hoſtibus tutum arbitrarentur. At Sculemburgius,

col-

collectis, qui ab Octavio refugerant ad Ripaltam, Novis relictis, citatum agmen rapit, ibique loco munito, fluminibuſque circumfuſo caſtra locat de ſumma rerum admodum ſolicitus. Neque minus æſtuans, laboranſque ab Auguſta Taurinorum Sardininiæ Rex venerat in caſtra: quæ quidem Tanarum inter, Padumque amnes poſita loci natura, pontibus, atque additis operibus munitiſſima erant, & ab bellum ducendum aptiſſima. Ipſe enim præſidiis, lociſque difficilibus hoſtium impetum frangere, & tractandis conditionibus, ac ſimulatione cum Gallis ineundæ ſocietatis præſentem procellam devitare, conſiliumque ex tempore, ac fortuna capere meditabatur.

Ita Hiſpanis, qui nunquam victi, nunquam victores toties cum hoſte conflixerant, & iis, qui, Gagio Duce, Pontificias ultro, citroque Provincias diu pererraverant, neque tamen quicquam profecerant, & iis, qui in alpibus ad Italiæ portas ſexennium jam fere obverſati, in illam auxiliis etiam Gallorum irrumpere, cum ſæpe tentaſſent, nunquam potuerant; facta cum Genuenſibus ſocietate, ſubito in Ciſalpinam iter Galliam patefactum eſt. Auſtriaci autem, qui magno animo ingentique fiducia gerebant bellum, quod & mare Britannis ſociis tenebant, & locis confidebant natura munitiſſimis, eoſque ex Vormacienſi fœdere ſpiritus ſumpſerant, ut Italiam omnem ſuam dicerent, aliis eriperent, aliis donarent, modo reſpicere ſeſe, & ſuis timere rebus cœperant. Tanta, traductis ad amicitiam, & ſocietatem Borboniorum Genuenſibus, facta eſt rerum in Italia commutatio.

COMMENTARIORUM

DE

BELLO ITALICO

LIBER II.

CASTRUCCII BONAMICI
Commentariorum de Bello Italico
LIBRI SECUNDI

AD

PHILIPPUM BORBONIUM

Parmenſium, Placentinorum, & Guardiſtallenſium Ducem, Ferdinandi Regis Hiſpaniarum, & Caroli Regis Neapolis & Siciliæ Fr.

PRÆFATIO.

QUERELA *illa vetus, eorumque*, PHILIPPE DUX, *crebris uſurpata ſermonibus, qui inani quadam antiquitatis ſpecie commoti, faſtidire præſentia conſueverunt: interiiſſe jam apud nos præclarum olim genus hominum, atque virtutum; non magnopere me quidem unquam movit, qui multa veteribus concedens, non adimo noſtris temporibus rerum gloriam maximarum; eamdemque ſemper fuiſſe video humanæ naturæ*

conditionem, ut, licet optimum quidque rariſſimum ſit, numquam tamen non extiterint ſingulares viri, atque omni laudis genere excellentes. Nam, ut alia omittam, qui bellicis abundarent laudibus, ætate certe noſtra non defuerunt. Federicus quidem Boruſſiæ Rex in Germania, Mauritius Saxo in Gallia, atque in Hiſpania Joannes Gagius digni ſane exiſtimari debent, qui cum illis Imperatoribus conferantur, quorum magnum eſt in Græcis, Romaniſque literis nomen: & multa ſunt domi, militiæque geſta ab Genuenſibus hoc tempore, adeoque præclara, ut vetus illa Italorum virtus, quam nimia jam ſervitute oppreſſam eluxerant omnes, revocata ab illis in lucem, & aucta etiam ſit. Atqui, ſi ullum eſſe poteſt temporum diſcrimen, non in vetuſtatis, aut novitatis nomine, ſed in eo poſitum eſt, quod fortunatiores cæteris ætates quædam fuerint ſcriptores nactæ illuſtres, qui eorum hominum, qui tum florebant, recteque factorum memoriam ſcriptis commendatam ſuis, nulla extingui oblivione voluerunt. Quo mihi vehementius ex noſtris hominibus ii excitandi videntur, qui ingenio, doctrinaque præſtant; ut, quoniam in noſtram ætatem res inciderunt, virique maxime memorabiles, ne tantum illius decus jacere patiantur in tenebris, aut inconditis, vel ineptis narrationibus illuſtrari putent. Hiſtoria enim, quæ magiſtra vitæ appellatur, & poſteritati maxime inſerviat, oportet; non quid actum tantummodo, quove die ſit, id oſtendat, ſed quo conſilio, quaque ratione geſtum

ſit,

ſit, demonſtrare debet; neque ſanæ mentis poſteri curabunt ſcire, ut eleganter accubuerit imperator, quove temporis puncto in urbem aliquam ovans introierit, ſed quam perite ſententiam ſuam dixerit in concilio, aut ſtrenue in acie dimicaverit. At vero his temporibus, qui rudia quædam monimenta copioſe, diligenterque collecta atque annotata proferant laborioſi homines; quorum induſtriam non contemno equidem, quippe quam poſſe hiſtorico utilem eſſe videam, ſunt etiam multi; qui autem hiſtoriam ita ſcribat, quemadmodum Thucydides, & Xenophon apud Græcos, Salluſtius, & Cæſar apud Romanos, & ne noſtros contempſiſſe videar, Macchiavellius, & Guicciardinius ornate prudenterque ſcripſerunt, reperietur fortaſſe nemo. Atque hujuſce rei culpam nonnulli in principes transferunt, qui cum honeſti, fortes videri malint, quam eſſe, illos ſcilicet extinctos vellent, quorum per literas, ſcribendique genus grave, & liberum ſua vitia, detractis ſimulationum involucris, in oculis hominum, atque in celebritate verſantur omnium gentium. Ego vero non tam principum iniquitatem, quam perverſitatem accuſaverim certorum hominum, qui congeſta quædam temere obtrudunt tanquam aliquod hiſtoricum opus perfectum, nihilque arroganter ſane probant, niſi quod ſe aſſequi poſſe confidunt. Quibus non dubito, quin mirificus is architectus videatur, qui materiam, calcem, cæmenta convehat, perfectione operis neglecta. Sed horum perverſitate judicii illa paulatim monſtra irrepſerunt, ut alii in coacervandis publi-

cis, privatiſque tabulis ætates contererent ipſas, ſeſeque propterea magnos appellari hiſtoricos vellent; alii delectu verborum, ac ſententiarum hiſtoriam fieri mendoſiorem crederent; alii denique de ipſorum veterum hiſtoricorum laude detrahere non dubitarent, cum dicerent, quod res geſtas exornaverint, conſiliaque Regum, atque Imperatorum fuſius explicaverint, peccaſſe eos in hiſtoria vehementer, quos qui ſequuntur, ii ſunt uni laudatiſſimi. Tametſi pudere illos arbitror ſententiæ ſuæ, cum videant, eorum, qui ad illas ineptias abierint, ſcripta evaneſcere ſtatim, vix ut appareant; eorum autem, qui ab optimorum hiſtoricorum veſtigiis non receſſerunt, poſteritate ipſa, cui potiſſimum ſcribere debemus, creſcere, & confirmari. Me certe magis piget, nobiliſſimorum auctorum gravitatem, & vim non eſſe in ſcribendo aſſecutum, quam ſecutum eſſe pœniteat. Quanquam ne conatus quidem ipſe contemnendus eſt in maximis præſertim rebus: Atque eo me minus inſtituti mei pœnitere oportet, quod grate, libenterque intellexerim, trans mare, tranſque alpes, quibus in locis præclariſſimæ artes, ac diſciplinæ vehementius jam, quam in earum quaſi parente, atque altrice quondam Italia ipſa coluntur, non reprehendi rationem ſcribendi meam; exemploque noſtro experrecta eſſe hominum ſtudia, qui majore profecto, quam nos, ingenio, atque eruditione id efficiant; ut, cum ætas noſtra rerum geſtarum gloria nullis veteribus cedat, pulcherrimæ etiam alicuius hiſtoriæ laude cum illis adæquata eſſe videatur.

tur. Verum, quod honos alit artes, omneſque ad ea potiſſimum perſequenda incenduntur, quibus ad opes, atque ad honores præmia ſunt conſtituta, eruditorum idcirco hominum ſtudiis accedat neceſſe eſt Principum liberalitas, atque optimus in præclaros auctores animus. Magnificum eſt, vereque regium, eorum, quibus imperes, utilitati ſervire; Neque major ad populos, quam ex recte conſcripta hiſtoria permanat utilitas. Quæ quidem hiſtoria dat principibus regnandi, dat populis præcepta parendi, propoſitiſque virtutum exemplis, & præſentes, & poſteros longe omnes excitat ad veram gloriam, quæ magnorum eſt in genus hominum pervagata fama meritorum. An, cum ſordido, atque humili cuique e plebe opes patere Principum debeant, quod non tam ipſorum, quam communes omnium ſint; iis erunt occluſæ, quorum literis, atque præceptis beatæ ſunt civitates, ipſi clari Principes, ac potentes habentur? Si leviores artifices, quod corporis ſimulacra ignotis nota faciant, non vulgaribus dignos præmiis ſummi Reges ducunt; quam benigne invitare, quam fovere liberaliter decet eos, qui virtutem illuſtrium virorum ſcriptis exprimunt ſuis, & perutilis exempli imitatio poſteris ut prodatur, divino efficiunt ingenio?

Quæ res, Vos, magis quam cæteros commovero debet, o Clariſſimi BORBONII PRINCIPES, *quorum tam multæ ſunt in Italia præſertim geſtæ res amplæ, atque magnificæ, ut earum pati intercidere memoriam grave ſit*

Vobis, Italiæ vero dignitati iniquum, virtuti ipſi prope injurioſum futurum. Quis Caroli *Neapolis, ac Siciliæ Regis fortitudinem? Quis conſilium? Quis tuum,* PHILIPPE Dux, *adverſis, ſecundiſque temporibus eundem ſemper animum non maxime celebrandum, ac ſcriptione digniſſimum judicet? Me quidem de Italico bello ſcribentem, quod bellum atrox, & periculoſum propter Te totum, atque abs Te fere totum geſtum eſt, inaudita virtus rapiebat in admirationem ſui. Videbam enim habuiſſe Te pueritiæ tempus extremum principium maximorum imperiorum, neque, cum aſſidue inter tela, ac cædes verſarere, cum frigore, cum calore ſæpe nimio vexabare, ullis unquam eſſe periculis deterritum, fractum incommodis; eundemque Te, qui toties hoſtium impetus pene puer fregeras, gloriamque viceras omnium Imperatorum, nunquam in victoria ſuperbum, in bello crudelem fuiſſe intelligebam. Quæ tua vero in pace moderatio? Nam, cum feſſis, atque exhauſtis diutino bello provinciis, victores communi ſaluti conſulere vellent, victi ſuæ: neceſſario factum eſt, ut ea Tibi Italiæ pars obveniret, quæ propter anguſtos fortaſſe fines non generi, non animo, non tuis certe rebus geſtis par eſſet: neque in hac aut temporum, aut fortunæ injuria quiſquam Te mærentem, lamentantemque vidit. Atque illam tamen Italiæ regionem haud Te vel ideo indignam exiſtimaveris, quod* Elysam *Matrem Tuam ediderit, Reginam excellenti animo, ac virtute præditam. Qua una commemorata laude, nihil*

hil de FARNESIIS *conſilio, manuque præſtantibus veteribus ejus provinciæ dominis, nihil de urbium pulcritudine, agrorum ubertate, civium ingenio, quam ad bonas artes propenſi, quam exteris hoſpitales ſint, nihil, inquam, attinet dicere. Una enim illa inobſcurare cæteras ejus regionis laudes, Tibique,* PHILIPPE DUX, *non ingratum afferre laborum, ac periculorum fructum videtur. Sed hos ipſos labores, hæc pericula, virtutes illas gravi, & copioſa aliqua hiſtoria non enarrare indignum ſane eſt, atque ab Italicorum ingeniorum præſtantia alienum; cum præſertim tanti Principis adventu Italiam ipſam otio, ut vera fateamur, languentem turpiſſimo, atque in mores abeuntem barbarorum ſpes ſit, commotam jam* CAROLI *Fratris Tui Regno ſapientiſſimo, & invicto etiam Genuenſium exemplo, revocari aliquando poſſe ad optimas illas artes domi, foriſque recolendas, quarum ſtudio eluxit illa quondam, veluti divinum aliquod lumen. Equidem,* PHILIPPE DUX, *quanquam neque uſu ſatis, & ingenio parum poſſim, nolui tamen in tam abundanti rerum abs Te geſtarum materia ipſe mihi deeſſe. Itaque ſecundum hunc Commentariorum meorum de bello Italico librum conſcribere, Tibique conſcriptum jure, ac merito dicare non dubitavi; neque putavi, aut repudiaturum Te, qui res ad ſcribendum maximas adhibuiſſes, ſcriptoris patrocinium: aut, cum alii ſive ceſſarent, ſive ſcribere non auderent, ſedulitatem noſtram inutilem cuiquam, vel invidioſam fore.*

Ἐξ ὧν συνιδόντι, καλλίστην παιδείαν ἡγητέον πρός ἀληθινὸν βίον τὴν ἐκ τῆς πραγματικης Ἱστορίας περιγιγνομενὴν ἐμπειρίαν. Μόνη γὰρ αυτη χωρίς βλάβης ἐπί παντός καιρȣ͂ καὶ περιστάσεος κριτάς ἀληθινȣ́ς ἀποτελεῖ τȣ͂ βελτίονος.

Πολυβιος. Ἱστορ. Βιβλ. α.

COMMENTARIORUM
DE
BELLO ITALICO

LIBER SECUNDUS.

ADVENTU PHILIPPI, Gallorumque in Ciſalpinam Galliam, Gagiique aucto exercitu auxiliaribus Genuenſium copiis, Auſtriaci, qui ad equitum, peditumque millia erant xv., magnum in timorem perveniunt, ne, congredi tam impari numero ſi cogantur, deſperatis rebus, Italiam dimittere omnem neceſſe habeant. Rex autem Sardiniæ, cujus maxime res agebatur, animo valde laborabat, ut ab imminenti ſeſe periculo eriperet. Illi erat certiſſimum omnia prius experi-

ri-

riri, quam Philippum Hiſpani Regis F. Neapolitani Fr. habere magnum in Italia imperii æmulum, & finitimum. Itaque ſocios ſuos de auxiliis Germanos, de pecunia Britannos adhortari per literas, nunciosque non deſiſtit: quorum alteri Boruſco, alteri domeſtico bello (quod Carolus Odoardus Stuartius Roma improviſe profectus, & Stuartianis in minori Britannia partibus excitatis, incredibili animi magnitudine gerebat) implicati quod eſſent, non multum adjuvabant. At ille acris animi, magnique Vir delectum nihilominus habere perſeverat inclinatione temporum, ac fortunæ non deterritus: pecunias cogit: oppida firmat: quas habet numero millium vix duodeviginti copias contrahit. Locum caſtris deligit, ut diximus, natura loci manuque munitiſſimum. Munitiſſimas item Alexandriæ, ac Dertonæ arces progredientibus opponere Borboniis conſtituit. Scribit Sculemburgio, quoniam, disjecta manu, pares eſſe nequeant, ad ſe ut quamprimum veniat: contractis copiis, occupatiſque regionibus, e quibus repugnare poſſint, Borboniorum tardari impetum, & temporis expectari opportunitatem poſſe.

Sculemburgius erat eo tempore ad Ripaltam, & qui jam ante ſibi timens, adjungi Regi Sardiniæ vehementer cuperet, multo celerius, his literis acceptis, ad eum properavit, &, conjunctis copiis, non longe ab eo loco, ubi Tanarus in Padum influit, ad Auguſtam Batienorum conſedit. Lævum ipſe, Rex Sardiniæ dextrum caſtrorum latus obtinebat: quorum erat ejuſmodi ſitus, ut poſita locis fructuoſiſſimis omnium

um rerum abundaret copia, & fluminibus munirentur iiſdem, quibus continebantur. Quocumque autem Borbonii irruerent, ſive Alexandriam, ſive Dertonam, quæ non multum a caſtris aberant, oppugnare vellent, facile erat Regi, Sculemburgioque ex tam propinquis caſtris in utramque partem ſubſidio accurrere, atque oppugnationem repentino, ſi opus eſſet, incurſu diſturbare. Illi pontes in Tanaro, Padoque effecerant duos. Hos magnis operibus, ac præſidiis firmaverant. Ex his levis armaturæ pedites, equiteſque emittebant, qui latius vagarentur, vias obſiderent, commeatus noſtros, & pabulatores interciperent. His rebus tranſalpina auxilia expectare, & bellum in hyemem ducere cogitabant; quo tempore plures poſſe rem caſus recipere ſperabant.

Gagius, communito Gavio, quo in oppido omnem belli, ut antea dictum eſt, apparatum, ægroſque deponeret, ejuſque oppidi arce Præfecto Laurentio Imperiali tradita, qui eam cum Varennenſi de exercitu Genuenſi cohorte, & Caroſium item tueretur, diſcedendum inde, ulteriuſque ſibi progrediendum exiſtimavit. Itaque rei frumentariæ provideri, vecturas civitatibus deſcribi, caſtrenſes atque obſidionales machinas ſupportari mandat. Militum contentiones, quæ in exercitu ex tot nationibus, generibuſque hominum variis conflato interdum ſuboriebantur, ſeveriori coercet edicto, ut nequis ſeſe veteranus tyroni, Hiſpanus Genuenſi, Neapolitanove intolerantius miles præferret. Hortatur, ut, depoſitis inanibus æmulationum ſtudiis, una omnes

men-

mente bello ſerviant; neque ſe in milite verborum arrogantiam, ſed virtutis laudare præſtantiam dicit. Vievillæum legatum commeatuum explicandorum cauſa jam ante Novas miſſum revocat, eundem, aliquot Novis præſidio cohortibus relictis, cum parte, quam habet, copiarum, explorare iter, primoque agmini præeſſe jubet. Ipſe cum reliquo exercitu ſubſequitur; & ſecundum Lemurem amnem iter faciens, Capriatam eodem die venit. Quo cum veniſſet, caſtra in ſatis ampla planicie facit, quæ uſque ad Predoſam Alexandrini agri vicum porrigebantur. Ea venit in caſtra Liguſtica Genuenſis exercitus legio. Hujus legionis Centuriones, qui Protribunorum mil. loco mererent, cives erant ex nobilitate parato omnes animo ad quodcumque pro Reip. dignitate periculum ſubeundum. Ibi vero Gagius cognoſcit, ab Rege Sardiniæ in una caſtra receptum Sculemburgium. Cui quidem ſi nihil eſſet ſpatii datum ad ſeſe cum Rege conjungendum, &, Capriata poſthabita, ſi ſtatim ab Gavio nihil moratus ad Julianum pagum recta Gagius contendiſſet, exiſtimabant plerique, futurum fortaſſe, ut ferme in ipſo bellum initio finiretur. Nam Sculemburgius, præoccupatis ab Gagio viis, neque facilem ad Regem acceſſum, neque tutum habebat receptum, & cogebatur, ut numero, animoque inferior multo noſtris, alieniſſimo tempore, longe ab Rege Sardiniæ abductus, dimicare, aut Iriam, Ticinumque oppida verſus, receptum parare fugæ ſimilem. Quo in receptu, imminentibus præſertim Gagianis, & Regem Sardiniæ demoran-

rante Philippo, magna ipſi militum, atque omnium fortaſſe rerum jactura facienda erat. Simili ratione Rex Sardiniæ cum auxilio Sculemburgii nudatus, neque per ſe impari numero Philippo, Galliſque irruentibus obviam ire, neque ſuis ſe caſtris tenere, ne a multitudine noſtrorum intercluderetur, poſſet, coactus eſſet, aut tenuiſſima victoriæ ſpe de imperio ac ſalute uno prælio decertare, aut inſigni cum detrimento Alexandrinum & Dertonenſem agros dimittere, & Auguſtam uſque Taurinorum profugere: quod utrumque certiſſimam perniciem afferebat ei, qui neque firmum, neque amplum haberet exercitum, eoque exercitu fortunas omnes contineri ſuas videret. Ita Sculemburgio mora Gagii, Regi Sardiniæ Sculemburgii celeritas ſalutem attulit.

Interim ex omni fere ea regione, quæ cis Tanarum eſt, Bormiamque amnem attingit, legati ad Philippum veniunt, ſuorum qui excellens ſtudium profiteantur, polliceanturque omnia facturos quæcumque imperaverit. Imperat jumenta. Illi undique conquiſita adducunt in caſtra. Quæ res maxime fuit opportuna. Nam peſtilentia late ſerpens in Subalpinis, & per Ciſalpinam vulgata Galliam, boves fere omnes morbo tentaverat, atque abſumpſerat, adeo ut neceſſariis ab rebus, raris ſubvectionibus, laboraretur. Eadem item de cauſa, ne carne milites veſcerentur peſtilenti, edici placuit, ut mercatori, calonive ejuſmodi pecus ſine certa cautione vendere in caſtris ne liceret, capitis pœna iis, qui non paruerint, conſtituta. Sed Philippus pro-
ſpe-

ſperis elatus rebus, & ſecundiſſima populorum voluntate, paulo longius procedit; caſtraque metari ad locum jubet, qui Serſellus appellatur, ab Alexandria longe millia paſſuum vii.

Gagius quoque viii. omnino dies ad Capriatam commoratus, Boſcum proficiſcitur, Alexandrini item agri vicum non ignobilem; & quam proxime poteſt, Philippi caſtris caſtra ponit. Caſtrorum propinquitate invitati, & dignitate hominis admoniti Dux Mutinenſium, Gagiuſque, & Brignolius-Salius Philippum conveniunt, eique de ſuo in Ciſalpinam Galliam adventu gratulantur. Philippus item Gagiani exercitus viſendi cauſa, proſequentibus compluribus legatis, ducibuſque, quo in numero erat Malibojus Gallicæ militiæ Magiſter, & Gallorum in Italia Imperator, noſtra venit in caſtra. Producto exercitu per omnes adequitat ordines. Genuenſium copiarum robur, atque ordinem maxime admiratur; & Brignolium-Salium ſummum earum Præfectum, qui aderat, intuens: eſt vero, inquit, Brignoli, cauſa, cur meo nomine Reip. gratias per literas agas ſingularibus verbis, quod Borbonias partes præclaro ſane, & firmo exercitu, juverit. Philippi aſpectu fit maxima inter milites gratulatio, omniumque animi ad lætitiam, ardoremque pugnandi excitantur. Spes augetur victoriæ. Itaque concilium ſtatim advocatur. Quo in concilio cum deliberaretur, Alexandriam oppugnari placeret, an Dertonam, res in controverſiam deducitur.

Gagius oppugnandam Alexandriam cenſebat, neque tantum in Dertona capta præſidii, quan-

quantum in Alexandria expugnata & præſidii, & opportunitatis eſſe exiſtimabat. Dertona capta, quæ devia quodammodo ſit, nihil fere proficí: non loco hoſtem moveri, non denique prohiberi, quin, ut ſæpe jam fecerit, libere, atque audacter in Genuenſem uſque provinciam prædabundus excurrat, commeatuſque intercipiat, qui ex ea ad nos provincia abunde ſupportantur: exercitum vero noſtrum aut diſtrahi magna ſubmiſſa manu, quæ commeatus expediat, vel commeatibus impeditis rerum inopia neceſſariarum premi. At vero in Alexandria firmiſſimum noſtris ad omnem belli fortunam præſidium conſtitui; ejuſque arce expugnata, & commeatus explicari, & Genuenſes defendi, & hoſtem non modo cohiberi, ſed eo etiam compelli, ut ſalutem ſuam aut ancipiti prælio committat, aut fuga petat longiſſima: non Caſale, Haſtamque Pompejam, Forumve Fulvii tanti eſſe, ut, amiſſa Alexandria, fugientibus tutæ, victoribus difficiles poſſint videri: Dertonam ipſam Alexandrinæ arcis caſum facile conſecuturam: neque quicquam intereſſe ipſoſne Auſtriacos, Regemve Sardiniæ profligent, ſine quo Rege vigere Auſtriaci in Italia nequeant. Quod ſi neceſſitate, ac deſperatione compulſus prælio velit decertare, tum vero intellecturum Sardiniæ Regem, quid cum Auſtriacis, Subalpiniſque ſuis collati invicti Galli, atque Hiſpani exercitatiſſimi in armis, quidque Italicæ virtutis vindices Neapolitani, & Genuenſes valeant; qui, ut cæteris rebus inferiores ſint, multitudine certe obruere hoſtem poſſunt. Tametſi non tam hoſtem verendum, qui mul-

multis jam rebus, ſui timoris ſigna miſerit, quam anni tempus: adeſſe enim jam, atque appropinquare Autumnum; quo tempore cum maximi accidant imbres, viæque omnes in Ciſalpina præſertim Gallia deterrimæ fiant, quis fatigatum pluvia militem continenti inſuper labore conficiat? Quis in tanta proluvie aggerem extruere, tormenta promovere, arcem denique tentare audeat opere, & præſidio munitiſſimam; quæ Tanaro præterea non mediocri certe alluitur amne, in eaque regione ſita eſt, ubi ſuffoſſo ſolo iii. in altitudinem pedum, aqua abundat ſtatim, atque effluit? Proinde, dum tranquillitas eſſet, dum vires integræ militum, oppugnandam eſſe Alexandriam, cujus tanta eſt opportunitas, dici ut poſſit, ea in poteſtatem redacta, bellum eſſe prope confectum. Malibojus contra, eo ſe minus dubitare dicebat, quin Alexandrinæ arcis oppugnatio ſeponenda modo eſſet, quod eas res, quas Hiſpanorum imperator commemoraſſet, ipſe quoque perſpiceret; intelligeretque non minori, quam lx. dierum ſpatio validiſſimam expugnari arcem poſſe, præſertim quam ſuccinctam eſſe Regis Sardiniæ, atque Auſtriacorum exercitibus videat: ſibi etiam perſuaderi, non multum inde ad reliquas adminiſtrandas res ſuperfuturum temporis; ſed ea ipſa re admoneri, quo diligentius multo proſpiciat, ne diutinæ oppugnationis mora implicati, ceteris noſtri rebus excludantur, neve interea hoſtes, opportunitate aliqua data, confirmentur. Quid vero, inquit, proficimus, ſi in difficillima ſtatim oppugnatione offendimus? infectaque tandem re diſcedere cogimur? An non ple-

plerumque accidit in bello, ut parvulis ex cauſis magna repente exiſtant incommoda? Et, incommodo accepto, ſi belli initium ducatur a clade, atque ignominia, quo tandem milites ardore deinceps animorum, qua fiducia vincendi futuros putatis? Quod fore omen reliquorum, ſi male priora proceſſerint? ac jam, ut omnia cedant ſecunda, nihil hominum, nihil fortunæ vitio peccetur, nulloſne crebris hoſtium eruptionibus, ignibuſque milites abſumi? nullos tædio laborum, periculorumque dilabi exiſtimatis. Quo vero tunc mancum jam, & debilem, hyeme adventante maxima, adducemus exercitum? Num Alexandria capta, reliqui præterea eſt nihil, quod agendum ſit? Non Dertona ipſa recipienda? Non pacandi Inſubres? Non Mediolani arx? Non Forum expugnandum Jutuntorum? Ideone alpes ſuperavimus, ideo maximos comparavimus exercitus, eoſque tanto commeatu, & molimento contraximus, ut Philippo Gallorum Regis Genero, cui Ciſalpina omnis late Gallia non ſufficit, unum tot rebus quæratur oppidum, eoque oppido imperii ejus amplitudo circumſcribatur? Quare, ne tantus ad maxima, ſuperbiſſimo delectu, collectus exercitus circa unius arcis mœnia conſeneſcat, omittamus Alexandriam, quæ difficilem habet, & longinquam oppugnationem; ac Dertonam potius oppugnemus, quæ neque militum noſtrorum vires difficultate oppugnationis atteret, neque diuturnitate morabitur. Quod vero ad commeatus explicandos, & Genuenſes tutandos attinet, non eſt, cur ſimus de commeatibus nimium ſolliciti, cum tantum equitatu valeamus?

mus? neque video, quare ab iis hoſtibus tantopere Genuenſes timeant, quos adventu noſtro timere vehementer, & latitare vident. His in utramque partem diſputatis, cum a Gagio nihilominus, atque ab Hiſpanis, & Genuenſibus, qui concilio intererant, acriter reſiſteretur: oppugnate, inquit, Alexandriam, ſi ita vultis, Malibojus, & id commotiore vultu, ut excandeſcere videretur: mihi quidem certum eſt, inquit, tota hac ab oppugnatione tamdiu abeſſe cum meis, Rex dum reſcribat. Daturum enim ſe ad Regem literas, quodque ille in hanc rem imperaviſſet, id ſe facturum pronunciaverat. Quæ oratio cum inſtituta eſſe videretur extrahendi temporis cauſa, commodius multo Gagius duxit dare manus, quam altercando, expectandoque diem ex die ducere, & bello opportuniſſimum terere tempus. Itaque ſuperavit ſententia Maliboji, etiam quod ei Philippus acceſſerat, qui Regis Philippi patris inſtituto, ingenioque ſuo Gallicis ſtudebat rebus, quodque ad Gallos redire ſumma rerum, & conſiliorum videbatur. Namque Hiſpanis ab Philippo Rege datum erat in mandatis diligenter, a Gallorum ſententia ne recederent, quorum opibus, atque auxiliis ad Italicum bellum uti ſe poſſe arbitrabatur. At Galli, qui Hiſpanorum conjunctione ſatis habebant diſtrahere in Italiam Auſtriacorum vires, ne tantum in Germania valerent, non tam enixe favebant, & cupiebant Hiſpanis, quam videri volebant; vel invidia, communi humanæ gentis vitio, quod ſuæ detractum potentiæ crederent quidquid acceſſiſſet alienæ, vel timore quodam permoti, ne potentio-

res

res Hiſpani facti conſilium ſibi caperent ſeparatim, neu pacis bellique conditiones ab ſe latas contumacius abnuerent, quam pati homines poſſent, qui omnia ad arbitrium, atque utilitatem referrent ſuam.

Concilio dimiſſo, Philippus ab Serſello, Gagius a Boſco profecti, diverſo uterque ab Alexandria itinere, quo primum contendiſſe videbantur; Philippus non longe a Boſco ad Frigariolum, Gagius ad Julianum pagum, eumque locum, qui Garofolorum turris appellatur, qui locus abeſt a Dertona circiter millia paſſum iii., caſtra ponunt. Mittitur Marchio Caſtellarenſis, Philippi legatus, qui ab Novis, Gavioque oppidis tormenta, reliquaſque res, ad oppugnationem quæ pertinent, iiſque in oppidis Genua opportune ſubmiſſæ aſſervabantur, ad exercitum confeſtim deducendas curet. Evocatur Pincaronius Præfectus Fabrûm, qui ex noſtris prope Mutinam caſtris, ut antea cognitum eſt, miſſus ab Gagio fuerat cum hominum millibus v. præſidio tormentis, impedimentiſque illius exercitus. Atque iis Pincaronius in naves impoſitis, quæ Genuam mari deferrentur, ipſe cum expedito agmine terra progreſſus, & impetrato ab Etruſcis, qui ſeu vim veriti, ſeu nullis impliciti partibus quieſcebant, tranſitu; & hoſtibus, qui ut ei Lunenſem in agrum deſcendenti in itinere occurrerent, Vectio duce, properaverant, ſumma vitatis celeritate, Rapallum tandem pervenerat, oppidum Genuenſium in litore poſitum ad orientem, atque ab Genua circiter millia paſſuum xx. Atque inde evocatur, qui Dertonæ ad oppugnatio-

nem tormentis, operibuſque præſit. Caſtra Gagii ad Garoſolorum turrim, ut diximus, poſita communiuntur. In ea ſuas transferre copias Philippus conſtituit. Perpetuæ foſſæ, quibus omnia fere caſtra cingantur, perducuntur, atque aqua ex flumine derivata complentur. Id hoc conſilio, quoniam planiſſimo in loco explicata neceſſario, atque eſſent obverſa ad hoſtem caſtra, ut ſi ea ille, Gagianis in Dertonenſi oppugnatione occupatis, tentare auderet, ejuſmodi difficultatibus abſterreretur: Philippi autem milites, equiteſque, & propugnare facilius, & aquari commodius poſſent. His conſtitutis rebus, Dux Mutinenſium, Gagiuſque, & Malibojus cum peditatus & equitatus parte proficiſcuntur ad caſtra hoſtium exploranda Tanarum, Padumque verſus. Loci naturam, & ſitum perſpiciunt caſtrorum. Salæo in itinere pago expugnato, nonnulliſque exceptis, & interfectis hoſtibus, in quos imprudentes, & diſperſos offenderant, in ſua ſeſe caſtra recipiunt.

At Sardiniæ Rex Alexandriæ vehementer timebat, quod eo nos iter habere primis diebus cognoverat, valdeque perturbabatur, ne propugnaculo imperii ſui firmiſſimo ſpoliaretur. Itaque cohortes aliquot ſubſidio in arcem ſubmittit. Præfectum per literas admonet, nihil reliqui ad defenſionem faciat: docet in ea arce unum totius imperii ſui ab ea parte auxilium poſitum eſſe: hortatur denique, ut fidem, & virtutem ad extremum uſque ſpiritum retineat. Ipſe tametſi totis dimicare copiis non conſtituerat, ne, ſuorum robore amiſſo, ſociis, hoſtibuſque, victus, victorque

que opportunus ad injuriam foret, tamen educto identidem exercitu, inſtructiſque ordinibus, ſeſe oſtentabat in armis; atque Alexandriam potiſſimum reſpiciebat, ut oppugnationis tempore, ſi accidat, & præſidiariis cum ſpe imminentis ſubſidii ſtudium propugnandi accederet, & noſtris eadem de cauſa ſpes diſcederet arcis potiundæ.

Interim Genuenſes fidei, & ſociorum non obliti, Eſcerium caſtrorum Præfectum, qui rei militaris peritiſſimus habebatur, & bello Pannonico ordinem apud Germanos duxerat, cum ii. hominum millibus, qui x. millium ex fœdere numerum explerent, ad Gagium in caſtra contendere jubent. Gagius ab Juliano dextra progreſſus, flexuoſo magis quam longo itinere Vighiticlum venit: qui locus eſt ultra Dertonam circiter millia paſſuum ii. Eodem, uti conſtitutum erat, tempore a Frigariolo profectus in iiſdem ad Julianum caſtris, unde Gagius diſceſſerat, Philippus conſedit, equiteſque, ne longius a caſtris progrederentur, plurimorum dierum pabulum habere convectum juſſit. Ita media erat inter duos exercitus Dertona: neque hi tam longe inter ſe diſtabant, ut alter alteri auxilium ferre non poſſet. Officia Philippus, & Gagius partiuntur inter ſe. Gagius Dertonam oppugnet; Philippus contra hoſtes conſiſtat, nequa illorum poſſit irruptio oppugnationi moram, militibuſve in opere occupatis inferre periculum.

Capta, ut diximus, Serravallis arce, eademque Genuenſibus ex fœdere attributa, ad eum locum publice ex S. C. recipiendum Brignolius-Salius profectus erat. Caſtronovo præterea, Iria-

que, reliquiſque omnibus circum Dertonam vicis, agriſque in poteſtatem redactis, & jam advectis a Caſtellarenſi tormentis, cum nihil eſſet, objectis ab ea parte Philippi caſtris, a Rege Sardiniæ, Sculemburgioque timendum, cum etiam confirmatior eſſet, aucto noſtrorum numero, & frequentior ad opera miles; propterea quod, paucis amiſſis, Sevius cum ſuis ab expugnata Serravalle Gagii redierat in caſtra; cum item recentia ab Genuenſibus auxilia, & quæ cum Pincaronio iter per Etruriam fecerant, adventare prope diem copiæ dicerentur; opportuniſſimis rebus omnibus & Trib. mil. militarique architecto de exercitu Hiſpano Jacobo Sicrio uſus, homine ad uſum ac diſciplinam belli perito, Dertonam oppugnare Gagius inſtituit.

Ipſum erat oppidum in ſatis edito colle poſitum antiquitus, eoque deducta fuiſſe dicitur colonia civium Romanorum, quæ Ligures, Inſubreſque coerceret. Everſum, deletumque multis ſæculis poſt a Friderico Ahenobarbo ob egregiam erga Mediolanenſes fidem, Mediolanenſes æquam ſequuti regionem ad infimum collem publice reſtituerunt, ut eadem urbs diruta, reſtitutaque ſocialis utrimque fidei documentum eſſet. Oppido nunc inſidet arx in colle ſita, ubi vetus fuiſſe oppidum dicitur; eaque duplici opere, & loci natura munita, difficilem habere videtur oppugnationem. Nam & novas quaſdam munitiones ex ſtramentis, ac virgultis aggere conſtratis in circuitu adjecerat Sardiniæ Rex, & ipſa habet arx adſcenſum undique, præterquam a collibus, arduum. Qua enim parte in orientem ſpectat,

col-

colles ſunt pari fere altitudinis faſtigio, qui ab Apennino initium ducunt, paulatimque ad planitiem redeunt, quæ eſt a ſeptemtrionibus propter viam Mediolanenſem, in eaque planitie ſub ipſis collium radicibus opera Borbonii ſua inſtituerant; quæ quidem opera non longius aberant ab oppido, quam quo adjici jaculum poſſet. Tametſi autem ex arce, atque ex propugnaculo portæ, quæ appellatur Iria, omni telorum, igniumque miſſilium genere noſtri fatigarentur, opus perfecerant tamen; conſtitutiſque tormentis vii., muri partem eam, quæ a porta Iria ad mœnium angulum inter ſeptemtriones, atque ortum ſolis pertingit, labefactare cœperant. Quo malo perterriti oppidani, cum ſeſe in arcem præſidiarii omnes recepiſſent, celeriter mittunt, qui urbem Gagio dedant, ſeſeque imperata facturos ex auctoritate decurionum polliceantur.

Receptum oppidum, perductis ſtatim operibus, Borbonii circumvallant, iiſque colles etiam occupant, quos eſſe ad orientem diximus. Noſtris, qui in opere verſabantur, magnus inceſſerat terror jaculorum, quæ ſine ulla intermiſſione ex arcis muro a Subalpinis adigebantur. Ad hos repellendos magno uſui fuerunt Corſi l. de exercitu Genuenſi, qui tam audacter, fortiterque ſuccedebant, ut conſiſtendi illis in muro poteſtas omnino non fieret. Itaque, perfectis operibus, collocatiſque tormentis, ad xii. kal. Sept. oppugnari undique arx cœpta eſt vehementiſſime; tantaque erat telorum vis, & jactarum copia ollarum, ut nullus in arce locus a ſtrage, incendioque defenderetur. Non tamen deerat negotio Præfectus ar-

cis. Quæ enim deeſſe ad munitionem videbantur, perfici ſtatim, quæ convulſa, ac ſemiruta erant ex vi tormentorum, reconcinnari imperabat. Excubias, ipſe, ac vigilias adhortans, increpans circuibat Eruptione, cum paratiſſimus eſſet a præſidiariis, eaque multum in diſturbandis noſtris operibus, proficere poſſet, pugnare noluit, militibus ſuis vel parcens, vel diffidens. At Rex Sardiniæ inani ſimulatione ſeſe oſtentare videbatur, quaſi laboranti ſubſidium arci laturus. Nam, cum partem copiarum ſuarum Tanarum tranſire, propiuſque Dertonam accedere juſſiſſet, repente, appropinquante primo Maliboji agmine, receptui cecinerat, ſuoſque omnes citra Tanarum vitabundus eduxerat. Erat gravior in dies, atque aſperior oppugnatio. Luculentam ex noſtris plagam, dum murum ſubit incautius, Turrius acceperat Marchio Campoſanctenſis, & Hiſpanorum legatus. Complures etiam illorum vulnerabantur, atque interficiebantur. Exteriores arcis munitiones, quas ſtramentis, virgultiſque conſtratas demonſtravimus, injectum, aut dilapſum forte ignem cum facile comprehendiſſent, omnes conflagraverant, ardebatque etiam ingens lignorum ſtrues, quæ erat in arce ad obſidionis tempus reſervata; neque interim tormenta ceſſabant, omniaque erant cædis, incendiorum, ruinarum plena, adeo ut obſequium deſperatione exuentes milites præſidiarii, non modo acerbius ferrent reliquos labores, ſed pene etiam ſeditione facta, de deditione, ut tandem ageretur, flagitarent. Quos Præfectus blando ſermone appellans, non poſſe edocet ſine maxi-

mo rei militaris flagitio tam paucis diebus, firmiſſimæ arcis fieri deditionem: hujus rei totius rationem atque exitum uni ſibi eſſe curæ debere, cujus hæc omnia fidei commiſſa ſint: bonum ipſi animum haberent, atque, ut fortes milites decet, unam reſpicerent dignitatem, cætera ducibus, & fortunæ permitterent. Confirmatis militibus, & reſtinctis incendiis, præſentis deditionis ſpes ſublata eſſe videbatur. Sed cum reliquis deinceps diebus acti eſſent a noſtris cuniculi ad arcem duo, opuſque in occulto perfectum, quo ad primas jam accedere munitiones, ipſamque foſſam ſine periculo licebat, omniaque ad ſuperandum vallum, murumque inſtruerentur, eique negotio qui prima vigilia præeſſent Comes Ceciliensis Genuenſium copiarum legatus, aliique duces, & Felix imprimis Balbus Protrib. mil. e legione Liguſtica, præſtans animo, & nobilitate adoleſcens, nominatim eſſent delecti: ſubito iii. non. Sept. Præfectus arcis, ſigno dato, colloquium petit. Colloquendi facta poteſtate, Trib. mil. de exercitu Subalpinorum Ferrerius Marchionis Ormæenſis F. ejus, qui apud Regem Sardiniæ gratia, atque auctoritate valuit plurimum, ex arce mittitur. Cœnobium erat ſodalium Cappuccinorum non longe ab arce intra oppidi mœnia. Is locus ad colloquium deligitur. Quo cum ventum eſſet ab utraque parte, ipſeque cum adeſſet Gagius, qui ex ſuis ad Vighitiolum caſtris hac de re certior factus eodem venerat, loquitur Ferrerius: Non eſſe quidem aut arcem adeo ſubrutam, aut animos ita perculſos præſidiariorum, ut plures adhuc dies tole-

le-

lerari nequeat oppugnatio: ſed Præfectum commotum maxime miſericordia militum ſuorum, quos interficiendos videat, ſi nimium pertinaciter in defenſione perſeveret, a deditione non abhorrere: id autem poſtulare, ut mittere ad Regem Sardiniæ ſibi liceat, utque interea ſint induciæ, dum ab illo rediri poſſit: non poſſe, ni id ſit factum, fieri deditionem; propterea quod Præfecto mandatum ſit a Rege ſeverius, ad extrema ut prius deſcendat, quam arcem dedat. Ubi id a Gagio negatum, & ſtatim, ſi vellent, de conditionibus agere deditionis conceſſum eſt; quod omnis erat odioſa procraſtinatio, ut inimica victoriæ, ac tempori rerum gerendarum; internunciis ultro citroque miſſis, & paucis cum eſſet in utramque partem verbis diſputatum, res huc ſub noctem deducta tandem eſt, ut Gagio arx extemplo traderetur, perfugæ redderentur; ut tympana, ut ſigna, & ſarcinarum partem efferundi ex arce præſidiariis poteſtas eſſet: præſidiarii arma omnes in ipſo egreſſu ad vallum ponerent: ſignifer, centurio, trib. mil., reliquique duces ne ponerent, cautum eſt: præſidiarii milites, duceſve eorum Iriam ſtatim deducerentur, ibique dimiſſi, Auguſtam Taurinorum recta contenderent; neve eorum cuique militi, ducive in exercitu, aut in præſidiis eſſe liceret, quo in exercitu, quibuſve in præſidiis adverſus Borbonios, eorumve ſocios bellum gereretur, fraudique iiſdem eſſet, ſi fuiſſent. His conditionibus tradita Hiſpanis eſt arx Dertonenſis, quæ neque oppugnari vehementius, neque diligentius defendi potuit; nemoque erit, opinor, rei mi-

li-

litaris peritus, qui citius, quam oportuerit, factam eſſe deditionem dicat, cum ſciat, tantam fuiſſe hujuſce oppugnationis vim, ut diebus minus xiv., a qua die oppugnari cœpta eſt, ollarum millia incendiariarum xi. in arcem conjecta fuerint, telorumque adacta millia circiter lxx.

Interea dum oppugnabatur Dertona, Philippus, duceſque Borboniorum primi de reliquis rebus conſultabant. Namque hoſtes tanto etiam ſub oculis accepto detrimento, ſuis ſe tamen caſtris tenere adhuc velle, & longius illinc diſcedere vehementius etiam vereri videbantur, quam ipſius Dertonæ jacturam. Quod fore prævidebat Gagius, idque ipſum conſilia noſtra tardabat; implicatique hærere videbamur, quo nos tandem expugnata Dertona, verteremus. Nam & Alexandriam oppugnare iiſdem de cauſis, quæ ſupra ſunt demonſtratæ, longum atque impeditum videbatur; & ad hoſtem proficiſci duobus ſubnixum exercitibus, quique loco tam munito atque opportuno caſtra haberet, temerarium, & periculoſum erat. Itaque ejus imprimis rationem habendam eſſe Gagius cenſebat, ut hoſtium copiæ aut e ſuis latibulis elicerentur, aut diſtraherentur. Atque id, inquit, difficile non videtur, cum numero ſuperiores tantum ſimus, ut pluribus locis, rebuſque pares eſſe queamus. Plura igitur adire loca, eorumque alias tentare provincias oportet. Tantum enim imperii, atque exiſtimationis ſuæ diſcrimen aut hoſtes eliciet ad pugnam, in qua abducti illi a munitionibus, ripiſque fluminum impari nobiſcum conditione decertabunt; aut ad ſuis ferendum auxilium diſtra-

ſtrahet, & diſtractos, paucoſque adverſus plures, & præſtantiores nullum certe flumen, nulla munitio defendet. Hoc probato conſilio, &, ne efferretur, cum perpaucis communicato, Vievillæum legatum mitti placuit, qui cum viii. hominum millibus, tormentiſque aliquot caſtrenſibus Placentiam, Parmam, Bobiumque verſus ſtatim proficiſceretur, in eaque invaderet loca. Sed Philippus, expugnata, ut diximus, Dertona, equo invectus in oppidum ex paſſim disjectis, deuſtiſque munitionibus quanta vi res eſſent adminiſtratæ, cum judicaſſet, Gagium pro ejus merito, ejuſque milites collaudavit: ipſum, qui Regis Sardiniæ juſſu arcem defenderat, Theodorum Phalettum equitem verbis eſt proſequutus honorificentiſſimis, cui non animum in acerrima oppugnatione, non fidem erga Regem ſuum defuiſſe dixit: Dertonenſes autem bono eſſe animo juſſit, eoſque mitiſſime appellavit, quo minore eſſent timore. Illi obviam ei gratulantes exierant univerſi, & perſpecta Hominis indulgentia in victos, imperii commutationem adeo non querebantur, ut Philippo viſo, obliti malorum viderentur, quæ plerumque ſequi oppugnationes conſueverunt. Ipſe cohortibus Hiſpanis iv., unaque Gallica cum Leertio Mierio, qui præeſſet, præſidio Dertonæ relictis, in ſua ſe caſtra eodem die recepit.

Gagius ab Rege Hiſpaniæ aureo nuper vellere donatus, quod inſigne eſt ſummi apud Hiſpanos honoris, ad Caſtrum cum exercitu novum progreditur, cujus caſtelli mœnia amnis Iria præterlabitur, caſtraque metatus, xv. ibi ipſos mo-

ra-

ratur dies. Id quod haud ſcio, an recte factum fuerit, cum, præcipitante belli tempore, celeritate maxime opus erat. Sed iiſdem diebus Sanctacrucium Morillii Comitem, & Tarraconenſis alæ Præfectum, qua in ala Caſtruccius Bonamicus harum Scriptor rerum, equo merere cœpit, cum delecta manu, quæ appellabatur Caſtulonenſis, turmiſque aliquot equitum, & tormentis caſtrenſibus iv. proficiſci, eundemque, cum ad Stratelliam pervenerit, ſubſiſtere, & non longe ab eo loco in Pado pontem efficere jubet. Pontes item alii aliis in locis inſtitui dicuntur. Exciduntur ea de cauſa longe lateque arbores, & convehuntur: conquiruntur undique naves. Increbreſcit quotidie rumor, meditari Gagium tranſducere Padum exercitum, locaque trans flumen, & præſidia hoſtium adoriri. Expugnatur ab noſtris Pluviera, quem illi locum cis Tanarum munierant, firmoque præſidio tenebant. Quibus rebus hoſtes perterriti, cum una ex parte ad occupandam Placentiam, Parmamque profectum Vievillæum legatum, altera pontes in Pado fieri audirent, cum tranſpadanæ regioni timerent, noſtros autem, expugnata Pluviera, propius accedere perſpicerent, magnopere perturbabantur, neque ſatis certum habebant, cui potiſſimum rei occurrerent. Itaque ſuis ſe caſtris fiducia loci continebant, &, quo tutiores eſſent, unum in Pado pontem, unum item in Tanaro reliquerant, reliquos interruperant; & nihilo tamen ſecius per eos dies Mantuæ ſubſidio, eique circum regioni cohortes vi. emiſerant, expecta-

bant-

bantque ancipiti cura diſtracti, dum aliquid noſtri certius conarentur.

Interim Vievillæus legatus Placentiæ appropinquabat, quæ dc. non longe a Pado paſſus in campis poſita æquiſſimis arcem habet non admodum probe munitam. Hujus urbis, itemque Parmæ imperium, atque hereditas, agnationis lege, venire dicebatur ad Elyſam Farneſiam Hiſpaniæ Reginam, quæ reliqua erat una ex ea familia, quæ iis in civitatibus regnum multos annos obtinuerat. Tunc ex Vormacienſi, ut diximus, fœdere ab Rege Sardiniæ poſſidebatur. Nihilominus Placentini ſive deſiderio veteris dominationis, ſive odio præſentis, Borboniis partibus ſtudebant. Ii, qui in primo Vievillæi agmine ibant, Placentiam, eamque ad partem improviſo accedunt, qua vergit urbs ad ſeptemtriones, & fons eſt Auguſti vetuſtiſſimus, qui magna aquæ vi in Padum illabens portum efficit opportunum. Scalis admotis, muros tranſcendunt, effractaque porta, primo urbem impetu invadunt; neque quidquam propius eſt factum, quam ut prædæ ſtudio a Borboniis militibus amiciſſimorum hominum oppidum e veſtigio diriperetur: nihil adeo milites inania juvant partium ſtudia. Sed legatus in tempore adveniens militum licentiam auctoritate, miniſque compreſſit. At Subalpini, quos numero ad dcc. præſidii cauſa eo miſerat Sardiniæ Rex, cum nonnulli in ipſo tumultu excepti ab noſtris eſſent, reliqui fere omnes in arcem confugiunt. Primo confirmant ſe, & colligunt, tormentiſque prolatis, conantur arcem defendere: poſtea vero ubi potiſſimum ab ea par-

te,

te, quæ ſpectat in meridiem, juxtaque portam, quæ a Raymundi Fano appellatur, extrui aggerem, tela, igneſque accidere creberrimos, murumque arcis labefactari, & noſtros ad vallum uſque ſibi aditum operibus patefeciſſe vident, fractis jam animis, & deſperatis omnibus auxiliis, colloquium petunt, & ſe, atque arcem Vievillæo dedere coguntur. Quo facto Subalpini milites præſidiarii ferme omnes ſacramentum apud Hiſpanos, & Neapolitanos dicunt.

Recepta Vievillæus Placentia, nihil moratus Parmam contendit; eoque item oppido, ſecunda oppidanorum voluntate, ſine ulla contentione potitur, propterea quod Auſtriaci milites, dccc., qui ibi erant præſidio, Placentinæ arcis caſu cognito, ſub adventum noſtrorum oppido exceſſerant, ſtatimque Mirandulam profugerant. Quibus rebus geſtis, & Bobienſi item agro pacato, redit in caſtra Vievillæus magna felicitatis opinione, fitque ingens inter milites, vulgoque tota Italia inter eos gratulatio, qui, nulla quaſi a Borboniis ſervitus impenderet, liberam, ejectis Auſtriacis, & florentem Italiam fore dictitabant, & victores venire Borbonios lætabantur. Qua in lætitia unus mœrebat Gagius, propterea quod ſecundis tot rebus nondum conſequi poterat, quod ſibi erat propoſitum maxime, ut ad ſuarum rerum periculum hoſtes aut abſtraheret, aut diduceret. Nam tametſi Sculemburgius, cognitis iis rebus, quæ erant Placentiæ, Parmæ, ac Bobienſi in agro geſtæ, Pertuſatum miſerat, qui cum cohortibus, turmiſque aliquot equitum dexteram Padi ripam aſſervaret, necubi effecto ponte, noſtri

copias tranſducerent; non tamen ipſe ab Auguſta Batienorum, Regeque Sardiniæ diſceſſerat. Et nihilominus non deſperans Gagius, huc aliquando deſcenſurum Sculemburgium, ipſe, cum ſe ad Caſtrum Philippus novum contuliſſet, omnem ferme exercitum ſuum Iriam ducit, quæ eſt cis Padum, non vici inſtar, ſed urbis, atque abeſt a Caſtronovo circiter millia paſſuum ii. Eo cum veniſſet, eadem uſus ſimulatione itineris pontem, quem non longe a Stratellia fieri imperaverat, ut antea dictum eſt, properari, & perfici jubet. Perfectum munitionibus maximis, adductiſque tormentis communit, firmumque collocat eam ad partem pontis, quæ converſa erat ad hoſtem, præſidium Hiſpanorum Pyrochitrophorum, & Genuenſium militum, quibus Protrib. mil. Joannes Carolus Pallavicinus præerat; eodemque tempore, quo Philippus Marchionem Caſtellarenſem cum legionibus Parmenſi, & ea, quæ Flandria appellatur, Parmam, Placentiamque cum imperio miſerat, qui earum civitatum præſidia tueretur; quibus ex præſidiis, quos ibi Vievillæus reliquerat, milites deducebantur, & cum iis copiis ab ea, quantum poſſet, parte contra hoſtem progrederetur, ipſe Vievillæum cum aliquot hominum millibus ire Ticinum jubet.

Ticini erant præſidii cauſa dc. ex Croatia velites. Præterea exploratores renunciaverant, nullos fere eſſe portis cuſtodes, nullas agi noctu vigilias, languidos interdiu, & infrequentes verſari velites in muro, ipſum oppidi murum locis nonnullis vitium feciſſe. Quibus rebus cogni-

gnitis, Vievillæus Æmiliam ingreſſus viam, deque ea declinans ad ſiniſtram, effecto, ut diximus, non longe a Stratellia ponte, tranſducit exercitum, cum tranſire illum Auſtriaci magis ægre ferrent, quam obſiſtere auderent; & vitato Padi, & Ticini confluente, multo commodiore, atque occultiore itinere progreſſus, præmiſſo cum levis armaturæ peditibus cc. Flobertio militari architecto de exercitu Hiſpano, qui aditum ad urbem tentaret, ſiqua, hoſtibus inopinantibus, poſſet irrumpi, ipſe cum reliquis copiis ſubſequitur, in noctemque conjectus, cum non longe abeſſet ab oppido, idoneum nactus locum, ibi conſedit, igneſque fieri prohibuit, nequa ſui adventus procul ſignificatio fieret. Flobertius nocte intempeſta ſilentio acceſſerat ad portam, quæ occurrit Cremona venientibus, eamque contra, atque exploratores ad legatum detulerant, cuſtoditam offendit. Nam, quod erat noſtris incognitum, mille & quingenti Auſtriaci milites legionarii ab Sculemburgio ſubmiſſi ea nocte in urbem intraverant, erantque propter hoſtium propinquitatem, & ſuorum auctum numerum in cuſtodienda urbe paulo attentiores. Itaque vigiles, portæque cuſtodes mature ſentiunt, & clamore ſublato, jacula conjiciunt; neque tamen, quid rei ſit, explorant, aut cavent incredibili ſocordia. At Hiſpani pedites, ubi præter opinionem, quos arctiſſimo ſomno oppreſſos languere crediderant, vigilare, & propugnare vident (ut improviſis homines rebus facile exterrentur) primo vehementer perturbantur, deinde terga ſubito vertunt, & fugere contendunt. Fugientes increpat Flober-

tius, quidnam vererentur? paucos eſſe intus velites, non, quamvis ſenſerint, auſuros prorumpere: ſimul ducentos a porta paſſus ſubſiſtere in ipſa via jubet, dum paululum digreſſus ad mœnia accedit ipſe ſpeculandi cauſa. Ille omnia circumſpectans animadvertit, muri partem quamdam exeſam vetuſtate corruere, eminentibuſque ex ruina ſaxis non difficilem dare ingredientibus adſcenſum. Hac explorata re, accurrit ad ſuos; quid viderit, & quid fieri velit, oſtendit; dubitantes confirmat, prædam oſtentat. Quibus rebus invitati pedites eundem regreſſi ſequuntur ducem itineris, qui erat agminis, occultatique foſſa, & ſubnubila nocte ad locum pergunt. Ibi Flobertius ipſe, cæteris audaciam ut adderet, ſaxis nixus eminentibus, primus murum aſcendit; inde, traditis per manus armis, alii alios exceptantes, aſcendunt omnes, perque aggerem progreſſi munitionis, orbe facto, in ſtationem irrumpunt, quæ erat ad portam collocata, ipſamque, cuſtodibus obtruncatis, portam refringunt. Mittit confeſtim Flobertius, qui rem geſtam Vievillæo nunciet. Vievillæus, qui longiore mora diſtentus, ſpe metuque æſtuabat, ſtatim cum nuntio proficiſcitur. Interea ex clamore, fremituque concurſantium tota urbe rumor percrebuit, expugnari oppidum, veniſſe hoſtes. Quo in tumultu dum oppidani ſemiſomnes ſtupent, Auſtriaci milites, arreptis armis, procedunt in medium, & viis atque angiportis occupatis, Flobertianos repellere conantur. Committitur prælium, longiuſque conſulto a Flobertio cedendo, reſiſtendoque producitur. Ecce autem, pugnantibus utriſ-

triſque acriter, atque albente jam cœlo, Vievillæus legatus omnibus copiis urbem ingreditur. Tum vero Auſtriaci novitate rei, & multitudine noſtrorum commoti, perterritique repugnare diutius non potuerunt, atque in fugam conjecti, nonnullis amiſſis, in arcem dcccc. confugiunt. Reliqui ſeſe oppido foras Alexandrina porta proripiunt, Ticinumque amnen lapideo ponte tranſgreſſi, qui pons oppidum contingit, ad ſuos ſeſe incolumes recipiunt. Poſtridie, qui in arcem confugerant, ſe, ſuaque omnia ſine mora Vievillæo dediderunt.

Gagius ſemper, ut videbatur, ſpectans, ſi tot diverſis itineribus hoſtium copias diducere poſſet, per cauſam ſubmittendi Vievillæo auxilii Silvam caſtrorum Præfectum cum cohortibus vii. & duabus equitum, totidemque Draconum alis Ticinum ſtatim contendere jubet. Eo etiam confluunt deducti Parma Placentiaque milites, quorum in locum miſſas cum Caſtellarenſi legiones duas demonſtravimus. Eodem ipſe cum univerſo exercitu Gagius imminere, & cogitare dicitur. Dies palam dicitur, qua die caſtra moveantur. Vievillæus, capto Ticino, latius cum equitatu vagatur, maximumque toti provinciæ terrorem infert. Trepidatur Mediolani, ſic ut civitas ipſa, miſſis ad Vievillæum legatis, de deditione agat. Hoc ſtatim per exploratores defertur ad hoſtem. Sculemburgius his omnibus rebus invitatus, cum neque tantum ſine gravi cauſa convenire Ticinum copiarum, neque iter tam longe avertiſſe ab hoſte Gagium arbitraretur, Mediolano timens ab Rege Sardiniæ diſcedendum ſibi eſſe

ſtatuit, retinenteque Rege, negat enimvero ferendum eſſe, ut, ſedente ſe, omni Regina Ungariæ in Italia imperio dejiciatur: Mediolanum hoſtes non obſcure petere: arcem illam neque ſatis munitam eſſe, neque paratam ab defenſoribus. Itaque vel ad ſpeciem exercitus, vel ponti, locoque præſidio cohortibus ad Auguſtam Batienorum relictis ii., ipſe cum reliquis copiis Padum tranſgreſſus per Laumellinum agrum omni incitatus ſtudio Mediolanum ferebatur, ut arcem, & tranſpadanam illam omnem regionem tueretur, & ſi deprehenſos in itinere Borbonios opprimendi daretur occaſio, facultatem ne prætermitteret.

Gagius lætanti jam animo, & ſpe optima confirmatus, quod perinde, ut in concilio pronunciaverat, tandem erant hoſtes diducti, qua die profectum Sculemburgium cognovit, ea die caſtra movet; is dies erat ad v. kal. Octob. & non Ticinum, Mediolanumque verſus, uti omnium erat ſermo, proficiſcitur, ſed repente quaſi commutato conſilio, revocatis etiam, quas Ticinum ſubmiſerat, cohortibus, equitumque alis, & præſidio ponti, quem in Pado fecerat, Ticinoque, Iriæque oppidis, quantum ſatis eſſe viſum eſt, relicto, ipſe, copiis reliquis omnibus contractis, cum adveſperaſceret, regredi Dertonam verſus cœpit, Iriamque amnem, ponte minus v. horis facto, tranſgreſſus, ea celeritate xv. circiter millium noctuabundus viam proceſſit, ut cum luceſceret, ad Tanarum e regione Auguſtæ Batienorum perveniret. Eo etiam tranſgreſſi flumen e regione Rivaronis, ac Montis caſtelli, ſicu-

ſicuti inter eos pridie convenerat, diverſo ſub lucem item confecto itinere, Philippus, & Malibojus, dato ſigno, concurrunt.

Oritur Tanarus ex Apennino, qua proxime pertinet ad Alpes maritimas, torrentibuſque auctus xii. tamen neque ea eſt altitudine, neque rapiditate aquæ, quin pluribus locis vado tranſiri queat; præſertim ſudum ſi diutius fuerit, ut tum accidit: atque ubi Pado appropinquat, in quem influit, Alexandriam alluit, & non longe a Monte caſtello, atque Auguſta Batienorum labitur, quæ inter loca, Subalpini atque Auſtriaci caſtra fecerant. Caſtra erant, ut demonſtratum ſæpe eſt, natura, atque opere munitiſſima. Alexandria, Forumque Fulvii erant oppida a tergo utroque in latere. Siniſtra erat Padus, dextra Tanarus, atque ubi ſe amnis ipſe Tanarus ad angulum inflexerat, ante frontem caſtrorum fluebat, in eoque amne pons, atque ad capita pontis, & ſecundum fluminis ripas perpetuæ fere ſtationes, & munitiones erant. Præterea rubis, ſentibuſque interjectis viæ impeditæ, congeſtiſque ſaxis, & crebris arboribus ſuccifis, atque inflexis aditus præcluſi omnes, ut eo penetrari ſingulari etiam homini difficillimum videretur poſſe, idque ita recte videbatur, ut, cum adventus Borboniorum Regi Sardiniæ nunciaretur, aliquandiu fides fieri non poſſet: tantam habebat loci fiduciam, ſperabatque, ſi tam arduum Borbonii facinus auderent, aut tandiu repugnare facile poſſe, dum, cognito hoſtium adventu, Sculemburgius regrederetur, aut temeritatis ipſos præſentem daturos pœnam, cum loco iniquo, at-

que in ipſo flumine dimicare cogerentur. Quibus difficultatibus non frangebantur animi Borboniorum, ſed incitabantur, quo celerius, vadis repertis, flumen tranſirent, opprimerentque Subalpinos diſceſſu Auſtriacorum relictos a firmiſſimo robore veteranorum militum. Itaque, triplici inſtructa acie, hoſtibus, Tanaroque appropinquabant. Nocturnum erat iter, multiſque anfractibus devium. Conſilium imperatorum ne efferretur, perpauci tenebant legati. Perpauci item erant itineris duces, hique ipſi eadem conſilii ignoratione non omnino locum noverant, quem peterent. Ignari autem milites, quo ducerentur, partim properabant, partim morabantur, & tormenta ad prælium neceſſaria ab iis tardius adminiſtrabantur, qui ei negotio præerant, & quæ tormentis præſidio erant, Belgarum Prætorianorum cohortes duæ lentius ſubſequebantur. At Gagius, qui dextro cornu cum Mutinenſium una Duce præerat, jam cum orta luce ad Tanarum, ut diximus, perveniſſet, neque dum ob difficultates, quæ ſupra ſunt demonſtratæ, reliquæ eſſent copiæ conſecutæ, eas, quod res in celeritate poſita eſſe videbatur, non putavit expectandas; atque ad Subalpinos, qui adverſam confertiſſimo equitatu ripam obtinebant, dextram intendens, ſimul proximos reſpiciens equites regios: Habetis, inquit, Equites, eundem in conſpectu hoſtem, quem Campoſanctenſi prælio fudiſtis: eandem vos ad Tanarum præſtate virtutem, quam, ipſo me duce, ad Scultennam præſtitiſtis: jam fugam ille circumſpectans, impetum certe veſtrum non feret. Hæc quam breviſſime po-

potuit eloquutus, equo admiſſo, in medium irruit flumen. Illum primo equites regii ſtatim ſequuntur, equitatus noſtri pars ferociſſima, atque hos pedites circiter mille: aliæ poſt aliquanto cohortes, equitumque turmæ conveniunt: poſtremo dextera omnis pars reliqua, quæ ignorantia loci deerraverat, a Silva caſtrorum Præfecto, qui partem itineris noverat, revocata, flumen jam ingrediebatur; & non longo ab ea intervallo paulo ſupra, quam Tanarus, & Padus confluant, Eſcerius cum ii. millibus partim Neapolitanorum, partim Genuenſium, quorum Genuenſium, in eo prælio virtus ipſis admirationi fuit veteranis, Tanarum ſe transjecerat eo conſilio, ut Auſtriacorum in Pado pontem occuparet, eoſque tranſitu prohiberet.

Jam Gagius apprehenderat ripas, hoſtibuſque ſubmotis, magnam ubique cladem, majoremque multo terrorem intulerat, eodemque tempore ab ſiniſtro cornu in dextram hoſtium partem Philippus, & Malibojus, &, qui mediam aciem ducebat, Aramburus legatus in mediam item illorum aciem, flumen tranſgreſſi, impetum facere cœperunt. Qua in re admodum fuit Borboniorum virtus laudanda. Nam, cum ſolo ex aqua capite extarent, ea celeritate, audaciaque ierunt, ut plerique ex hoſtibus, aut ſubito, uti noctu conquieverant, opprimerentur in tabernaculis, aut impedimentis ſarcinisque relictis, turpiter profugerent; iique ipſi, quibus animus fuiſſet ad reſiſtendum, vitamque, quoquo modo ſe res haberet, ferro reddendam, tamen reliquorum fuga abrepti pellerentur, ripas munitioneſque di-

mitterent, inque locis conſiſtere ſuperioribus non auderent. Quod vero plus erant ſpatii in latitudinem complexi caſtris, quam quantum copiis explere ſuis poſſent, quodque pluribus noſtri locis irrumpebant, idcirco ipſi neceſſario diducebantur ac laxabantur; & diductis cohortibus, laxatiſque manipulis, neque erant, ſi repugnarent, ad excipiendum impetum noſtrorum idonei, neque, ſi ſe reciperent, unum habebant omnes receptum, cum diverſi fugerent, & pars Alexandriam, Forum pars Fulvii peteret. Ipſorum autem equitatus, ut peditum ſuorum receptui, ſi poſſet, conſuleret, non longe ab Auguſta Batienorum leniter acclivi loco, confertiſque turmis conſtiterat, & primo emiſſis jaculis, deinde, gladiis diſtrictis, noſtros, qui ab dextero cornu ſuccedebant, diſtinere conabantur. At equites regii, quos flumen tranſiſſe primos dixeramus, indignantes, quod conſpectum ſuum ſubalpini equites ferre poſſent, emiſſis & ipſi jaculis ad gladios redierant, tantaque vi procurrerant, ut eorum nemo conſiſteret, univerſique terga verterent, atque anguſto per colles, ſaltuſque itinere, incitatis equis, fugere perſeverarent. Tum vero, pulſo equitatu, omnis Sardiniæ Regis exercitus, qui jam inclinaverat, tumultuoſius agi, diſſiparique cœpit. Diſſipatos, fugienteſque Alexandriæ, Forique Fulvii arces vix tandem protegunt. Auguſtam Batienorum, quam propter loci opportunitatem tueri pauliſper poterant, tantum ut receptum adjuvarent ſuorum, indefenſam relinquunt. Nonnullæ cohortes integræ, ne tentata quidem defenſionis ſpe, abjectis armis, dediderunt ſeſe;

adeo-

adeoque erant omnium fracti animi, atque perculſi, ut nemo eſſet tam fortis, qui de reſiſtendo cogitaret. Compluribus ſuffoſſis, & captis equis, illatiſque vulneribus, equites, peditesque illorum aut curſu exanimati proſternebantur in via, aut fugientes obterebantur a ſuis, concidebantur a noſtris; coacervatiſque hominibus, & jumentis, omnia longe lateque tumultus obtinebat, pavor, cædes. Ipſe in fuga poſtremus, atque in periculo princeps, Sardiniæ Rex, ubi (quod in periculo ſummo obſequium non recipit timor) cohortationes, atque imperia negligi ſua videt, paucis equitibus, Filioque comitatus magni animi, ingeniique Adoleſcente, ad Forum Fulvii protinus, equo citato, contendit: atque ibi pauliſper commoratus, dum collectum ex fuga peditatum ſub ipſis oppidi mœnibus conſiſtere, & celeritatem cohibere inſequentium jubet, nocturno ipſe itinere non intermiſſo, Caſale venit, eoque diſſipatas convenire copias, caſtraque ad oppidum transferri imperavit.

At Sculemburgium properantem Mediolano ferre ſubſidium, cum jam aliquot in eam arcem cohortes ſubmiſiſſet, crebri ſunt ab Rege Sardiniæ in itinere nuncii conſequuti, adeſſe omnibus copiis Borbonios, Tanarumque tranſire. Quibus ille nunciis incitatus, regredi feſtinavit, neque tamen ſatis mature advenit; propterea quod, fugatis ii. ſuis ad Auguſtam Batienorum cohortibus, de quibus ſupra dictum eſt, pontem, quem ipſe in Pado fecerat, munitionemque Eſcerius præoccupaverat, Auſtriacoſque, & eos, qui per pontem ſeſe raptim recipiebant, & eos,

qui

qui cum Sculemburgio ad fluminis ripam adverſam ſero pervenerant, allatis tormentis duobus, telis jaculiſque inſectabatur; & deterruerat etiam, quominus lintres, quibus efficiebatur pons, recuperarent illi, aut id, quod facere jam cœperant, incendio corrumperent. Deſperato Sculemburgius tranſitu, incendioque navium, &, cum reſpexiſſet, conſpicatus in altera Padi parte effuſe fugere Subalpinos, eorum accuſans ignaviam, quod ne primum quidem noſtrorum impetum ex loco ſuperiore tuliſſent, & ſe a Gagio deluſum fremens, ſecundum ire flumen perrexit, atque opportuno loco e regione Caſalis oppidi caſtra fecit, ſic ut ſuæ cum exercitu Regis Sardiniæ copiæ, facto ponte, conjungerentur.

Fuſis, fugatiſque hoſtibus, Philippus, eorumque caſtris, atque impedimentis ferme omnibus potitus, in iiſdem ipſis caſtris concilium ſtatim advocat: & Gagius quidem utendum fortunæ beneficio, nullum victis ſpatium dandum cenſebat. Agitare fugam milites eorum, deditionem populares: omnia repentino terrore proſtrata jacere. Quocirca inſtandum perterritis, inermibus, fugientibus; neque arduum quicquam exiſtimandum victoribus, iiſque militibus, quos nulla flumina, nullæ unquam munitiones, aut difficultates tardaverint, nunquam, infecta re, arma poſuerint. Contra ea Malibojus, & ſatis ad gloriam, atque ad utilitatem profectum eo prælio, neque ultra, quam ſatis eſſet, temere audendum dicebat: multorum millium iter noctu confectum, trajectum Tanarum, propulſos hoſtes, caſtra occupata, atque horis hæc acta omnia minus duode-

decim: quare tam defatigatis militibus parcendum eſſe, ne, conſumptis viribus, animum in victoria ipſa deſpondere cogantur. Fortunæ vero quatenus credendum? quoties eſſe perculſos inſequentes a fugientibus? quoties victis ceſſiſſe victores? multa quidem in bello exiſtere improviſa propter ignorationem maxime locorum, ignorationem hoſtium. Subeſſe arces non tam manu quam natura munitiſſimas, itinerum anguſtias, perſequi quæ fugientes prohibeant; denique hoſtem ſubeſſe, cujus in ipſa fuga conſilium aliquod callidius ne lateat, magis verendum, quam triumphandum, quod in pugna perterritus fugerit; cum præſertim incolumi adhuc exercitu, atque integris Auſtriacorum auxiliis non fugiſſe, ſed locum belli gerendi mutaſſe videatur. Proinde etiam, atque etiam conſiderarent, quo progrederentur, ne inconſulte progreſſis gravius etiam ex commutatione rerum, quam ſi nunquam vicerint, dolere contingat.

Hæc valuit ſententia, fruſtra quanquam ei refragaretur Gagius; ſæpe, ut dicebatur, querens ad eorum ſibi eſſe bellandum voluntatem, qui victoria uti ipſa aut nollent, aut certe neſcirent. Erat ſane occaſio bene gerendæ rei, idque cum reliqui duces, tum milites ipſi videbant, qui mirabili ardebant cupiditate inſequendi hoſtes; magnaque erat omnium admiratio, & querela, peccari adeo in hoc bello tarditate, ut parta jam præſenſque victoria quodammodo excideret e manibus. Qua in re illud maxime admirandum videbatur, quod Galli, quorum generi hominum innata eſſe dicitur alacritas quædam,

&

& celeritas conficiendi negotii, ubi valde erat opus properato, ibi inſiſterent, & Hiſpanos ipſos cunctatione vincerent. Ipſe imprimis male audiebat vulgo Malibojus, atque apud Hiſpanos potiſſimum offenderat, quorum ipſe cupiditati moras interponere omnes credebatur. Erant etiam, qui aliqua fortaſſe ſuffuſi malevolentia adderent, atque affingerent, quod res poſcere videbatur: longius non ſine cauſa bellum duci, exhauriri ducendo bello provincias, imperatorum autem domos repleri. Qui vero ſe minus malevolos, & paulo diligentiores exiſtimari volebant rerum inveſtigatores, veterem Maliboji cum Rege Sardiniæ amicitiam, & Regis in eum beneficium, quod erat maximum, commemorabant. Namque is ſub finem proxime recentis Italici belli deprecatore uſus Rege Sardiniæ, Magiſterium arat adeptus Gallicæ militiæ. Itaque nimium illum eſſe gratum dictitabant, nimiumque memorem. Nobis, cum nihil horum perſpicuum ſit, neque conſtet inter omnes, indignum videtur incertis rumoribus obterere famam fortiſſimi viri: præſertim cum hujuſce tarditatis, qua præcipue factum eſſe dicitur, ut nihil tantis viribus in Italia præclarum Borbonii egerint, auctorem fuiſſe Philippum Argenſonium inquirendo reperimus. Argenſonius gratia, & conſilio apud Regem Galliæ plurimum poterat, & exteris apud illum præerat rebus. Huic erat exemplo maxime proximi ſuperioris belli perſuaſiſſimum, ad proſperam adverſamve armorum in Italia fortunam omnino intereſſe, qualis fuerit Sardiniæ Rex, ſocius, an hoſtis; neque, eo repugnante, profi-

ci

ci quicquam poſſe inculcabat ipſe ſæpiſſime, ob eamque cauſam ab Italico erat bello alieniſſimus; & diluere, ſi quid contra afferretur, non magnopere curabat. Pertinacia enim ſumma erat, ut quamcumque imbiberet animo opinionem, nulla unquam ratione deponeret. Oderat præterea vaſtam, atque, ut ajebat, inſaturabilem Hiſpanorum cupiditatem, qui nullis finibus aliis, niſi extrema Leucopetra, atque Alpibus ſpem terminarent ſuæ in Italia poſſeſſionis; & vehementer ad Galliæ Regem pertinere arbitrabatur, non pati, homines natura ipſa imperioſi, & feroces tantis ut inſuper opibus convaleſcant, ut poſſint, atque audeant conditionibus reclamare, quas ipſe tulerit. Proinde hæc erat ejus perpetua, atque conſtans de bello Italico ſententia; cum Rege Sardiniæ ita bellum eſſe adminiſtrandum, ut quæſita ſocietas videatur; cum Hiſpanis ita habendam ſocietatem, ut non multum inde adjuventur. Ea item de cauſa ad Italicum bellum ſummo cum imperio mittendum curaverat Malibojum affinem ſuum, quem eadem ſentire, & ſecum facere cognoverat, eique proficiſcenti occulte præceperat, maximam Hiſpanis ſpem oſtenderet, in reliquis ne properaret; & cum Rege Sardiniæ haberet potius, quam gereret bellum. Ita accidit, ut, dum Borbonii victores ſedent otioſius, Sardiniæ Rex quietiſſime, ſe, ſuoſque ex fuga, ac terrore reciperet.

Dum hæc in Ciſalpina Gallia geruntur, Britanni, ſive eo, quod maritimis commeatibus exercitus noſtros excludere conarentur, ſive ira quadam commoti, quod reſeraſſe Italiam Borbo-

niis

niis ſoli Genuenſes dicebantur, ſive etiam (ut ipſi poſtea deteſtandæ invidiæ gratia prædicabant, ne præter bellandi morem, atque jus feciſſe viderentur, quod eorum eſſent hominum urbem hoſtilem in modum adorti, adverſus quos amicitiæ cauſas complures proferre poterant, nullam belli) ab Rege Sardiniæ, ſuoque apud Regem legato Villetio incitati, cum, immiſſis primum aliquot ex eodem curſu in Savonem ollis incendiariis, nihil profeciſſent, Genuam acceſſerant cum claſſe navium xi. bellicarum, & navigiorum incendiariorum iv., horribilemque, fluitantibus in alto navibus, ſpeciem præbebant, quaſi fœdiſſimam pulcherrimæ civitati cladem jam jamque inferre viderentur. Ipſe eſſe in claſſe dicebatur Villetius, qui, Claſſis Præfectum ut impelleret hæſitantem, Auguſta Taurinorum profectus eo advolarat, Præfectumque in mari medio eadem de cauſa convenerat. Sed tanta fuit civium diligentia, virtus, concordia, ea loci munitio, & muralium tormentorum copia, ut, viſa Britannorum claſſe, Genuenſibus res nulla ad defenſionem urbis defuerit. Nam & omnem murorum partem eam, quæ mari alluitur, & jactas in mare moles, quæ portum efficiunt amplum, atque tutum, crebris tormentis, cuſtodiiſque communiverant, faucibuſque portus triremes v. ſuas productas, interque ſe conjunctas, objecerant, tum etiam navigia, e quibus præparatas ad incendium ollas in hoſtes immitterent, in utroque portus cornu collocaverant, quo facilius, ſi naves Britannicæ accedere propius auderent, multitudine telorum, jactuque ollarum repellerentur,

qua-

quaſſatæve collabeſierent. Erat autem hæc una in civitate contentio, ut is populus, qui ab optimatibus ad patriæ ſalutem incitabatur, idem optimatibus pro patria ſupplicaret, ne laboribus ſuis, neu periculis parcerent. Quibus rebus cognitis, Britanni cum unam jam navem, unumque item incendiarium navigium adactis ex urbe telis afflictum ſubducere coacti eſſent ad Labronem, cumque immiſſas in urbem ollas incendiarias propter longinquitatem non collineaſſent, aut ipſæ, dum immitterentur, ollæ diſruptæ interiiſſent, ne majus aliquod incommodum acciperent, neve tempus fruſtra tererent, quod neque prohibere ab Hiſpania Neapolique commeatus, neque cogitatam urbi cladem inferre poterant, in conſpectum Genuenſibus aliquot ſeſe dies cum dediſſent, ex eo loco cum claſſe diſceſſerunt. Porro eandem aliquanto poſt ad Finarium experti fortunam, tandem, anchoris jactis, contra Remopolim conſtiterant: quod eſt oppidum Genuenſium in ea Liguſtici litoris extrema fere parte, quæ vergit ad occidentem ſolem. Remopolitæ, ſeu quod ab hoſtibus Genuenſium non nimis valde animo abhorrerent, ſive eo, quod miſſis legatis, placari Britannos poſſe confiderent, defenſionis conſilio neglecto, quod unum ſaluti, atque honori ipſis fuiſſet, ex ſuis aliquos ultro ad eos miſerunt, ut ſibi parcerent, utque ſuis omnibus facultatibus uterentur. Repudiata legatione, cujus publice mittendæ, non conſentientibus Genuenſibus, quorum erant in ditione, poteſtatem habebant Remopolitæ nullam, Britanni, eo etiam magis, quod irrito ad Savonem,

Ge-

Genuam, Finariumque conatu incitabantur, ollas in oppidum incendiarias jacere cœperunt, & miſſis eveſtigio aphractis ſuis, qui actuarias eorum, quæ ad anchoras erant in litore deligatæ, deprimerent, aut incenderent; quin cunctæ perirent, ſerius ad defenſionem excitati Remopolitæ prohibuerunt. Tota Remopolis ollis quatefacta incendiariis, ac diruta fere eſt, in horribilique deinceps patriæ excidio oppidani aſſidentes, cum jam illi abiiſſent, vim fruſtra Britannorum, & ſtultitiam ſunt ſuam execrati.

Borbonii, prælio ad Auguſtam Batienorum majori hoſtium fuga, quam cæde facto, cum id neglexiſſent, ſibi quod fuerat conandum, atque omni ratione efficiendum, ut perterritos inſequerentur Subalpinos, minus expedito uſi conſilio in veteribus illorum caſtris conſederunt, partitique ſunt inter ſe, qui Forum Fulvii, qui Alexandriam oppugnarent. Philippus opportuno, neque infrequenti loco, qui locus eſt in agro Caſalenſi, & appellatur Servator, prætorium conſtituerat. Equitatus ferme omnis Gallicus, Hiſpanus, & Neapolitanus erat ad Auguſtam Batienorum ſecundum Padum, quo commodius aquaretur, & per pontem miſſus in oppoſitum Laumellinum agrum pabulum conveheret facilius, hoſtes rapinis excurſionibuſque prohiberet. His rebus, atque inanibus ex victoria gratulationibus, & arcis Alexandrinæ, quæ nunquam oppugnaretur, munitionibus perſpiciendis xi. dies tribuuntur. Tandem delectus, qui oppugnaret Alexandriam, Caravacalius legatus, urbem oppugnare primum inſtituit: quæ quidem Tanaro ab

arce

arce flumine dividitur, lapideoque rurſus ponte adjungitur. Latiſſima item foſſa, muroque cingitur non mediocrem in altitudinem elato, cujus ingens eſt craſſitudo, eaque firmitas, ut facile ictum repellat telorum. Sunt etiam paribus excitatæ ſpatiis turres opere vetuſto, ut, commutata urbium oppugnandarum ratione, nunc quidem magis ad ſpeciem, quam ad defenſionem valeant. Unum tamen eſt projectum e muro propugnaculum, propter ipſum Tanarum, qua parte urbs in occidentem ſpectat, atque hujus ſumma eſſe propugnaculi opportunitas videbatur poſſe ad arcem tormentis concutiendam, ſi oppugnare illam noſtri, quam infelici circumvallare conſilio maluiſſent. Arx eſt probe munita, ædificataque ex deſcriptione Vobanii Galli militaris Architecti, præclara hominis diſciplina, & fama. Ignatius Iſnardius Marchio Caralljenſis arci urbique præerat cum iii. Subalpinorum millibus, quorum pars arcem, pars urbem tuebatur; eratque exiguus ſane pro ambitu mœnium urbis numerus defenſorum. Hanc rem cum legatus animadvertiſſet, non inutilem ad capiendum conſilium exiſtimavit. Itaque pluribus irrumpere locis ſimulabat, & murum aſcendere ab ea maxime parte velle videbatur, qua propugnaculum eſſe diximus. Subalpini præmetuentes loco, magno concurſu eo contendunt, jaculiſque, & adactis ex propugnaculo telis, deturbare ſubeuntes conantur, cæteris muri partibus neceſſario propter militum paucitatem neglectis. Interim noſtri hac uſi occaſione, non longe a porta, quæ Genuenſis dicitur, aggerem extruunt; omniaque

prius ſunt opera perfecta, tormentaque ad oppidum acta xx., quam perfici opera illi ſentirent, aut prohibere poſſent. Alexandrini pro vetere clientela Hiſpanis eſſe dicebantur amiciſſimi. Itaque ſive ſtudio partium, ſive quod vereri ſe dicerent, ne per vim expugnatum diriperetur oppidum, omnes certe palam de deditione loquebantur. Contra Subalpinis ſtudium erat, & virtus ad propugnandum acerrima, neque ulla, tam paucis militibus, diurni, nocturnique temporis ad laborem pars intermittebatur. Tertio demum oppugnationis die circumfunduntur nocte noſtri ab ea etiam parte, quæ ad Tanari, & Bormiæ confluentem vergit, oppidumque ex adſcenſu tentare videntur; eodemque tempore ab altera item parte, qua noſtra erant opera exſtructa, complura tormentis tela conjiciuntur. Corruunt urbis tecta nonnulla. Fremunt oppidani. Ipſi confecti laſſitudine, ac vigilia milites jam non ſuſtinent. Auget nox metum, graviuſque ex tenebris, metuque periculum æſtimatur turbarum. Quibus rebus permotus Iſnardius, ſimul veritus, ne inter tumultum captæ urbis, nocturnique temporis licentiam ipſe intercluderetur a noſtris, qui, ſi irrumperent, pontem occupaturi videbantur; ſubito in arcem cum ſuis confugit, pontemque reſcidit. Quo facto Alexandrini Borbonios prima luce accerſunt, oppidoque recipiunt.

De arce non oppugnanda deliberatum jam erat apud Philippum, & quanquam Hiſpani, & Genuenſes non obſcure diſſentire viderentur, decretum tamen erat, ut obſideretur. Cur enim contrucidari milites? cur fieri paterentur operum ſum-

ſumptus ingentes? cur denique arcem tanta jactura oppugnarent? quæ neceſſariam circumvallata deditionem ſubiret, & ſequeretur ultro, brevique fortunam reliqui belli? His rationibus, atque aliis, quas memoriæ prodere non ſatis cauſæ putamus, pervicerant in concilio duces nonnulli, ut, neglecta oppugnatione, circumſederetur arx: atque ita loquebantur, quaſi certi eſſent armorum exitus, neque ulla commutatio rerum accidere poſſet. Poſtea vero, converſis rebus, cognitum ſero eſt, rejecto fortiore, conſilium valuiſſe minus ſalutare, expectataque obſeſſionis tarditate, eſſe arcem amiſſam, quæ permagni erat ad Italicum bellum momenti, & quæ expugnari facile tunc a Borboniis poterat, ſi tantum ipſis conſilii fuiſſet, quantum erat virium. Sed opportunis locis præſidia ſunt poſita, factaque eſt arcis circummunitio arctior, & Vielmus Leſſius cum Liguſtica legione, cohortibuſque aliis de omni exercitu relictus, qui toti negotio præeſſet, commeatuſque in arcem comportari prohiberet.

Inſtituta interim ad Forum Fulvii oppugnatio anni tempore adverſo impediebatur. Id erat oppidum in ripa poſitum Padi, paulo editiore natura loco, arce tenui, atque opere ipſum oppidum partim vetuſto, minuſque firmo, partim recenti munitum; ſic tamen, ut, qua ſunt Caſale verſus recentes intermiſſæ munitiones, ipſa tumuli acclivitate oppidum defendatur. Tunc autem major erat ex coortis imbribus oppugnandi difficultas. Abierat enim jam egregia illa cœli tempeſtas, quæ Borboniorum cœptis incredibili felicitate tamdiu obſecundare poſſe videbatur,

ſi per duces quoſdam conſulto, ut videbatur, bellum trahentes fortunæ uti beneficio licuiſſet; & fluvii, qui frequentiſſimi ſunt in ea regione, commoti aſſiduis tempeſtatibus admodum creverant, magnaque erat omnibus locis, atque itineribus facta labes, atque proluvies, adeo ut niſi ægerrime ſupportari tormenta, & contineri in opere milites non poſſent, ipſa denique, aggere dilapſo, opera non conſiſterent. Tamen adminiſtrante Aramburo legato, qui diligentiam in expugnando oppido adhiberet, difficultates ſuperaverat pertinax militum labor, erantque opera perfecta, tormenta conſtituta, jamque pars murorum telis concuſſa procumbebat; cum repente Subalpini, qui præſidio erant oppido, eruptionem faciunt, ſub occaſumque ſolis ad noſtra opera accedunt. Noſtri, cum alius langueret a quotidiano labore, alius in opere verſaretur incautius, re nova perturbati initium fugæ faciebant; hoc magis, quod & præſenti hoſtium, qui intolerantius ſuccedebant, & longinquo muralium tormentorum malo infeſtabantur. Ibi tum Hiſpanorum Prætorianorum Centurio propter rei militaris flagitium ira flagrans, confoſſo milite, qui terga vertebat, reliquos quoſque acerbioribus verbis interrogans, ſolerentne prætoriani milites fugere, inclinantes reſtituit: & Varennenſis eodem tempore legionis de exercitu Genuenſi, itemque Virtianæ legionis Pyrochitrophori, Belgæque Prætoriani inter ſe cohortati, ne, integros quos ſuperaviſſent, victos extimeſcerent, cuneo facto, ruunt in hoſtes, eoſque, multis vulneratis, atque interfectis, in oppidum repellunt. At illi, ubi noſtris refectis operi-

ribus, & diligentiori ſeptis cuſtodia, non defenſioni jam, non eruptioni locum eſſe intellexerunt, atque aucto tormentorum numero, vehementius labefactari murum, percellique, ac diſcindi propugnacula viderunt, ſimul veriti ſunt, ne, facto a noſtris non longe ab oppido in Pado ponte, navibuſque aliquot onerariis depreſſis, ſubſidiis ipſi, & commeatibus intercluderentur, conſilium cœperunt ex oppido noctu profugere. Itaque poſtero die diffractis tormentis omnibus, quæ erant in oppido, & projecto omni commeatuum genere, ne cui Borboniis uſui eſſet, cum in arcem confugere ſimulaſſent, ut ipſis conſilium clam eſſet oppidanis, accenſis aliquot in muro ad ſpeciem funalibus, ea porta, quæ eſt ad Padum, ſeſe multa de nocte foras proripiunt, ſubitoque univerſi ſcaphis excepti refugiunt, perque Laumellinum agrum ad ſuos mirabili ſilentio evadunt incolumes. Celeritas tanta fuit illorum, noſtrorumque tam remiſſus, ac negligens in explorandis hoſtium conſiliis animus, ut, cum primo diluculo eorum profectio voce manuque ab oppidanis ex muro ſignificaretur, inſidias noſtri vererentur, neque prius profectos crederent, quam intromiſſi vacuam offenderunt urbem a defenſoribus, & Subalpinorum admirati neceſſario calliditatem irriſui ſe fuiſſe perdoluerunt. Foroſulvienſis hic fuit oppugnationis exitus.

Philippus, his rebus geſtis, Occimianum proficiſcitur, pauloque poſt Caſale venit. Subalpinorum cohortes xx. quæ cum dcccc. circiter equitibus ab Rege Sardiniæ relictæ in ſpeculis prope Caſale conſtiterant, jam cum eſſet ad por-

tas primum Philippi agmen, alia ex parte oppidi ſeſe properantes ejiciunt, flumenque tranſgreſſi ad reliquos ſuos advolant, qui caſtra antea jam a Caſali Tridinum tranſtulerant.

Mons, qui Ferratus dicitur, unius fere diei longe ab alpibus ſpatio disjunctus leniter ex æquata planitie aſſurgere incipit, tum collibus, vallibuſque diſtinctus amœniſſimis, duobus dextra, ſiniſtraque Tanaro, Padoque fluminibus alluitur, ad ipſorumque fluminum confluentem deſinit. Hujus eſt montis regio optima, & fertilis, & regionis princeps urbs eſt Caſale propter ipſum ſita Padum, habuitque quondam, ut illa tempora ferebant, arcem munitiſſimam, quæ patrum noſtrorum memoria expugnata a Gallis, & everſa eſt. Una tum erat virtus Præfecti, maxima loci defenſio: nam Roccæſius Hibernicus præſtantis animi vir, nulla periculi denunciatione permotus, cum dc. militibus victori exercitui opponere ſeſe non dubitavit. At Galli elati ſpe celeris, ut ipſi arbitrabantur, victoriæ, & fortaſſe majorum ſuorum eodem in loco virtute nimium feroces, eam ſibi arcem oppugnandam depoſcunt. At vero ſive cunctationis tædio, cujus gens eſt intolerantiſſima, ſive quod, non ſatis perſpecto arcis ſitu, primo illam impetu expugnari ſine tormentis poſſe temere crederent, magno certe cum detrimento repulſi ſunt. Itaque morari neceſſario, expectareque coguntur, dum tormenta adducantur, quorum erat ſubvectio duriſſima propter anni, ut diximus, tempus, viaſque omnes alto, tenacique luto corruptas.

In-

Interim, Gagius Padi, Tanarique pontes, Ticinique fluminis ripas certis obtineri ſtationibus juſſerat, nequa proruere hoſtes, & circumvenire a tergo noſtros poſſent: eodem etiam tempore & erat ad Haſtam occupandam Pompejam Gramondius Gallorum legatus profectus, & ipſe Gagius Ticinum, Parmamque cohortes, alaſque identidem ſubmittebat, quæ Vievillæi, & Caſtellarenſis exercitus augerent. Quarum rerum expectatione varia angebantur hoſtes, neque certum invenire poterant, progredi ne Philippus longius, an regredi mallet, diverſique rapiebantur. Rex enim Sardiniæ, Haſta a noſtris Pompeja occupata, omne ad ſe bellum transferri, ipſamque imperii ſui ſedem Auguſtam peti Taurinorum arbitrabatur. Auſtriaci autem, tantum Ticini, Parmæque copiarum contrahi cum viderent, Mediolano, Mantuæque timebant; & cum vellet uterque ſibi conſulere, neque alter ſine altero poſſet, non admodum conveniebat inter eos, quid agerent, & quam belli rationem potiſſimum inſiſterent. Neque præterea vacabant a bello aſpera Alpium culmina, cogebaturque Sardiniæ Rex, in tanta omnium rerum difficultate, eo etiam copiarum, & cogitationis ſuæ partem derivare. Nam quanquam Sardiniæ Regis legatus Leutronius, ob defenſum ſuperiore anno Cuneum, ſummæ homo virtutis habitus, & fidei ab ea parte non ceſſaret, tamen Lautrecchius de exercitu Gallico legatus D. Columbani Fanum cœperat, quod Ocelo imminet, ipſumque expugnare Ocelum cum cohortibus xii. conabatur: & Mirapiſcenſem Gallorum item legatum,

qui Liguſticam oram aſſervabat eam, quæ vergit ad occidentem ſolem, Cebam in maritimis alpibus ut tandem oppugnaret, Genuenſes hortabantur, recteque monebant; quod, Ceba recepta, propter loci opportunitatem, & levi incolarum, qui ferociſſimi homines ſunt, & Subalpinis infeſtiſſimi, præſidio ipſa protegebatur ab hoſtibus ora, & Galliæ Narbonenſis commeatus maxime ad bellum neceſſarii facile explicabantur. Sed longe eſſe alia Mirapiſcenſi mens videbatur. Dum vero Genuenſibus Galli imperitiam bellandi, Gallis contra Genuenſes incuriam objectant agendi, interque ſe de belli ratione diſputant, belli tempus abit. Ocelum certe Leutronii virtus, Cebam Mirapiſcenſis indiligentia defendit, & avertit utroſque demum a bello gerendo, quæ ſuberat hyems iis in locis paulo maturior, & Regi Sardiniæ peropportuna, quem adverſus Borbonios, ſæviente hyeme, ipſa per ſe altitudo Alpium, itinerum difficultas, frigorum, niviumque immanitas, & vis tutaretur. Ita Oceli, Cebæque arcium oppugnationes, maximæ in maritimis, Cottiiſque Alpibus opportunitatis, dilatæ toties flagitioſis hominum conſiliis, ad extremum anni tempore adverſo dimiſſæ ſunt.

At Caſalenſis arx, tormentis Dertona tandem advectis, conſtitutiſque, atque aliquot ollis immiſſis incendiariis, ad deditionem compellitur. Dedititios Philippus productos omnes, qui gregarii erant milites, neque apud ſe ſacramentum dixerant, Dertonam ad opus in arce faciundum mittit, reliquos, accepta fide, adverſus ſe, ſuoſque ſocios arma non laturos, dimittit incolumes.

Roc-

Roccæſium vero Præfectum ſummopere collaudat, quod ſtrenue arcem defenderit, & proficiſcentem in Britanniam, ut eſſet in Caroli Stuartii exercitu miles voluntarius, non vulgari commendatione proſequitur, quæ fortem ejus, magnumque in Caſalenſi oppugnatione perſpectum animum ſignificaret.

Jam hyems aderat ſumma, & Brignolius-Salius Genuenſi exercitui præpoſitus Genuam cogitabat, cui diſcedenti præclarum ipſe Philippus conſilii, magnitudinis animi, ſummi denique in patriam amoris teſtimonium dedit. Copiæ Genuenſes, Liguſtica legione ad obſidionem arcis Alexandrinæ relicta, nonnulliſque cohortibus Dertonæ, Placentiæque collocatis, reliquæ cum Eſcerio caſtrorum præfecto in Liguſtica ora ad fines Galliæ Narbonenſis hyemare jubentur. Caſali ſua Malibojus hyberna conſtituerat. Haſtam Pompejam, expugnata jam a Gallis arce, cum x. cohortibus Montaiius legatus Gallorum tenebat. Philippus cum reliquo exercitu, Gagioque in Galliam Ciſalpinam regrediebatur. Erat de itinere ejus, ut hoſtibus diutius celaretur, incerta edita in vulgus fama. Aliter enim, ac ipſe de Regis Philippi Patris ſententia, atque auctoritate conſtituerat, Placentiam proficiſci dicebatur; quem vulgi rumorem illa multum res adjuvabat, quod eo exercitus pars properare in hyberna videbatur. Ille tridui viam progreſſus, ad Caſtrum novum ad Iram amnem conſiſtere cogitur, imbribus coortis, quorum tanta erat vis, adeoque itinera inter ut ne rupta, lente quidem, ac paulatim procede-

de-

dere liceret. Summas flumina ripas ſuperaverant, ponteſque interruperant omnes, & reſtagnaverant late loca, eratque miſerabilis ſane, ac fœdus eluvionum reſpectus, cum arma, viri, equi, jumenta commeatus paſſim hæſitarent in luto, atque haud procul abeſſet, quin aquis obruerentur. Victis difficultatibus, cum Ticinum, quo cohortes, alaſque aliquot præmiſſas a Gagio fuiſſe diximus, copiæ tandem omnes conveniſſent, & quæ tempeſtatibus in itinere detentæ fuerant, & quæ Placentiam ire ſimulaverant, ipſe poſt paulo Philippus eodem pervenit. Inde Marchione Campoſanctenſi, qui ex vulnere in Dertonenſi oppugnatione accepto convaluerat, cum equitibus dc. & Pyrochitrophoris mille Mediolanum præmiſſo, qui adventum ſuum nunciaret, & caveret ab Auſtriacis arcem obtinentibus, Ticino ipſe digreſſus Maxentiam venit. Quo cum veniſſet, præſto ei fuerunt Senatus, populique Mediolanenſis legati publice miſſi, qui civitatem in ejus poteſtate dicerent eſſe, non ſtudio partium properantes, aut ſubita erga Philippum benevolentia, ſed tradito more in cujuſcumque Principis verba jurandi, qui propius urbem Mediolanum xx. paſſuum millia exercitum admoverit. Ille ad xiii. kal. Jan. ipſo Regis Philippi Patris natali die, Mediolanum equo invehitur mirabili celebritate, ac plauſu. Nam & comitabantur Hominem Dux Mutinenſium, Gagiuſque, ac Genuenſium legatus Dominicus Pallavicinus, multique præterea Duces copiarum, & obviam ei prodierat Senatus univerſus: effuſumque vulgus præteritæ jam dominationis obli-

litum, & futuræ improvidum exultabat Philippi juventa, novitate apparatus, & ſtudiis inanibus. Nulla etiam fuit regionis illius, & vicinitatis paulo notior civitas, quin partem Senatus ad Philippum miſerit gratulatum, oratumque, ut in fidem, & clientelam reciperetur.

Hæc dum apud Borbonios geruntur, Lictenſtenius, quem in Lobcoviczii locum Auſtriaci in Italia exercitus imperatorem ſucceſſiſſe libro ſuperiore demonſtravimus, ſua in caſtra pervenit. Quæ cum eſſent caſtra inter flumina duo, Agoniam, & Seſſitem, iiſdem ipſe quoque neceſſario alluvionum, atque imbrium incommodis diſtinebatur, magnaque erat difficultate affectus, qua ratione Ticinum amnem tranſiret. Sed decedentibus paululum aquis, & quod Philippum omnibus fere copiis Mediolanum contendiſſe audierat, vacare a cuſtodibus ripas exiſtimans adverſas, ad amnem Ticinum acceſſit. Secus autem, atque ipſe crediderat, eaſdem diligentiſſime a Vievillæo ripas cuſtoditas cum cognoviſſet, primum, converſo itinere, Sextum venit, quo in loco Ticinus amnis ex Verbano lacu erumpit; deinde eo etiam transjectu prohibitus, quod omnia noſtri loca præoccupaverant, mutato rurſus itinere, caſtra ad Olegium, opportuno, atque edito loco, communit: ubi vero ab Hiſpanis, qui Mediolanum, itemque a Gallis, qui Montemferratum tenebant, urgeri ſe poſſe a fronte, atque a tergo videt, relictis centuriis, turmiſque aliquot ad Olegium, qui Ticini fluminis ripas aſſervarent, Tridinum ipſe demum ſe recepit, ut ibi, communicatis cum Re-

ge Sardiniæ conſiliis, de tota belli ratione conſideratius deliberaret.

At Gagius Mediolano profectus cum xx. hominum millibus ad amnem Ticinum pervenerat, pontemque e regione Olegii efficere ſe velle ſimulaverat. Dum autem Auſtriaci magno concurſu eo contendunt, dum illum, ponte, tranſituque ut prohibeant, aggrerem extruere, tormenta collocare, ripas denique communire feſtinant, ipſe magnam equitum partem, qui ſuos in equos ſinguli ſingulos pedites impunerent, occulte, celeriterque progredi jubet, præfectiſque eorum, quid fieri velit, oſtendit. Hi, cum ad locum perveniſſent, qui Gula ſicca appellatur, vado reperto, equiles, peditesque ita, uti erat a Gagio præceptum, flumen tranſeunt, raptimque pontem efficiunt, munitionemque ad capita pontis inſtituunt. Qua re nunciata, Gagius extemplo movet, reliquumque eodem ponte traſducit exercitum. Tranſductum in duas partes diſtribuit, & partem Olegii ſubſiſtere jubet, partem ita collocat, ut Verbano lacu, Ticinoque amne hoſtes intercludantur. Decepti Auſtriaci ſimulatione pontis, ſubitoque equitum, peditumque noſtrorum tranſitu perturbati ſtatim profugiunt, Novariamque continenti impetu petunt. Gagius, longius a Ticino amne ſubmotis hoſtibus, atque expeditis commeatibus, Mediolanum revertitur.

Interim Coraphæus præfectus caſtrorum Regis Neapolis, & trib. mil. legionis Macedonicæ a Caſtellarenſi legato miſſus cum centuriis aliquot Pyrochitrophorum, & equitibus ccc., tormentiſque caſtrenſibus vi. Guardiſtallum Duci

Gon-

Gonſagæ, qui principatum ibi obtinebat, data fide, nihil ſe oppidanis nociturum, occupat; eoque occupato, & communito, Brixelloque item, & Rubiera caſtellis in poteſtatem redactis, nulla interpoſita mora, Regium Lepidi proficiſcitur, ejuſque civitatis imperium Duci Mutinenſium reſtituit. Quo facto, præſidia, cuſtodiaſque ad ripas Gabelli fluminis diſponere, ad ipſaſque Mutinæ portas provolare cœpit. At Pallavicinus, qui Reginæ Ungariæ juſſu Mantuæ præerat, ſummæ homo in imperio ſeveritatis, ac diligentiæ, cognitis his rebus, copias ſtatim ſuas contrahit, atque auget. Subſidia Mirandulam, ſubſidia item in Mutinenſem arcem ſubmittit. Frumentum omne, papulumque ab dextera Padi parte quoquoverſus Mantuam ad ſe ferri jubet. Graviſſimas iis, qui non paruerint, pœnas conſtituit, hoc conſilio, ut, ſi forte Borbonii arces oppugnare illas inſtituiſſent, quæ opinio percrebuerat, ipſæ eſſent arces paratiores, noſtri autem inopia rerum neceſſariarum, duriſſimoque anni tempore diſcedere ab oppugnatione cogerentur.

Erant interea Mediolani plena lætitia, & gratulatione omnia eorum, qui Philippi, novorumque hoſpitum adventu gaudere, & eorum, qui ex tantis rebus geſtis finem reſpicere periculorum videbantur. Erat anni tempus a bellicis laboribus remotiſſimum: Urbs fertilis, & copioſa, ipſi Mediolanenſes benigni homines, & perhoſpitales, ut his omnibus rebus invitati Borbonii, quaſi in perpetuum viciſſent, neque ulli jam ſubeſſent hoſtes, facile curam omnem, & diligentiam remitterent.

At

At non languebat Sardiniæ Rex, neque, tantis acceptis incommodis, deſerebat ſe; delectus habebat, renovabat bellum: atque interdum, dejectum ſe imperii parte maxima, & fructuoſiſſima cum videret ſine exercitu, ſine commeatu, ſine ſociorum auxiliis, quos propria bella, propriæque calamitates premerent, illud cogitabat, ſi poſſet conſilio vincere, quos ſuperare armis non poterat. Proinde Gallos potiſſimum reſpiciebat, qui Italiam ad ſe minus pertinere arbitrabantur, ſperans, illos aut tollerabili aliqua conditione ſibi adjungere, aut ab Hiſpanis, qui diſſimillimo ſunt ingenio, avertere, aut certe tractandis conditionibus ſerere inter concordes cauſam ſuſpicionum, atque inimicitiarum. Et iiſdem forte diebus peropportune ceciderat, ut inter Regem Boruſſiæ, & Reginam Ungariæ pax conciliaretur. Itaque unum illud eſſe tempus exiſtimans de pace agendi, dum victi ſperare Auſtriaci, ſublato in Germania bello teterrimo, & defectione Regis potentiſſimi, timere Borbonii victores inciperent, dat ejuſmodi ad Regem Galliæ literas: Seſe quidem defendendi imperii ſui cauſa, non lædendi alterius ad arma deſcendiſſe: factum eſſe nimia Hiſpanorum cupiditate, atque obſequentia Gallorum, ut bello Italia omnis ardeat gravi, & calamitoſo: quo bello intelligere ſe, quantam jam ipſe rerum ſuarum jacturam fecerit, & videre etiam, quantum ſit cito diſcrimen aditurus omnium reliquarum: nihilominus tamen, niſi Galliæ Rege auctore, atque agente quamprimum ab armis diſcedatur, eo ſe eſſe animo, atque adeo obfirmato, ut ad extre-

tremum uſque ſpiritum prius depugnet, quam patiatur dominari in Italia Philippum: regnante enim Neapoli, atque in locupletiſſimis provinciis Carolo, ſi Frater ejus Philippus Galliam Ciſalpinam teneat, quam ſibi, quam liberis ſuis ſpem reliquam futuram, aut regnandi, aut omnino quieſcendi? Cum hæc ita ſint, tamen, ut exploratum ſit omnibus, & quietem ſe ab initio ſpectaſſe, & nihil bello, quam ſecuritatem quærere, pacem, quæ conditionibus ſit non iniquis conſtituta, ſeſe non repudiaturum, neque recuſaturum, quominus Philippus in Italia ſedem, regnumque collocet, ſi modo ex æquo, bonoque ita opes quoque ſuæ augeantur, ut non ſemper ſibi ſit a potentiore finitimo timendum. Acceptas Rex Galliæ literas cum Argenſonio communicat, qui cum a bello, ut diximus, Italico valde abhorreret, magnopere auctor fuit Regi, ut oblatam conciliandæ pacis occaſionem arriperet, neve quid Hiſpani cuperent, ſed quid ſua poſtularent tempora, cogitaret: illos, qui Italiam omnem concupierint, nunquam fore æqua parte contentos, nunquam quieturos: ipſum, exhauſto ærario, atque attritis viribus provinciarum, debere aliquando ſibi ſuiſque conſulere; neque tantum gloriæ, atque utilitatis quæſitum, paucis expugnatis in Belgio arcibus, & nonnulis in Italia caſtellis receptis, quantum eſſe factis in Occitania conjurationibus religionis calumnia, Britannicoque in nova Gallia promontorio amiſſo, periculi, ac detrimenti importatum. Afflictos hoſtes non perditos exurgere jam, factaque cum Rege Boruſ-

ruſſiæ pace, properare in Italiam infeſtis ſignis Germanicas legiones, quarum vim, atque robur addubitandum quidem eſſe, num Hiſpani ſcenis, ludiſque Mediolani marcentes ſuſtinere queant. Quibus rebus cum Regem commoveri Argenſonius videret, liberius jam ſuadere, atque in extrema oratione ſua monere illum cœpit, tantam rem non eſſe cuiquam committendam, ne iis quidem, quibuſcum maximis de rebus communicare conſueverit: jactatam enim multorum ſermonibus, atque conſiliis efferri facilius, quam explicari poſſe. Dat uni Argenſonio negotium Rex: atque ille ſtatim Campoſium, qui Regis erat apud Genevenſem civitatem legatus, diſſimulata itineris cauſa, propius Auguſtam Taurinorum in villam quandam accedere jubet, eodemque Sardiniæ Rex hominem e ſuis certum mittit. Cum Gallus pacem expeteret, bellum Sardinienſis formidaret, facile inter utrumque conditiones convenere, quarum conditionum hanc fuiſſe ſummam ſatis conſtat. Haberet Philippus Hiſpani Regis F. Dertonam, Parmam, Placentiam, Cremonam; ejuſque imperii fines eſſent amnes Iria, Abdua, Ollius, uſque quo amnes hi in Padum influunt, atque ad confluentem uſque Abduæ Padus ipſe: Sardiniæ Regi Mediolanenſis provincia reliqua, ipſaque urbs adjungeretur Mediolanum: nullum illi in Finarium jus, nulla unquam eſſet auctoritas: Onelienſis tractus omnis, itemque Serravallis arx, ager, oppidum Genuenſium eſſent: daret Rex Galliæ, daret Rex Sardiniæ fidem, impetraturos ſeſe a Cæſare Genuenſibus ſummi earum regionum

num imperii jus, quas regiones in vallibus Iriæ, Macræque fluminum, ex Cæſariano quodam jure, & beneficio Dynaſtæ poſſiderent: Dux Mutinenſium reſtitueretur in integrum, eique præterea pars daretur agri Mantuani, quæ Mutinenſi provinciæ finitima eſt, & pertinet ad Padum; & item ad eum, morte Ducis Gonſagæ, Guardiſtallenſium regio perveniret: invitarentur Veneti in ſocietatem, oblata Mantua; ſi forte grandi, atque opportuno præmio excitari poſſent: Hetruria a Franciſco Lotharingio, qui accepta nuper Imperatoria in Germania dignitate tenebatur, ad Carolum fratrem transferretur. His conſtitutis rebus, fœdus fieret inter Italiæ Principes ſanctum, æternum; quo ex fœdere, communibus conſiliis armis, Mediolanenſis arx, Forumque Jutuntorum, Mantua denique expugnaretur, & quæ cujuſque Principis pars ex fœdere futura eſſet, ei ſtatim aſſignaretur: Omnis ita demum ex Italia Tranſalpinorum dominatus in perpetuum tolleretur. Erant conditiones Hiſpanis pro re nata non incommodæ, atque Italiæ potiſſimum perutiles, cui tandem ſuos agnoſcere Principes, atque ab infinito exterarum nationum metu reſpirare aliquando contingebat, magnumque merito ſapientis conſilii ſui fructum Sardiniæ Rex tuliſſet: ſed Hiſpanorum, ſi vera tacere nolumus, cupiditas tanto obſtitit bono, fatumque neſcio quod Italis, atque Hiſpanis ipſis infenſum, vertit ad extremum omnia. Nam, cum Sardiniæ Regis mandata in Hiſpaniam perferenda curaſſet Rex Galliæ, eaque ſibi literis ſua manu ſcriptis non aliena ab æquitate vide-

ri oſtendiſſet, fremere Hiſpaniæ Rex, atque indignari cœpit; iis conditionibus commodius multo Sardiniæ Regi, qui Borboniis partibus adverſiſſimus ſit, quam Philippo conſuli Borboniorum Regum Filio, Fratri, Genero. Itaque, ſumma adhibita celeritate, Oſcenſium Ducem excurrere in Galliam jubet, qui Regem ab intempeſtiva pace deterreat; in qua ſi eum perſtare videat, tum Hiſpanos non libenti quidem animo ad otium, & concordiam, ſed deſcenſuros tamen, ſuamque victoriam Gallorum amicitiæ condonaturos dicat, ſed ita, ut provinciis Philippo ex fœdere attribuendis Laudis Pompejæ, atque etiam inſuper Alexandriæ, Montiſque Ferrati oppida, agrique accedant. Quæ Hiſpanorum reſponſa cum magnam pacis deſperationem afferrent, veritus eſt Sardiniæ Rex, ne diutius agitata res Auſtriacis tandem ſuboleret, ipſeque propterea ab iis relinqueretur, quos relinquere moliebatur. Itaque, dimiſſa ſtatim pace, cum intelligerent, non defore ſibi Germanorum auxilia, qui in Italiam deſcendere cum legionibus, jamque appropinquare dicebantur, ſuſpicatus fore id, quod accidit, ut ab Argenſonio certior per literas factus de pacis conditionibus Malibojus minus diligenter de bello cogitaret, Leutronium, xx. ſubito contractis cohortibus, ad recipiendam Haſtam Pompejam proficiſci jubet. Leutronius, primo impetu, ſuperato ex itinere Tanari ponte, ea celeritate progreſſus eſt, ut adventus ſui famam pene præcurreret. Perterritus Montalius, qui Haſtæ Pompejæ cum x., ut diximus, cohortibus Gallicis præerat, nuncios ad Malibojum mittit ali-

alios, atque alios, qui petant, atque orent, ut ſibi celeriter ſubveniat: ſeſe hoſtium, qui tanto ſuperiores numero ſint, ſuſtinere impetum non poſſe. Malibojus ad hæc unum modo reſpondit: Nihil eſſe a Subalpinis hoſtile metuendum; ipſos de compoſitione agere, atque ad otium vergere univerſos; neque interim ullum Montalio ſubſidium mittit. Quod nobis quidem nulla ratione factum a Malibojo videtur, propterea quod, quocumque eſſet animo Sardiniæ Rex, defendenda fuerat arx, neque tam incertis rebus committendum, ut certum in periculum non minima exercitus pars veniret. Montalius ab hoſtibus circumventus, qui tormenta etiam ad oppugnationem neceſſaria raptim advexerant, tribuſque locis jam collocaverant, ſimul diffiſus paucitati militum ſuorum, & de ſubſidiis nequicquam efflagitatis deſperans, portas aperuit, abjectiſque armis, ſe atque oppidum Leutronio dedit. Malibojus captum prius oppidum ſenſit, quam ſubſidio poſſet, aut vellet accurrere, quod erat tamen, deductis Caſali, Monte-calvoque præſidiis, facere conatus. At Hiſpanis tantus incidit terror, quod, omnia hæc cum non ſine conſilio facta eſſe ſibi perſuaſiſſent, hoſtes timebant, ſociis diffidebant, ut, relicta Alexandrinæ arcis obſidione, quæ fame jam coacta extrema, haud procul aberat a deditione, pedem confeſtim referre cœperint, eorumque receptus, projectis ſarcinis, atque impedimentis, conſimilis fugæ videretur. Quo facto, tam paucis diebus ſeſe fortuna inclinavit, ut cohortium Gallicarum deditio

ad Haſtam Pompejam Borboniorum in Italia felicitati finem attuliſſe videatur, eademque initium inſequentium calamitatum.

COMMENTARIORUM

DE

BELLO ITALICO

LIBER III.

CASTRUCCII BONAMICI
Commentariorum de Bello Italico
LIBRI TERTII
AD
DUCEM SENATUM
P. Q. C.
UNIVERSOS REIP. GENUENSIS
PRÆFATIO.

CUm *in Galliam Ciſalpinam iter facerem, Genuamque veniſſem, qua in Urbe permulta acciderant eorum, de quibus ego ſcribere conſtitueram, & ibi eſſem a* Vobis, P. C., *honorifice, liberaliterque tractatus, varie ſum equidem affectus, maximamque animo voluptatem, atque uno tempore moleſtiam cœpi. Nam & veniſſe ad homines, qui in ſumma generis nobilitate nihil*

de morum benignitate remitterent, perquam jucundum videbatur, & eorum ipſorum hominum debere facta, conſiliaque ita explicare narrando, ut unius haberetur ratio veritatis, erat ſane moleſtiſſimum. Quamquam enim multa a Vobis acta eſſe fortiter, ac ſapienter in illis Reipublicæ tenebris antea etiam intellexiſſem, quam veſtram eſſem humanitatem expertus, non inficiabor tamen multa item a multis inculcata fuiſſe mihi, quæ ſi fidem illorum factorum convellere omnino non poterant, addubitare quidem certe cogebant hominem in veſtris adhuc rebus peregrinantem, vehementerque vereri, ne, ſi omnia dixiſſet, minus gratus, ſi quædam reticuiſſet, nimis obſequens videretur. Quæ me dubitatio cum diu, multumque anxium, ac ſollicitum habuiſſet, vicit tandem, qui vincere profecto debebat, amor veritatis, cujus quidem in hiſtoria præſertim conſcribenda tanta eſſe vis debet, ut eam quacumque ratione infuſcare flagitium, obruere autem ſcelus etiam ſit. Itaque aſſeverare poſſum firmiſſime hoc animo me ad Genuensium *res cognoſcendas acceſſiſſe, ut eas, ſi a virtute profectæ eſſent omnes, libentiſſime ſcriberem, ſin minus, ſcriberem tamen, eorumque benignitatis memoria nihil adeo de veritatis cura detraheret, ut multum etiam adderet diligentiæ, & cautionis, ne quid in noſtram narrationem per cauſam irreperet officii, quod videri poſſet aſſentatione, aut gratia depravatum. Sed ego de* Genuensibus *diligenter, attenteque cum cogitarem, quærerem omnia, non crederem omnia, nihil ſane reperi*

eſſe

eſſe ab illis proximo hoc Italico bello cogitatum, niſi ſummo conſilio, nihil ſuſceptum, niſi fide præſtanti; nihil denique actum, niſi virtute ſingulari; atque omnia ita eſſe nota omnibus, atque teſtata, ut ea mihi ſcribenti magis interdum veniat in mentem vereri, ne propter ingenii mei tenuitatem imminuta, quam dubitare, ne propter benevolentiæ ſtudium amplificata eſſe videantur. Quamobrem graviſſima liberatus moleſtia, gaudeo, P. C., *magnificeque lætor, oblatum mihi tempus, in quo grati animi mei pietatem Vos agnoſceretis, incorrupti fidem hiſtorici nemo deſideraret. Non enim eſſe arbitror, aut tam injuſtos,* Genuensium *qui fuerunt hoſtes, ut urgere calumniis velint, quos perſecuti ſunt armis, aut tam inſanos, qui ſunt invidi, ut vocare audeant in dubium, quod exploratum omnibus, certiſſimumque eſt.*

Meorum vero laborum ſi qui ſunt obtrectatores, quos homines jejunos, atque ineptos ne ſummis quidem ſcriptoribus defuiſſe video, accuſent ii me licet ut rudem, ut inelegantem (nihil enim impedio) ut mendacem autem, atque infectum ſtudio partium jure nunquam certe accuſabunt, cum libertatem in ſcribendo meam acerbius etiam, quam oporteret, reprehenſam eſſe omnes ſciant, ego ſenſerim. Sed nullæ ſunt ſimultates, nulla præmia, non ſpes, non metus, qui poſſit conſtantem hominem, atque ingenuum a propoſito deterrere: neque in Caſtris Borboniorum quod fuerim, quodque in acie ſteterim contra Auſtriacos, minus idcirco li-

licere mihi ſum arbitratus, reprehendere in Borboniis, laudare in Auſtriacis, quæ reprehendenda, quæ laudanda videbantur. Non enim, cum ſcribimus, animum retinemus armatum, aut eamdem eſſe bellandi, & ſcribendi licentiam exiſtimamus. Nam militi, ſi adverſus hoſtem ferocius ſeſe gerat, etiam laudi datur, cum ſit hiſtorico turpiſſimum, non dicam adverſario maledicere, ſed paulo ſcribere cupidius. Maxime quidem vellem, ut mea qui legunt, animo legerent eodem quo ego ſcripſi, neque in ſcriptorem culpam conferrent, quam ipſi ſuſtinent. Etenim dum nimis favent, nimis invident, mentiri me, ac maledicere dictitant, non quod ita ſit, ſed quod ad libidinem non ſcripſerim ipſorum, eorumque aut hoſtes laudaverim, aut amicos reprehenderim. Qua in re non illi ſtudium, aut libertatem meam coarguunt, ſed ſtultitiam, atque inſolentiam indicant ſuam; & cum iidem me cupidum, iidem liberum dicant, eſt certe quod ſuſpicer eſſe me in utroque moderatum. Equidem, ad libertatem quod attinet, eam neque immoderate exercui, quod arrogantis erat hominis, neque fregi ſerviliter, quod erat abjecti, idque unum conatus ſum, & mihi videor perfeciſſe, ut omnia libere, nihil ſcriberem contumelioſe in quenquam.

Quod ſi quis eſt, qui, dempta etiam contumelia, ne innocuam quidem ferat in ſcriptore libertatem, ne Principum videlicet fama, potentiaque lædatur, is mea quidem ſententia vehementer, in eoque ipſo errat, in quo cau-

ſæ, dignitatique Principum caveri maxime putat. Sublata enim libertate, generoſa extinguuntur ingenia, atque ejuſmodi extinctis ingeniis, hiſtoria aut nuſquam audet emergere, aut infuſcata ſordibus adulationis contemnitur ſtatim, & jacet; ipſaque propterea Principum fama, quæ præclaris rerum geſtarum monumentis innititur, aut turpis, aut nulla omnino eſt. Potentia item illorum non modo non læditur libertate ſcribentis, ſed etiam confirmatur. Nam, cum propter copiam, atque affluentiam rerum omnium nonnulli Principes, humanæ naturæ vitio, nimium ſibi indulgeant, multoſque ob eam cauſam circa ſe habeant aſſentatores viles, imperitos, callidos, longe ab illis perterrita refugit veritas; cujus ignoratione imperia exiſtunt ſæva, ignava, inimica virtuti, plena turpitudinis, plena calamitatis. Una eſt hiſtoria libere ſcripta, quæ repugnantem quaſi veritatem in Principum conſpectum audeat adducere, eoſque docere, quæ ſint officia diligentis, & moderati imperii; quibus officiis manet vis dominationis firmiſſima, commemoratio nominis ſempiterna. Quæ duo ſi tueri Principes volunt, ut maxime debent, excitent oportet præmiis, non coerceant pœnis, famæ, imperiique eorum veluti cuſtodem, hiſtoricam libertatem. Cujus quidem libertatis, P. C., *nihil eſt, de Vobis cum ſcribo, quod me pœniteat, nihil quod Vos pudeat. Gratiſſimum enim mihi, quas oſtendiſtis in liberanda Patria veſtra, virtutes uſurpare ſcribendo, cum*

in

in eo ſimul poſſim & veritati, ut antea dixi, ſervire, & pietati ſatisfacere erga Vos meæ: Vobis porro honorificentiſſimum eſt mandari libere ſcriptis quæ multa, & præclara pro ejuſdem Patriæ ſalute, ac dignitate geſſiſtis, ut, non ſolum eorum hominum, qui nunc ſunt, teſtimonio, ſed etiam eorum, qui naſcentur, judicio comprobentur. Illos pudeat hiſtoriæ, qui bella aut iniqua ſuſceperunt, aut turpiter adminiſtrarunt: Vobis nunquam fides, nunquam fortitudo, nunquam animus, numquam conſilium defuit, ne tum quidem cum omnia deeſſe videbantur. Nam cum eſſetis præter jus oppugnati, præterque fas deſerti, a quibus minime par erat, cumque totius Italici impetus belli ad mœnia veſtra conſtitiſſet, ita, prementibus tot undique malis, neceſſitati paruiſtis, ut nunquam dignitatis obliviſceremini: cum autem res ipſa, & quaſi naturæ vox populum ad arma veſtrum impuliſſet, qui vexari, ac diripi tacitus nollet, primum quidem motum fortunæ ſubitum, ac vehementem ratione quadam gubernaſtis, ut neque conſtantiæ, neque Reipublicæ deeſſetis; deinde cum populi Vos ſalus, quæ ſuprema optimis Principibus lex eſſe debet, ad bellum traheret neceſſarium, id ita geſſiſtis, ut omnis obliti periculi, unius memores libertatis videremini. Quo in bello tantum virtute, ſapientiaque præſtitiſtis, ut qui cauſa eratis, marte etiam ſuperiores eſſetis, fueritque conſilium magis veſtrum, quam conſilii laudandus eventus. Non quin fuerit ille ſecundiſſimus, ſed quia proſperi

ri eventus plerumque fortunæ, ſemper virtuti præclara conſilia tribuuntur. Neque vero, quicumque belli eventus futurus fuiſſet, non eadem ſemper fuiſſet rerum a Vobis geſtarum laus, non eadem Nominis gloria GENUENSIS. *Nullis enim unquam adverſis virtus obruitur, quin etiam ſua interdum vi erecta frangit adverſæ impetum ſortis, eaque præſtat ipſa per ſe incommodo accepto, quæ ne ab incolumi quidem fortuna præſtari poſſe videbantur. Id quod ſi unquam alias, in veſtro certe bello victoriaque apparuit; quæ quidem victoria non caſus temeritate, ſed animi, conſiliique veſtri magnitudine parta eſt. Nam ferocientem armorum inſolentia plebis fœcem continere, eandem hoſtium reditu dejectam excitare, Sociis præſidium, Civibus afferre ſalutem, hoſtibus ipſis egregiam in fœdere fidem, ſingularem in bello conſtantiam oſtendere, hæc tanta, ex quibus victoria illa extitit admirabilis, non profecto incertæ, volubiliſque fortunæ munera, ſed fructus fuerunt magnæ cujuſdam, & corroboratæ virtutis. Quod ſi qui ſecus exiſtimant adhuc, ii, ut non ſint nimium pertinaciter* GENUENSIBUS *infenſi, qui, cum virtus emineat, atque appareat, fortunam malint admirari, e quibus maximæ illæ res ortæ ſint cauſis, ignorant quidem certe.* Equidem ego, *antequam Vos penitus noſſem, & mirabilia quædam de rebus veſtris nunciarentur, non tam primum (libere ut, quod ſentio, dicam) ſapientiam ſum veſtram, quam felicitatem admiratus, adeoque erant ardua, incredibilia, quæ tentata a Vobis, ge-*

geſtaque dicebantur, ut exitum illum formidoloſi belli optandum potius, quam ſperandum fuiſſe judicarem. Poſtea vero quam veſtram Urbem ingreſſus, veſtrorum Hominum mores, inſtitutaque perſpexi, ſermones audivi prudentes, graves, authoritatem Senatus, Populi obſequium, nihil arrogans in Nobilitate, nihil in Plebe contumax, atque omnia plena juſtitiæ, manſuetudinis, diligentiæ, æquitatis, concordiæ, fortitudinis cognovi, tum autem non tam ego Vos felices, quam fortes, & ſapientes putavi, atque exiſtimavi magis eſſe Vobis gaudendum quod illa acciderint, quam mirandum cæteris quod ita acciderint. Debebat enim in magno etiam fortunæ incurſu ſtare Reſpublica tantis fulta virtutibus, neque ullum ei a naufragio periculum eſſe poterat, cum tales ad gubernacula Viri tanto conſilio, & magnanimitate præditi ſederent. Atque animi magnitudo, difficillimo belli tempore, ita perſpecta eſt, ut obſcura eſſe non poſſit: conſilium vero eo magis laudandum, quo difficilius eſt cavere omnia, & nihil timere. Sunt enim qui timiditati, atque ignaviæ ſuæ moderationis, & prudentiæ nomen inane prætendant. Verum nihil eſt, quod vehementius Principibus obſit, quam poſſe impune contemni, nihil quod in his contemnatur impunius, quam ignavia ipſa, quæ nervos elidit virtutis, pacis, bellique artes extinguit, ſubitam interdum perniciem, certam ſemper infert infamiam. Quis enim eos Principes aut omnino liberos ducat, qui otium ita ſunt amplexi, ut omnia perferant turpiſſimæ quietis cauſa? Sed

ſe-

ferant hi debitam hanc inertiæ ſuæ pœnam, ut prætereantur in hiſtoria, qui nihil hiſtoria dignum geſſerint. Vos autem, P. C., *digniſſimi ſane eſtis, quorum ſit in literis nomen illuſtre atque magnum, cum non ſolum ad tempus maximam Reipublicæ veſtræ utilitatem attuleritis, ſed etiam ad exemplum, ut quicunque poſthac Vobis nocere voluerit, nullam eſſe intelligat apud non timentes minantis auctoritatem, neque facile nocere iis exiſtimet, hoc animo quos eſſe vidit, ut nullam neque faciant, neque patiantur injuriam. Scribatur igitur tantarum rerum hiſtoria; maneat fama defenſæ, maneat exemplum Patriæ defendendæ: neque erit, opinor, quiſquam tanta aut inſcitia, aut invidia depravatus, ut, hunc tertium de Bello Italico Librum quod Vobis quaſi conſecraverim, quodque ejus libri a principio res Veſtras dilaudaverim, fidem idcirco, vel prudentiam deſideret meam. Nam librum cui potius donarem, quam Vobis, qui libro ipſi materiem dediſtis uberem, atque excellentem? res autem quantæ illæ fuerint, ipſa declarabit luculentius hiſtoria; in hiſtoria denique earum conſcribenda veſtrorum ego Civium,* P. C., *Sociorum, etiam hoſtium conſcientiam teſtor omnia me veritati, nihil gratiæ dediſſe.*

COM-

COMMENTARIORUM

DE

BELLO ITALICO

LIBER TERTIUS.

IMPERATORE in Germania creato Franciſco Lotharingio conjuge, & Boruſco bello ingenti Sileſiæ totius jactura compoſito, alios in Italiam duces immittebat Thereſia Auſtriaca, alios exercitus; neque tot fatigata, deterritave adverſis multo alacrior ad Italicum bellum duabus magnis, gravibuſque domi curis liberata conſurgere videbatur. Quibus recreatus nunciis Lictesſtenius intra Novariæ, Seſſitiſque amnis præſidia, quo Borboniorum impetus declinans con-

ſugerat, tenere ſe jam non poterat, & reliquias, quas habebat exercitus copiis, adaugere, quæ totos ex Germania dies confluere Mantuam dicebantur, iiſque Mediolanenſem recipere provinciam meditabatur. Sardiniæ item Rex minus eſſe animo ſollicito cœperat, adventantibus Germanorum auxiliis. Itaque, renovato bello, Camposianum ſtatim colloquium dirimere, paciſque cauſa venientem ad ſe ex Gallia Comitem Malibojum ſuis excedere finibus juſſerat, ne quam daret Auſtriacis immutatæ voluntatis ſuſpicionem. Quanquam non defuerint, qui colloquium omne temporis cauſa, non diſſentientibus Britannis, quibus unis Sardiniæ Rex confidere videbatur, inſtitutum, neque veriſimile dicerent eſſe, ut iis Sardiniæ conditionibus ſtare voluerit, quæ, dimiſſo Onelienſi tractu, & Philippi in Italia regno conſtituto, præcipuum illud ſuum terra, marique amplificandi imperii conſilium ſi non frangerent, retardarent quidem certe. Sed ſive ex animo factum, ſive ſimulate illud fuerit (in animis enim hominum, maximeque regum multæ ſunt latebræ, multi receſſus) ad ejus certe colloquii, paciſque mentionem ita Galli obtorpuerant, ut indormire bello, atque hoſti viderentur. Ille autem nunquam non vigilans, & temporibus imminens Haſtam ſubito Pompejam, uti ſuperiore libro demonſtravimus, ceperat, alienaque lætus diſcordia, quæ naturæ diſſimilitudine, & tacitis alta ſuſpicionibus inter Hiſpanos, Galloſque ſerpebat in dies latius, non accepta ſolum incommoda ſarcire, ſed celeriter majoribus utilitatibus ſanare ſperabat.

At

At Borbonii tecte primum inter ſe, deinde aperte graviterque diſſidere cœperant. Erant Hiſpani, repugnantibus vehementiſſime Gallis, Mediolanum profecti, & contra quam erat in concilio de communi ſententia conſtitutum, Mediolanenſis arcis oppugnationem urgebant: quæ res, & offenſionem illis non mediocrem ad ſocios afferebat, intempeſtivam detegendo cupiditatem, & nimium diſtrahendo vires, infirmiores reddebat ad reſiſtendum hoſtibus. Sed nihil commovebantur Hiſpani. Omnia omnibus viis ad oppugnandam arcem neceſſaria Mediolanum conferebantur: jamque, aggere jacto, collocabantur tormenta, neque minus interea duces, præfectique copiarum intra tecta Urbis recepti ſcenis, ludiſque oblectabantur, prorſus ut videre eſſet, & belli apparatu, & otii deliciis eandem fremere Urbem, ac laſcivire. Poſtea vero quam Campoſiani colloquii certus increbuit rumor, Gallicarumque ad Haſtam Pompejam cohortium deditio non ſine obſcuro quodam conſilio, & quaſi prævaricatione, facta eſſe dicebatur, tum autem prodi ſe a Gallis, & circumveniri Hiſpani exiſtimantes Alexandrinæ arcis obſidionem repente dimiſerant; veritique uno tempore & ſociorum, uti quidem ipſis videbatur, infidelitatem, & hoſtium adventum, a Mediolanenſis item arcis oppugnatione tormenta deducta omnia, in naveſque ſubito undique contractas impoſita ſecundo flumine, cæteraque terreſtri itinere impedimenta Ticinum ſummiſerant, eoque Philippus ipſe, & Dux Mutinenſium, Gagiuſque proficiſci quamprimum cogitabant, in hiſque

omnibus rebus conſilia, copiaſque a Gallis ſejungere velle videbantur. Atque hi deſeri ſe ab Hiſpanis cum viderent, ne ſuperfluentibus Auſtriacorum copiis ſoli objicierentur, neu Genua, Galliaque Narbonenſi intercluderentur, omni circa Tanarum, Padum, Bormiamque amnes relicta regione, Novas ſeſe verſus raptim receperant.

In Hiſpania autem propter invidiam Campoſiani colloquii male Galli audiebant, adeout Rex ipſe ſubita incitatus ira, & Reginæ uxoris admonitu, non ſatis animadvertens quantam rem, quamque alieno tempore moveret, a Gallis diſcedere ſociis tam ambiguis, novaſque experiri amicitias conſtitueret, eaque de cauſa Hieronymum Grimaldum Genuenſem in excogitandis, gerendiſque rebus prudentem hominem, atque alacrem in Germaniam cum mandatis mitteret, quæ Regi maxime Sardiniæ officere, atque obſtare dicebantur. Erat Grimaldus, Aranqueſiano confecto fœdere, legatione functus Reipublicæ ſuæ, cui cum inſervire ſe poſſe exiſtimaret, ſi quæ Viennæ agenda erant, quæque ad Italiam, atque ad Rempublicam adeo pertinere videbantur per ſe potius, quam per alios agerentur, ſuſcepta legatione, ſtatim, ut erat juſſus, profectus eſt. Sed ea quoque legatio nimio ambitionis ſtudio ſuſcepta, ut multa alia Hiſpanorum, fruſtra fuit. Nam neque liberum erat Reginæ Ungariæ cum Hiſpanis adverſus Sardiniæ Regem conſentire, inſcientibus Britannis, quos tamen Sardiniæ Regis commodis acerrimos videbat eſſe fautores; neque facile Hiſpaniæ Regi initam cum

Gal-

Gallis ſocietatem, multiſque neceſſitudinis, atque utilitatis nominibus coagmentatam ſubito diſſolvere. Illa etiam Reginæ Ungariæ inſederat ſuſpicio, ſimulata legatione, hæc ab Hiſpanis mandata interponi, quo aut ſuos ad Italicum bellum impetus remorarentur, aut Gallorum animum Campoſiano colloquio ſopitum, alterius æmulatione colloquii repungerent, atque excitarent.

Genuenſes porro, cum nova quædam in Italia miſceri, & concitari mala viderent, dieſque adveniſſet, quo die Principem Civitatis (Ducem appellant) fieri ab ipſis in biennium per leges oportet, Franciſcum Brignolium-Salium, quem miſſum fuiſſe ad exercitum ſummo cum imperio demonſtratum eſt, Ducem crearunt, perſpectæ domi, foriſque virtutis hominem, ut, ſi qua eſſet formidoloſi temporis tempeſtas oblata, haberet in ſingulari viro magnum Reſpublica præſidium. Ita igitur omnia ſunt ſubito mutata, ut trepidare, ac fugere Borbonii inciperent, qui vincebant; in ſpem autem victoriæ venire auderent Auſtriaci, qui fuga ſeſe hactenus, & præſidiorum latebris occultaverant. Maximis enim coactis copiis alacres, ac fiduciæ pleni altera ex parte Lictestenius Viglebanenſem agrum parato, atque inſtructo exercitu tenebat: altera Berenclavius, domitis ille Boiis, direptiſque nobilis dux cum x. hominum millibus, quos jam flumen Adduam tranſduxerat, expugnato in itinere Codoneo, quo in loco præſidium Hiſpani habebant; & Loveſtenius Laude occupata Pompeja, fuſiſque aliquot, & fugatis ad Melignanum Hiſpanis, inſtabat: tum Brounius, &

Pallavicinus Mantua profecti in Parmenſem agrum irrumpere conabantur, partemque Hiſpanienſis exercitus, cui Caſtellarenſis præerat, a reliquis copiis intercluſam diſtinebant. Quibus rebus perturbatus Philippus tres modo menſes ex Mediolanenſi regno lætatus maturavit Mediolano diſcedere, Ticinumque contendit, cum levis armaturæ equites nonnulli Auſtriaci, Lambro amne ſuperato, extremum ejus agmen male haberent, & carperent. Sed Ticinum cum eſſet ventum, caſtra Gagius apud Chartuſianos habere eo conſilio inſtituit, ut ad Padum, Placentiamque oppidum aditum haberet expeditum, utque ſimul Fulvii Forum reſpiceret, cui Sardiniæ Rex, expugnato Caſali, propius jam imminebat.

Magnopere etiam hortari per literas, nunciosque, & ſuadere Caſtellarenſem non deſiſtebat, denique imperabat, ad ſe quamprimum ut veniret, ne hoſtes, quorum in dies copiæ augebantur, illius iter impedire, ſeque ab eo excludere poſſent: idque valde ad communem ſalutem pertinere arbitrabatur, cum, diſtractis viribus, neque Caſtellarenſis ſatis firmus eſſet adverſus hoſtes, neque partem exercitus validam negligere ipſe poſſet. At Caſtellarenſis aut ſua nimium virtute ferox, aut ea fortaſſis gratia fretus, qua plurimum apud Reginam Hiſpaniæ valere dicebatur, vehementer Gagium contemnebat, & parere homini recuſabat, omniaque ejus conſilia criminabatur, remorabatur; id quod erat bello, ſummæque rerum adverſarium maxime. Itaque a Gagio aperte diſſentiens a Parmenſi, & Guardiſtallenſi agro non diſcedere perſeveravit.

Brou-

Brounius intercludi Caſtellarenſem a reliquo Hiſpanorum exercitu poſſe ſperans, Nadaſtium mittit, qui in ſiniſtra Padi ripa oberrans nullo certo itinere ludificet hoſtem, pontemque ad Caſale majus ſimulet efficere. Quæ dum Nadaſtius exequi parat, Hiſpanorum ſtationes, ut omni dextra fluminis parte erant diſpoſitæ inopinantes ab Auſtriacis nonnullis levis armaturæ, qui Padum ſilentio ratibus tranſgreſſi in eas impetum improviſo fecerant, opprimuntur. Brounius interim ad Burgumfortem effecto celeriter ponte, ſuiſque tranſductis copiis, Luceriam occupat; tum inde Luceſius, & Novatus Auſtriaci exercitus decuriones Rhegiolo, Nadaſtius autem Valterio potiuntur: quibus occupatis locis, Guardiſtallum, quod erat medium, circumvallare Auſtriaci, atque oppugnare, allatis tormentis, inſtituunt.

At Coraphæus præfectus caſtrorum Regis Neapolis, qui, ut antea diximus, oppido præerat, conatus eſt, eruptione facta, oppidum defendere, eique ad auxilium ferendum Caſtellarenſis advolarat cum omnibus copiis. Sed Nadaſtius uno fere tempore, & compulſo in oppidum Coraphæo, & primo Caſtellarenſis agmine ad Cruſtulum amnem fugato, illum quidem, deſperatis auxiliis, in deditionem venire, hunc, amiſſo Guardiſtallo, ſeſe Parmam feſtinanter recipere coegit.

Quibus rebus Gagio nunciatis, omnibus conſiliis antevertendum exiſtimavit, ut Caſtellarenſi ſubveniret, ne tanta exercitus pars tam longe abſtracta in poteſtatem hoſtium veniret. Itaque Ticino cum omni ſtatim exercitu profectus Pla-

centiam venit, magniſque itineribus progreſſus, ſubſiſtere ad Florentiolam cogitur, propterea quod aſſiduis aucta tempeſtatibus Trebia pontes interruperat, partemque exercitus intercluſerat: cujus moræ beneficio uſi Lictestenius, & Berenclavius ſuos & ipſi exercitus educunt, properantque Gagium præoccupare, ſi eſſet in perficiendis pontibus periclitandum, ut priuſquam ille Tarum amnem tranſiret, ipſi Brounio adjungerentur. Quo facto, & Pallavicino, qui Caſtellarenſem obſervaret, cum iii. equitum, peditumque millibus, & Pyrochitrophorum centuriis ſex ad Parmam relicto, copias ad Tarum omnes contrahunt.

Gagius, refectis pontibus, expeditoque itinere ad vicum pervenit, qui Sanguinaria dicitur; ibique non longe a Taro caſtra facit, loco non ſatis quidem idoneo ad commeatus parandos, ſed temporis brevitas, & rei cogebat neceſſitas. Poſtero die cum paucis equitibus ad exploranda loca profectus adverſam fluminis ripam obtineri ad hoſtibus conſpicatur: numero eſſe armatorum ab xxx. millia; Taurum autem nivibus ſolutis, & continentibus adeo pluviis creviſſe, ut propter aquæ vim, rapiditatemque amnis omnino perficiendi pontis facultatem non daret. Itaque neceſſario iter ſupprimit, eratque uterque utrique exercitus in conſpectu, neque alter alteri nocere poterat, prohibente flumine: & crebris Gagii literis Caſtellarenſis incitabatur, quoniam primo præcepta, monitaque ſua ſpreviſſet, ut, cognito ſaltem periculo, Parmam relinqueret. Enimvero ille relicturum ſe negare, neque ullo pacto

com-

commiſſurum, ut Hiſpaniæ Reginæ urbs clariſſima hoſtibus indefenſa prodatur; in eoque perſeverabat. Sed pertinaciam ejus fregit tandem Philippus literis ſeverius ſcriptis, quibus placere ſibi demonſtrabat, ut, nulla interpoſita mora, quam primum Parma excederet.

Quibus acceptis literis, Caſtellarenſis, ad ſpeciem præſidii cum paucis militibus Carolo Lanfranchio Protrib. mil. relicto, in noctem ipſe conjectus cum reliquis copiis omnibus celeriter e conſpectu urbis Parmæ ſilentio diſceſſit. Profectionem ejus primo non ſenſerant hoſtes, poſtea cognita re, equites peditesque miſerant levis armaturæ, qui conſequerentur, & deprehenſum in itinere opprimerent. Turrim vix dum ille Mulactianam attigerat, cum repente circumfunduntur undique hoſtes: omnes obſidentur viæ. Loca ſuberant aſpera, ſaltuoſa, omniaque erant nive, geluque oppleta; cœlum coortis tempeſtatibus fœdum, nullum auxilium, ne ſpes quidem; fames urgebat. Tantis objectis difficultatibus non defecit animo Caſtellarenſis, ſed virtute, ac perſeverantia militum ſuorum ſummotis hoſtibus, factoque per Apuanos montes itinere difficillimo, Spediam octavo tandem die venit, magna & jactura ſuorum, & admiratione hoſtium, qui ex tantis emerſiſſe illum anguſtiis perſuadere ſibi comperta vix re poterant.

Gagius, poſtquam conjunctas hoſtium copias, egreſſumque Parma Caſtellarenſem cognovit, a Sanguinaria diſcedit, Placentiamque eodem, quo venerat, itinere exercitum reducit, caſtraque

ad

ad oppidum habere, & communire, pontemque in Pado facere inſtituit.

Capta hoſtes Parma, neque Caſtellarenſis iter impedire noſtrorum virtute repulſi, neque regredientem inſequi Gagium tempeſtatum, & fluminis magnitudine detenti potuerunt. Itaque neceſſario morabantur. Tandem, tranſducto Tarum exercitu, ad hoſtem proficiſci conſtituunt, ſive illum in muniendis caſtris occupatum, & nondum Caſtellarenſis adventu confirmatum adoriri, ſive obſidione premere poſſint. Namque illi horum alterutrum ſpectare maxime videbantur. Sed quominus adorirentur, aſſidui prohibuerant imbres, Gagiique effecerat ſolertia, qui & pontes interruperat omnes, &, expugnando Codoneum, illos diutius etiam impeditos tenuerat. Pignatellius enim legatus de exercitu Hiſpanienſi cum parte copiarum miſſus ad occupandum Codoneum, cum ad Lambri, & Padi confluentem perveniſſet, primum quidem pedites, equiteſque nonnullos Auſtriacos, qui ibi erant in ſtatione, in fugam dedit, in ipſum deinde Codoneum vicum, quo ſeſe receperant fugientes, impetum celerrime progreſſus fecit. Reſiſtebant acerrime hoſtes, domiciliiſque occupatis repellere noſtros confidebant. Sed cum noſtri audacter ſuccederent, allatiſque ſecuribus portas perfringerent, domoſque ferreis palis ſubruerent, loco ceſſerunt, defenſorumque pars in ipſo certamine interfecta, fugataque, pars, Codoneo capto, capta eſt, in hiſque Groſſius fuit dux eorum. Quo facto Pignatellius ſeſe ad Gagium in caſtra recepit.

No-

Noſtris ad Placentiam caſtris communitis, perfectoque in Pado ponte, relinquebatur Auſtriacis nihil, niſi ut obſidione Gagium premerent. Idque accidit.

Oppugnabantur interim Forum Fulvii a Durlacenſi Principe, eodemque Trib. mil. Regis Sardiniæ, & defendebatur egregie ab Aſcoiſquio Hiſpanienſis exercitus Decurione, qui Philippi juſſu oppido præerat, præſidiumque ibi Hiſpanorum habebat, & Helvetiorum de exercitu Neapolitano. At Malibojus multum ad belli rationem intereſſe exiſtimans, prohibere, ne in tanta rerum perturbatione oppido potirentur hoſtes, firmo, atque opportuno, ſimul diſtineri profectione ſua hoſtium copias poſſe ſperans, cum omni exercitu ſuo, quem etiam cohortibus Hiſpanis ii. Dertona deductis, & Genuenſibus vi. adauxerat, relictis Novis, ſuperatoque flumine Bormia, fugataque ad Caſtrum Bajanum Subalpinorum legione ad Forofulvienſem oppugnationem diſturbandam omni celeritate, & ſtudio incitatus ferebatur. Sed accidit perincommode, quod tantam Maliboji diligentiam, Præfectique conſtantiam commota eluſit ab Helvetiis ſeditio magno rei militaris flagitio, qui ſive ſpe ſollicitati, ſive metu perterriti, ſeceſſione facta, ſeſe, quodque ipſorum erat cuſtodiæ attributum, propugnaculum hoſti dediderunt, eodemque, tanto illato incommodo, uti arcem traderet, hominem ſtrenuum, & paratum defendere ſe Præfectum ipſum compulerunt. Qua re nunciata, Malibojus pedem retulit, conceptamque ex tam inopinata deditione iram in Statellates effudit,

quo-

quorum ex itinere Caſtellum expugnatum diruit, atque in miſeros Irienſes, quos grandem ſibi, præſentemque numerare pecuniam præteriens juſſit.

Jam Caſtellarenſis a Spedia profectus, & Genuenſium diligentia, commeatuque adjutus in Gagii caſtra pervenerat, & ſummiſſus a Malibojo cum xii. Gallorum, Hiſpanorum, & Genuenſium cohortibus Mirapicenſis adventabat, auctiſque copiis repugnabat audacter Gagius, & cum equitibus, quorum magnum, & delectum habebat numerum, magis libere vagabatur, agroſque trans Padum integros habebat ad copiam commeatus, prædamque tollendam. Auſtriaci, præſidiis noſtrorum Uxolengo, & Monteclaro rejectis, Ripaltam aggrediuntur. Ripalta vicus eſt a Placentia longe millia paſſuum octo in ripa poſitus Trebiæ, arce munitus, atque apud Gallos Ciſalpinos Landorum dominatu, & Aſcanii Sfortiæ Cardinalis fuga, & deditione inſignis. Caſtellum ibi eſt aquæ fluminis Trebiæ, quæ depreſſis derivata foſſis Placentiam uſque deducitur, eratque magno Hiſpanis uſui. Eo majore tormentorum, & militum vi arcem hoſtes aggrediuntur, duce Berenclavio. Præſidiarii milites omnino a tormentis imparati, quod non tantæ eſſe arcem opportunitatis crediderant, ut defendi tormentis oporteret, cum ad horas octo fortiſſime pugnaſſent, crebris tandem confecti vulneribus ſeſe, atque arcem dedere coguntur. Illam ſtatim Auſtriaci, deditione facta, diripiunt.

Omnibus ad Trebiam captis locis, quæ dare aliquam Hiſpanis commeatus facultatem vide-

debantur, & Lazariano occupato, communitoque (ſuburbanum quod erat Alberonii Cardinalis, hominis utraque fortuna notiſſimi, atque abeſt a Placentia mille circiter paſſus) premere acrius Lictenſtenius Gagium a fronte, atque a tergo, ejuſque caſtra, collocatis tormentis, olliſque jactis incendiariis, ipſamque divexare Placentiam conatur. Gagius, quo arctius a fronte, atque a tergo premebatur, eo latius in Tranſpadanam regionem pabulatum equites mittebat, per quos commeatum omnem diligenter conquiſitum comportabat. Multum etiam ut eſſet frumenti, pabulique proviſum, & convectum curaverat, multarumque rerum facultates munitiſſimus ad Padum pons præbebat, quem cum interrumpere illi ſæpe tentaſſent, nunquam potuerant. Quanquam etiam contignationem ejus Padus interdum concuteret nimiis intumeſcens tempeſtatibus. Tanta erat operis firmitas. Adactis præterea ex oppidi muro telis, & protegebatur pons, & ipſi vexabantur hoſtes, qui totis diebus munitiones proferre, caſtraque caſtris convertere cogebantur. Ita alter alterum obſervabat, magnaque vi in occupandis locis, præſidiiſque uterque utebatur: Lictenſtenius, ut quam anguſtiſſime Gagium contineret; Gagius, ut Lictenſtenium eluderet, & quam poſſet latiſſime pabularetur. Crebræque ob eam cauſam velitationes fiebant; id quod etiam neceſſe erat accidere in tanta exercituum propinquitate, atque animorum contentione.

Valebat Gagius equitatu, loco præſtabat, defendebatur item pontis, atque oppidi munitione, adeout neque ad deditionem inopia, neque

ad

ad prælium oppugnatione cogi videretur poſſe. Frequenter etiam ex perfugis audiebat valetudine uti hoſtes non bona, propterea quod in locis gravibus, atque apertis calorum intoleranda vis, & reſtagnantium æſtus aquarum corpora moverant eorum, Caſtrenſeſque morbos vulgaverant; a quibus quidem afficiebantur noſtri minus, utpote quos tecta urbis atque umbræ recreabant; his rebus adductus Gagius bellum ducere parabat. Intelligebat enim maximos Auſtriacorum conatus ad nihilum recaſuros, extracto in hyemem bello, viribuſque eorum levibus præliis, morbis, eademque attritis inopia, qua noſtrum delere exercitum ipſi ſibi perſuaſerant. Verum erant in ipſis Hiſpanorum caſtris, qui jam famem, cæteraſque obſidionis acerbitates miſerabiliter jactarent, Gagiique conſilium carperent, patientiam ejus obſeſſionem appellando. Ille autem in ſua permanebat ſententia, deque totius belli ratione dederat ad Philippum Regem literas uberes, ac diligentes.

At Philippus Rex per Hieronymum Grimaldum de compoſitione agere, inſtareque de conditionibus cum Regina Ungariæ non deſiſtebat; quam minus, quam vellet, poſtulatis auſcultare ſuis cum intelligeret, diſſuadentibus aperte Hiſpanorum ſocietatem Britannis, eique ſe de Campoſiano colloquio purgante per exquiſitiſſimas literas Rege Sardiniæ, ſtatuit ipſe ſummam rerum prælio committere, ſperans (proinde quaſi in Regum poteſtate eventus eſſent armorum) inſigni aliqua victoria, aut Reginam Ungariæ ad interpoſitas conditiones compelli, aut dubios

Gal-

Gallorum animos confirmari poſſe. Inſtabat præterea uxor Regina Gallis infenſa, quos ſuis adverſari conſiliis arbitrabatur, atque aliquid prius agere cupiebat, quam, langueſcente ira, & veteri, inſitaque emergente in Gallos benevolentia, Philippi Regis animus labaret, Noallienſis etiam Gallicæ militiæ Magiſtri officiis impulſus. Namque hunc propter flagrantiſſimam apud eundem Philippum gratiam Rex Galliæ judicaverat idoneum, quem cum mandatis de Campoſiano colloquio in Hiſpaniam mitteret. Recenti igitur adhuc illius invidia colloquii, & ſtimulante uxore, commotus Hiſpaniæ Rex ſcribit Gagio, Auſtriacos ut quamprimum ſine ulla dubitatione adoriatur. Ita, neglectis imperatorum conſiliis, abſentium plerumque regum nutu bella adminiſtrantur.

Gagius, quoniam Regi parendum erat, & quacumque ratione pugnandum, Philippi Regis de prælio mandata ad Philippum F. attulit. Philippus, quo firmior prodiret in aciem, omnibus fere, quæ circum ea loca habebat, deductis præſidiis, etiam, atque etiam per literas ſua manu ſcriptas evocato Malibojo, qui prælio repugnabat maxime, cum eſſet, convocato concilio, conficiendi negotii dies, & ratio conſtituta; eos, qui aderant, hortatus eſt, quoniam fieret dimicandi poteſtas, ne uſu, manuque ſuam, Philippique patris expectationem fallerent: Philippum certe Regem eorum virtuti tantum tribuiſſe dicebat, ut, cum ad opprimendos hoſtes temporis forſitan opportunitatem expectare potuerit, virtuti maluerit eorum, quam temporis beneficio con-

confidere. Hæc cum facta eſſent in concilio ad ſuam quiſque exercitus partem inſtruendam, curandamque diſceſſerunt.

Quo die pugnatum eſt, dies fuit ad xvi. Kal. Quint. Ratio autem, ordoque agminis erat ejuſmodi, ut Galli, qui extra Antonianam Placentiæ portam caſtra fecerant, in tres diſtributi partes dextrum noſtrorum cornu obtinerent, iidemque in ſiniſtrum Auſtriacorum invaderent: ſubſidio iis adjungeretur Aramburus legatus cum xvi. Hiſpanorum cohortibus: ix. item Hiſpanorum cohortes mediam tenerent aciem: in ſiniſtro autem cornu reliquæ Hiſpanorum, Neapolitanorum, & Genuenſium cohortes in tres pariter diviſæ partes collocarentur. Omnes uno undique tempore, ſigno dato, concurrerent. Ex oppidi mœnibus, iiſque munitionibus, quæ propter viam, qua ad Lazarianum itur, productæ erant ab noſtris, tormenta interim ne ceſſarent: quæ res, & noſtros protegeret in prælium proficiſcentes, & prodeuntes deterreret hoſtes, eorumque munitiones, & caſtra vexaret. Equitatus, quod ejus inutilis opera propter interciſos foſſis campos non ſatis tamen prudenter videbatur, ab univerſa acie ſecluſus, atque ad omnem rei eventum paratus conſiſteret, eique Viævillæus, de exercitu Neap. legatus præeſſet. Ubi ea dies venit, ad eum modum, quem diximus, copias Borbonii ſuas inſtruunt, ſub occaſumque ſolis Auſtriacorum appropinquare caſtris incipiunt. Erant Auſtriacorum caſtra tormentis, propugnaculis, altiſſimiſque inductis aquis, foſſiſque munitiſſima, &, quod per exploratores perfugaſque

que cognoverant, reſque ipſa oſtendebat, ſuorum oppugnationem caſtrorum a Borboniis parari, ſuas item ipſi copias contraxerant, magnaſque munitiones addiderant, ipſeque Lictestenius, quem incommoda valetudo multos jam dies longe a caſtris tenebat, rei magnitudine commotus in caſtra venerat, ut prælio intereſſet. Caſtella, quæ erant ab illis poſita locis opportunis, noſtri, multis utrinque vulneratis, atque interfectis, expugnant, in iiſque expugnandis nocturnum omne tempus conſumitur. Prima luce in ipſas irrumpunt munitiones, exuperatiſque aggeribus ad foſſas perveniunt, quarum tametſi quanta eſſet altitudo, noſtri nondum duces perſpexerant, & ne ſarmenta quidem, quibus eæ explerentur, comportari per equites juſſerant, tam earum difficilis, impedituſque tranſitus ardentes ſtudio pugnandi milites, præſertim Gallos, adeo non tenuit, ut ſeſe in eas audaciſſime demitterent, ibique pars magna militum aut confoſſa telis, quæ creberrima accidebant ex tormentis ad ſumma foſſarum labra conſtitutis, aut inductis hauſta aquis interiit. Sed nihil ea re noſtri commoti per coacervata ſuorum corpora tranſgreſſi in ſuperioribus locis conſiſtunt: jamque Aramburus hoſtium munitione potitus viginti in ea, & ſex collocata tormenta occupaverat: qui quidem, ſi in ipſo ſtatim negotio conſilium capiens erepta hoſtibus tormenta in ipſorum perniciem hoſtium vertiſſet, iiſque perturbatis, ſpatium noſtris dediſſet confirmandi ſeſe, accerſendique equitatus, qui auxilio laborantibus accurreret, maximum certe ad victoriam momentum attuliſſet; neque ipſe

forſitan multis poſtea vulneribus confectus in poteſtatem Auſtriacorum veniſſet. Eodem tempore, &, quæ in media erant acie, Hiſpanorum cohortes Caſtellum quoddam hoſtium egregie munitum atque defenſum, quanquam ſæpius repulſi, tamen ad extremum redintegratis viribus, expugnaverant; & eodem impetu, eademque ſuorum atque hoſtium jactura, neque minus explorata victoriæ ſpe a ſiniſtro cornu Gagius irruperat, neque multum aberat, quin totis Auſtriaci caſtris expellerentur: cum cl. Eugenianæ alæ dracones opportuniſſime ſummiſſi tanta vi in Gallos irruerunt, ut, qui incredibilem a principio virtutem præſtiterant, improviſo eorum incurſu adeo exterrerentur, ut omnes protinus, turbatis ordinibus, & equitatus ſubſidium nequicquam implorantes terga verterent, præoccupatiſque animis vano quodam terrore, non ducum cohortationes, non preces exaudirent: ipſeque Malibojus, dum, equo dimiſſo, fugientes increpat, & gladium intentans retinere conatur, reliquorum fuga, & tumultu abreptus pedem referre cogeretur. Quo feroces ſucceſſu Auſtriaci milites, equiteſque non negligendam ſibi occaſionem exiſtimaverunt, & profligatis Gallis, confertiſſimo omnes agmine in Hiſpanos impetum fecerunt. At Gagius ubi fugere Gallos, trepidare ſuos, ſeque urgeri a fronte, nudari a dextra vidit, & Belgarum, atque Hiſpanorum Prætorianorum cohortes, quibus maxime confidebat, omnibus fere ducibus aut vulneratis, aut occiſis ſuſtinere ſe diutius non poſſe, veritus, ne omnis circumventus deleretur exercitus,

ſen-

ſenſim cedendo furorem repreſſit Auſtriacorum, ſeſeque ad oppidum ſatis, ut in trepida re, quiete recepit. Biduo poſt cum nominatim ratio confecta eſſet, qui numerus ex noſtris fuiſſet eorum, qui capti ab hoſtibus, & vulnerati eſſent, & item, qui in acie cecidiſſent; captorum ſumma reperta eſt iↄccccxv., vulneratorum iv. millia & cccclx., occiſorum iii. millia & ccxx.: quo in numero ex Gallis comes Broſtellius præfectus Fabrûm, Equeſque Teſſæus, ex Hiſpanis Duccæſius, & Romerius legati fuerunt, fortiſſimi viri. Virtius Helvetius de Neap. exercitu caſtrorum præfectus contrucidato corpore captus eſt. Atque hoc prælio ſatis conſtat excellentiſſimam virtutem militum fuiſſe, inſigni autem primorum ducum imperitia accidiſſe, ut, ſecluſo equitatu, quod unum eſt in præliis maxime neceſſarium, latera nudarentur, nullumque ſubſidium eſſet, quod ſummitti poſſet, ignorataque foſſarum altitudine, maximum ex loci iniquitate detrimentum caperetur, fugaque propterea, & cædes militum, & totius rei perturbatio fieret.

Hac victoria ſublati Auſtriaci tametſi ad iii. millia ceciderant, multo tamen erant alacriores ad continendos hoſtes, quos magno cum detrimento repulerant, omnibuſque modis huic maxime rei ſtudebant, ut pabulatione, commeatuque prohiberentur. Noſtris autem præter Cremenſem, & Laudenſem agrum, non regio, aditusve erat ullus reliquus ad copiam rerum neceſſariarum. Quibus ne intercluderentur, implicatique hærerent, Malibojus, Gagiuſque paucis a Placentino prælio diebus, Caſtellarenſi cum

circiter iv. hominum millibus Placentiæ relicto, ut oppidum, eoque belli collatum apparatum, qui erat maximus, tueretur, copias ipſi ſuas Padum transjecerant, intraque Lambrum, Adduamque amnes, munitis fluminum ripis, conſtituerant, ad Codoneumque Philippus progreſſus ſuum ibi prætorium conſtituerat.

Sardiniæ Rex, poſt imperatas Novenſibus pecunias, longo erat intervallo Malibojum inſecutus, atque in magis magiſque exploratam ſpem futurorum poſt Placentinum prælium ingreſſus, facto ad Parpaneſum in Pado ponte, ſuoque tandem cum Germanorum copiis exercitu conjuncto, ad noſtri exercitus reliquias delendas accelerat; eratque utriuſque exercitus imperator appellatus ſumma omnium lætitia, & Subalpinorum, qui ab Rege ſuo imperatoriam ex Vormacienſi fœdere ſuſceptam dignitatem gratulabantur, & Germanorum, qui ejuſmodi copiarum conjunctione Sardinienſis denique in bello animum nudari exiſtimabant.

At apud Borbonios adverſa erant, plenaque perturbationis, & mœſtitiæ omnia. Infirmitas virium, loci anguſtia, commeatuum inopia, magna in ducibus diſcordia, in militibus deſperatio, parum in omnibus animi, nihil conſilii: ut autem a principio belli aliud ex alio peccare non deſtiterant, ſic, pravis conſiliis ne adverſa deeſſet fortuna, aliæ aliis calamitates cumulabantur. Nam tanta ærumnarum varietate jactatis acceſſit inopinatum ſubito malum, omniumque maximum.

Poſt

Poſt Placentinam enim pugnam tertio & vigeſimo die mortem repente obiit Philippus is, qui primus in Borboniam familiam Hiſpaniæ regnum intulit, & a quo nemo negaverit, aucto commercio, ſuſceptiſque bellis, ſeneſcentem prope ſub Auſtriacis Regibus Hiſpanorum induſtriam, atque virtutem eſſe commotam. Erat militarium facinorum cupidiſſimus rex, &, grande ad bella incitamentum, acceſſerat uxor altera, quæ ſive Parmam patriam ſuam ſervire Auſtriacis, ſive liberos, quos ex rege ſuſceperat, privatos vivere indignaretur, omnia certe ſuperiore Italico bello moverat, & præſenti movebat, utque belli jure Carolum Neapolis, ac Siciliæ regem tunc fecerat, ita nunc aliquod in Ciſalpina Gallia regnum quærere Philippo conabatur. Sed novo ſub Hiſpaniæ Rege nova, ut plerumque fit, inibantur conſilia: & quanquam vetera diſplicebant, nondum tamen nova coaluerant, neque dum regni artibus, regnandique magiſtris aſſueverat Philippi ſucceſſor Ferdinandus, ex priore filius uxore, eademque Sardiniæ Regis ſorore. Interea novercam Ferdinandus verbis conſolatur amantiſſimis, datque ad Philippum fratrem literas, quæ bonum illum animum habere juberent, omniaque æque ab ſe fore parata dicerent, atque erant a Patre. Facta hæc eſſe pro tempore nonnulli interpretabantur, ne metu perterrita mutationis noverca cum omnibus opibus ex Hiſpania ſeſe proriperet, neve Gallorum amicitiæ Frater confiſus exercitum, ſummumque in Italia imperium arriperet. Sed in luctu acerbiſſimo neque Elyſæ tantum erat

conſilii, neque Philippo animi, ut difficillimam, graviſſimamque rem auderent: & tanta eſt in Ferdinando Rege morum probitas, ut ab omni officii ſimulatione abhorreat, decipique ipſe facilius, quam decipere alios queat.

At Ferdinandi literæ poterant illæ quidem Philippi animum confirmare, exercitum non poterant: quem recentis prælii metu perterritum, diminutis valde copiis, non tam inopia præſentis, quam futuri temporis angebat timor. Jamque Auſtriacorum pars Lambro, pars Abduæ appropinquaverat. Botta Præfectus Fabrûm (nam Lictestenius morbi cauſa diſceſſerat) cum xx. hominum millibus ad oppugnandam Placentiam ſubſtiterat, & Lazariana domo, munitionibuſque diſturbatis, Goranum miſerat, qui cum parte equitum, peditumque levis armaturæ ab altera Padi parte iter faceret, repentinaſque noſtrorum eruptiones quam diligentiſſime obſervaret, ac demoraretur.

In his anguſtiis clamare Malibojus, deos hominesque conteſtans, non deſtiterat, iis quamprimum locis excedendum eſſe, &, dum vires ſuppeterent, eruptione facta, Dertonam revertendum; quod ibi propter loci opportunitatem neque eſſet commeatuum impedita ſubvectio, neque receptus, ſi quid durius accideret, adempta facultas. Quæ cum ille diceret, non tam inopiæ periculo commovebatur, quam incerta novi Regis Hiſpaniæ voluntate, quem fama erat ab Italico bello, & Gallica ſocietate abhorrere. Quocumque autem fortuna inclinaret, tutum ſibi, ſuiſque in Galliam receptum dari volebat.

At

At Gagius neque adeo rem eſſe in anguſto dicebat, ut ſit ſub oculis hoſtium eruptionis utendum conſilio tam deſperato, & quod ſemel jam nimium male ceſſerit; neque hoſtium copias eſſe tantas, vulgatis morbis, & recenti etiam, quod fuit neceſſe, acerrimoque prælio attenuatas, ut omnia longe, lateque loca inſidere, & cuſtodire poſſint. Non defore pabulum, non commeatum omnis generis, quæ ut anguſtiora fuerint, nimiam eſſe iſtam in milite mollitiem, non poſſe inopiam ferre pauliſper. Poſtremo ſeu manendum ſit, ſeu proficiſcendum, nihil ſe videre, cur temere quicquam, aut raptim agatur: & maneri ſine incommodo, & perrumpi etiam, ſi neceſſe fuerit, ſine periculo poſſe; ſi modo tanta res temporis potius beneficio, quam fortunæ temeritati committatur. Hæc conſiliantibus eis, nunciatur, ab Germanis Subalpiniſque cum duodequadraginta cohortibus, ſuperato flumine Lambro, Laudem peti Pompejam. Tum vero Malibojus, quid cunctaris, inquit, Gagi? an expectas, dum omni aditu præſepto, omnique conſumpto commeatu, aut fame intereamus, aut in contumeliam hoſtibus dedamur? Commemorat deinde quanto ſit æſtimanda momento totius exercitus, denique ipſius Philippi ſalus; cujus nullam, niſi in celeritate eruptionis, poſitam eſſe ſpem, dicit: premi jam undique, & pene teneri: quid futurum autem, Laude amiſſa Pompeja? Mirari porro ſe, tanta eſſe homines pertinacia, facere ut malint quod pœniteat, quam videri minus recte conſuluiſſe: quis vero dubitet, quin pœnitere eos quamprimum conſilii oporteat illi-

us, in quo iniquiora fuerint omnia neceſſe eſt circumvallatis, fame confectis, erumpere fruſtra, feroque tentantibus? nam, ne erumpatur, quis audeat ſuadere, niſi turpiſſimæ idem auctor deditionis? quod ad mollitiem attinet, non eſſe fas eum arbitrari difficultate rerum frangi, qui mortis periculo non terreatur. Verum, inquit Malibojus, in conſiliis capiendis, non quid pati miles poſſit, ſed exitus quid rei poſtulet, imperatori cogitandum eſſe arbitror, ne aut patientia militum abutatur, aut agendi tempora conſumat. Perſeveranti nihilominus in ſua ſententia Gagio literæ ab Hiſpania redduntur, quæ placere Ferdinando Regi nunciabant, ut Dertonam ipſe cum omni exercitu adipiſci properaret. Quibus ille literis coactus rem ſuſcipit arduam, difficilem, & in qua peragenda, quo minus ineſſe conſilii videbatur, hoc majore animo, atque admiratione fuit. Nam cum ab hoſtibus pene circumdatus teneretur, iiſque invitis, ac repugnantibus flumen eſſet ipſi tranſeundum altiſſimum, latiſſimumque Padus, tanta virtute, ac diligentia confecta ſunt omnia, ut incolumi exercitu erumpi potuerit, niſi unius temeritate legati ſatis in ea re peccatum eſſet. Præmiſſus enim erat ad Tidonium amnem Pignatellius legatus, eique mandatum erat a Gagio diligenter Auſtriacos ne laceſſeret, &, ſi ipſe laceſſeretur, ſuſtineret, quoad eſſent impedimenta exercitus progreſſa, ſuumque copiæ omnes iter arripuiſſent. At ille ubi primum hoſtes conſpicatur, quorum erat xii. millium numerus, cum ipſe non amplius iv. hominum millia haberet, inconſulte

pro-

progreſſus prælium temere committit. Malibojus, qui primo præerat agmini, incredibilique celeritate, atque animi magnitudine intra Tidonium amnem, Parpaneſumque vicum pontes perfecerat, tranſierat Padum, Goranum ſubmoverat, ſubito ab inſtituto deflectere itinere, laborantique ſuccurrere Pignatellio cogitur. Interim Caſtellarenſis, ſigno cognito profectionis, quod inter eum, & Gagium convenerat, abductiſque, quæ poterant, tormentis, atque impedimentis, & tamen parte maxima relicta, proficiſcitur Placentia, pontem, pontiſque munitiones, ollis ſubjectis incendiariis disjicit, ſineque ulla offenſione noctuabundus ad Gagium pervenit.

Quibus rebus Bottæ nunciatis, relicto Nadaſtio, qui Placentiam reciperet, mittit primo Goranum cum Pyrochitrophorum delecta manu, poſt cum equitatu Serbellonium, poſtremo ipſe omnem exercitum ſubſidio adducit. Auctis utrimque copiis, atrox oritur prælium. Berenclavius effrænatæ homo ferociæ, & magnæ habitus auctoritatis, Auſtriacorum dux occiditur. Vulnerantur Pallavicinus, & Brounius, præſtantiſſimi viri. Multi ex noſtris milites, multi item cadunt duces, in his de Hiſpanienſi exercitu Trib. mil. Julius Deodatus Lucenſis ſumme ſpei, nobiliſſimaque ortus ſamilia adoleſcens. Auſtriacos certa jam prope victoria, & toties fugatus hoſtis, Borbonios poſita incitat in dextris ſalus, ſalutiſque ſpes deſperatione quæſita. Cum inſolenter irruerent hoſtes, impugnarent acerrime Galli, reſque eſſet in ſummum deducta diſcrimen; Gagius, qui mediam curabat a-

ciem,

ciem, in qua ipſe erat Philippus, atque impedimenta omnia agebantur, juſſis extremi agminis militibus imminentem morari Sardiniæ Regem, accelerat ipſe, ut prælio interſit, laborantibuſque ſubveniat. Longiſſimum erat agmen, magnaque impedimenta, iiſque qui præerat, ignorantia loci deerraverat a via. Quæ, res, retardato Gagii ſubſidio, majoris fuit cauſa cædis. Irrumpit tandem Gagius, & licet equo vulnerato dejectus, afflictuſque inſtruere aciem, inferre ſigna, cohortari milites, ne labori ſuccumbant; meminerint denique illo die, illa hora aut moriendum ipſis, aut ferro iter ad ſalutem aperiendum eſſe. Hoc idem facit Malibojus. Quorum virtute reſtituto prælio, repulſiſque hoſtibus, ſuperiores diſceſſiſſe noſtri videbantur: ire certe, quo intenderant, perrexerunt, ad Iriamque oppidum vulneribus, & laſſitudine confecti, perturbatique ſeſe receperunt. Hoſtes ab inſequendo aut incredibilis audacia noſtrorum, aut ſuorum jactura, aut denique prædæ tenuit cupiditas, qua, capta Placentia, potiti erant ingenti, & de qua, tormentorum maxime cauſa, celeriter eſt inter eos orta diſſenſio, cum ſuam Subalpinus prædam, quæ ſua in urbe, ſuam item Germanus diceret, quæ ſuo labore, ſuoque ſanguine parta eſſet, atque iniquum videri vociferaretur, belli alios periculorum debere, alios velle præmiorum eſſe participes.

Dum hæc in Ciſalpina Gallia geruntur, Rex Sardiniæ Philippum Marchionem Baleſtrinatem in provinciam irrumpere Genuenſium juſſerat ab ea parte, quæ ſpectat in occidentem

lo-

ſolem, & quam Ligures incolunt Ingauni. Hac re fieri poſſe arbitrabatur, ut turbatis domi rebus, ab ſubminiſtrandis foris auxiliis Genuenſes retardarentur, & ſi Albingaunum Baleſtrinas, aliave ad mare loca occupaſſet, ut Borbonii ipſi receptu, commeatuque intercluderentur. Baleſtrinas, acceptis cohortibus iii. legionariorum, quas ex legionibus Caſalenſi, & Nicæenſi, & item ea, quæ appellatur Maritima, deduxerat, multoque majore tumultuariorum militum, montanorumque peditum coacta manu, tum etiam Ciſano ex itinere caſtello expugnato, direptoque, atque aliquot miſſis, qui Caſtrumvetus obſiderent, ipſe cum reliquis copiis Saccarellum tribus ex partibus ſumma vi oppugnare inſtituit. Ea ſunt Ligurum caſtella Ingaunorum. Anfrano Saulio, quem Genuenſes Albingaunum, in eamque provinciam miſerant cum imperio, cum id renunciatum eſſet, conari Baleſtrinatem ea occupare caſtella, maturat aliquod iis auxilium ſubito mittere: imparatus ab legionariis, quam maximum poteſt ex agris, viciſque tumultuariorum militum numerum cogit, eoſque eo ſtatim jubet proficiſci.

Erat forte Albingauni Marchio Beriolenſis Gallici exercitus decurio cum cohortibus duabus, iterque ad exercitum habebat. Hominem Saulius appellare, & multis obteſtari verbis, aliquot e ſuis legionariis ſubſidio mitteret: occaſionis eſſe rem, non prælii; ad quam quoniam illum fortuna obtuliſſet, inſultare diutius in finibus Reipublicæ hoſtium colluviem ne pateretur: non de Borboniis ita Genuenſes meritos eſſe, ut aſtanti-

tibus, & inſpectantibus ipſis, agri vaſtari, caſtella expugnari eorum debeant. Negat Bariolenſis ſui arbitrii rem eſſe aut iter intermittere, aut ſibi commiſſas diducere copias: proinde haberent per ſe Genuenſes periculi ſui rationem, ſibique conſulerent. Dejectus Saulius opinione Gallici auxilii, tamen animo non deficit. Evocat Aſtengium centurionem, qui non longe aberat. Aſtengius cum non amplius lxxxx. militibus partim legionariis, partim Pyrochitrophoris auxilium obſeſſis ferre contendit. Occurrit illi in itinere tumultuariorum manus, eique adjungitur. Interim caſtella arcte, graviterque, unoque tempore obſidione, & oppugnationibus premuntur. Reſiſtitur accerime ab præſidiariis. Accelerat Aſtengius, ut laborantibus ſubveniat. Francus Protrib. mil. de exercitu Genuenſi, qui Caſtroveteri præerat, eruptione facta, Subalpinorum compluribus interfectis, & captis l., in arcem revertitur. Saccarellum autem cum longiorem ſuſtinere oppugnationem non poſſet, in poteſtatem hoſtium venit. Habet illud Baleſtrinas contra fidem, & deditionis conditiones prædæ loco; pecunias imperat; qui forum ibi agebat, togatum hominem, & gravem vexari indigniſſime patitur ab ſuis. Montani vero pedites Subalpini aſſueti latrociniis, effuſi per agros omnia diripiunt, vaſtant. Appropinquat Aſtengius. Ejus cognito adventu, viſiſque militibus, quos ſe ſequi juſſerat, ſubito hoſtes timore commoti Caſtriveteris oppugnationem relinquunt, ac profugiunt. Hoc idem facere Baleſtrias conatur. At, fugatis montanis, Aſtengius ſuorum magis virtute fretus, quam memor paucitatis, pro-

xi-

ximos colles, & ſemitas præoccupari univerſas jubet, & trepidantem in arcem Saccarelli Baleſtrinatem compellit. Tum vero ille aquæ inopia confectus, frumento, commeatuque omni, & fuga interclufus, neceſſariam ſubire deditionem cogitur. In his præliis vulnerati ſunt ex Genuenſibus tumultuarii milites nonnulli, & Pyrochitrophori omnino vi. deſiderati. Ex Subalpinorum copiis circiter lx. cecidere: ſed in deditionem venerunt milites cccc., & nobiliſſimus homo Baleſtrinas ipſe, & præterea duces xx. alii minores, inque his centuriones tres.

At Genuenſes, repreſſis jam ab alpium parte, maritimoque ad occidentem litore ſummotis hoſtibus, majore animo, ſtudioque in reliquum bellum incumbebant, novaque Mirapiſcenſi ſubſidia ad exercitum adducenda ſubmiſerant, neque tamen non magnopere perturbabantur, audita Philippi Regis morte, & cognitis iis, quæ ad Placentiam, Tidoniumque amnem erant geſta, verentes, ne tantæ aliquando calamitates ad perniciem ſerperent Reipublicæ.

Gagius defatigatum ex ſuperiore prælii labore, ac cæde exercitum ad Iriam oppidum contraxerat, confirmabatque, indeque Dertonam progredi, intraque ipſius Dertonæ, Serravallis, & Gavii præſidia locare caſtra cogitabat, quo facilius, munitiſſimis, atque opportuniſſimis locis, quantaſvis magnas hoſtium copias repellere poſſet, intereaque ex Hiſpania, Gallia, Genuaque ſubſidia, & commeatus convenirent, atque ita ſe reliquam belli rationem explicare poſſe prudenter ſane confidebat. Quæ dum parat, atque ad-

adminiſtrat; ecce tibi repente Marchio Minenſis cum duabus apparet Ferdinandi Regis epiſtolis, quarum altera jubebat Rex Gagio, exercitum, atque imperium Minenſi tradere, altera Caſtellarenſi denunciabat, uti confeſtim Italia excederet. Atque ita virtute, quam felicitate major Gagius in Hiſpaniam rediit imperator ſeveritate, uſu, conſilio cum veteribus comparandus. Erant tamen qui tardum, parcumque nimis eſſe dicerent: ſed tarditatis culpam longiſſima ab Hiſpania uſque mandatorum expectatio minuebat, parſimoniam autem nulla de alieno præda etiam commendabat. Caſtellarenſi, qui & ipſe conſilio bonus, manuque ſtrenuus habebatur, contumacia obſuerat, qua ferocius Gagio repugnaverat, ne idem ſibi adverſus ſucceſſorem licere arbitraretur, & ipſius apud Elyſam Reginam auctoritas, extincto Philippo Rege, criminis loco ponebatur.

Interim magna facta erat in Hiſpania voluntatum, & ſtudiorum commutatio. Abhorrebat Ferdinandus natura lenis a vehementioribus novercæ conſiliis, & Campoſiano irritatus colloquio Gallis diffidebat: quædam etiam Philippi patris non probabat, inveterata ſucceſſorum libidine immutandi ſemper, quæ priores fecerint: & erat ipſe quoque uxori obnoxius, quæ viduæ Reginæ ſtudiis adverſabatur. Quippe hærebat animo, regnante Socero, contemptus ſui, multaque erumpebant jam diuturna diſſimulatione compreſſa. Novorum pars Purpuratorum obſequio erga Reges aſſentiri præſentibus, pars odio Gallorum, & æmulatione eorum, priore qui regno

flo-

floruerant, damnare præterita, reique publicæ cauſa ad privatam obrepere potentiam pro ſe quiſque cœperant. Nam quid aliud tot ſumptibus, tot exercitibus, tot commeatibus, ſupplementiſque quæſitum, quam vulnera, fugas, luctus, opes paucorum, egeſtatem omnium? ſatis credulitate peccatum; ſatis Gallis inſervitum, qui quidem bellum alant ipſis opportunum, aliis pernicioſum: reſpicerent aliquando vaſtitatem Hiſpaniæ, quæ facta eſſet Italicis bellis quærendo foris regna, & dominationes: denique commodius multo Philippo Regis Fr., quando armis jam non poſſit, pactione, aut fœdere conſuli poſſe. Hæc jactabantur apud Regem, hæc edebantur in vulgus, hiſque de cauſis raptim, atque turbate educere Italia exercitum, relinquere ſocios, ad eaque conficienda, cum ſatis tuto committi literis non viderentur, miſſus erat ſummo cum imperio Marchio Minenſis conſiliorum gnarus omnium, & mira homo in ſimulandis negociis ingenii altitudine, maximeque admodum inimico in Gallos animo.

Suſcepto Minenſis imperio Dertonam ſtatim progreditur; ad quem cum nonnulli de Hiſpanienſi exercitu Trib. mil. gratulatum venirent, ejuſque ductu ſeſe meliora ſperare dixiſſent: Quid vos, inquit ille, meliora? an quicquam hoc non exercitu, ſed exercitus nomine perfici poſſe ſperatis? Inſtantique Malibojo, ut Dertonæ ſubſiſteret propter ejus loci opportunitatem, aliter Regi ſuo videri reſpondit; &, ſigno dato profectionis, evelli ſigna, & caſtra moveri juſſit. Forte autem, cum iter Borbonii facerent, acci-

de-

derat, ut Marchio Novatus, qui cum x. hominum millibus primum hoſtium agmen ducebat, in mediam noſtrorum aciem temere illatus opprimi facili negotio poſſet; utque tanto ad vincendum fortunæ beneficio uteretur, magnopere erat Minenſi auctor Malibojus. At illius mentem una occupaverat cura receptus. Itaque, ſpreto Maliboji conſilio, ultra Liguſticas fauces ſeſe recipere properabat.

Interea Genuenſes magna afficiebantur ſollicitudine, ne in tanto rerum motu deſtituerentur ab ſociis, & variantibus ab ſpe, metuque animis, in partem diſputabant utramque. Cur enim alius ſubito imperator? cur relicta Dertona? cur non oppreſſus Novatus? cur denique præceps adeo, inopinatuſque Minenſis receptus, ut conſimilis fugæ videatur? Movebat etiam eos auctoritas Gagii, cujus percrebuerat ſermo, quem decedens habuiſſe inter cœnam dicebatur apud Auguſtinum Grimaldum in Arenario ſuburbano. Cum enim illum Genuenſes nonnulli, qui ſalutandi hominis cauſa convenerant, paulo curioſius de exitu rerum percunctarentur: Me quidem, inquit Gagius, depoſito imperio, Ferdinandi Regis conſilia neque ſcire, neque interpretari decet; ſed, ſi Dertonam, Gaviumque noſtri reliquerint, non veriſimile eſt, velle ab iis, aut omnino poſſe Liguſticas fauces teneri, ſed ulterius progrediantur oportet. Occurrebant illa contra: Erunt igitur fidei, & beneficiorum immemores? optime de ſe meritos Genuenſes deſerent? Quid turpius? loci negligent opportunitatem? tantam commeatuum, tantam pecuniæ

vim

vim Genuæ collectam hoſtibus tradent? Regem Neapolis, cui, Genua amiſſa, ſubmotiſque Italia Borboniis, nulla fere ſpes, Regem ſocium, ſuorumque Regum fratrem, & conſanguineum deſerent? non veriſimile videbatur. Itaque ſuperabat ſpes, fore, ut circa Serravallem, Gaviumque conſiſterent, & Liguſticas ſaltem fauces tenerent. Verum multa in hominum vita accidunt inopinata, & nihil eſt ſpei, perplexiſque hominum conſiliis credendum. Nam Borbonii, paucis ad Octavium vicum relictis centuriis ad ſpeciem defenſionis, omnem, citra Liguſticas fauces, ad Langienſes exercitum contraxerunt præter utilitatem ſuam, atque omnium opinionem; ipſorumque ſpe hoſtium maturior Serravallenſis arcis deditio facta eſt. Tum vero Genuenſes, ad ſuperiorum rerum metum addita præſentium opinione, Borbonios fugere arbitrati, mittunt ad eos Dominicum Pallavicinum omni Italico bello legatione functum apud Philippum Ferdinandi Regis Fr., Philippoque ipſi, & Reipublicæ probatum, qui, ſi deſperarent, animum perterritis adderet, ſi labarent, fidei deſciſcentes admoneret. Eorum conſilio bellum Genuenſes ſuſcepiſſe: eorum cauſa, ſubmiſſis auxiliis, patriam præſidiis nudaſſe; ſocios tam fideles hoſtibus tam incitatis conculcandos, diripiendoſque ne relinquerent: neu nimis valde perturbarentur adverſis: loca, homines, commeatus ſupereſſe ad repugnandum, exercitumque commode, & ſine periculo habendum: denique recordari debere, quoties ad pauciſſimos redacti, redintegratis mox viribus una virtute, & perſeverantia vicerint; qua poſt Campoſan-

R ēten-

ctenſe prælium, qua ad Velitras conſtantia exultantem in victoria hoſtem repreſſerint: hoſtem ipſum aut inopiam non laturum in locis aſperis, atque impeditis, aut fractum difficultate itinerum, & levium crebritate præliorum longius receſſurum. Minenſis, tametſi vera Pallavicinum loqui intelligeret, tamen ipſe longe diverſa animo agitabat ea ſpectans, quæ erant apud Regem in Hiſpania conſtituta. Itaque ingenio uſus ſuo in occultandis negociis, & fortaſſe ab Genuenſibus metuens, ne in receptu impediretur, conſilium profectionis quo diligentius obtegeret, ſtudium manendi vehementiſſime ſimulabat. Pallavicinum ſuo, ſuique Regis nomine ſine cura eſſe jubet, de ſtatu belli, de locorum natura, Cecilienſi adhibito Genuenſium copiarum legato, conſultat, denique bene pollicetur.

Hæc a Minenſi, hæc a Muniaino, quicum ſummis de rebus Philippus communicabat, publice, privatimque inculcabantur, hæc eadem iterabantur a Gallis vel ignaris, vel neceſſaria erga Hiſpanos obſequentia, conniventibus quidem certe; eratque unus omnium ſermo, intercluſuros ſuomet ipſos ſanguine hoſtibus aditum, & pro Urbis Genuæ mœnibus tanquam pro patria pugnaturos. Quibus rebus confirmati Genuenſes, & eo decepti, quod neque cauſam viderent, quare ſuſpicarentur, neque ſine cauſa ſuſpicandum putarent, defenſione urbis neglecta, ad ſublevandas Borboniorum copias curam omnem, & diligentiam conferunt; &, cum id Minenſis ſtudioſius expeteret, quas ad Urbis præſidium cohortes reſervaverant, eas etiam Savonem verſus ad con-

continendos ab ea parte hoſtes, ne, ut ipſe ajebat Minenſis, Borbonii intercluderentur, proficiſci jubent.

At Borbonii eadem uſi ſimulatione Marchionem Villadarienſem Genuam mittunt, ut coram ipſe quoque defendendæ Urbis opinionem monendo, conſulendo, Feginum denique ad caſtra locum deſignando excitaret. Dum autem Genuæ, atque in caſtris ad Reipublicæ defenſionem multa conſuluntur, Reſpublica indefenſa relinquitur.

Sextum jam Philippus progreſſus Varum amnem, Galliamque Narbonenſem ſpectare videbatur. Erant omnes ad litus appulſæ actuariæ: tormenta, commeatuſque exercitus convehebantur ad mare; imponebantur; mare omne, lituſque nautis, navibuſque, impedimentis, atque operis ſtrepebat, diſcedere properantibus. Quæ cum fierent, erat eadem in ore Gallorum, atque Hiſpanorum de Urbis defenſione affirmatio, Pallavicinumque Philippus, negotium ut tandem conficeret, poſtridie redire juſſerat.

Auſtriaci, dimiſſo in Ciſalpinam Galliam omni fere equitatu, quod ejus in montibus inutilis opera videbatur, neque ſatis eſſe pabuli poterat, & relictis, qui Dertonam, quique Gavium obſiderent, recepta, ut diximus, in itinere Serravalle, occupatiſque Novis, bipartito copias dividunt. Subalpini Savonem, Finariumque verſus eruptionem facere contendunt; Germani autem, Liguſticis primo impetu faucibus potiuntur, cum, quæ præſidio ibi erat, Hiſpanorum manus, commiſſo vix dum prælio, ſeſe ad ſuos

magis recipere, quam aliena tueri cogitaret.

Poſtridie mane Sextum Pallavicinus redibat, ut, quo tantæ demum Borboniorum pollicitationes erumperent, videret. Atque ei millia paſſuum aliquot progreſſo nunciatur, paulo ante diſceſſiſſe Philippum, omnes duces, omnem exercitum properare, atque eſſe in itinere. Itaque, infecta re, in Urbem revertitur. Paucis poſt diebus, cum jam Auſtriacorum adventu in maxima Genuenſes eſſent perturbatione, ac luctu, apparent a Muniaino literæ, quas ſcripſiſſe is dicitur Ovalii Hiberni callidiſſimi hominis admonitu, ut a Borboniis relictionis invidiam averteret in eos ipſos, qui relinquebantur. Inſimulabantur Genuenſes, per inde quaſi nimia libertatis cura recipere intra Urbem auxilia noluiſſent, quæ maxime imploraverant, aut per quaſdam conditiones placare Auſtriacos tentaſſent, a quibus duriſſima quæque patiebantur. Muniaino ex auctoritate Senatus Pallavicinus omnium earum rerum teſtis, atque actor reſpondit; iiſque eum ſententiis, rebus, & temporibus adeo repugnantibus ſcripſiſſe, quæ ſcripſerat, demonſtravit, ut liquido conſtaret intempeſtivam expoſtulationem longe plurimum a vero abhorrere. Tam autem anxia profectionis occultandæ religio eo ſpectaſſe videtur, ut impeditis circa Genuam deditione, prædaque Auſtriacis, quietiorem Borbonii receptum haberent.

Auſtriaci Genuæ appropinquabant, in Arenariumque ſuburbanum pervenerant, magnaque erat in Urbe perturbatio, magna concurſatio ſciſcitantium quo loco Auſtriaci, quo Borbo-

bonii eſſent, & augebat tumultum agreſtium mulierum, virorumque turba, quam, adventantibus Auſtriacis, repentinus in Urbem pavor compulerat. Erat hoſtis ad portas, nullum foris auxilium, nullum intus præſidium, non pecunia, non milites, exhauſto ærario, diſtracto exercitu, paucis relictis cohortibus, iiſque ex transfugarum genere infideliſſimo ſuppletis. Urbana cum vocaretur ad arma plebs, aut nomina non dabat, aut dilabebatur. Irritata enim Borboniorum receptu, & capta compendio, quod locandis operis, venalibuſque vendendis belli tempore fecerat, deteſtabatur magis ſociorum perfidiam quam hoſtium horrebat adventum, minuſque ſervitutis quietæ opinione, quam ancipitis belli metu perturbabatur. Apud Patres variæ erant ſententiæ, & erat magis in promptu, quid ſequerentur, quam quid ſequi e Republica foret. Mittendum tamen Eſcerium caſtrorum Præfectum cenſuerant, qui Brounii eliceret animum; namque is Auſtriacis tunc copiis, abſente Botta, præerat. Sed cum acerbius eſſet Eſcerius tractatus, & negligenter auditus, miſſi ſunt Raynerius Grimaldus, & Auguſtinus Laumellinus, qui, Brounio convento, ita locuti ſunt: Bellum Genuenſes nemini, minimeque omnium Reginæ Ungariæ intuliſſe, quam ſemper ſingulari obſervantia coluerint: ejus rei teſtimonium eſſe, quod eorum Legatus nunc quoque Viennæ apud ipſam ſit, neque certe, niſi ſalva amicitia, liceret eſſe: ad Borboniorum ſocietatem coactos deſcendiſſe, atque omnia prius de compoſitione expertos; arma ſumpſiſſe defendendi ſui cauſa, ne ſua ſibi eripi ſi inermes ſinerent,

ignaviſſimi mortalium haberentur. Quare neque inſectandos videri, qui ſua defenderint, neque hoſtium numero habendos, qui nunquam ab amicitia diſceſſerint. Immo vero acerbiſſimorum hoſtium, inquit Brounius: quid enim ſine vobis Borbonii potuiſſent? iis vos auxilia, vos commeatus ſubminiſtraſtis, & ſexennium fere, fruſtraque nitentibus vos ſoli, Genuenſes, patefeciſtis aditum ad ea conanda, quæ ſi valuiſſent, Auſtriacum in Italia nomen deletum eſſet. Irent propere, Senatuique renunciarent, omittendum eſſe in præſentia amicitiæ nomen, eaſque leges accipiendas, quas victoris ira impoſuerit. Miſſurum ſe cum iis Comitem Goranum, qui eas perferret, Senatuique de ſcripto pronunciaret.

Biduo, quo hæc geſta ſunt, Novis Botta profectus ad exercitum advolavit, ne quis deditæ Urbis gloriam, prædamve alius interciperet, & improviſum accidit Auſtriacis incommodum. Nam cum in ipſo Porciferæ amnis alveo tetendiſſent, qui latiſſimus eſt, & erat a diuturna ſerenitate exſiccatus, tantus repente imber coortus eſt, ut nunquam illis locis majores aquas fuiſſe conſtaret, & milites, tabernacula, equites, equique rapidiſſimo amne abrepti gurgitibus haurirentur, eaque tempeſtate homines ad mille perirent.

Bottæ adventus, ut in malis, gratus Genuenſibus fuerat, propterea quod recordatione civitatis, qua familiam ſuam cum ſuffragii jure honoris cauſa donaverant, & affinitatis, quæ erat ei cum nonnullis Genuenſibus, facilem, mitemque ſperabant. Ad quem cum Auguſtinus Laumel-

mellinus, & Marcellus Duratius (nam valetudine Grimaldus impediebatur) in caſtra veniſſent, precibuſque ab eo petiſſent, ne hoſtis animo, qui civis eſſet, ad communem quodammodo patriam evertendam accederet, eum ingreſſos in ſermonem Botta interpellavit, & loqui plura prohibuit: Quid enim, inquit, verbis opus eſt? aut reſiſtendum vobis eſt, aut ſtatim facienda deditio. Si reſiſtitis, ego Urbis ruinam actutum futuram puto; ſin deditionem facitis, accipite. Explicat codicillos, in quibus ejuſmodi erant ſcriptæ conditiones: portam Urbis unam ſtatim traderent: quæ in arce Gavii, quæ item in Urbe præſidia eſſent, ſe uti Auſtriacis dederent, Senatus cenſeret: Auſtriacos bellum gerentes, eorumve ſocios oppidis, arcibuſque reciperent: omnes Reipublicæ portus, ſtationeſque Auſtriacis ſociiſve nautis, Navarchiſque paterent, atque immunes eſſent: adverſus Auſtriacos, eorumve ſocios hoſtile quicquam ne tentarent Genuenſes, neu tentari paterentur ab ſuis: arma, commeatus, tormenta, quæ Gallorum, Hiſpanorum, ac Neapolitanorum eſſent, ſine mora traderent; qui item Galli, Hiſpani, Neapolitanive milites, duceſve eſſent apud ipſos, eorum ſine ulla exceptione nomina profiterentur: qui bello capti, quive transfugæ ex Auſtriacis eſſent, recte omnes redderent: Dux, cumque eo Senatores ſex Viennam proficiſcerentur, advolutique Reginæ pedibus clementiam ejus implorarent: obſides ea ita futura Senatores quatuor darent Mediolanum deducendos; & tricies HS., quod exercitui congiarii nomine donaretur, penderent in præſenti,

& tantumdem præterea pecuniæ Comiti Cotechio Italici exercitus Quæſtori curarent, quantum conveniret: de his omnibus rebus xx. horarum ſpatium ad deliberandum haberent. Hoc a me, inquit Botta, beneficium habetis, ut aliquæ ſint conditiones, quibus vitam, ac libertatem paciſci poſſitis; quas non ademiſſe erit vobis argumenti loco, me nec humanitatis, nec, quando ita vultis, patriæ oblitum eſſe. Si cui vero conditiones latæ graves, atque acerbæ videantur, reputet ipſe ſecum, quanto illa graviora æſtimanda ſint, expugnari domos, diripi fortunas, abſtrahi in ſervitutem, cædes fieri, incendia, rapinas, quæ omnia neceſſe eſt accidant victis, victoribuſque parere recuſantibus. Perlectis Legati conditionibus, auditiſque Bottæ minis ingemuere, & quo ſunt, quæ præter opinionem accidunt, acerbiora, eo vehementius Bottæ oratione commoti ſunt. Facilis enim qui putabatur, ad eas conditiones, quas Senatui Goranus ediderat, duriores ipſe multo addiderat: ut autem ſpatium intercedere poſſet, dum his malis remedium aliquod inveniretur, negarunt Legati xx. horarum negotium illud eſſe, in quo de totius Reipublicæ ſtatu ageretur, cum preſertim lege apud ipſos ſancitum eſſet diligenter, ut, nequid eadem die de eadem re & conſuleretur, & ſtatueretur, neve quid prius ſtatueretur, quam Senatus antea cognoviſſet, & Concilium poſtea Minus approbaſſet. Tum Botta barbare irridens, quam vos mihi, inquit, legem, quem Senatum narratis? una eſt hodie vobis lex parere victori, neque armatis hominibus cogitandum eſt, quid veſter ille To-

ga-

gatorum conventus decernat. Legati, deſperata re, in Urbem revertuntur.

Habetur ſtatim noctu Senatus: ac tametſi plerique accipiendas confeſtim a victore leges, &, poſita ferocia, fortunæ cedendum exiſtimarent, tamen non deerant, qui in extremis rebus ab animi magnitudine auxilium petendum eſſe arbitrarentur, conſtantiam, & fortitudinem, veterumque Romanorum non accomodata temporibus exempla uſurparent, præſtareque dicerent omnes perpeti acerbitates, quam, tanta accepta ignominia, & libertate amiſſa, precaria ſalutis ſpe pendere. Vicerunt ii, qui neutrorum, neque approbata, neque improbata ſententia, placere ſibi cenſebant, uti antequam quicquam de tanta re ſtatueretur, evocarentur Præfecti copiarum, deque ſtatu mœnium Urbis, ac defenſorum interrogarentur. Evocati raptim, interrogatique num his mœnibus, his militibus defendi Urbs poſſet, ad unum omnes non videri reſponderunt. Senatus, cum nihil in mœnibus, nihil in militibus præſidii eſſet, & præſenti vi cogeretur ad inique paciſcendum, moveretur autem miſericordia populi ſui, quem in expugnatione Urbis diripiendum, atque interficiendum videbat, neceſſitati parendum cenſuit. Sic fuga ſociorum, infirmitate præſidii, terrore præſentis exercitus inducti Genuenſes, compulſi, coacti conditiones a Botta latas accipiunt. Fit in eam ſententiam S. C., quo ex S. C. Gavii arx munitiſſima Auſtriacis deditur, frementibus præſidiariis, ægreque ipſo arcis Præfecto Joanne-Luca Balbo ferente, juſſu Senatus ad deditionem compelli, cum duo-

de-

decimum jam diem ſumma vi oppugnantem Picolominæum contemnerent. Mittit ipſe continuo Botta, qui portam occupent, quæ ad Pharum, novorumque mœnium ambitum pertinet, neque ea contentus mittit etiam, qui Thomaſianam portam obtineant, quæ in veteri Urbis muro ædificata eſt; cum Legati Reipublicæ infirmari conditiones fruſtra teſtarentur, ſi duas pro una portas occuparet; ille autem portam nequicquam tradi diceret, quæ introitum non daret in Urbem. Harum enim portarum ſitus is eſt, ut altera alteri includatur, neque adiri ad alteram niſi per alteram poſſit. Urbs autem ipſa duplici murorum ambitu veteri, novoque cingitur.

Oppreſſa Genua, fugatis Borboniis, inſperata rerum commutatione elati Auſtriaci, nactique ex diuturna egeſtate copiam ſubito rerum omnium majores ſumere ſpiritus, majoraque multo agitare animo cœperunt, neque poſſe ad ea conficienda quicquam deeſſe arbitrabantur, cum Urbem haberent refertiſſimam, quam primum conſilium erat penitus exhaurire; & iis, quibus vitam, atque arma relinquebant, mala minitari, ſpoliaque omnia extorquere inſtituerunt.

Quæſtor Cotechius, cum in Arenarium ſuburbanum veniſſet, petiit ſtatim a Senatu per literas, uti nobiles ſibi aliquot daret, quibuſcum colloqui, & de ſumma, quæ Reginæ Ungariæ nomine curanda eſſet, convenire poſſet. Graviſſimi viri, & ſummis honoribus uſi Joannes-Baptiſta Grimaldus, & Laurentius Fliſcus deſignantur, qui ea de re cum Botta, & Cotechio agant: atque iis, cum ad Quæſtorem veniſſent, priuſ-

quam

quam colloquerentur, ipſe ultro Cotechius edictum obtruſit, quo Senatus compellabatur, & in quo de clementia Ungariæ Reginæ erga Genuenſes multa prædicabantur: ejus beneficio ſuis legibus vivere, quos in poteſtatem redigere belli jure potuiſſet; & ne nunc quidem id illam agere, ut omnia illata bello damna diſſolvantur ab Genuenſibus, & compenſentur pecunia, quod tamen eſſet æquiſſimum; ſed multum remittere, exiguaque eſſe parte contentam. Darent millies octingenties HS. tribus deſcriptum penſionibus æquis; quarum ex qua die, quave hora hæc ſcripta, editave poſtulata eſſent, uti ex ea die, eave hora intra viii., & xl. horas prima penſio, altera intra octavum diem, intra quintum decimum tertia ſolveretur. Ni id ad certam diem factum ſit, Reginam ſuæ oblitam manſuetudinis igni, ferro, omnique cladis genere in Genuenſes animadverſuram. Legati, demonſtrata, deplorataque ærarii inopia, orant hominem, atque obſecrant, ne civitatem atroci evertat edicto, quod futurum provideant, ſi tot malis confecta alio inſuper tributo, ac fœnore trucidetur; multaque & de iniquitate imperandi, & de acerbitate exigendi conqueſti ſunt. Ad ea nihil Cotechius, niſi parvulam temporis dilationem multis precibus expreſſam concedere. Re Senatui nunciata, cum propter negotii gravitatem, temporiſque anguſtias, exploratis omnibus rebus, quo confugeret, non eſſet, decurritur ad ultimum illud miſerum & grave, quo ne turbulentiſſimis quidem Reipublicæ temporibus nunquam antea ventum erat, uti pecunia, quæ eſt ad Georgii, efferatur, ex

ea-

eaque prima penſio ſolvatur. Erat illa quidem publica ibi fide non ſolum ab Genuenſibus, ſed etiam a reliquis pleriſque Italis, ac Tranſalpinis depoſita pecunia, eamque Georgianæ menſæ tuendæ Octoviri diligentiſſime adſervabant; ſed extremis malis aliis malis remedia dabantur. Tot, tantique acervi nummorum partim in triremem impoſiti, partim plauſtris exportati terra, marique deferebantur in Arenarium ſuburbanum ad Auſtriacum Quæſtorem, palam inſpectante populo, atque ingemiſcente. Et Botta flagitare pabulum, flagitare frumentum, tabernacula, vecturas non deſiſtebat increpitans, minitanſque, & cujus modo rei nomen reperire poterat, hoc ſatis eſſe illi ad cogendas pecunias, vexandoſque Genuenſes videbatur. Contrahebat naves, bellumque adverſus Neapolis Regem parari, idque Genuenſium commeatibus, atque auro adminiſtrandum eſſe dictitabat; ſeu quod iſtud, ſi Genuam cepiſſet, a Regina Ungariæ mandatum haberet, ſive eo quod deſiderium ejus interpretaretur, belliqne apparatu præveniret. Namque Regina ardenti, veterique Neapolim cupiditate rapiebatur, quam cupiditatem tot jacentem adverſis, tempus opportunum, & ſecundæ ſubito res excitaverant, accendebantque turbandarum rerum nunquam abjecta ſpes, irritique ſemel ad Velitras dolor conatus.

At Neapoli, hoc literis, nunciiſque divulgato rumore, trepidatur. Carolus Rex, etſi Ferdinandi Fr. egregiam in ſe voluntatem ex literis cognoverat Plumbini, Ilvæque Principis quem ſuæ Præfectum domus, audita Philippi Patris morte, in Hiſpaniam miſerat; neque dubi-

bitabat, quin, illato bello, Hiſpanorum auxiliis defenderetur, tamen rei ejus moram, temporiſque longinquitatem timebat, quod exercitus ſui receptu, noviſque regni conſiliis occupatus Frater non ita celeriter juvare eum poterat. Relinquebatur, ut ſuis ſe copiis tueretur: ſed veteranæ Italico bello diſtractæ, ac vehementer erant diminutæ, reliquæ ex provinciali delectu ita recentes, ut neque expectandum ab iis ſolis, neque committendum iis quicquam eſſe videretur. Itaque non egredi regno, quod fuerat Veliterno bello utiliſſimum, neque hoſtibus, ſi adveniſſent, occurrere cogitabat, ſed communitis ad regni fines, defenſiſque arcibus, repugnare, intereaque veteranas ſuas, atque auxiliares Hiſpanorum copias, quæ infeſto Britannis mari, ægerrimeque coactis actuariis, Neapolim identidem commeatibus confluebant, expectare, &, ſi gravius accidiſſet, in Siciliam navigare conſtituerat. Verum Auſtriacorum ſpem, metumque Neapolitanorum Caroli Regis videtur fortuna quædam diſpuliſſe, quæ aliam Britannis Regique Sardiniæ, aliam Auſtriacis mentem injecit. Britanni propiorem multo, atque infeſtiorem hoſtem Gallum perſequi, in Galliamque propterea penetrare Narbonenſem cupiebant, illa etiam ſpe ducti, fore, ut adventu ſuo per cauſam religionis excitarentur in Occitania ſeditiones, conflatoque domi bello, abſtraheretur Galliæ Rex ab oppugnando Belgio, ad ſuaque defendenda revocaretur. Sardiniæ Regi non iiſdem de cauſis eadem erat mens. Ille neque longius a finibus ſuis, hoſtem veritus, diſcedere Germa-

manos, neque recepta Neapoli, nimium convaleſcere ſuis utile rebus arbitrabatur, implicatiſque bello Gallis, magis libero ſolutoque animo Savonem occupare, eaque occupata (quod erat illi maxime propoſitum) optimo tandem portu potiri meditabatur. Villetius Britannorum, & Riccæcurtius Auſtriacorum Legati in Arenarium ſuburbanum conveniunt, eoque Marcianenſem Comitem Sardiniæ Rex mittit. Cum Britanni Sardiniæ Regi cuperent, Auſtriaci autem Britannis obſequi cogerentur, conſtitutum communiter eſt, ut, depoſito invadendæ Neapolis conſilio, in Galliam quamprimum Narbonenſem eruptio fieret, eoque Brounius proficiſceretur, ad quem ſumma imperii reſpiceret.

Rex Sardiniæ ex maxima in Bormienſi valle itinerum difficultate Liguſticam nactus oram, quæ eſt ad occaſum ſolis, cum omni fere exercitu ſuo Savonem oppidum ingreſſus, arcem ad deditionem compellere ſtatim non potuit. Defendebat eam Auguſtinus Adurnius Genuenſis excellenti virtute: neque ulla denunciatione periculi, aut deſperatione auxilii, aut denique defenſionis iniquitate permovebatur. Nam, quod erat, ut diximus, in deditionis conditionibus adſcriptum, ut ne adverſus Auſtriacos, eorumve ſocios hoſtile quippiam Genuenſes tentarent, neu tentari paterentur ab ſuis, ejus uſi fœderis calumnia Britanni poſtulaverant, ne, quæ adverſus arcem inſtituebantur, Subalpinorum opera a præſidiariis diſturbarentur, adeout jugulum armatis hoſtibus prius Genuenſes dare cogerentur, quam ſe defendere poſſent. Relictis Rex cohortibus, quæ allatis,

&

& conſtitutis quietiſſime tormentis arcem oppugnarent, ipſe Finarium progreſſus, receptis arcibus, oppido potitur, quæ cauſa imprimis Italici belli fuerat. Aliquantum fuit ad Albintemelium moræ, quæ urbs eſt in finibus Liguriæ loco poſita excelſo, & arce ſatis munita. Sed ea quoque advectis mari tormentis, octavo capitur die. Dejectis inde Montealbano, Villaque Franca hoſtium præſidiis, Nicæam Rex venit, puſtularumque ibi morbo tentatus leniſſimo, paucisque propterea diebus recreatus reliquam eo in oppido agere hyemem conſtituit.

Hiſpani, Gallique in fugam conjecti nihil de reſiſtendo cogitabant, ſub adventumque hoſtium omnibus ſtatim locis excedebant, Varumque flumen tranſgreſſi ſua ipſi, & aliena, necui eſſent Auſtriacis inſequentibus uſui, evaſtabant, parſque tandem in Galliam Narbonenſem ultimam penitus receſſerant, pars intra Allobrogum ſaltus, monteſque ſeſe abdiderant. Ita Borbonii Italia ceſſerunt non tam hoſtium virtute, quam ſuis devicti conſiliis.

Brounius, præmiſſo terra Gorano, qui loca exploraret, extremumque carperet hoſtium agmen, quique ad Tropæam in ipſo expeditionis initio jaculo transfixus interiit, ipſe ab Arenario proſpera tempeſtate ſolvens, Britannicaque ad Villamfrancam navi delatus, Nicæam biduo poſt pedibus pervenit: & cum intelligeret in illis locis ſibi bellum gerendum, ubi propter itinerum anguſtias, agrique minime uberis naturam, & per quem etiam ſuperioribus diebus hoſtis prædabundus inceſſerat, futura eſſet in magnis res

dif-

difficultatibus, atque unde xl. ante annis Princeps Eugenius tantæ auctoritatis imperator, gravi accepto incommodo, profugiſſet; non mediocrem ſibi diligentiam adhibendam intelligebat. Itaque, convento Rege Sardiniæ, communicatiſque conſiliis, cum ſupportaturos Genua tormenta, commeatuſque Britanni in ſe recepiſſent, expectabat ipſe, dum reliquæ ex Subalpinis, Galliaque Ciſalpina, Liguriaque ad eum copiæ convenirent, iiſque augerentur, quæ, extrema jam fame coacta ad deditionem Dertona, adventabant; atque omnibus rebus paratiſſimus non dubitabat, quin bellum ex ſententia conficeret, ad eamque gloriam, eumque diem properabat, quo ipſe, perdomita Gallia Narbonenſi, Principi Eugenio rei geſtæ fama anteponeretur.

At Genuæ Auſtriaci jure belli, & patientia abutebantur deditorum. Nam Botta hibernorum inſtrumentum, aliaque multa, Cotechius alteram penſionem ſuo more flagitabant, cædem videlicet, incendia, rapinas, ni id eſſet celeriter factum, denunciantes. Senatus jam a principio ſummos viros Cæſarem Cattaneum, qui biennio poſt Dux fuit, Matthæum Franſonium, Auguſtinum Gavottum, Auguſtinum item Laumellinum proficiſci Viennam juſſerat, qui Reginam de his rebus certiorem facerent, iratamque placarent Reipublicæ. Verum ne hoc quidem juris obtinere potuit, ut clariſſimorum Civium legatione totius exitium Civitatis deprecaretur. Adempta ſpe deprecationis, calamitates augentur, efflagitationes, minæ. Tantæ conficiendæ pecuniæ ratio quærebatur. Treſdecim viri huic negotio præfi-

ficiuntur. Tributum extra ordinem locupletioribus imperatur. Erat tamen ad id, quod vehementiſſime flagitabatur, perexiguum. Effertur iterum ex Georgiana menſa argentum, eoque altera Auſtriacis penſio ſolvitur. Qua vix dum ſoluta, expoſcitur ſtatim tertia. Fit magnus dolor, & gemitus populi, totiuſque admiratio Italiæ, tam grandem, tamque impudentem Genuenſibus mulctam irrogari, neque aliud criminari, quam voluiſſe ab ſeſe potentioris injuriam propulſare. Ipſe Benedictus XIV. non tam, quod Pontifex eſſet, paterna quadam benevolentia, quam quod communem Italiæ fortunam miſeraretur, cujus periculum in Genuenſium calamitate agebatur, omni a Regina ſtudio contenderat, ut leniret ſe tandem miſeræ, atque oppreſſæ Civitati, imperatæque pecuniæ partem remitteret. Ac primo auctoritate Pontificis commota flectebatur animo Regina, Legatoque ejus partem remittere pecuniæ benigne receperat, poſtea vero vel inopia pecuniæ, quæ erat ei ad maximum bellum neceſſaria, vel eorum adducta conſilio, qui Genuenſes oderant, præciſe negavit; &, quaſi facilitatis pœniteret, non ſolum tertiam exigi ſubito penſionem, ſed etiam ſexcenties HS. hibernorum nomine imperari juſſit. Tum vero nemini dubium fuit quin plane totius impenderet interitus Reipublicæ. Adeunt Bottam Legati, orant, atque obteſtantur, ut, ſi quis locus miſericordiæ relinquatur, det aliquam extrema tolerantibus veniam. Flecti Botta videbatur; at Cotechius concitabatur, cum interim miſeri jactarentur Genuenſes, & crudeliter illu-

derentur. Sed perſeverantibus Legatis Botta reſpondit: Nequicquam ejus Reipublicæ inopiam prætendi, quæ cives habeat ditiſſimos: cum adeo patriam amarent, atque ejus incommodis tam vehementer commoverentur, ſatisfacerent illi de ſuo, qui maximam apud exteros populos pecuniam occuparint. Quæ Bottæ mandata contra jus omne publica privatis permiſcentis cum Senatui renunciata eſſent, extremumque, ſi rejicerentur, malum inſtaret; omnes autem quibus Viennæ, Mediolani, reliquiſque in locis pecunia erat in nominibus, fortunas ſuas pro Reipublicæ ſalute libentiſſime offerrent, iiſque caveri, oppigneratis Reipublicæ vectigalibus, æquiſſimum videretur, de his rebus omnibus Dux ad Concilium Majus retulit.

Quo in Concilio nonnulli nobiles, cum vel propriis impediti malis Reipublicæ non ſatis calamitate moverentur, vel rerum ignari in publica obligata fide bona quoque ſua, corporaque obligari falſo crederent, conati ſunt, cum perrogarentur ſententiæ, ſtrepitu, admurmuratione, turbatis denique ſuffragiis impedire, quominus decerneretur. At Philippus-Franciſcus Spinula grandis natu, juriſque conſultus, cum ſilentium feciſſet, conſenuiſſe ſe, dixit, in Republica, neque unquam ejuſmodi turbis nobiliſſimum Conventum agitari vidiſſe: debere quidem ferendorum ſuffragiorum libertatem ſervari, ſed turbandorum licentiam a dignitate loci, atque hominum, qui nihil ſapere plebejum deberent, longe abhorrere. Hic tum Auguſtinus Gavottus ſurrexit, & placere ſibi cenſuit, ut cognoſcendæ rei ſpatium daretur iis, qui non ſeditionis cupi-

di-

dine incitati, ſed rei prolapſi ignoratione infremuerint. Viſa eſt æquior ſententia; itaque Concilium dimiſſum eſt. Cum autem Botta, immutata repente voluntate, non ſyngraphas ſibi dari, ſed numeratam appendi pecuniam juberet, res dilata eſt, totaque demum, converſis temporibus, populari motu interpellata refrixit.

Non remittebat interim furor flagitantium, minitantium Auſtriacorum; neque in Urbe ſolum, ſed in vicis, caſtelliſque ſingulis, ubi reliquæ Auſtriacorum copiæ ad divexandam Liguriam cum Botta relictæ hiberna conſtituerant, eadem denunciabantur, eadem imperabantur, acerbiſſimeque exigebantur. Ipſum in portum ingreſſa Britannica navis bellica Urbem, portumque inaudito prædandi genere habebat infeſtum; dicebaturque a Rege Sardiniæ, cujus arbitrio Britannica ad mare inferum claſſis adminiſtrabatur, eo conſilio ſubmiſſa, ne opulentæ Urbis præda omnis Auſtriacis cederet: ægreque is tulerat, illos, ipſo neglecto, cum Genuenſibus tranſegiſſe. Comes Chriſtianus Ligur, magnus Scriba Mediolanenſis, Genuam improviſo advenerat, certamque, non conſentiente Senatu, cujus erat is beneficio cum ſuffragii jure civis Genuenſis, tabellariis Mediolanenſibus ſedem conſtituerat, dataque iis immunitate, diſceſſerat. Damnati majeſtatis, vinctique Rivarolæ turbulentiſſimi in Corſica hominis filii, ſeditioſi ipſi ſolvuntur, exorante quidem Botta, ſed armati, & victoris preces imperantis habere vim videbantur. Erat in Urbe juſtitium quoddam, nihil, invitis Auſtriacis, Senatus, nihil reliqui poterant Magiſtratus.

Movebat maxime multitudinem ſui Ducis, prout videbatur, ſpreta majeſtas. Nam, cum mos eſſet, quoties prodiret in publicum, ut inſtructi milites Reipublicæ fora, viaſque obſiderent, hanc honoris ſpeciem removeri Dux, ſive caſu juſſerat, ſive temporis iniquitate commotus: id tamen in Auſtriacorum importunitatem conferebat vulgus inquietum, ſuſpicax, &, præoccupatis ſemel animis, etiam fortuita durius accipiens. Contemnebatur nobilitas, maledictis omnes, contumelioſiſque vocibus inſectabantur; atque ita ad jacturam rei familiaris adjungebatur contumelia, quam pati Itali homines difficillime poſſunt: eratque utrumque acerbum admodum ferociſſimo populo, & lucri cupidiſſimo. Opifices, & tabernarii aut ſe ſuis artibus removerant, aut palam vi, malo, plagis adducebantur, ut merces venderent, non quanti eſſet æquum, ſed quanti cogerentur. In his anguſtiis minuebantur ab opulentioribus ſumptus, egentiumque propterea, & perditorum numerus augebatur. Nonnulli ex nobilitate, & cujuſcumque loci honeſtiores, patriæ everſionem cum audire mallent, quam videre, cum liberis, & uxoribus profugerant, multoque plures profugiſſent, niſi Concilii Minoris decreto fuga repreſſa eſſet, quo decreto Senatori, nobilive, qui Concilio Minori intereſſet, abeſſe ab Urbe ad annum vetabatur, mulctaque dicebatur, ſi abeſſet: adeo, deſperatis omnibus rebus, plena erant omnia mœroris, luctus, & triſtiſſimi cujuſdam ſilentii. Auſtriaci contra milites, duceſque vagabantur paſſim læti, atque erecti cum ingentibus

mi-

minis, & barbaro, atque immani terrore verborum, oculis, manuque loca, domoſque deſignabant, quas occuparent, quas prædarentur. Eſt Genuæ locus, extruſo mari, magnifice exſtructus, ubi publice, privatimque merces aſſervantur diligenter. Eo irrumpentes Auſtriaci inſolenter obequitabant, & mercatorum bona ſuam eſſe prædam dictitantes, omnium ejus ordinis odia in ſe ſtultiſſima jactatione concitaverant. Audeibantur voces quaſi vaticinantium: madefactum iri minus octo diebus Genuam ſanguine, futuramque ſtragem cæde ipſa fœdiorem. Ipſe imperator Botta Legatis Reipublicæ pro patria orantibus dicebatur dixiſſe, nihil ſe Genuenſibus præter oculos relicturum, quibus miſeriam poſſent Civitatis, atque Urbis flere vaſtitatem.

Brounius, tranſducto Varum flumen exercitu, cum lxiii. cohortibus, quo in numero xx. erant Subalpinorum, & xlv. equitum turmis in Galliam Narbonenſem eruptionem fecerat, &, cum mare tenere, commeatuſque vellet, qui Britannicis ab Genua navibus ſupportabantur, primum omnium Antipolim oppugnare cogitabat; qua capta, reliquum facile bellum explicare poſſe confidebat. Nulla erat Hiſpanis permanendi in Gallia voluntas, nullæ Gallis eo loco ad reſiſtendum vires. Qui ex Italia redierant continuis præliis, atque itineribus attriti vix ſe ſuſtinebant: qui a Belgio abſtracti ſubſidio accurrebant, atque expectabantur acerrime, aberant longius. Hoſtes imminebant; legebant littus Britanni; & ſeditioſis in Occitania animus acceſſerat. His omnibus rebus tantus, adventu

Auſtriacorum, univerſæ provinciæ terror inciderat, ut alii res ſuas in Lerinam, Planaſiamque inſulas, qua minime adire hoſtis videbatur, conferre properarent, alii, projectis omnibus, longioris fugæ conſilium caperent. Maſſiliæ, Telonis, atque ipſas ad Aquas Sextias, ubi Philippus Hiſpani Regis Fr. conſtiterat, metus erat ſummus, & de deditione ſermo nonnullus, jamque corrogabantur pecuniæ ad direptionem, cædemque redimendam.

Sed debebatur fatis, ut Galliæ ſalus, Italiæque libertas una Genuenſium virtute ſtaret. Nam, cum ad oppugnandam Antipolim tormentis opus eſſet, eaque aſportari, ſupportarique Genua placeret, miſit continuo Botta magis ad ſpeciem officii, quam quod denegaturos crederet, qui ab Duce, Senatuque peterent, uti ea ſibi confeſtim traderentur. Negavit Dux concedi cuiquam poſſe, quæ uni Reipublicæ in defenſionem reſervarentur; neque decere Senatum, qui ad patriæ cuſtodiam delectus eſſet, ipſum tradere aliis patriæ præſidia. Quando vero omnia vi, miniſque agerentur; quid Botta precibus peteret, quæ per vim poſſet auferre? Hoc accepto reſponſo, aliquot ſtatim milites proficiſci Botta juſſit, qui tollenda e mœnibus tormenta, aſportandaque curarent. Hic tum populus, atque univerſa multitudo paulo apertius queri & clamare cœperunt: ereptum argentum, ereptam libertatem; etiamne conſtituta a majoribus præſidia, atque ornamenta Urbis barbari eriperent? id enimvero agi, & parari, ut, inermes cum fuerint Genuenſes, pecudum more jugulentur. Namque erat callide vulgatum, & temere credi-

ditum, futurum paucis diebus ut omnia ferro, flammaque delerentur: & nobiles, qui Minori intererant Concilio, ſueti antea ſeveriſſima religione occultare arcana Reipublicæ, nihil jam de Bottæ minis, immanique Auſtriacorum rupiditate reticebant. Ipſe Dux Brignolius in tanta rerum perturbatione, incredibili animi robore, conſiliique præſtantia neque nimis populari concitationi indulgebat, neque ſatis repugnabat. Venientes enim ad ſe cujuſcumque generis homines, impotentiſſimumque Auſtriacorum dominatum, & plebis jam ex dolore inſanientis rabiem commemorantes leniebat magis, quam coercebat, ne aut coercendo Auſtriacorum vim approbare videretur, aut incitando armati exercitus furori populum, totamque Rempublicam objiceret. Simul videbat populares motus, ſi leves ſint, facile quieſcere, ſi implacabilius exarſerint, ambiguis verbis multo magis inflammari. Itaque moderabatur orationi ſuæ, temporique, & Reipublicæ ſerviebat.

Sed tot publicis, privatiſque de cauſis ingentem in populo irarum molem tacite jandiu graſſantem inopinatus repente caſus accendit. Aſportabatur æneum ab Auſtriacis mortarium, quo uti in bello conſuevimus ad ollas jaciendas incendiarias. Degravata forte pondere via ſubſedit, mortariumque dejectum eſt. Illi plebem, ut educeret, accire, & repugnantem vi, verberibuſque cogere incipiunt. Agebantur hæc in frequentiſſima Urbis parte, quæ Porta Auria dicitur, eratque ingens multitudo, majorque multo rei cognoſcendæ ſtudio convenerat. Qua ex frequentia

proripit ſe ſubito ſingulari puer audacia, &, inc-
cœptone opus eſſet, reliquos interrogans, ſaxum
in milites jecit. Fit magna continuo lapidatio.
Dant ſeſe in fugam male mulcati milites; qui-
bus fugatis, & clamore ſublato, excipit rurſus
ex omnibus Urbis partibus clamor. Vocatur ad
arma populus. Tumultuantur: direptaque odio
gentis Auſtriacæ tabellariorum Mediolanenſium
domo, ad fores Prætorii, in quo erat armamen-
tarium, catervatim convolant, arma ſibi dari
poſtulant, arma clamitant. Habebatur eodem
tempore Senatus, qui ferocientis multitudinis fre-
mitu commotus, grandes natu cives, quos aucto-
ritate, & populari gratia præſtare cognoverat,
ire ſtatim, plebemque blandiſſime appellando ſe-
dare juſſit. Quorum oratione, maximoque coor-
to imbri, plebis pauliſper impetus reſedit, cum
potiſſimum, nocte ingruente, timeretur. Mittitur
etiam ab Senatu Nicolaus Jovius, qui Bottam
commonefaciat; videret, quid ageret, quo pro-
grederetur: ignoſcendum plebi, quæ militum
commota injuriis dolorem ſuum vehementiori
animi contentione perſecuta fuerit: tumultum vix
potuiſſe heſterna die ab Senatu comprimi, inter-
nunciis nobiliſſimis viris: plebis patientiam ne
ultra, quam ſatis eſt, tentaret: orare, monere
Senatum, & denunciare etiam, caveret, ne res
neglecta maximæ denique Auſtriacis fraudi foret.
Ad hæc Botta jam a principio plebem deſpiciens
Genuenſem, neque ſe temeritate vulgi commo-
veri reſpondit, neque arbitrari milites ſuos, qui
graviſſima prælia fecerint, Borboniosque device-
rint, furentis plebeculæ ululatu poſſe terreri. Sed
gra-

nihil in bello oportere contemni ea quoque res docuit, pravoque eſſe uſum conſilio Bottam, qui, dimiſſis in diverſa hiberna copiis, paucisque apud ſe relictis cohortibus, deſpexerit imparatus tot hominum millia, tantoſque ſine armis terrores jecerit.

Poſtridie mane minaci vultu, intentiſque armis centum Urbem Pyrochitrophori ingrediuntur. Horum adventu redintegratur tumultus. Jaciuntur undique lapides, iterumque ad arma conclamatur. Fugam Pyrochitrophori arripiunt. Nacta plebs duces Bavam, atque Aſſeretium; audaces homines, nec infacundos, arreptis, quæ cuique ſors offerebat, armis, adductiſque tormentis vias, quæ ad portam pertinent Thomaſianam, occupat omnes, eaſque trabibus inductis præſepit, ſic parata, (ut videbatur) quidvis perpeti, & conari ut mallet, quã non ſe a perpetua avariſſimorum hoſtiũ importunitate liberare.

Auſtriaci, redintegratis viribus, acriuſque in plebem impetu facto, eam repellunt, qua repulſa, unoque capto tormento, audacius jam cum parte equitatus ſeſe in viam, quæ appellatur Balba, effundunt. Sed lapidum, jaculorumque multitudine, quæ undique ex tectis etiam, ac feneſtris mittebantur, perterriti, rurſus ad Thomaſianã ſeſe portam recipiunt.

Senatus iterum per Legatos ſuos liberius jam, conſtantiuſque monere Bottam, ne incitatis militibus efferatam plebem, armorum ſuorum gloriam inſanienti plebi committeret: progreſſum præcipitem, regreſſum inconſtantem eſſe. Ille contra nihil niſi atrox, & ſævum cogitare, & loqui: ſuccenſere Senatui, contemnere plebem, minari omnibus. Ac ſpretis Legatorum monitis, quas Novis, quas in Liguſticis oris eſſe juſſerat,

con-

confeſtim ſibi copias adduci imperat. Portam firmari Thomaſianam, Benigni, quam vocant, munitionem, quæ Pharo imminet, mortariis inſtrui, itemque eum locum, quo animi cauſa Philippei ſodales convenire ſolent, qui in Balbam viam devexus eſt, duobus communiri tormentis jubet, eo conſilio, uti Urbem, ollis jactis incendiariis, teliſque e loco ſuperiore dirueret, populumque tormentorum vi, atque Urbis ruina perculſum ad deditionem compelleret, omniumque ita rerum potiretur. Simul ab Senatu petit, quoniam ipſe a plebis conſiliis abhorreat, tumultuantem a tergo plebem a militibus concidi Reipublicæ jubeat. Exiſtimabat enim hoc facto aut adverſus Senatum, ſi repugnaret, cauſam quærere ſe poſſe inimicitiæ, aut, ſi concederet, plebem ancipiti periculo diſtractam facilius opprimere. Summa Senatorum indignatione excepta eſt poſtulatio tam impudens, & conſtantiſſime repudiata: neque enim poſtulandum ab Senatu, ut civibus vim, & manus afferat, & quaſi ſanguinem hauriat ſuum.

Auſtriaci, cum, multis in tecta dilapſis, infrequentiores excubare populares animadvertiſſent, concubia repente nocte erumpunt, fanum, domumque occupant Equitum Jeroſolymitanorum, ibique ſe communiunt, quo tutius progredientem, averſamque percellere plebem ſuperiore ex loco poſſint. Ii vero, qui ex altera Urbis parte ad Biſamnatem vallem in Albarenſi ſuburbano conſederant, allato de plebe concitata nuncio, portæ Urbis, quæ Romana dicitur, appropinquabant, quod neque a militibus Reipublicæ pro porta excubantibus timerent, quos utpote dediti-

titios ſumere arma adverſus ſe non arbitrabantur, & ea tranſgreſſi, perque ſpatium illud procedentes, quod inter veterem, novumque murum intercedit, circumire Urbem, ſuiſque ſeſe ad Pharum adjungere confidebant. Quod cum Albarenſes providiſſent, Genuenſium excitati exemplo prodeunt armati, locum præoccupant, intercluſoſque hoſtes, & diſſipatos diverſas in villas compellunt, atque obſident. Quin confeſtim irrumperent, Auguſtini Ayrolii obſtitit auctoritas, qui Senatus juſſu iis erat in locis cum imperio. Hic dubitans, concurſanſque, neque gnarus reconditioris Senatus conſilii, accepta fide, nihil Auſtriacos adverſus Genuenſes tentaturos, illos continebat a prælio. Sed auditis paulo poſt Albarenſes, quæ Genuæ erant acta, rurſus in Auſtriacos impetum fecerunt, iiſque, Petri Canevarii Protrib. mil. legionis Liguſticæ, nobiliſſimi, fortiſſimique adoleſcentis interventu, deditionis uti conditionibus permiſerunt, atque Ayrolio iraſci ſimulantes, quod ſtetiſſe per eum, quominus cædem Auſtriacorum facerent, videbantur, cæterum prædæ cupidi villam ejus incenderunt. Deditorum autem in numero cohors fuit legionis Cailianæ.

At populus audacior jam factus, quod complures nobiles, & militares viros patriæ charitate, atque Auſtriacorum injuriis permotos ſenſim in cauſam deſcendere, plebeiiſque obvolutos penulis conſilio, manuque adeſſe perſpiceret, alacer, ſpeique bonæ plenus hoſtes aggreditur. Botta, cum contra, atque ipſe exiſtimaverat, augeri populo animum, numerumque videret, atque ex conſtantia Senatus aliquid ſubeſſe gravius ſuſpi-

picaretur, qui nihil primo timuerat, nimium poſtea timere, ſuiſque diffidere viribus cœpit. Itaque, ut ſpatium intercedere poſſet, dum milites, quos evocaverat, convenirent, aliquid interim agere de compoſitione conſtituit, Ocheliumque Trib. mil. ad Auriam mittit Melphitanorum Principem, quem populo acceptum, facillimiſque moribus cognoverat. Cum eo ita Ochelius egit: miſericordia Genuenſium commotum imperatorem, quibus extremum jam fatum impendeat, petere a Melphitanorum Principe, ut populum ad interitum ruentem voluntarium pro ſua ipſe auctoritate retineat, patriæque conſulat univerſæ. Quibus Auria rebus cognitis Ducem Brignolium extemplo convenit, & quanta ſit conciliandarum rerum oblata facultas, oſtendit, ſuumque ad eam rem ſtudium ultro pollicetur. Dux, etſi recte intelligeret, quo hæc omnia Bottæ conſilia pertinerent, neque ſine cauſa nobiliſſimum, atque optimum virum productum exiſtimaret; tamen, ne videretur per ſe ſtetiſſe, quominus componeretur, palam liberaliter Auriæ reſpondit, eumque collaudavit, ſui, ſuorumque Majorum memorem eſſe juſſit: clam per certos homines, quos Reipublicæ cauſa officiis, largitionibuſque allexerat, populum monuit, ne nimium hoſti crederet, neve ullam, niſi traditis ſtatim portis, omnique de argento exigendo, aſportandiſque tormentis ſublata mentione, conditionem probaret. Itaque, cum ad populum Auria, adhibito Auguſtino Laumellino, de conditionibus loqueretur, conclamat omnis multitudo, denunciandum Auſtriacis eſſe, ut portas confeſtim tra-

traderent, tormenta ne attingerent, neve ullum unquam amplius de argento ſermonem inferrent. His Bottæ mandatis renunciatis, diem ille ex die ducere, quædam rejicere, nonnulla accipere, portas vero traditurum ſe negare: & tamen, ut manerent induciæ, non diſſimulanter petere. Populus, ubi ſe diutius duci intellexit, redire Auriam, Laumellinumque, denunciarique Auſtriacis jubet, ſi rem conditionibus, quæ eſſent allatæ, componere velint, ante horam v. alterius diei ſine periculo licere, poſt id tempus non fore poteſtatem. Illi redeunt, iterumque populi mandata exponunt. Victus Botta conſentientis Populi pertinacia accipere ſe ait conditiones, & portam tradere. Agnovit Laumellinus verbum, veritusque, ne, quod ab Senatu poſtulaverat, in ſe Botta recuſaret, portamque tradens Thomaſianam, alteram ad Pharum teneret, non portam, inquit, Imperator, ſed portas tradi ſibi Populus poſtulat. Quo ille dicto adeo excanduit, ut Auriam, Laumellinumque retineri juſſerit; atque aliquot poſt horas, ne ſanctum ad omnes gentes Legati nomen violaſſe videretur, dimiſit. Poſteaquam in vulgus hominum elatum eſt, qua iracundia uſus Botta Populi Legatos detinuiſſet, eaque res colloquium ut diremiſſet, nemini dubium fuit, quin per cauſam compoſitionis inſidiarentur Auſtriaci tempori, expellendique eſſent, priuſquam illi ſeſe evocatis ſubſidiis confirmarent. Tota it ad arma Civitas. Non religio, non ſexus, non ætas ſatis eſt cuiquam cauſæ, quare ſe domi teneat. Prodeunt armati, ſeſeque invicem adhortantur. Nemo imperat, omnes exequuntur.

Rapiuntur e navalibus, mœnibuſque tormenta, atque opportunis locis collocantur. Arduus ad eum locum, qui Petraminuta appellatur, & ad viam Balbam pertinet, difficiliſque adeo eſt adſcenſus, ut expeditus ea homo vix poſſit repere. Illuc eveſtigio bajulorum, puerorumque multitudo, incitato curſu, mortarium advehit æneum maximi ponderis. Tanta vel patriæ charitas, vel puniendi doloris erat cupiditas, aut etiam, quæ permultum valet apud mortales, exempli vis.

Ibi tum Vilettius Jeſuita, qui antea etiam privatim cum Botta egerat quadam notitia productus, quod erat ei cum Bottæ Fratre amicitia, imperatorem convenit, eumque, neu ſe, neu populum in apertiſſimum deducat diſcrimen, monet, atque obſecrat, & de conditionibus loqui incipit. Cujus mediam orationem interrumpunt undique ſubito tela immiſſa. Omnia ſtatim e ſacris turribus repulſa æra perſonant, exceptúſque longe, lateque fragor perturbat hoſtes tanto obſtupefactos ſtrepitu. Acerrimo contenditur prælio. Deturbare Auſtriacos e fano, domoque Equitum Jeroſolymitanorum cum Genuenſes jaculis non poſſent, adactis procul a maritimo propugnaculo telis, fani turrim concutiunt: qua concuſſa, qui ibi ſunt Auſtriaci projicere arma, & deditionem facere coguntur. Botta poſt Thomaſianam portam in area, quæ eſt ante Principis Auriæ domum, equitum, peditumque aciem inſtrui jubet. Tela accidunt creberrima, ſuperincidentibuſque e Petraminuta ollis incendiariis perturbatur equitatus. Interim, qua eſt inter veterem Urbis novumque murum aditus, inſtructi

pro-

proruunt Genuenſes, refractaque Thomaſiana porta dant reliquis, qui in Urbe erant, erumpendi ſpatium. Hoc omnibus audacius viis Genuenſes ſuccedunt. Multi ex Auſtriacis capiuntur, multi interficiuntur. Ipſe, dum in foro Nigriano milites retinere, atque inſtruere fugientes conatur, Botta impacto ad murum quendam telo, lapideque disjecto leviter in faciem vulneratur; eodemque ictu Comes Caſtaleo, qui Bottæ aderat, perfoſſo equo dejectus magnum adierat vitæ periculum. Tum vero popularium multitudine, ſuorumque cæde perterritus imperator terga vertit, eodemque acti, perturbatique timore permixti cum equitibus pedites Pharum petunt. Genuenſes ab ſummis, noviſque mœnibus proximos nacti colles horribili & multitudine, & ſpecie deſcendentes cernebantur. Illi, ne a tergo circumvenirentur, veriti Pharum ipſum, Benignique munitionem relinquunt, ſeſeque ad Arenarium fugientes recipiunt. Ea ſtatim loca Genuenſes occupant. Nox appetebat, & totius diei labore, & pugna defatigati ab inſequendo deſiſtunt. Portas valido præſidio firmant, & tanto alacres ſucceſſu in Urbem revertuntur. Unus de plebe homo Joannes Carbo, ut erat a prælio horridus, & cruore oblitus Prætorium ingreditur, atque ad pedes accidens Ducis, portarum traditis clavibus, victoriam ejus diei Duci, Senatuique gratulatus eſt.

Eodem fere tempore qui Recci, quique Nervii erant, nonnullique item, qui, ut ſe Bottæ adjungerent, accelerabant Auſtriaci nova re perturbati, intercluſique in Genuenſium pote-

te-

teſtatem venerunt. Qui vero a Claverino ad Segeſtam Tigulliorum litus omne præſidiis tenebant, periculum veriti, quod ejus homines oræ Genuenſis prælii fama excitati ad vim, átque ad arma ſpectabant, diſcedere properarunt, Sergianumque profecti, Sergianiolum ſi arcem ſatis natura munitam occupaſſent, ibi ſubſiſtere cogitabant. Sed cum fortiter defenderet Petralba Protrib. mil. de exercitu Genuenſi, nullaque illis propter aſſidua, quæ ex arce adigebantur, tela, ſuſpectumque oppidanorum animum conſiſtendi in oppido facultas, nulla item commeatus, omnibus circa locis infeſtis, nulla effugii ſpes eſſet, pactis, quas Petralba voluit, conditionibus, datiſque obſidibus, inde emiſſi ad Aullam ſeſe, omni dimiſſa Liguria, contulerunt.

Botta, cum in fuga a ferociſſimis hominibus, qui Porciferam vallem incolunt, opprimi facile ad anguſtias locorum potuiſſet, dum alii morantur, & dubitant, quid ſit capiendum conſilii, alii exitum rerum ignorant, incolumis evaſit. Erat eo præterea uſus dolo, ut, antequam rei fama latius manaret, pronuntiari juberet: omnia conveniſſe; ipſum, facta cum Genuenſibus pace, diſcedere. Qua ſimulatione deceptis, & nonnulla largitione permulſis ruſticorum animis, ipſe, relictis ægris, abducta pecunia, Liguſticas raptim fauces tranſcendit, mutilatumque Novas exercitum reduxit. Ita Auſtriaci, converſis ſubito rebus, maximam ſpem, maximamque utilitatem amiſerunt, Genuaque pulſi ſunt ab iis, quos neque inimicos tollere, neque amicos parare cognoverant.

CASTRUCCII BONAMICI
COMMENTARIORUM

LIBRI III. PARS II.

GENUÆ plebs parta victoria ferox Academiam Jeſuitarum, quæ eſt in Balba via, ſedem concilio ſuo delegerat. Cujuſcumque loci homines arma ferre, pro portis, ſtationibuſque excubare cogebat, neque ſatis habere videbatur expuliſſe Urbe Auſtriacos, ſed arcem eveſtigio recipere Savonenſem contendebat; ad eamque rem, quantum gratia, auctoritate, pecunia valebat, nobilitas nitebatur, exemploque præibat. Comparatis cibariis, & aliquot præmiſſis Reipublicæ

militibus, ſignum datur profectionis. Armata celeriter magna convenit multitudo, fiduciæque plena proficiſcitur. Hic cognoſci licuit, quam vana ſit animorum alacritas nullo certo duce, atque imperio firmata. Nam portis egreſſa plebs, cum commeatus quoſdam, impedimentaque Auſtriacorum offendiſſet, ad ea diripienda ſtatim dilapſa eſt, neque optimatum precibus retineri potuit: illorum eſſe prædam, atque illis reſervari quæcumque Auſtriaci reliquiſſent: liberatæ patriæ gloriam ne tenuiſſimæ modo ſpe prædæ contaminarent. Non homines laus in ſordibus, tabernisque natos, non, ſoluto legum metu, arrogantes pudor coercet. Ipſa oberat opulentiorum liberalitas, qui plebem in captandis nummis occupatam ſegniorem largitione reddebant. Invitati præda longius procedunt populares, aliique aliam in partem diſſipati feruntur; atque ex tanta properantia rem negligunt, quæ, perterritis Genuenſium adventu Subalpinis, qui pauci erant, facile perfecta maximæ fuiſſet ad omne bellum opportunitatis. Eo acrius, priuſquam auxilia concurrerent, oppugnant Subalpini, alias evocant copias, alias proferunt munitiones, vexare arcem telis, atque ollis incendiariis diem, noctemque non deſiſtunt. Ac tandem, qui oppugnabantur, dejectis propugnaculis, labefacta magna parte muri, adacto cuniculo, qui arcem ſubruebat, atque omnibus deſperatis auxiliis, ſeſe dedere coguntur; cum eorum virtus, Adurniique Præfecti conſtantia ab ipſis eſſet hoſtium ducibus collaudata.

Au-

Auditis, quæ Genuæ acciderant, varius per univerſam Europam motus fuit animorum. Aliis præclarum, veterique Roma dignum, aliis periculoſum, nonnullis vix credibile videbatur. Fractas Auſtriacorum ſpes, irritos in Italia conatus gaudebant Borbonii Reges, imprimiſque Galliæ Rex, cujus in finibus hoſtes verſabantur, certoſque miſerat homines Genuam, qui, quid rei eſſet, cognoſcerent, ſibique renunciarent. Regina contra Ungariæ gravi commota caſu Joſephum Spinulam Legatum Reipublicæ finibus excedere ſuis, & quæ eſſent in ſuo regno bona Genuenſium publicari, obſideſque Mediolani in carcerem condi, & redintegrari ſtatim bellum juſſerat.

Botta perfidiam Genuenſium, qui neque colloquii, neque induciarum jura ſervarint, ſuamque in illos indulgentiam prædicat, neque interim popularium animos literis, nunciiſque tentare deſiſtit. Deduci præſidiis, evocarique tota Ciſalpina Gallia milites, atque ad ſe adduci jubet. Omnibus circa locis pecunias imperat; quos ad eos, qui erant e nobilitate Genuenſi, agros pertinere cognoſcit, illos habet prædæ loco, ut maxime iraci nobilitati videatur. Qui Genuenſes, Ligureſque arma poſuerint, iis veniam pollicetur, reliquis malum denunciat. Quibus rebus confectis, levis armaturæ pedites, quorum magnum habebat numerum, præmittit, eiſque, ut Liguſticas iterum fauces tranſcendant, imperat, injiciendique terroris cauſa, omnia cædibus, incendiiſque permiſceant. Illi primo impetu Ruſcinone, Campoque frigido potiuntur, difficileſque alios, atque

opportunos in illis montibus aditus occupant. Cum longius progredi vellent, ab Hieronymo Balbo Equite Jeroſolymitano, qui eo, coacta Ligurum manu, advolarat, repulſi ſunt; & cum arcem Maſoniam ad deditionem minis compellere tentaſſent, defendente Anfrano Saulio, non potuerunt.

Genuenſes ſua apud Langenſes præſidia poſuerant. Hoſtes ſubnubilam nacti tempeſtatem prima luce ad Genuenſium ſtationes, triplici inſtructa acie, improviſo accedunt, Ligureſque ſubita re, illatiſque ignibus perterritos in fugam conjiciunt, Pontemque decimum occupant, ipſumque expugnare Langenſium pagum ſumma vi conantur. At Gaſpar Baſadonnius, qui Porciferæ valli præerat, ea re nunciata, militum, Ligurumque contractas copias ad Pontemdecimum ducit, Auguſtinumque Pinellium, qui illi in itinere occurrerat, adoriri a latere hoſtes jubet. Impetu facto, multis interfectis, loco hoſtes pelluntur, depulſoſque ad eorum uſque munitiones Genuenſes inſequuntur, atque ad Langenſium deinde pagum converſi, liberatis ſuis, fugatis hoſtibus, in ſua ſe præſidia recipiunt.

Interea Genuæ Senatus, cum, accepta ignominia & dilata ultione, iratiores reverti Auſtriacos videret, pro magnitudine periculi defenſionem parabat. Franciſcum Auriam proficiſci in Britanniam jubet, qui cum Rege agat, & in Genuenſi tumultu nihil publico factum conſilio, populumque licentia militum, vecordibuſque ducum minis efferatum ad vim deſcendiſſe demonſtret, atque omnibus, quibus poſſit, modis

aba-

abalienatam malevolorum ſermonibus Regis voluntatem ad priſtinum erga Rempublicam ſtudium revocare conetur. His acceptis Auria mandatis proficiſcitur, commodaque per ſummam hyemem navigatione uſus in Galliam exit Narbonenſem, atque ex itinere Belinſulanum æſtuantem dubitatione propter varios, qui de rebus Genuenſibus effluebant, rumores ad ſubmittenda auxilia Senatus nomine confirmavit. Lutetiam cum veniſſet, cognoſcit ibi, ut in Britanniam tranſmitteret, impetrari a Britanniæ Rege non potuiſſe, quod gratiſſimum ſibi quidem Genuenſis Legati adventum fore, ſed vereri diceret Rex, ne daret ea res anſam Auſtriacis ad ſuſpicandum. Quo cognito, Senatus optimum factu cenſuit, Auriam in Gallia remanere, faciles qui apud Gallorum Principes, Regemque ipſum Galliæ aditus haberet. Legatis item aliis ſcriptum ab Senatu eſt, ut Borbonios orarent Reges, atque adhortarentur, ut celerrime Reipublicæ ſubvenirent, quos tamen ipſa temporum inclinatione, relictæque ſocietatis pudore, & communis cauſæ cura incitari exiſtimabat: plurimumque ei rei extemplo profuiſſe certum eſt Joannem-Franciſcum Pallavicinum, qui Reipublicæ apud Galliæ Regem Legatus erat, & ſingulari fidei, ſolertiæque exiſtimatione florebat. Muros Urbis aut vetuſtate parum utiles ad præſentis uſum belli, aut diuturna pace neglectos refici, & communiri jubebat. Idoneos deligebat homines, qui cives hortarentur omnes, ut ſuæ & communis ſalutis cauſa arma ſumerent, brevique tempore to-

ta eſt regionatim decuriata Civitas, nobileſque ipſi potentiores, omni in tanta perturbatione ſublato dignitatis diſcrimine, promiſcue deſcribebantur. Nautas, mercatoreſque in ſumma caritate, quam prædatoria claſſis, & belli metus adauxerat, præmiis, atque immunitatibus alliciebat, ut eſſent, qui Britannos fallere, frumentumque in Urbem importare auderent. Pecunia deerat, hærebantque in ea expedienda Patres vehementer, cum & cives, univerſis imperatis pecuniis, ad tributi nomen obſurdeſcerent quotidie magis, &, Georgiana exhauſta menſa, fides concidere publica videretur. Tum Brignolius Dux, de Senatus ſententia, cum eſſet ea de cauſa Concilium Minus coactum: Non recte conſuli poſſe Reipublicæ, dixit, cum privati ad conſulendum ſenſus afferuntur. Si Patriæ ſalutem, ſi ejus conſervatæ gloriam quærerent, ingreſſi Concilium obliviſcerentur omnium ſuorum, curam abjicerent rei familiaris. Maximas a majoribus ædificatas, ornataſque claſſes, maximos eſſe factos privatim ſumptus, ut tranſmarinas imperio Genuenſi provincias adiungerent: quid poſteri dubitarent, paululum conferre argenti, non ut augeantur opes Reipublicæ, ſed ne deleatur nomen? non ut hoſtem in longinquo Oriente ſcrutentur, ſed ut a patriæ mœnibus, tectiſque repellant? nequicquam privata ſervari, ſi publica conciderint: eam eſſe Rerumpublicarum rationem, ut bona, malaque earum ad omnes cives pertineant: oportere eos, qui Reipublicæ præſunt, omnia, quæ gerant, non ad pro-

priam utilitatem, ſed ad comune bonum conferre; æquiſſimumque porro haberi, ut qui reliquis honore, atque opibus antecellunt, amore etiam erga patriam, & liberalitate præſtent. Ego equidem, inquit, ad hunc principem locum, inclinata belli fortuna, cum vocarer, non eram, P. C., tam ignarus rerum, ut multa Reipublicæ mala impendere poſſe, titubantibus ſociis, auctis hoſtium copiis, non præviderem, eumque me fortaſſe futurum Ducem intelligebam, cui vigilandum præ cæteris, nullique rei pro Republica parcendum eſſet. Sed recreabat me præſtantiſſima Senatus ſapientia, ex cujus auctoritate ordinis Rempublicam gerere debebam, & tantum me, ampliſſimo præſertim accepto beneficio, patriæ debere exiſtimabam, ut vitam, nedum pecuniam, ejus ſalutis cauſa profundere jucundiſſimum ducerem. Hoc quidem tempore, quanquam & tempeſtas opinione mea major coorta eſt, & omnia in tantis Reipublicæ tenebris metuenda ſunt, tamen eo ſum animo, P. C., ut neque deeſſe patriæ, neque ſupereſſe velim. Hac Ducis oratione, & quod extra ordinem habebatur (nam moribus Genuenſium Duci verba publice facere, niſi ex S. C. non licet) & quod maximum ſui, optimeque cælati argenti pondus ad Monetam deferri ipſe juſſerat, & voluntaria ſtatim facta erat omnium Senatorum collatio, tanta innata eſt alacritas, ut adjuvandæ Reipublicæ certamen excitaret omnium animos, & pro ſe quiſque factum, ſignatumque argentum contribuerent; Matronæque ipſæ opulentæ, atque

T 4 opti-

optimates, ne in amore patriæ ſuis ceſſiſſe viris viderentur, auribus gemmas, collo monilia detraherent, atque in publicum conferrent. Inſignis cum primis extitit Auguſtini Gavotti, Joſephique Duratii liberalitas, quorum alter iv. millia, xv. alter millia aureorum Reipublicæ donavit.

At plebs immoderatæ libertatis vitio inſoleſcebat more ſuo, latrocinandique cupiditati defenſionem patriæ, atque Auſtriacorum obtendebat odium. Simulans enim occultari bona hoſtium, domos ſcrutabatur, & multis ſe rebus pro patria pugnantem egere dictitans pecuniam precibus flagitabat, quibus contradici non poterat. Erant exploratores hoſtium, erant improbi, & ſcelerati homines, qui, turbatis rebus, ſeditionis, & prædæ cauſam quærerent. Silebant leges: tacitus obſidebat curiam Senatus, neque illud eſſe tempus animadverſionis exiſtimabat. His malis hæc ſubſidia ſuccurrebant, quominus omnis immutaretur ſtatus Reipublicæ, quod & honeſtiores populares ſeditioſis motibus adverſabantur, optimeque de Republica ſentiebant, & plebs partim illuſtrium familiarum ſplendorem, atque opes aſſueta mirari ſui gregis ſordes aſpernabatur, partim lucro, prædæque addicta nihil de regno cogitabat; & mitiſſimi etiam, optimique nobilium imperii memor, comparatione deterrima præſentem tumultum faſtidiebat; ejuſque erant duces adeo rudes, ut regerentur magis plebis furore, quam ipſi regerent plebem; apud eamque ſuſpicione fraudis, & non æquabili prædæ partitione offenderant. Itaque paucis diebus

cor-

corruerant, magnoque erant odio omnibus. Adjuvabant rem proclinatam, qui vel a nobilitate ſubmiſſi, vel plebejam ipſi per ſe pertæſi arrogantiam Senatus vigere auctoritatem, &, remotis ducibus, plebis langueſcere inſolentiam cupiebant. Quibus rebus extimulata plebs ſuapte natura mobilis, & temeraria repente adorta eſt deprimere, quos paulo ante in cœlum extulerat laudibus. Latrones illos, hoſtes, proditores eſſe vociferabatur. Comprehenſos, atque omni contumelia vexatos in Prætorium adduxerat, Senatumque, ut in eos animadverteret, obteſtabatur. Illos ſtatim Dux in carcerem duci jubet, & daturos pœnas affirmans a præſenti exitio ſubtrahit; monet deinde, quam poteſt mitiſſime, plebem, ut eorum ignoſcat imperitiæ, qui legum, & Reipublicæ gerendæ ignorantia peccaverint: non poſſe bene geri Rempublicam imperiis ſtolidorum. His dictis mitigata dilabitur plebs, Ducis manſuetudinem, & æquitatem collaudat. Illos poſtea Senatus, repetitis rebus, non modo iniquiſſima invidia liberavit, ſed etiam honore habito declaravit, nihil eſſe ab iis unquam de Republica niſi optime cogitatum. At plebs curarum, turbarumque tædio petit ab Senatu, ut alios ſibi det duces, qui Concilio ſuo præſint, atque interſint. Itaque ex auctoritate Senatus delecti ſunt nobiles iv. Joannes-Baptiſta Grimaldus, qui de omnibus rebus ad concionem referre conſueverat, & Joannes Scalea, Jacobus Laumellinus, Carolus Furnarius. Horum facilitate, ſolertiaque permulcebatur multitudo; his auctoribus, controverſiæ minuebantur, non diſſen-

tien-

tiente Senatu, cui ſuam obtinere auctoritatem nondum maturum videbatur. Erat plebs ſuorum magiſtratuum imagine alacrior ad defendendam Rempublicam? & cum nonnulla periculoſiſſimo tempore fieri oporteret, quæ abhorrerent a moribus, videbantur ea melius in plebis temeritate, quam in ampliſſimi ordinis conſilio deliteſcere: plurimum etiam valebat in vulgus opinio benignitatis, qua erga populum Dux utebatur, qui nullius ſtultitiam, atque humilitatem faſtidiebat, interdiu, noctuque faciebat omnibus conveniendi ſui poteſtatem. His rationibus manebat domi concordia, commode adminiſtrabatur Reſpublica, cum ſubita ſeditio oborta eſt.

Poſtremi quidam projecta audacia homines fæcem multitudinis ex facinoroſis, atque egentibus congregatam in Senatum, & nobilitatem concitare ſeditioſis vocibus cœperunt: immortuam nobilium tyrannidem verſari diutius in Republica non eſſe ferendum: illos primum auctores belli, prodita plebe, ſeparatim ſibi conſuluiſſe; illos nunc de ejus cæde cum Auſtriacis conſentire: &, cum forte nunciaretur, venire Auſtriacos, conclamatumque propterea ad arma eſſet, unus ex iis præcipiti furore inflammatus: quid vos, inquit, Auſtriacos perſequimini, cum domeſticum in Urbe hoſtem habeatis? delete Senatum, qui, ut ſibi, ſuiſque nobilibus provideat, veſtrum cum Auſtriacis exitium pactus eſt. Cur enim arma capere vetamur? cur publica occluduntur armamentaria? nempe id agitur, niſi præcavemus, ut omnes, qui nobiles non ſint, ex inſidiis opprimantur. Sed præda oſtenditur

opi-

opima, præclara datur miſeris occaſio ulciſcendi & ditandi ſe. Audeatis modo inane nobilitatis nomen, vaniſſimaque magiſtratuum inſignia contemnere, veſtra ſunt, o audaces & fortes viri, quæcumque illi per ſummam ignaviam poſſident. Continuo prædarum ſpe, & impudenti inducta mendacio magna ſordidiſſimæ plebis multitudo ad Prætorium convolat, & per cauſam quærendorum armorum irrumpere conatur. Cum ab armatis excubitoribus repelleretur, tormentum, quod forte advehebatur, in foro novo ante fores Prætorii ingenti concurſu, fremituque, & minis conſtituit. Tum Jacobus Laumellinus populari quadam ratione plebi gratus in mediam irruens turbam; occaſu-ne Urbis vultis finiri Rempublicam? voſ-ne hujus patriæ alumni, & vere Genuenſes Ducis excindetis, Senatuſque ſedem, quorum virtute, & conſilio veſtra adhuc libertas, veſtra omnium ſtat ſalus? non hercule illi nobis infeſtiſſimi Auſtriaci audeant. Cum nihilo remiſſius inſtarent, jamque ignem tormento adjicerent, oppoſito Laumellinus corpore, agite, inquit, explete iram, mea ſatiamini cæde: minori flagitio interficietis civem, quam totius Civitatis præſidium evertitis; & ego opportuna morte ſublatus tantum ſcelus non videbo. Maximo viri animo obſtupeſcit multitudo. Paulatim incipit emergere pœnitentia, redire obſequium, & fractus denique plebis furor eadem, qua exarſerat, celeritate, reſtinctus eſt. Seditionis duces paulo poſt comprehenſi, necatique furioſiſſimæ temeritatis pœnas dederunt; & Concilium Populi, reviviſcente ſenſim Senatus aucto-

ctoritate, paulatim conſeneſcere cœpit, & cum nihil fuit cauſæ quare haberetur, atque hoſtes, relicta obſidione, diſceſſerunt, tunc demum eſſe omnino deſiit.

Dum hæc in Liguria geruntur, Brounius, captis Lerina, Planaſiaque inſulis, Foroque occupato Vocontio, & præmiſſis, qui ad Argentium uſque flumen progreſſi terrori eſſent hoſtibus, Antipolim ipſe, perſpecto urbis ſitu, & Britannis adjuvantibus, terra, marique oppugnare inſtituit. Sed defecerat Genua. Augebantur Gallis copiæ: lx. a Belgio cohortes advenerant, cumque iis Hiſpani iterum conjungi dicebantur. Nam Galliæ Rex, Ferdinando Regi ut ſatisfaceret, Philippum Argenſonium Campoſiani auctorem colloquii a Concilio ſuo removerat, Malibojumque ab Italico exercitu revocaverat; quorum in locum domi Marchionem Puiſienſem, ſumma virum probitate, & prudentia præſtantem, apud exercitum autem in Gallia Narbonenſi Ducem Bellinſulanum, eundemque Gallicæ militiæ Magiſtrum ſuffecerat. Rex vero Ferdinandus, ſi Auſtriacis in Italia Borbonii ſuccubuiſſent, Carolo Fratri, Neapolique timebat; iique, quorum Ferdinandus conſilio utebatur (ut timida eſt, longeque nimium proſpiciens ambitio) vereri cœperant, ſi domum, amiſſa Neapoli, Hiſpani Regni hæres, regnandique peritus Carolus rediret, ne fraterno amore, regiique nominis auctoritate apud Fratrem Ferdinandum ille plurimum, ipſi minimum valerent: atque ita commutato conſilio, Italicum bellum ſuadebant, eratque adeo eorum ſuaſione Ferdinandi immuta-

tata voluntas, ut præcipitis eum receptus, conſiliique pœniteret relinquendæ Italiæ. Itaque Borbonii, auctis, conjunctiſque copiis, exercitus eduxerant ſuos. Quorum adventu perterritus Brounius, ſimul reputans, Genuenſis ſpe commeatus amiſſa, neque Antipolim oppugnari, neque diutius tolerari exercitum in locis minime frumentariis poſſe, conſilium commutat, oppugnatione deſiſtit, exercitum contrahit, in Italiam redit. Regredientem illum uſque ad Varum flumen Borbonii inſequuntur; quin longius procederent, hyems prohibuit, & militum labor, quos tot præliis, atque itineribus defatigatos oportebat aliquando in hiberna deducere. Idem Sardiniæ Rex, idem Brounius facit, collocatoque in hibernis exercitu, Sardiniæ Rex Auguſtam Taurinorum revertitur, Brounius Mediolanum proficiſcitur.

Botta deponere juſſus imperium, Piccolomineo exercitum, atque is paulo poſt Sculemburgio tradiderat. Brouniani exercitus pars in Ligures deducebatur. Legionarii, ferentariique ex eo circiter cc. progreſſi villam Radianam, quæ non longe eſt a capite fluminis Urbis, occupaverant, aggeremque ante illam præduxerant. Qua re nunciata, Eques Hieronymus Balbus mittit eo confeſtim legionarios Genuenſes lxxx., & voluntariorum militum manum, qui, cum ad hoſtes veniſſent, ſuperata munitione, ſcalis admotis, in ipſam per feneſtras villam irruperunt. Illi Genuenſium oppreſſi audacia, nonnullis amiſſis, intercluſa fuga, projectis armis dediderunt ſeſe.

In-

Interim Rex Neapolis de Genuenſi tumultu certior factus, & auctoritate permotus Marchionis Folianenſis nobiliſſimi hominis, qui erat apud eum non tam dignitate, quam fide, ſolertiaque, &, amore in Regem ſingulari primus, actuariis ſuis, &, quo maxime indigebant, frumento, commeatuque reliquo juvari Genuenſes jubet. Genuenſibus item, quo eſſent ad defendendam patriam paratiores, iis, qui in regno ſuo poſſeſſiones habebant, legeque ea tenebantur, quæ eſt de abſentibus, vectigal in annum remittit. Rex autem Galliæ Hiſpaniæ Regem per literas adhortabatur diligentiſſimas, ut Genuenſibus quamprimum ſubveniret: pertinere id ad communem Borboniorum cauſam. Neque ipſe pecunia, auxiliiſque deerat, Bellinſulanoque mandaverat, ut de exercitu ſuo idoneam nactus tempeſtatem vi. hominum millia Genuam celerrime ſubmitteret.

Jamque octo minores ex eo numero duces advenerant, atque in his architecti militares duo, qui duodecies HS. attulerunt, & quam prompto, excellentique eſſet Rex in Rempublicam animo Genuenſibus expoſuerunt, magnaſque Gallorum copias ſubſidio ſtatim venturas confirmarunt. Tanta erat Gallici ſubſidii expectatio, ut ad eos, cum exſcendiſſent, vulgus confluerет maxima occurrentium, proſequentiumque alacritate, perinde ac ſi libertas, & ſalus Civitatis adveniſſet. Sed ab eorum adventu quinque, & quadraginta ipſi erant dies, hyemſque præcipitabat, & jam, majoribus coactis copiis, hoſtes erumpebant, neque e Gallia naves, au-

auxiliaque veniebant, angebanturque ſingularum horarum expectatione Genuenſes, & , quæ natura ſollicitudinis eſt, quod ſperabant, quod ſumme factum cupiebant, idipſum ne fieret, magnopere metuebant. Miſerat Senatus Auguſtinum Laumellinum Gallica functum legatione, qui Philippum Hiſpani Regis Fr., Borboniosque in Gallia Narbonenſi imperatores conveniret, eiſque Civitatis ſpem, metum, periculum oſtenderet: defatigatos Genuenſes quotidianis prope præliis per quatuor fere menſes cum ferociſſimo hoſte ſolos confligere, neque jam, licet animus ſuperſit, vires ſuppetere. Accelerarent, raperentque occaſionem, quæ in armis plus interdum, quam ratio poſſet.

Tandem Maſſilia, Teloneque commeatus, naveſque ſolverant. Sed is fuit perſequentium Britannorum impetus, ut aliæ, unde erant profectæ, referrentur, aliæ idonea ad egrediendum loca in Liguſtico litore, ad orientem ſolem quod vergit, Corſicæque portus peterent, nonnullæ etiam ab hoſtibus caperentur. Quæ vero navis Marchionem Mauriacenſem auxiliarium copiarum ducem, militeſque una aliquot ſuſtulerat, in altum provecta, & proſpero uſa vento Genuam xiv. Kal. April. acceſſit, tardiuſque confecto curſu, & quæ deerraverant, & quæ Hiſpanorum militum partem advehebant, Britannicæque claſſis metu in Lunenſem ſeſe portum introduxerant, eodem poſtea delatæ ſunt.

Sculemburgius, hyeme confecta, cum ipſo anni tempore ad bellum gerendum vocaretur, magna difficultate afficiebatur, qua ratione id ad-

adminiſtrare poſſet . Nam ſi hoſtem aſſiduis præliis conficere vellet , non ſatis erat copiarum ; ſi ad oppugnandam Genuam contenderet , tormenta deerant . Quod fuerat in exercitu roboris, Galliæ occupandæ Narbonenſis conſilium , itus , redituſque copiarum abſumpſerat , &, cum illata, uti ſupra demonſtravimus, de Placentina præda controverſia minui non potuiſſet , jacebant ea in Urbe multa, & præclara tormenta , quæ Borboniorum fuerant , quæque magno ad bellum Genuenſe uſui eſſe poterant. Cui quidem bello ipſe Rex Sardiniæ non ſatis inſervire diligenter videbatur vel illius prædæ cupiditate abſtractus , vel eo permotus , quod neque Auſtriacorum , ſi Genuam cepiſſent , nimis valde augeri in Italia potentiam , neque ſuum , ſi auxilia ſubminiſtraſſet , imminui exercitum volebat . Itaque poſtulatis , reſponſis , colloquiiſque rem ducebat , eaque de cauſa Auguſtam Taurinorum miſſus ab Sculemburgio Blonchedius fuerat Trib. mil., qui omiſſa Placentinæ prædæ controverſia , cum Rege Sardiniæ de tormentis , auxiliiſque , aliqua interpoſita ratione , deliberaret . Ut autem Regis Sardiniæ animus expugnari poſſet , tamen erant propter itinerum anguſtias durifſimæ commeatuum , tormentorumque ſubvectiones . His tamen difficultatibus non deterriti Auſtriaci , atque odio ducti Genuenſium, a quibus ſe in Italico primum , deinde in Gallico bello impeditos videbant , tot contumeliis acceptis , gloria rei militaris diminuta , recentes , vetereſque injurias armis perſequi properabant , & nondum

dum ſatis parati ad ipſam Urbem Genuam oppugnandam accedere conſtituerant.

Ad mare Liguſticum, ipſumque Apennini initium ſita eſt vetuſtiſſima Urbs Genua, ſaxis, ſcopuliſque ſublata, quos maris ſecuti opportunitatem induſtrii primum homines incoluerunt, affluenteque mox civium, & divitiarum copia, ſumptuoſis, magnificiſque ædificiis exornarunt. Inſtructis mari propugnaculis, mœnibuſque, veteri, novoque, ut diximus, terra muro cingitur. Portum habet ante ſe in ædificatione, aſpectuque Urbis incluſum, projectis in mare molibus, quæ portus oſtium efficiunt, emporiique celebritate nobilem, & quantævis claſſi ſatis amplum, ab Africoque, cui primum vento maxime erat obnoxius, objecta nunc immenſi operis mole, ſatis protectum. Quæ pars Urbis in occidentem ſolem ſpectat ad Pharum, mirificæ ſubſtructionis turrim in promontorio poſitam, pertinet; quæ vero in orientem vergit, tumulo terminatur, qui Carinianus dicitur. Ab utraque parte novus per inæquales, præruptoſque colles ducitur murus circiter millia paſſuum ix. in circuitu patens, atque in angulum ad eum locum coanguſtatur, cui nomen Spero eſt: opus certe arte, naturaque, qua maxime ad occidentem ſpectat, munitiſſimum. Duæ duabus ex partibus frequentiſſimæ valles; duo item ſunt flumina, quorum alterum, uti primo libro demonſtravimus, Porciferæ valli nomen indidit, ad Arenariumque ſuburbanum in mare influit, alterum Biſamnatem interfluit vallem, Feritor-

que appellatur . E regione Cariniani ſuburbanum eſt Albarenſe paulo editiore loco , atque omnium amœniſſimo. Huic ſuburbano , eique Urbis munitioni, quæ Zerbinus nominatur , interjecto Feritoris fluminis alveo , fanum imminet Mariæ Montanæ , cœnobiumque Minoritarum ; neque ita longe continuatio quædam montium aſſurgit, quæ paulatim ad mare delabens quarto ab Urbe Genua lapide orientem verſus in vallem deſinit , quam Sturlam vocant . Duo ſunt a Septemtrione pari fere altitudine , formaque montes , Geminique ideo Fratres appellantur , qui ab angulo novi muri , Speroneque paſſus ferme dcccc. abſunt , muniti , & circumciſi admodum , maximæque ad repugnandum , oppugnandumque opportunitatis ; iiſque mediocri diremptus intervallo mons eſt oppoſitus, qui nomen ab adamante accepit , ad ejuſque radices ſitus eſt Turracia vicus , medio fere inter utramque vallem ſpatio . Loca omnia circa Genuam aſpera , rupes præaltæ , itinera ardua , duri homines , nulla pabuli , nulla frumenti copia , adeo ut propter inopiam regionis neque morari diutius exercitus , neque progredi propter iniquitatem facile poſſint . Ipſa Urbs magnitudine operum, firmitate muri , multitudine civium , atque omni bellico apparatu inſtructa longam , & difficilem habet oppugnationem.

Reverſus Blonchedius impetrata ab Rege Sardiniæ auxilia , cumque eo , agente Britannorum Legato , in has ferme leges tranſactum eſſe nunciat : relicta Genua , Auſtriaci , Rexque

que Sardiniæ partirentur inter ſe Reipublicæ imperium, & qua ad orientem occidentemque ſpectat, æqualiter quiſque, atque opportune haberent. Lunenſis autem portus Franciſco Lotharingio Cæſari, eidemque magno Etruriæ Duci attribueretur, cum debellatum eſſet: atque ita Auſtriaci ne præmiorum belli Genuenſis partem Regi denegarent, Rex ut, rejecta in aliud tempus Placentinæ prædæ controverſia, xii. cohortes, deductaque arce Savonenſi tormenta ſubſidio Auſtricis mitteret; idque ſubſidio celeriter venturum idem Blonchedius confirmat. Quibus rebus cognitis, Sculemburgius, & re frumentaria præparata, pluraque in agmina diſtributis copiis, quæ eſſe ad duodeviginti hominum millia dicebantur, Novis noctu proficiſcitur.

Occupatis, uti ſupra cognitum eſt, Liguſticis a Botta faucibus, Auſtriaci, exquiſito per exploratores itinere, ex omnibus montium jugis ſubito ſeſe ejiciunt univerſi, & Porciferam ſimul vallem, ſimul Biſamnatem conari obtinere videntur: eodemque tempore Præfectus Britannicæ claſſis Genuenſis portus aditum obſepſerat, nullaque a cuſtodiis navium Liguſtici litoris loca vacare patiebatur. Præſcriptum item erat Vogternio, uti, coactis ex Ciſalpina Gallia ii. hominum millibus, in Sergianenſem provinciam erumperet, eo conſilio, ut, omnibus obſeſſis viis, intercluſo terra, marique commeatu, aut fame ſubacti deditionem Genuenſes facerent, aut ferro ignique confecti pervicacis furoris pœnam ſubirent.

At Genuenſes natura loci, auxiliiſque Borboniorum, & veniæ deſperatione confiſi paratiſſimo erant ad reſiſtendum animo. Sed cum neque ardua, neque munita loca vim hoſtium undique erumpentium ſuſtinere poſſent, cumque rei militaris imperiti Ligures exercitatiſſimis hoſtibus opponerentur, pedem referre Genuenſes coguntur, amiſſoque Montogio, ad Mariæ Montanæ fanum ſeſe recipiunt: & Porciferani, quanquam acrius Piccolomineo repugnaverant, caſam quandam prope Langenſium pagum nonnullis levis armaturæ peditibus fortiſſime defendentibus; tamen ipſi quoque hoſtium virtute ſubmoti ad Bolzanetum ſeſe recipere coacti ſunt, quo in vico præſidium erat Gallorum. Sculemburgius, qui in itinere ex equo ceciderat, latuſque vehementer offenderat, captis quaquaverſus locis pluribus opportunis, occupato a fronte, communitoque monte Adamante, & collocato poſt ſe Sanctandræenſi caſtrorum Præfecto, ne intercluderetur, ipſe apud Turraciam, idoneo, ut diximus, ad utramque vallem loco prætorium conſtituit.

At Mauriacenſis Gallorum Præfectus, ubi hoſtes tam prope ab Urbe conſtitiſſe accepit, vel inopia conſilii perturbatus, vel non ſatis cognita locorum natura, ſimul ſuis, qui pauciſſimi erant, atque Urbi præmetuens deduci Bolzaneto præſidium, Geminoſque Fratres relinqui, omneſque ſub mœnibus copias conſtitui jubet. Quo facto, qui ad Mariæ Montanæ excubebant, ii etiam ſeſe ad Urbem receperunt. Porciferani autem, etſi a Gallis deſerti, tamen

in

in tuendi Bolzaneti conſilio conſtantiſſime permanſerunt, quod verebantur, ſi eum Auſtriaci locum tenuiſſent, ne liberius, vaſtandi, prædandique cauſa ſeſe in vallem effunderent.

Relicto monte Geminorum Fratrum, cedentibus Gallis, cum tota fremeret Civitas, commotus omnium querelis, & Guimontii potiſſimum, qui erat apud Rempublicam Gallorum Regis Legatus, monitis incitatus Mauriacenſis petit eadem nocte ab Senatu, ut urbanæ militiæ partem Roccæpinio Trib. mil. attribuat, cui mandaverat ipſe, ut relictum ſine ulla cunctatione montem reciperet. Cum Galli inconſiderantiam receptus celeritate irruptionis corrigere cuperent, Genuenſes, quorum maxime res agebatur, arreptis armis, concurrerent, facile, aliquot dejectis Auſtriacis, qui ex vicino Adamante ſucceſſerant, Geminorum Fratrum mons receptus eſt, eoque recepto rurſus, qui a Mariæ Montanæ fano profugerant, eodem celeriter redierunt. Montem Senatus firmo præſidio tenendum, additiſque operibus muniendum, eique munitioni, qui invicem cum Gallis præeſſent, quoque res vocaret, Senatus nomine accurrerent, Joannem-Carolum Pallavicinum, Felicem Balbum, Nicolaum Jovium, Francum Grimaldum deſignandos cenſuit, & Jacobum item Grimaldum, atque Ambroſium Centurionem, quorum alter Venetiis, alter e Gallia, audito patriæ diſcrimine, Genuam confeſtim advolarat: iiſque deinde, quoniam pro multitudine rerum gerendarum pauci videbantur, Carolus, & Paſqualis Spinula, & Franciſcus Franſonius ex S. C. adjuncti

 ſunt:

ſunt: cumque ad Scoffaram, qui locus ad Biſamnatem vallem tuendam, refrænandoſque ab ea parte hoſtium impetus peropportunus erat, magna Ligurum multitudo conveniſſet, iis qui præeſſet, miſſus eſt Petrus Canevarius, de quo ante dictum eſt.

At Vogternius in Sergianenſem provinciam progreſſus, conventum opidi, atque arcis Præfectum, cum neque pollicitationibus, neque denunciatione periculi permovere poſſet, equites, peditesſque ſuos infeſto agmine procedere juſſit. Eo Senatus juſſu venerat Michael Pincetius. Hic, magna tumultuariorum militum manu contracta, Sergianenſes confirmat, præſidia in locis, quæ erant hoſtibus finitima, conſtituit, ipſe cum reliquis copiis ad hoſtes proficiſcitur, acriterque in eos impetu facto, repulit, atque aliquot millia paſſuum proſecutus conſiſtendi illis facultatem non dedit. Quo permotus incommodo Vogternius, cum omnem adverſus ſe conſentire provinciam intelligeret, atque intrare intra præſidia periculoſum putaret, infecta re, diſceſſit, & Maſſenſem, Lucenſemque agrum maximis emenſus itineribus, Apenninumque tranſgreſſus ſeſe ad Sculemburgium prope Genuam recepit.

Sculemburgius, cum denunciationes, admoto exercitu, majorem habere vim, &, dum in metu eſt, parvo populum momento quam ad cumque conditionem impelli poſſe exiſtimaret, denunciari Genuenſibus per Blonchedium juſſit, uti arma ponerent, imperata facerent: Reginam, tametſi graviſſima digni pœna Genuenſes ſint, qui rebellionem poſt deditionem fecerint,

ve-

velereſque injurias novo ſcelere cumularint, tamen eos pro ſua miſericordia conſervatos, quam deletos malle; ſiquidem, priuſquam, quæ in itinere ſunt, tormenta ad exercitum advehantur, ad ſanitatem redeant: nullam, adveƈtis tormentis, futuram deditionis conditionem, atque intelleƈturos Genuenſes, quam miſeris grave, & temerarium ſit, irritare potentiores, in demiſſaque fortuna ſpiritus gerere magnos magis quam utiles: denique conſtituant ipſi, utrum, pace firmata, omnique dempto metu, regiæ clementiæ malint, an, vaſtatis agris, interfectis civibus, everſa patria, ſeveritatis periculum facere. Hac ad Senatum relata denunciatione, ita Jacobus Grimaldus ex auƈtoritate Blonchedio reſpondit: Jus eſſe naturæ, ut ſua quiſque quacumque ratione defendat; neque ullo obſtringi ſcelere, ſi quis alienam ab ſe injuriam propulſaverit: illos videri potius ab æquitate, juſtitiaque diſcedere, qui tantum ſibi licere putant, quantum poſſunt, & cum in aliena tam impudenter invadant, innocentes accuſent, qui ſua tueantur: Reginam, quæ adeo clementiæ nomine glorietur, non potuiſſe non commoveri, ſi inaudiverit, quam iniqua, quam multa ab Ducibus ſuis pertulerint Genuenſes, qui quidem ipſo in belli ardore ſuæ maluerunt utilitatis, quam eximiæ erga illam obſervantiæ oblivisci: irritatam toties patientiam poſtremo in furorem erupiſſe, & qui ab omni cum Regina bello ſemper abhorruerint, eo eſſe demum adaƈtos, ut arma ſumerent, quæ juſtiſſima ſint oportet, cum neceſſaria fuerint: armis ſumptis, ſic eſſe

Genuenſes paratos, ut nec obſideri, ſi neceſſitas coegerit, nec mori, ſi caſus inciderit, pro libertate recuſent: cætera ſuperis, fortunæque committant. Sculemburgius, ubi intellexit, neque Genuenſium frangi conſtantiam jactatis denunciationibus, neque concordiam, quam optima domi diſciplina, externique metus hoſtis faciebat, convelli poſſe, nullamque propterea aut ſpem, aut cauſam deditionis eſſe, ad reliquam cogitationem belli ſeſe recepit. Itaque & munire vias inſtituit, quo facilius tormenta ſubveherentur, & alia ex aliis loca occupare perſeveravit, ut Genuenſes quam anguſtiſſime contineret.

Advenerat interim Genuam Dux Bouflertius, Gallici exercitus Legatus, atque unus e principibus Gallicæ nobilitatis, Equitemque Chovelenium caſtrorum Præfectum, nonnulloſque alios duces adduxerat, &, quod non ſine cauſa tantus Vir a Galliæ Rege ſubmiſſus videbatur, civitatis ſpem, alacritatemque renovaverat. Ille in magno populi concurſu, plauſuque Senatum ingreſſus ita Ducem, Senatoreſque eſt allocutus: Eadem Genuenſes animi magnitudine Reipublicæ libertatem, & Galliæ ſalutem attuliſſe, quoſque hoſtes a cervicibus ſuis repulerint, eoſdem a Galliæ finibus retraxiſſe; itaque ſibi prius beneficio fuiſſe, & virtutis fama, quam vultu, congreſſuque cognitos; ſeſeque, cum ad eos veniret, exiſtimaviſſe ad Marcellos, Scipiones, Fabios venire, quorum animi robur nullis fractum calamitatibus, & vix poſteris credibile manu ipſi, uſuque revocaverint: hujus fama virtutis commotum ſtatuiſſe Galliæ Re-

Regem non tam bello, quam fide præſtantem benemeritæ Reipublicæ omnibus modis ſubvenire, ſeſeque ab eo miſſum, qui præſens regiæ teſtis eſſet, atque obſes voluntatis: proinde hortari, cujus hoſtis inſolentiam ſoli ejecerint, ſoli hactenus retuderint, ut ejus in oppugnatione audaciam maximi Regis auxilio freti contemnere ne vereantur: Regis illos Legatum habituros ad belli conſilia ſocium, ad pericula ducem, neque ſe Gallum eſſe melius omnibus probare poſſe, quam ſi amore, fideque erga Rempublicam Genuenſis fuerit. Dux Galliæ Regis benignitatem ſummis laudibus extulit, qui Rempublicam in graviſſimis periculis & adjuverit jam egregia liberalitate, & nunc Legatum ad eam ampliſſimum Virum mittat: tanti beneficii nunquam ſe, nunquam Senatum, totamque Civitatem immemorem futuram: potuiſſe Genuenſibus hoſtes oppida, agros, pecuniam adimere, fidem, atque animum neque ademiſſe, neque adimere potuiſſe: itaque futuros eoſdem, qui ſemper fuerint, ut in bello fortes, ita in fœdere conſtantes, atque hoc etiam magis, quo minus nunc ſunt de exitu rerum, adjuvante potentiſſimo Rege, ſolliciti. His actis in Senatu, magna omnium alacritate diſceſſum eſt.

Paulo longius progreſſi Sextum, Vulturemque ad mare oppida occupaverant Auſtriaci, & Pinum in montibus, cc. edito loco impoſitis militibus, additiſque munitionibus tenebant. Vulturenſes Auſtriacorum perterriti adventu, auctore, & ſequeſtre timidiſſimo quodam loci, ſacerdote, ſeſe Franchinio Trib. mil. dediderunt.

De-

Deditione facta, proximis improviſo ex montibus cum ſua tumultuariorum militum centuria deſcendens intervenit Ænobarbus, conditiones nihil moratur, impetum facit, occidit nonnullos, fugat omnes, longiſſimeque fugientes inſequitur. Hujus opera Ænobarbi eo Genuenſes bello, optima, fortiſſimaque ſunt uſi, & ipſe, rebus ſtrenue geſtis, cum humili ortus loco ignotiſſimus antea fuiſſet, pervenit ad hominum famam.

Altera ex parte Stephanus Laumellinus amantiſſimus Patriæ Vir, qui, Venetiis initio belli relictis, ad opem ſtatim Reipublicæ ferendam convolarat, cum Mariæ Montanæ fano præeſſet Pyrochitrophorique cIↄ. Auſtriaci loco potiri conarentur, qui Lupa-Amara dicitur, eo profectus eſt; eodemque tempore Paulus Gentilis cum militibus legionariis, Liguribuſque aliquot Stajeno progreſſus ad Pinum pervenit. Ne his quidem locis impetum Genuenſium Auſtriaci tulerunt, compluribuſque amiſſis, relictis impedimentis, atque ipſis, quas inſtituerant, munitionibus, ad ſuos ſeſe præcipiti fuga receperunt.

Eodem fere tempore a Creto, ubi Sanctandræenſis conſtiterat, duplici hoſtes agmine proficiſcuntur, Canevariumque, qui Scoffaræ, ut diximus, præerat, dextra ſiniſtraque adoriri parant. Qui Lavaniolam, qui item Montem Cornarium obtinebant, quæ prima erant oppoſita hoſtibus venientibus loca, pedem Ligures referre cœperunt, eatenuſque retulere, quoad locum nacti opportunum ſubſiſtere, & militum, qui adveniebant, ſubſidio confiſi repugnare potuerunt.

Nam

Nam ea re nunciata Canevarius iiſdem, quibus Auſtriaci venerant, jugis mille ſtatim Biſamnates, iiſque qui ſubſidio eſſent, legionarios nonnullos bipartito mittit: & partem, in qua ipſe erat, aggredi a latere hoſtem, partem a tergo invadere jubet. Commiſſo prælio, Genuenſes Adoleſcentuli ducis alacritate incitati acrius impugnant; illi Genuenſium audacia, &, ne intercluderentur, metu commoti celeriter loco cedunt. Itaque interficiuntur, fugantur. At Canevarius, dum, fuſis hoſtibus, retinere ſuos a præda, atque ad arcem occupandam Turriliam, quam hoſtium fuga deſertam eſſe cognoverat, adducere obequitans, adhortanſque contendit, longius progreſſus, jaculique in adverſum os ictu vulneratus ex equo delabitur: conantibus auxiliari ſuis; fruſtra, inquit, attollere conamini, quem jam vita deficit: unum oro, celentur mea de morte milites, ne ipſius nuncio debilitatis eorum animis, parta jam victoria interpelletur. Ego ſatis vixi, ſiquidem invictus, & pro patria morior. Redintegratur Canevarii morte hoſtium cædes, crevitque adeo Ligurum furor, ut ira flagrantes non captivis, non vulneratis parcerent. Refertur in Urbem Canevarii cadaver, ad cujus aſpectum triſtiſſimus augetur omnium dolor, quem jam mortis nuncius fecerat. Concurrebant, videre cupiebant; illum mortuum conſueviſſe ajebant, dum viveret, hoſtibus terrorem, ſuis animum addere: illum ad parandos milites liberalem, ad pericula, conſiliaque belli fortem, & prudentem fuiſſe, atque hæc egiſſe omnia, cum ad annos xxii. natus eſſet. Nam Canevarius non ſolum

ani-

animo, ſed etiam, quod non erat ab ea ætate poſtulandum, conſilio erat non vulgari. Fuerat in Gallia Ciſalpina apud exercitum Reipublicæ Protrib. mil. legionis Liguſticæ; prælio ad Tanarum interfuerat, paucisque menſibus, cum eſſet Genua profectus rei militaris rudis, factus redierat dux: adeo verum eſt, ab excellentibus ingeniis indocilem uſus diſciplinam non deſiderari. Supremo die ſuo quam ampliſſime elatus eſt, funebrique pompæ tota ferme Civitas, milites, duceſque, ipſe inprimis Dux Bouflertius interfuit. Factum eſt etiam S. C., ut Petro Canevario inviĉtiſſimo Adoleſcenti ob mortem pro Republica obitam ſtatua marmorea in curia poneretur, quæ tantæ virtutis monumentum, patriæque poſteris defendendæ exemplum eſſet.

His omnibus præliis intellectum eſt, neque Auſtriacis ſatis eſſe animi, quod locorum naturam ignorarent, neque Liguribus conſtantiæ, ſi a nobilium exemplo, & legionariorum ſubſidio desererentur. Accedebat huc ut militari aſſuefacti diſciplina Auſtriaci melius progrederentur, &, quæ cæpiſſent loca, peritius defenderent. Ligures autem facile a ſignis diſcederent, magiſque in ſingulis interficiendis militibus, quam in ſumma rerum Auſtriacis nocerent. Erat tamen in hoc bellandi genere illud Genuenſibus opportunum, quod & levibus præliis atterebatur hoſtis, quem deteriorem in dies locus alienus, & tempus faciebat, & Liguribus quotidiana præliandi conſuetudine animus accedebat: ſociis præterea ſpatium erat mittendi auxilia, quæ per me-

dias Britannorum claſſes parvis advecta navigiis in Genuæ portum facile irrepebant.

Auſtriaci, Coronatæ occupato fano, quod edito loco poſitum, propius jam, inſtructis munitionibus, Arenario ſuburbano ſuccedebant. Genuenſes, quo longius illos arcerent, a Porciferæ amnis oſtio ad eam exteriorem Urbis munitionem, quam Forcipem appellant, comprehenſo colle, qui ab amœno proſpectu nomen accepit, aggerem perducere, atque inſtruere properabant, neque adactis ex hoſtium munitione, Britannicaque navi, quæ rei impediendæ cauſa, ad litus acceſſerat, telis deterrebantur, quominus opus urgerent. Quin etiam ipſi ſuorum tormentorum vi Auſtriacos, Britannoſque vexabant, Franchiniumque interfecerant nefariam ulti crudelitatem, qua ille in miſeros Porciferanos omnia exempla cruciatus ediderat: eademque celeritate ab altera Urbis parte Albarenſe ſuburbanum, excelſioraque circum loca munire curabant, & ſic ſunt patriæ tutandæ ſtudio incitati homines inſueti militaris patientiæ, ut rem multi operis, ac laboris, adhibitis militaribus architectis, nobiliſſimiſque ad opus viris excubantibus, brevi perficerent.

Adventus Ducis Bouflertii ſumma ſpe, & voluntate Civitatem compleverat; nec minus ipſe, quam in Senatu confirmaverat, animo laborabat, ut Reipublicæ Genuenſis amantiſſimus videretur. Nam, ſeu quid communicandum, ſeu quid adminiſtrandum eſſet, ipſe principes Civitatis benigne appellabat, ipſe plebem effuſa largitione incitabat, interdiu, noctuque obequitans,

interim pedes, nihil apud hoſtes tutum, nihil apud ſuos languidum patiebatur. Namque etiam per eos dies Coronatæ fano depellere Auſtriacos conſtituerat, urbanamque eſſe in armis militiam, ſeſeque ad nocturnam parare eruptionem juſſerat. Signo dato, omnes convenerant. Ipſe monendo, cohortandoque aderat Bouflertius. Movebantur etiam exemplo Ioſephi Duratii, qui provecta ætate, ut ſæpe alias, ita tunc armatus prodierat, nummoſque populo ſpargens rem adjuvabat. Sed infregit conſilium fœdiſſima coorta tempeſtas, adeout, proluentibus undique aquis violentiſſimis, neque arma homines tenere, neque pedem progredi poſſent.

Senatus, cum multa, quæ pertinerent adſollicitandum ſtatum Reipublicæ, excitari in turba belli poſſe exiſtimaret, ſaluberrimumque cenſeret in maximis rebus ſummam imperii apud unum eſſe, quæſtionibus extra ordinem exercendis quaſi dictatorem dixit Auguſtinum Gavottum, qui pœna paucos, terrore omnes afficiens inteſtino ſcelere Rempublicam liberavit. Magnam interim argenti vim in bellum Genuenſibus Rex Galliæ dare, neque minorem Hiſpaniæ Rex liberaliſſime polliceri perſeverabat, & auxilia uterque ſubmittebat.

Aucta claſſe, omnibus longe, lateque litoribus occupatis, intentiores erant ad cuſtodias Britanni. Genuenſes ad recipienda auxilia, quæ, claſſis metu, portu Monæci continebantur, lx. phaſelos miſerant, iiſque præſidio naves longas duas. Nam commeatus propter ejuſmodi agilitatem navigiorum facilius elabebantur, minuſque,

ſi

ſi nonnulla forte ex iis in curſu offenderent, deperibat militum, qui ſeparatim in plures erant phaſelos impoſiti. Ac primo in noctem conjecti phaſeli, obductaque ſummo mane nebula occultati Britannicam fefellerant claſſem: deinde ubi diluxit, diſcuſſaque caligo eſt, apparuere. Quos cum audacius progreſſos Britanni vidiſſent, ſperantes intercipi poſſe, prædatoriam ſubito navim, myoparonem, atque aphractum ad eos miſerunt. Genuenſes, eductis triremibus duabus, conantes portum capere phaſelos protegebant, prædatoriamque navim jactis morabantur telis. Eodem tempore naves longæ duæ Genuenſes myoparonem, aphractumque Britannorum, commiſſo prælio, diſtinebat. Quæ res magnum attulit phaſelis ad incolumitatem momentum. Nacti enim ſpatium, cum vehementius remos incitaſſent, in portum omnes refugerunt, quos ſtatim, repulſis, eluſiſque Britannis, naves longæ, ac triremes conſecutæ ſunt. Ea expectati auxilii ſpes, is ex prælio metus animos verſabat Civitatis, ut nemo fere Genuæ fuerit, quin viſendi cauſa altiſſima tecta, mœniaque petens ex omni proſpectu locum ſpectaculo cæperit, lætuſque, confecto prælio, & gratulabundus ad portum procurrerit. At Britanni omnium dominatores marium, tanta ſub oculis accepta ignominia, magnopere fremebant, eoque id magis, quod crebris ſollicitabantur Auſtriacorum querelis, qui auxiliorum adventum eorum negligentiæ falſo tribuebant. Nam Genuenſes nautici, & ipſi homines domeſtico maris uſu valebant, parvuliſque navigiis, quibus incredibili celeritate tranſmittentes, ad litora ſe-

ſe ſtatim, vadaque applicabant, atque ita Britannicarum impetum navium fere ſemper fugiebant. Magna præterea eſt maritimarum rerum inconſtantia, & difficultas, utpote quas interdum malacia detinet, tempeſtas ſæpe affligit, incertiſſimæque ſemper res, ventus atque unda gubernant. Neque vero, dimiſſis quaquaverſus aphractis, parum proficiebant Britanni, ſubmiſſaque etiam navi, quæ contra Nervium in anchoris conſiſteret, eamque eſſe partem, quæ propter anguſtiſſimam oram Genuam ducit, conjectis infeſtam telis haberet, importari terra in Urbem commeatus prohibebant, excenſionemque eo loco facere tentaverant. Sed periculum veriti, quod Ligures arma cæperant, ad navem ſtatim refugerant, quam paulopoſt, ſublatis anchoris, in altum remulco adducere coacti ſunt. Illam enim Ligures, duobus allatis noctu tormentis, repentino impetu telorum labefactaverant.

Venerant tandem xii. Subalpinorum cohortes, quarum Comiti Roccæſio permiſſum erat imperium, atque is, capto, direptoque Vulture, ad Sextum caſtra fecerat, eoque tormenta Savonenſi arce deducta, reliquaque, quæ ad oppugnationem pertinent, terreſtri deſperato itinere, Britannicis navibus ſupportabantur. Aucto Sculemburgius exercitu, collem quendam, in quo fanum eſt Miſericordiæ poſitum, Ligurum dejecto præſidio, facile potitur; qui collis abeſt ab Genua millia paſſum ii.. Genuenſes, eo amiſſo loco, tametſi non maximi erat momenti, tamen vehementer propter nimiam cujuſcumque rei ſollicitudinem perturbantur. Bouflertius, ne

per

per otium hoſtium increſceret audacia, & vulgi ingraveſceret timor, ſignum dari, recipique collem, fanumque imperat, idque confeſtim conatus effecturum ſe ſperabat, propterea quod amnis Porcifera, qui medius inter eos, qui fanum obtinebant, reliquaque hoſtium præſidia fluebat, coortis imbribus, ea nocte admodum creverat, ut, quominus alii aliis ſubſidio irent hoſtes, impedire poſſe videretur. Dat negotium Chovelenio caſtrorum Præfecto, uti princeps prælium ineat. Ille urbanæ militiæ centuriis, & Gallis, atque Hiſpanis aliquot aſſumptis, ad hoſtes proficiſcitur, in eoſque, cum hora diei eſſet octava, impetum facit, acerrimeque repugnantes, relictis inferioribus locis, ad fanum ſeſe recipere cogit. Eodem tempore Comes Lannionenſis, qui Geminorum-Fratrum monti præſidio erat, eruptione facta, hoſtes a latere premebat, jamque, cum ab hora octava ad veſperum pugnatum eſſet, Hiſpani, Gallique Pyrochitrophori, captis Auſtriacis compluribus, atque occiſis, fano appropinquabant, in eoque jam erant, ut irrumperent: cum Bouflertius, qui ad portam Granarolam progreſſus eventum pugnæ expectabat, receptui cani juſſit. Nam, & ſatis ad hoſtium minuendam audaciam, Genuenſiumque confirmandos animos factum exiſtimabat, & Lannionenſis eruptione, Geminorum-Fratrum montem nudari nolebat, ne vacuum a præſidio eum hoſtis occuparet. Præterea, cum res ſtudio eſſet contentionis prope in noctem deducta, in tanta veteranorum paucitate nocturnum eſſe prælium vitandum cenſebat. Ita in occupato Auſtriaci colle remanſe-

runt, Borbonii, & Genuenſes in Urbem reverſi ſunt; cum hi, quod primo concurſu terga vertere hoſtes coegiſſent, viciſſe ſibi viderentur, illi viciſſent. Tumulum enim, fanumque, quæ cauſa pugnandi fuerat, tenuerunt. Pauci ex Borboniis, & Genuenſibus cecidere, in his Marchio Fajenſis Trib. mil. de exercitu Gallico, qui hoſtibus inſiſtens mortiferum vulnus accepit, ex eoque poſtridie interiit. Ipſe fortiſſime pugnans vulneratur Chovelenius. Francus autem Grimaldus in medios ardore pugnandi abreptus hoſtes, ab iis captus eſt, unum præſtantiſſimus Adoleſcens, dum caperetur, queſtus, quod, cum in alienam veniret poteſtatem, Patriæ ſuæ inſervire non poſſet.

Operum magnitudo, & continens tot menſium labor populi ſtudium infirmare videbatur, erantque, qui propter non magnum in re militari uſum non magnum ſæpe periculum miſerarentur, firmioreſque exiſtimarent hoſtes, quam revera eſſent. Multa improbi fingebant, prudentes ſuſpicabantur, timidi credebant, ut his omnibus rebus magnus paulatim irrepere timor, & deſperatio poſſe videretur. Itaque, ne in medio rerum curſu impetus reſideret animorum; artificum capita, urbanæque plebis principes in curiam extra ordinem cogere, eoſque alloqui de Senatus ſententia Brignolius Dux conſtituit. Cum frequentes conveniſſent, magnaque præterea affluxiſſet multitudo, amictus toga purpurea Dux, & ſedens in ſolio: Non negaverim, inquit, Genuenſes, me ultro ad vos tanquam ad homines diuturnitate belli defatigatos, hortandi cauſa proceſ-

ceſſiſſe; ſed tanti ego facio frequentiam hanc veſtram, qua in hunc locum rogati conveniſtis, eam in vultu omnium, atque oculis eminere video patriæ alacritatem defendendæ, ut gratulatione mihi potius, quam hortatione utendum eſſe intelligam. Quid enim eos horter, quos intueor, paratiſſimos? eſt vero, quod patriæ, quæ cives genuit fortiſſimos, eſt quod vobis, qui patriam ſervaſtis pulcherrimam, eſt denique mihi ipſi quod gratuler, cujus imperii nomen multo illuſtrius perveniet ad poſteros veſtræ commendatione virtutis. Quanquam haud ſcio, an hæc ipſa gratulatio ſupervacanea ſit, cujus eſt uſus confecto bello reſervandus, ne fortunæ beneficium præripuiſſe videamur. Quæ erunt igitur meæ partes? illud unum vos admonere, ut veſtri ſimiles ſitis, idque efficiatis, ut extrema principiis conſentiant. Nam quid minus conveniret, Genuenſes, quam, collocatæ cum eſſent in cervicibus noſtris victrices Auſtriacorum legiones, vos privato conſilio (nec enim aliter fieri potuit) ejectis illis, ſuſtinuiſſe ſolos labantem fortunam Reipublicæ, & nunc auctore Senatu, conſentientibus omnibus, adjuvantibus Regibus potentiſſimis, animo deficere? an hoſtem ut videamini timere, quem fugaſtis? aut aliquid ab eo æqui ſperare, qui ſtare ſibi non poſſe videtur, niſi hac everſa, & deleta civitate? qui non pecuniam, ut antea, ſed jam iratus ſanguinem veſtrum concupiſcit? nulla magnopere laceſſitus injuria ad pacatos, ad deditos accedens nihil ſceleris, nihil crudelitatis prætermiſit: quid hic faciet dolore ardens amiſſæ prædæ, & grandi læſus ignominia, quacumque ratio-

ne in Urbem hanc redire potuerit? ſed, ut ſpero, & video, non poterit. Eos habemus ſocios Reges, quos eadem nobiſcum arctiſſime cauſa conjungit, eos Regum Legatos, eam Senatus conſtantiam, eum omnium ordinum conſenſum, ut vehementer ſit hoſtibus de victoria deſperandum; qui neque pauci tantæ Urbis oppugnandæ molem ſuſtinere queunt, & quo plures ſunt, pluribus rebus in nudo, atque aſpero ſolo egere neceſſe eſt. Non Britanni, una, aut altera intercepta navicula, commeatus, auxiliaque noſtra impedire; non Subalpini, paucis commiſſis cohortibus, ad ſummam belli multum proficere poſſunt. Atque hos ipſos jam ad reſpicienda cuique domeſtica mala belli per vos excitata fortuna, & Borboniorum in Belgio, Italiaque victoriæ convertent. Quid autem ſine his Auſtriaci poterunt omnium egentes rerum, & quotidianis demimuti præliis? Tolerate, Genuenſes, paucorum dierum moleſtiam, & tantum hunc oppugnationis apparatum ad nihilum prope diem recidere videbitis. Nolite interim aut ſtulta aliqua ſpe aperire ad occaſionem locum hoſti, aut vano metu, animique imbecillitate patriam omnem proſternere, eorumque etiam auxilio, vobis trepidantibus, ſpoliare, qui veſtræ ſalutis cauſa maris, atque hoſtium periculum neglexerunt. Quæ Hiſpani, quæ Galli milites pro vobis geſſerint, atque gerant, ipſi videtis. Quo ſocii Reges, quo inprimis Galliæ Rex ſit animo in Rempublicam, qua fide, adeſt, qui vobis oſtendat nobiliſſimus Legatus ipſius Bouflertius, regiæ teſtis voluntatis, & veſtræ idem æſtimator virtutis.

tis. An patriam peregrini veſtram ſtudioſius defendent, quam cives? an pœnitet vos, quod, Republica recuperata, famam eſtis apud omnes gentes, atque immortalem gloriam conſecuti?

Quod ſi, his omiſſis, cauſam belli ſpectare, eamque judicare meliorem velimus, quam etiam Cœleſtes adjuverint: quænam eſſe poteſt, Genuenſes, cauſa juſtior bellandi, quam quæ adverſus teterrimos patriæ oppugnatores civium armat manus? aut quiſnam illud ſine Divino eveniſſe conſilio exiſtimet, quo factum eſt, ut exercitatiſſimi, paratiſſimique hoſtes vincerentur a vobis, qui prope eratis inermes, & nullum certe rei militaris uſum habebatis? Superis igitur, hominibuſque juvantibus, incumbite, Genuenſes, in optimam cauſam, eamque nunc meliore belli conditione retinete virtutem, quam a principio perdita fere fortuna præſtitiſtis. Qualis erit veſtra in bello virtus, talis erit hujus Urbis, & totius nominis Genuenſis ſors. En ego veſter Dux pro patria, pro vobis, quos mihi cariſſimos, atque in liberorum loco habeo, non ſolum vigilare, adeſſe, providere, ſed etiam pugnare, & mori paratus. Equidem me Ducis nomine Patres appellarunt, ego patriæ militem dici volo; &, ſi regius hic ornatus impedimento mihi eſt, quominus vobiſcum una in aciem prodeam, date gregale ſagulum, quo turbæ immixtus præliantium vitam meam hoſtium telis objiciam. Nam neque grata eſt dignitas, quæ vitam ſervat incolumem ad intuendam patriæ everſionem, neque acerba mors, quæ naturæ debita patriæ donatur.

Qua Ducis extrema oratione permotus populus dicentem interpellat, & magnis clamoribus cohortatur, ut ſibi conſulat, & vitam ſuam ad Reipublicæ utilitatem reſervet, univerſique diſcedentem ex concione lætiſſimo plauſu proſequuntur, & ſe ad omnia belli pericula paratiſſimos eſſe confirmant. Itaque, cum pro operum magnitudine, & ſtationum multitudine, tametſi duodeviginti ferme hominum millia quotidie eſſent in armis, tamen parum videretur eſſe defenſorum, Senatuſque conſultum factum eſſet, ut lecticarii, ſervique omnes puberes armarentur, non dominus fuit, qui familiam offerre, non ſervus, qui nomen dare recuſaret; ipſaſque videre erat primarias Fœminas, Senatoreſque, non, ut antea, ſtipatos grege familiarium, ſed uno vix famulo comitatos in publicum prodire. Una omnium occupaverat animos patriæ cura, & quæ proſperis temporibus pudori fuiſſent, faciebat calamitas Reipublicæ, ut laudi ducerentur.

Mittuntur Comes Lannionenſis, & Auguſtinus Pinellius, quorum alter Gallis, alter Liguribus, atque uterque, mortuo Canevario, Scoſſaræ præſit. Hi arcem Turriliam vano ab hoſtibus metu derelictam recipiunt. Arx contra Maſonia, præſidiumque per eos dies, adacto cuniculo, in poteſtatem Auſtriacorum venit; id quod in tanta militum paucitate Genuenſibus accidit perincommode.

At Sculemburgius Subalpinorum auxiliis confirmatus in Biſamnatem vallem erumpere, & quæ pars Urbis ad orientem ſpectat, patetque maxime, atque infirmior eſt, hanc adoriri conſti-

ſtituit. Id ne a principio ſpectaverit, & adventum præſtolans Subalpinorum tandiu diſtulerit, an alterius partis oppugnandæ difficultate admonitus ſitum poſtea Urbis accuratius perſpexerit, non ſane conſtat. Illud videtur certo eſſe ponendum, oppugnari Genuam facilius potuiſſe, ſi exercitum Auſtriaci in Biſamnatem vallem ſtatim adducere maluiſſent, quam munitiſſima Porciferæ vallis loca carptim tentando prima belli tempora Borboniis, & Genuenſibus prodere.

Pridie id. Jun. circumſpectis diligentiſſime Sculemburgius, & paratis, quæ ad eruptionem pertinent, juſſis Subalpinis omnibus, & Auſtriacorum cohortibus aliquot ab altera Urbis parte Genuenſium præſidia tentare, Geminorumque eodem tempore Fratrum montem ſimulato impetu invadere, ut ancipiti defenſionis cura diſtracti Genuenſes, Borboniique a præſentis periculi ſuſpicione averterentur. Ipſe, triplici inſtructa acie, tertia circiter vigilia caſtris egreſſus, Feritoremque amnem, nullo repugnante, tranſgreſſus, expedito exercitu ita noctu iter fecit, ut ſub lucis adventum ad Serram, quam vocant, Bavarorum perveniret, Ligures, qui ibi erant præſidio, paucos, & nec opinantes nihil negotii fuit opprimere, atque in fugam dare. His fugatis, ad faucem Rattorum, qui peranguſtus eſt in illis montibus aditus, & defendi opportune poterat, eadem celeritate contendit. Militaris diſciplinæ neglecta ſeveritas magnæ ſæpe in bello calamitati eſt, & tum fuit. Nam Helvetiorum manus de Hiſpanienſi exercitu, cui locus is ad defendendum obvenerat, cum ſine du-

cibus, qui inamœnæ ſolitudinis tædio longius pernoctabant, remiſſius ageret vigilias, & omnia magis, quam hoſtes, expectaret, repentino eorum adventu exterrita, perturbataque loco exceſſit. Quo Auſtriaci potiti, ſummumque nacti jugum rejectos ex loco ſuperiore urgent Helvetios, atque hi, cum omnibus rebus premerentur, ægreque reſiſterent, initium fugæ faciebant. At Taubenius Hiſpanorum Præfectus, qui ad Urbem erat, ea re nunciata, curſu incitato, Cordubenſis legionis manipulum ſecum adducens eo ſtatim advolarat, atque hoſtes comprimere, ſuoſque precibus, cohortationibuſque firmare conabatur, ut ſe ex fuga, & timore colligerent. Qui cum nihiloſecius fugere perſeverarent, ille, ut videret, ſi poſſet exemplo retinere, quos verbis non poterat, diſtricto gladio præcurrit ante omnes, gravique affectus vulnere, cum ſe ſuſtinere non poſſet, inter militum manus e prælio ablatus eſt, duodecimumque poſt diem præſtantiſſimus dux omnium luctu, & deſiderio interiit. Fit protinus, vulnerato Taubenio, effuſa Helvetiorum, atque Hiſpanorum fuga. Jam Subalpini, reliquique Auſtriaci, ita uti inter eos convenerat, ſubito inſtructis copiis provolaverant, unoque tempore, & Arenarii munitiones, & Geminorum-Fratrum montem tentaverant. Facile Genuenſes defendunt; celeriterque animadverſum eſt, maximas Auſtriacorum vires alio ſpectare, neque id ab iis, niſi diſtinendorum hoſtium cauſa, tentatum eſſe. Prima luce, pulſis Helvetiis, monteque occupato Rattorum, omnia fere ſuperiora loca, unde eſt propinquus

in Biſamnatem vallem, Urbemque Genuam deſpectus, multitudine Auſtriacorum completa conſpiciuntur. Nam dextrum eorum cornu ad lucum uſque ſodalium Camaldulenſium, montemque Quetium pervaſerat, Mariæque Montanæ fano imminebat; ſiniſtrum autem in vallem Sturlam, omnibus circa jugis occupatis, atque ad mare pervenerat; tantumque ab ea parte terroris intulerat, ut Nazarianæ munitionis, quæ ad Albarenſis tumuli radices conſtituta eſt, tormenta Borbonii, deſperata defenſione, abjicerent in mare, ne in poteſtatem Auſtriacorum venirent. Tota interim Urbe fama percrebeſcit, non longe hoſtes abeſſe. Tacita primo, & triſtiſſima admiratio; deinde conclamatur ad arma. Habetur Senatus. Complentur mœnia. Conſulitur. Trepidatur. Genuenſes uſus ignari militaris ad Borbonios ora convertunt; quid ab eis geratur, expectant. Borbonii neque ſatis periti locorum, & veteranorum paucitati diffidentes animo magis, quam conſilio valent. Bouflertius ad portam progreſſus Romanam de Urbis defenſione vehementiſſime laborat. Auſtriaci interea longius procedebant, & Mariæ Montanæ fanum jam occupaturi videbantur. Tum Marchio Ledenſis, qui fano præerat, cum ſe nulla ſatis munitione tutum adverſus hoſtes arbitraretur, præſertim quos recenti ſucceſſu efferri videret, Bouflertium crebriores per nuncios facit certiorem, quid faciendum exiſtimet, & ſe, cum loco diffidat, receptum parare demonſtrat. Ac primo Bouflertius conſilium ejus probat, poſtea monitus a Sicrio caſtrorum Præfecto

ℰto de exercitu Genuenſi, qui eo forte advenerat, ne amplam, reliℰto ſano, oppugnandæ Urbis occaſionem hoſtibus præberet, locum pugnaciſſime defendi jubet, &, cum ſe jam Ledenſis recipere cœpiſſet, ſummittit ei Roccæpinium affinem ſuum, ſtrenuum ducem, & paratum, qui aliis raptim additis munitionibus, allatiſque tormentis, aſſiduo jaℰtu telorum conſiſtendi hoſtibus facultatem non dabat. Non tamen dubium fuit, quin, ſi, dum Ledenſis trepidat, Bouflertius conſultat, confeſtim Auſtriaci irrupiſſent, locus eſſet amiſſus, qui ad defenſionem Urbis maximæ erat opportunitatis.

Ita parvæ res magnum in utramque partem momentum habuerunt. Nam & negligentia Helvetiorum aditum prope ad Urbem hoſtibus dedit, & fortuitus Sicrii adventus ſalutem Genuenſibus attulit: eoque die non tam virtus fuit Auſtriacorum laudanda, quæ viarum, locorumque difficultates ſupervadere aggreſſa celerrime ſuperavit, quam Genuenſium viſa eſt admiranda fortuna, quæ quadam ſua magis vi, quam defenſorum induſtria celeritatem hoſtium, viℰtoriamque retardavit. Sculemburgius enim ſive rem nimis facilem, ſive nimis difficilem arbitratus, atque in facilitate inſidias, in difficultate laborem ex tanta militum defatigatione veritus vacuum Ledenſis receptu Mariæ Montanæ fanum occupare neglexit (id quod erat ei omnibus modis conandum) deterrituſque etiam, quominus propius Urbi ſuccederet, munitionibus iis, quas in Albarenſi ſuburbano ſuperioribus diebus Genuenſes inſtituerant, in valle Sturla ſubſtitit, naℰtuſ-

que

que deſertam quamdam ſecundum mare Turrim, eam duobus impoſitis tormentis communiit, eoque ab Sexto, quæ ad oppugnationem Urbis pertinebant, comportari imperavit: unoque tempore, & adveċtis majoribus tormentis oppugnare Genuam ab ea parte, & arċtius obſidere conſtituit, naviculis, quæ magno erant Genuenſibus uſui ad commeatus ſubvehendos, duplici periculo perterrefaċtis; cum, ſi litus legerent, vexarentur ab Turri, ſi altum tenerent, deprehenderentur a Britannis; percrebueratque rumor extremam eſſe in Urbe famem, grandique macie torridum populum ſordidiſſimis rebus tolerari; ut Civitatem ad voluntariam etiam deditionem inopia cogi poſſe Britannis perſuadere Sculemburgius vellet. Sed Britannicæ claſſis Præfeċtus navarchum in ſcapha Genuam cum caduceo miſerat, qui per cauſam reddendæ publice literæ ſtatum Civitatis diligentius ſpecularetur; atque is in Urbem intromiſſus, opiparaque a Bouflertio menſa acceptus, dum ad Prætorium deducitur, reduciturque ad ſcapham, cibariorum copiam in viis expoſitam, quam etiam de induſtria Genuenſes adauxerant, populique alacritatem conſpicatus, quæcumque viderat, Præfeċto renunciavit. Senatus etſi intelligeret, cujus rei cauſa miſſus navarchus eſſet, qui nihil gravioris negotii attulerat, tamen non inutile judicavit ad deterrendos hoſtes, videre ipſoſmet, quam parata eſſent omnia ad Urbis defenſionem.

Reſpiraverant interim Genuenſes, & Auſtriacos, qui præter opinionem non vicerant, pro viċtis habebant. Diem noċtemque in operi-

ribus, in muris verſabantur. Hiſpani, Gallique præſto erant milites, duceſque. Aderat omnibus hortator Bouflertius, nullumque ſibi ad quietem tempus relinquebat. Sacerdotes ipſi, quibus poſtea ex S. C. gratiæ actæ ſunt, offerebant ſe, armatique vigilias, atque excubias agebant. Ducebantur foſſæ, extruebantur aggeres: Mariæ inprimis Montanæ fanum, atque Albarenſe ſuburbanum propter loci opportunitatem, continuatis operibus, muniebantur. Loricis adjectis, munimentiſque foſſarum perfectis, mœnia, quæ circa Biſamnatem vergunt vallem, ab hoſtium incurſu defendebantur. Tentabant præterea, quo poſſent pacto & Auſtriacos in ſuis divexare munitionibus, & Britannos ſubmovere, ne tormenta ad Sturlam libere exponerent. Pontonem enim, quod genus eſt navis grave, & latum, eoque in portu ad materiem, ſaxaque convehenda uti ſolent, duobus tormentis, duobuſque item mortariis inſtructum, laneiſque obtectum culcitris ad defendendos milites ab ictu telorum, multis adductum funibus, ſcaphiſque, cum duabus præſidio triremibus, contra Sturlam collocaverant, olliſque repente incendiariis, continentique telorum jactu Auſtriacorum munitiones, & Britannicas naves infeſtas habere cœperant. Sed, coorta tempeſtate, & Genuenſes in portum ſe recipere, & Britanni in altum vela dare coacti ſunt. Crebra etiam terra, dum Auſtriaci irrumpere, Genuenſes, Borboniique repugnare conantur, prælia fiebant. Comes Lannionenſis, & Auguſtinus Pinellius, ne, progreſſis ad mare

re Auſtriacis, ipſi intercluderentur, Scoffaram reliquerant, præſidioque arci Turriliæ paucis militibus, Liguribuſque relictis, ad Reccum ſeſe, Margaropolimque receperant.

At Paris Pinellius Auguſtini Fr. Eques Jeroſolymitanus monte Faſcenſi depellere Auſtriacos aggreditur. Tenebatur ab iis mons duobus ſatis firmis præſidiis, &, quod non longe eorum aberant caſtra, facile erat iiſdem, quodcumque ſubmittere militum. Erant cum Pinellio Ligures numero cl. Rei aliquis difficultatem, periculique magnitudinem oſtenderat; ſed Pinellius, quia, relicta Melita, ad primum laborantis patriæ nuncium Genuam venerat, magnum aliquod pro Republica efficere properabat, incitabaturque gloriæ cupiditate, & naturæ quadam ferocia, inconſultaque rei bene gerendæ, fiducia. Neque ejus cupiditati Ligurum ſtudia deſunt, & audaciam a principio fortuna proſequitur. Nam primum hoſtium præſidium, circiter quadraginta interfectis, expugnat. Hac re animadverſa, ii. millia expeditorum militum ſubſidio ſuis Auſtriaci mittunt ſuſpicati, paucis præmiſſis, multo majorem affore Ligurum manum. Ne hæc quidem res ab ſpe, impetuque Pinellium moratur, temereque progreſſus prælium cum tanta hoſtium multitudine committere, locumque adoriri præmunitum non dubitat. Neque vario certamine pugnatum eſt, cum Auſtriacorum numero deterriti Ligures præcipitem ſubito incertis itineribus, per ſilvas, & montes fugam arripuiſſent. Ictum jaculo Pinellium, & prolabentem ægre humeris im-

impoſitum Ligur e prælio quidam auferre conatur. Vulneratus Ligur vulneratum relinquere Pinellium cogitur, cujus ſtatim Auſtriaci conclamantes victoriam caput præcidunt. Depoſcenti tamen Fratri corpus ad ſepulturam conceditur: cumque funeris cauſa relatum Genuam eſſet ad exequias cohoneſtandas frequentiſſima convenit civitas, graviterque doluit, tantam fortitudinis indolem abreptam ætatis, & gloriæ æſtu quodam tam cito defeciſſe.

Dum hæc ad Genuam geruntur, Bellinſulanus, educto ex hibernis exercitu, fratrem ſuum Equitem Jeroſolymitanum, virum & conſilii magni, & virtutis, receptis Lerina, Planaſiaque inſulis, cum cohortibus xv., equitibuſque nonnullis Ocelum verſus in eas partes, quæ Barcinonetam vallem attingunt, proficiſci jubet; ipſe, exploratis hoſtium rationibus, aliud capit initium belli. Minenſis, & Bellinſulanus, conjunctis, tranſductiſque flumen Varum copiis, eadem celeritate, qua fuerant relicta, Nicæam, Montem-Albanum, Villamque Francam oppida recipiunt, atque ad Albintemelium perveniunt, arcemque oppugnare inſtituunt, eodemque tempore Pignattellium præmittunt, qui cum primo agmine Remopolim progreſſus, quam poſſit latiſſime oſtentationis cauſa pervagetur. Leutronius, qui juſſu Regis Sardiniæ eis locis præerat, ſimul ac adeſſe Borbonios cum ingenti armatorum multitudine nunciatum eſt, quorum adventum, vireſque fama, ut fit, multis auxerat partibus, primo ad montes ſe convertit, qui Onelienſem tractum cingunt, approperatiſque munitionibus ir-

rum-

rumpentes demorari Borbonios cœpit. Sed poſtea, deditione ipſius arcis Albintemelii cognita, quæ per eos dies facta fuerat, cum ne montibus quidem, & munitionibus ſatis confideret, atque eum omnia deeſſe viderentur, miſſis confeſtim ad Sculemburgium, Roccæſiumque nunciis, quanto ipſe in diſcrimine verſetur, oſtendit; nec ſe hoſtium impetum ſine eorum auxilio ſuſtinere poſſe perſcribit. Illi eodem periculo, iiſdem permoti rumoribus, quas inſtituerat, disjectis munitionibus, impoſitiſque in Britannicas naves tormentis, receptum parabant. Quæ dum adminiſtrant, redduntur iis interim a Rege Sardiniæ literæ, quibus oppugnationem Genuæ, omiſſis omnibus, quam maturime perfici jubebat, eamque, audita Sculemburgii in Biſamnatem vallem eruptione, ad exitum ſpectare arbitrabatur. Itaque rurſus exponunt Britanni tormenta, rurſus apparantur aggeres, iterumque oppugnatio fervet, & ſumma utrinque vi certatur. Poſtea vero quam Bellinſulani Fratris copias ex altera parte ad alpes augeri, ex altera Bellinſulanum ipſum, & Minenſem, capta arce Albintemelii, ſecundum mare ad liberandam Genuam accelerare, nec tantis rebus geſtis, ullo adhuc Genuæ mœnia telo attingi potuiſſe cognovit Sardiniæ Rex, ſimul a Præfecto Britannicæ claſſis certior factus eſt, nihil eſſe in obſidione ſpei adverſus Genuenſes, qui omnibus rebus abundabant, rei moram timens, & deſperans exitum, commutato repente conſilio, ſuas e Liguria copias revocat, debitaque ex fœdere Auſtriacorum auxilia a Sculemburgio repoſcit. Namque admodum verebatur,

tur, ne, copiis diſſipatis, atque interclufis ſuis, ab hoſtibus circumſiſteretur, neu, dum alienis inhiabat, ſua ipſe amitteret.

Abſtrahebatur ægre ab oppugnanda Genua Sculemburgius, certamque ſibi eripi e manibus victoriam querebatur, & ſunt etiam plerique, qui exiſtiment, futurum fuiſſe, ut Genua expugneretur, ſi perſeverare in oppugnatione Sculemburgio licuiſſet. Sed Roccæſius, acceptis ab Rege ſuo mandatis, diſcedere cum Subalpinis properabat, jamque anchoras moliri Britanni videbantur, quorum auctoritate neceſſario Auſtriaci movebantur. Itaque, concilio advocato, cum diſcedere conſtituiſſent, Roccæſius ſuarum partem Leutronio copiarum auxilio miſit, partem ipſe in Subalpinos duxit: Britanni, contracta claſſe, tormentis, impedimentiſque exercitus, & nonnullis Auſtriacorum, quæ ad Regem Sardiniæ breviore itinere mari adducerentur, cohortibus in naves impoſitis, e conſpectu Genuenſium Savonem, Vadumque Sabatium conceſſerunt. Sculemburgius, reliquis cum expedita manu præmiſſis impedimentis, relicta Sturla, atque aliquot ad Turraciam, in Porciferaque deinde valle moratus dies, & Liguſticas, non inſecutis Genuenſibus, quietiſſime tranſgreſſus fauces, in Galliam Ciſalpinam rediit. Quo cum veniſſet, exercitum atque imperium Brounio tradidit, ipſe in Germaniam profectus eſt.

Genuenſes, recuperatà patria, reliqua fere omnia amiſerant maximis affecti detrimentis, atque internecini belli ſumptibus exhauſti, cujus belli tetra extabant veſtigia, proſtratæ vil-

larum fores, deuſta tecta, & nihil ſancti, a nœnive circa Urbem integrum a clade, & vaſtitate relictum. Neque vero in diſceſſu hoſtium gaudere ex animo poterant, quod & fortunas everſas ſuas intuebantur, & perculerat eos graviſſime Bouflertii mors, qui eodem illo die, quo diſceſſerant hoſtes, puſtularum morbo conſumptus interiit. Cujus cognita morte, tantus Civitatem mœror oppreſſit, ut, ſi capta ab hoſtibus Urbs fuiſſet, non minor futurus videretur: adeo ex unius hominis interitu deſerta omnia, horrida, & ingenti quaſi muta dolore erant. Senatus Regii Legati auctoritatem, Populus nobiliſſimi Viri liberalitatem, amorem uterque erga Rempublicam, fidemque magnam deſiderabat, mœrebatque vehementiſſime. Ibi tum Chovelenius tanto Civitatis luctu permotus in curiam ultro venit, Senatumque mœrentem multa Regis ſui nomine amantiſſime pollicitus recreavit, hortatuſque eſt, ne caderent animis, neu, Galliæ Rege ſuperſtite, quicquam cujuſquam caſu de Reipublicæ præſidio detractum arbitrarentur: maximum ſe quoque dolorem cœpiſſe ex interitu talis vel ducis, vel amici; tamen, privato compreſſo luctu, non potuiſſe non accedere ad eos conſolandi gratia, quorum & amicitiam a Rege ſuo plurimi fieri, & virtutem æſtimare intelligeret; e cujus virtutis, regiæque benevolentiæ magnitudine, & vi peterent ipſi eam conſolationem, quam nemo alius adhibere majorem poſſet, quæque forti, & conſtanti Senatu digna eſſet, ſuſceptumque ex unius mortalis obitu mœrorem liberatæ patriæ gloria, Re-

giſque maximi, atque optimi amicitia mitigarent. Confirmato Senatu, Concilium habetur Majus, in quo cum ex S. C. verba Dux feciſſet, ut mortuo Bouflertio honos haberetur, de ea re ita Patres cenſuerunt: Cum Dux Bouflertius difficillimis temporibus miſſus a Rege Galliæ ad Rempublicam Legatus fuerit, in eaque legatione virtute, imperio, liberalitate, maximo uſui Reipublicæ fuerit, cum talis Vir in eadem legatione mortem obierit, Patribus placere, Ducis Bouflertii, liberos, poſteroſque honoris ergo Cives eſſe nobiles Genuenſes; itemque iis (quod honoris genus ante id tempus nemini tributum erat) Bouflertiæ gentis inſigni Reipublicæ inſigne apponere licere. Ipſi Duci Bouflertio Senatus monumentum decreverat marmoreum cum inſcriptione præclara, quæ virtutem illius, & gratum ampliſſimi ordinis animum declararet. Liberatæ Genuæ nuncium, qui ſociis, amiciſque Regibus apportarent, Marcellus Duratius in caſtra Regis Galliæ apud Belgas, Hieronymus Balbus in Hiſpaniam ex S. C. mittuntur, Laurentioque Imperiali, qui Neapoli erat, mandatum eſt, ut eam rem Carolo Regi renunciaret, per eoſdemque Legatos gratiæ Regibus actæ ſunt, quod in maximo diſcrimine Rempublicam adjuviſſent.

Interim in locum Taubenii ſubſtitutus a Minenſi Auguſtinus Ahumada caſtrorum Præfectus, & miſſus a Bellinſulano, qui, mortuo Bouflertio, toti exercitui præeſſet Marchio Biſſienſis Gallici equitatus Præfectus Genuam pervenerant. At Bellinſulanus, & Minenſis, cognito Auſtriaco-

corum ab Urbe Genua diſceſſu, de reliquo bello conſultabant; magnaque inter eos extitit controverſia. Nam Minenſis pergendum porro, &, dum hoſtes trepidarent, arcem eſſe expugnandam Savonenſem arbitrabatur, quod, ea expugnata, & confirmatis Genuenſibus, facile omnia patere confideret, neque alia ratione in Ciſalpinam Galliam bellum transferendum crederet, atque antea a Philippo Ferdinandi Regis Fr. translatum fuerat. Contra ea Bellinſulanus, & illius expeditionis infelicem deteſtabatur exitum, & per Cottias Alpes multo faciliore in Taurinos itinere perveniri poſſe cenſebat; habere ſe ab exploratoribus compertum ajebat, eam partem negligentius ab hoſte ſervari, quod nimium natura loci confideret: itaque audendum potius, quod neglectum ab hoſte facilem habeat victoriam, quam quod præviſum difficultatem augeat vincendi: refractis autem Alpium clauſtris, eo Regem Sardiniæ neceſſario deſcenſurum, ut pacem ultro petat, eoque pacato, quod reliquum Auſtriacis in Italia præſidium? quam ſpem? Hæc propalam dicebat: illa tacita ſuberat cura, ut Equiti Bellinſulano Fratri, cujus ea res imperio permittebatur, occaſio daretur fortis alicujus, & memorabilis facinoris, dignuſque propterea Gallicæ militiæ Magiſterio haberetur apud Regem: Fratrem Bellinſulanus amabat unice, ejuſque in maximis rebus conſilio, atque auctoritate ſemper utebatur, & Magiſterii a Fratre honorem ſumme ſciebat expeti. His de cauſis cum ſuæ Bellinſulanus ſententiæ inſiſteret, neque a ſua Hiſpanus Minenſis removeri poſſet, ad ſuum quiſque Regem ejus ne-

gotii arbitrium rejecit. Quid Reges reſponderint, non ſane conſtat: in ſuo uterque certe imperator conſilio perſeveravit, & quadam fatali ducum diſſenſione eo quoque anno factum eſt, ut res jacerent Borboniorum, & Galli etiam cladem acciperent inſignem. Nam Bellinſulanus, arce permunita Albintemelii, in Nicæenſem agrum reduxerat exercitum, ut eas copias diſtineret, quas in Salutiis Sardiniæ Rex habebat, magnaque interim Equiti Fratri auxilia ſubmiſerat. Quibus ille fretus, alpibus ſuperatis Cottiis, ad munitiones, quas in Aſietenſi colle Subalpini fecerant, converſo repente agmine, profectus eſt. Erant, inductis auxiliis Auſtriacorum, quæ pridie venerant, frequentiores hoſtes in munitionibus, omniaque ad repugnandum paraverant. Difficillimus erat, & munitiſſimus natura, manuque locus. Explorata hæc eadem Equiti Bellinſulano erant, ſed tantam habebat ſuarum rerum fiduciam, eaque efferebatur cupiditate vincendi, ut nihil virtuti ſuæ arduum, nihil difficile exiſtimaret. Itaque in locum progredi iniquum non dubitat, commiſſoque prælio, in hoſtium munitiones irrumpere conatur, Gallique milites, quorum in primo impetu ferocitatis opinio eſt ſingularis, audaciſſime ſuccedunt. Sed nullus virtuti locus relinquebatur in tanta loci iniquitate, & cum undique ex ſuperiore loco telis, jaculiſque obruerentur, acervatim cadebant milites, duceſque; fœdiſſimaque fiebat cædes. Ibi Eques Bellinſulanus, cum neque pugnantes hortando ſuſtinere, neque fugientes caſtigando revocare poſſet, ſignifero cuidam ſigno detracto, in primam aciem proceſſit,

ſu-

ſuperatoque aggere, in ipſa hoſtium munitione ſumma ſignum defixit, videbaturque incredibili audacia prælium reſtituturus, niſi fortiſſime pugnans interfectus eſſet glorioſa magis morte occumbens, quam, quæ prudentem deceret ducem. Sic magna Gallorum parte interfecta, reliquis fugatis, atrociſſimam nox pugnam diremit. Tanto Dux Bellinſulanus publico, privatoque luctu perculſus tum demum Minenſis imperatoris Hiſpani accedebat ſententiæ, ut Savonem verſus exercitus adducerentur. At Minenſis, quod primum, repugnante Bellinſulano, vehementer ſuaſerat: poſt, concedente, perficere noluit amiſſam querens occaſionem; ut eſſe contentionis, quam victoriæ cupidior videretur. Itaque non jam ut aliquid acquirerent, prælioque hoſtes laceſſerent, ſed ut repugnarent, &, locis munitis opportunis, Nicæenſem inprimis agrum tenere poſſent, Borbonii cogitabant.

At Regi Sardiniæ multa de bello cogitanti, cognitis his rebus, ſubiit animum impetus in Galliam iterum Narbonenſem invadendi. Itaque ſuis, Auſtriacorumque copiis contractis, & conſilio cum Brounio communicato, qui Mediolano profectus Auguſtam per eos dies Taurinorum venerat, Auſtriacos Brigantium verſus eruptionem facere jubet, ipſe per Sturam vallem eodem erumpere conatur non ſpe quidem, quæ vana toties fuerat, Galliæ obtinendæ Narbonenſis, ſed conſilio avertendi Bellinſulani ab agro Nicæenſi, quem agrum Borboniorum præſidio nudatum Leutronius occuparet. Sed conſilium quoque ejuſmodi fruſtra Auſtriacis, Regique Sardiniæ fuit, qui,

levibus aliquot factis præliis, rejecti, vexatique in Subalpinos, Galliamque Ciſalpinam redierunt: & Bellinſulanus Auſtriacorum comminatione adeo permotus non eſt, ut cohortibus xx. deductis e Gallia Narbonenſi, quam ſatis loci natura, appropinquanſque prægelidus in Alpibus defendebat autumnus, ſuum in Italia exercitum augeret, Leutronioque depulſo, qui arcem Albintemelii circumvallaverat, commeatum in arcem importavit. Quo facto, deductis paulo maturius, quam tempus anni poſtulabat, in Galliam Narbonenſem in hiberna exercitibus, & cohortibus xxx. præſidio Nicææ, Villæque Francæ relictis, Bellinſulanus Lutetiam, Minenſis Matritum revertitur, & Philippus Ferdinandi Regis Fr. Civaronem, Dux Mutinenſium Venetias profectus eſt: multuſque de pace ſermo eſſe cœpit, quam Britanni, Gallique potiſſimum, colloquio primum Bredæ, deinde Aquiſgrani habito, conciliare ſtudebant.

At Genuæ Marchio Biſſienſis, cum Urbem ex diuturna obſidione multarum rerum neceſſe eſſet inopia laborare, partis ex hoſtico prædis, eam recreare, & militum etiam, Ligurumque animos belli præmiis confirmare conſtituit. Itaque ſatis exploratis rebus, cum magna Ligurum, & Legionariorum manu Chovelenium, Belloeſiumque bipartito in expeditionem miſit. Chovelenius in Montemſerratum, tranſgreſſus Apenninum, Belloeſius ex Apuanis montibus deſcendens in Parmenſem agrum irrumperet, uterque prædas ageret, &, ſi quid loci, & temporis opportunitate proficere poſſet, ne omitteret, imperatum eſt. Nadaſtium interim, qui circa Gavium, Octaviumque

eſ-

eſſe conſueverat, & progredientem demorari Chovelenium poterat, Montecunius de exercitu Gallico Trib. mil. diſtineret. Montecunius modo procurrens, modo recedens Nadaſtium ſemper, itaque habuit occupatum, ut averteret hominem ab inferenda rebus mora, quæ gerebantur. At primo Belloeſium Biſſienſis, poſt Montelium, qui Belloeſio ſucceſſerat, effuſe prædantium negligentia ab incœpto retraxit. Tanta autem locorum ignorantia peccatum eſt, ut maxima militum pars diviſa, intercluſaque in poteſtatem agreſtium veniret, qui vim, armis arreptis, prohibere cœperant. Chovelenium, cum primo impetu Saxellum, qui locus abeſt a Vulture oppido xx. millia paſſuum, captis præſidiariis nonnullis, reliquis in fugam conjectis, occupaſſet, & ſatis opima abacta præda, longius progrederetur, ejuſmodi repente adortæ ſunt tempeſtates, ut apud timidum vulgus prodigii loco haberentur. Nam plures de cœlo tacti homines, evulſæ radicitus arbores, decuſſa tecta dicebantur, & continuatione imbrium adeo flumina creverant, ut omnino tranſiri non poſſent. Itaque intermiſſo itinere, infectaque re, Chovelenius quoque Genuam ſeſe recipere coactus eſt.

Quæ cum eſſent acta, Genuam venit Dux Ricelienſis Gallici exercitus in Belgio Legatus, magnamque ſui expectationem concitavit tanta Vir nobilitate, atque apud Regem gratia. Honorificentiſſime exceptus Senatum ſtatim adiit, itaque eum eſt allocutus, ut intelligerent Genuenſes, incolumitatem eorum Galliæ Regi magnæ curæ eſſe, ſeſeque ipſe diceret, eandem erga eos fidem, diligentiamque laboraturum, ut præſtaret, quam Bou-

ſtertius præſtitiſſet, cui ſuccedebat, & quem triſte ſui apud illos deſiderium reliquiſſe cognoverat. Dux cum reſponderet, Galliæ Regi maximas, uti par erat, deinde etiam Legato gratias egit, quod permagnum ſibi, Senatuique, & perhonorificum videbatur, potentiſſimo Regi tantæ curæ eſſe ſalutem Reipublicæ, ut Legatum ad eam mitteret clariſſimum hominem, & quem ſibi chariſſimum haberet. Quibus rebus confectis, ad belli cogitationem ſeſe Ricelienſis recepit, eaque maxime loca, unde in Biſamnatem vallem Auſtriaci irruperant, recenti caſu admonitus diligentiſſime muniri juſſit.

Campus, quem Frigidum vocant, vicus eſt, qui a Monteferrato venientibus in finibus occurrit Reipublicæ Genuenſis. Campenſes, cum ſe prædæ Auſtriacorum comites eſſe mallent, quam ſocios Genuenſium in rebus adverſis, magno erant hoſtibus uſui ad exploranda itinera, prædamque tollendam. Hoc prius hoſtibus præſidium, quam quicquam tentaret, detrahere Riceslienſis conſtituit. Sed hunc ii locum egregie muniverant, duabuſque cohortibus tenebant, adeo ut, & natura montium, quibus undique continebatur, & opere, defenſorumque copia firmiſſimus haberetur. At Riceslienſis exploratoribus, perſugiſque credens, qui aliter renunciabant, in ſpem venerat potiundi loci. Itaque ſub adventum ſtatim ſuum mittit eo Hiſpanorum, Gallorumque millia vii. Ipſe ad Marcaroli (ita enim vocant) mapalia progreſſus Nadaſtium tenebat, quin ſubſidio ſuis iret. Sed cum primum ejus agmen conciſum, rejectumque ab Auſtriacis eſſet, & Nadaſtius, majoribus ex Ciſalpina Gallia coactis copiis, non minimum terrorem

in-

inferret, ſimul perſpecta melius ex propinquo loca ardua maxime viderentur, nullumque fere tormentis ad oppugnationem neceſſariis aditum darent, tum autem tempus anni ſubeſſet nimis in montibus horridum, atque aſperum, non tanti eſſe duxit Ricelienſis vicum illum obtinere, ut in ipſo imperii ſui initio magnum aliquod detrimentum propter iniquitatem loci, temporiſque exercitus acciperet. Itaque Campi Frigidi oppugnatione dimiſſa, Genuam revertitur.

Per idem ferme tempus graviſſimo Genuenſibus bello intentis nunciatum eſt, rates quaſdam Liguſticas captas a Britannis eſſe ad Viaregium, qui locus Lucenſium eſt, egregiuſque ad tenendas anchoras habetur. Rates, cum Britannorum aphractos inſequentes fugerent, partim in Viaregii ſeſe ſtationem contulerunt, atque ad Turrim, quæ ibi eſt, refugerunt, partim curſu ſuo longius deceſſere, quam ut protegi a Turri poſſent. Navicularii autem Ligures ii, qui longius a Turri curſum tenuerant, in terram cum armis egreſſi, tametſi pauci eſſent, tamen Britannos arcebant jaculis, rateſque tutabantur, quas fluctuantes in ſalo reliquerant. Britanni, cum ipſi quoque in terram exiſſent ardore provecti pugnandi, repulſis naviculariis, duobuſque deſideratis claſſiariis, remulco rates abduxerunt. Illi interim, quos primo ad Turrim refugiſſe diximus, ſubſidio ſuis, quod natura fert, ire parabant. At prohibuit, qui ad cuſtodiam Turris Lucenſium nomine præerat. Nefas enim eſſe duxit ſub oculis ſuis erumpere Ligures ad alienam perniciem, neque e Republica ſua eſſe judicavit cauſam offenſionis Britannis dari, qui

po-

potentiores erant, benigneque cum ea agere dicebantur. At Naviculari, ejuſmodi prudentiæ rationes, qui non ſatis intelligerent, & defenſionis ſe jure ſpoliatos quererentur, palam, adeoque graviterque Lucenſes accuſarunt, ut hominum querelas non negligendas videri Senatus Genuenſis cenſeret. Lucenſes cum Genuenſium immutatam ex eo voluntatem accepiſſent, doluiſſentque, ne hac de cauſa quicquam de veteri illa detraheretur conjunctione, atque amicitia, quam ſummo ſemper ſtudio coluerant, Joannem Sardinium miſerunt civem ſuum, qui ea diceret, quæ ad controverſiam componendam, placandoſque Genuenſium animos pertinere arbitraretur. Quibus Genuenſes auditis, & Riceltenſis commoti officio, qui Lucenſes etiam, atque etiam Senatui commendaverat, vetuſtiſſimam non abrumpendam eſſe amicitiam exiſtimarunt; cum præſertim Lucenſes, nequid poſtea tale contingeret, Viaregium intentiore cuſtodia, addita militum manu, ſervaturos ſe eſſe pollicerentur.

Nondum erat hyems confecta, & ſtudio ardentes ulciſcendi, nihil prioris obſidionis deterriti exitu ad oppugnandam reverti Genuam Auſtriaci conſtituerant. Quin etiam proximæ obſidionis eventu multis de rebus admonebantur, quæ facilem redderent inſequentem, & tantæ erat terreſtris, maritimæque opportunitatis Urbs Genua, ut, ea relicta, corruere omnis Italici belli ratio videretur. Primum erat eorum conſilium Delphini, Lunæque portubus potiri. Quibus in poteſtatem redactis, adjuvantibuſque Britannis, & ipſi omnibus abundarent rebus, & nullus toto mari Ge-

nuen-

nuenſibus egreſſus, nullaque propterea ſpes commeatus relinqueretur. Ipſa autem defenſorum multitudo, quæ Borboniorum confluentibus auxiliis admodum creverat, ſi commeatus deficeret, fameſque urgeret, exitio potius, quam præſidio futura Civitati videbatur. Itaque Brounio peritiſſimo imperatore, magnis circum Mutinam, Parmamque contractis copiis, magnis item conſtitutis horreis, in eam Liguſtici litoris partem, quæ ad orientem ſpectat, per Apuanos montes quamprimum deſcendere cogitabant; confeſtimque deſcendiſſent, niſi eos gravis adhuc hyems, duriſſimæque propter jumentorum penuriam neceſſariarum rerum ſubvectiones detinuiſſent.

At Borbonii, & Genuenſes, qui Petrum-Franciſcum Grimaldum ſummo cum imperio in eas partes miſerant, alioſque ei nobiles adjunxerant, de Auſtriacorum conſiliis certiores facti, permunitis Suburbanis, arcem Delphiniam, arcem item Marianam, quæ in promontorio quodam portus Lunenſis poſita unum a terra, eumque peranguſtum aditum habet, Spediam præterea, Erycem, ipſiuſque Lunenſis portus fauces, inſulaſque, multis effectis operibus, collocatiſque tormentis inſtruxerant; Sergianenſem provinciam confirmaverant; arcem, oppidum muniverant: Laventiam, Maſſam, Carrariam, quæ pacati erant, quietique Principis loca, jure belli occupaverant, ne facultatem darent hoſtibus propius accedendi: Apuanorum montium anguſtias obſederant, valida ubique præſidia impoſuerant: caſtra ad Segeſtam Tigulliorum, Clavarumque fecerant, ſeque ad defenſionem omnibus rebus paraverant.

In-

Interim Ricelienſis per Roccæpinium nonnullis terra, marique ſubmiſſis centuriis, Subalpinos Varagini cccc. incurioſius agentes oppreſſerat; perque Marchionem Montium Gallici exercitus Decurionem magna cæde Nadaſtium Vulturem occupare conantem repulerat; ipſe ad conſilium magni momenti animum adjecerat, ut Savonem repentino incurſu occuparet.

Urbs eſt ad mare Savo ab Genua longe occidentem verſus millia paſſuum xxx., mœnibus, portuque ſuccinta, duobus prominentibus lateribus introrſus retracto. Arcem habet inter occaſum, & meridiem ſatis munitam, quæ tota ex ſaxo multis operibus extructa, præruptique ſcopuli dorſo impoſita fere undique alluitur mari, altaque ab urbe foſſa disjuncta, verſatili rurſus ponte adjungitur. Ultra Savonem ad occidentem millia circiter paſſuum iv. Vadum ad Sabatium, ſtatioque navibus, projecto monte, tutiſſima, in eaque anchoras jecerat Britannica claſſis. In portu Savonenſi triremes erant ii. Sardiniæ Regis, erant in Urbe horrea conſtituta, erant arma, tela, commeatus omnis generis. Quæ omnia demere hoſtibus Riceliensis cupiebat, videbatque, Savone recepta, neque Britannis locum eſſe in Vado conſiſtendi, & omnem eam Borboniis, ac Genuenſibus patere oram, quæ ad flumen Varum protenditur. Urbem, atque arcem Comes Roccæſius tenebat præſidio non ſatis firmo Subalpinorum, pauciſſimique ex his excubare in arce conſueverant. Savonenſes Genuenſi aſſueti imperio præſentes oderant dominos, & nonnullis erat acerbe nimis a Subalpinis militari licentia imperitatum. Præterea occulti a Savone nuncii Ge-

nuam

nuam venerant, qui cum multa alia, tum, qua Urbs ad mare vergit, locum eſſe in mœnibus aptum inſidiis renunciaverant, propterea quod rimas murus egerat, laxarique adeo poterat, ut daret introeuntibus aditum, ibique forte hedera inter ſaxa coaluerat, quæ multis opaca frondibus locum, dolumque occuleret.

Quibus Ricelienſis cognitis, cohortes aliquot militum eo noctu mari mittere conſtituerat, quorum alii ab altera Urbis parte mœnia ex aſcenſu tentare ſimularent, Subalpinoſque diſtinerent, alii per diductam muri partem ſilentio intromiſſi opportuna Urbis loca improviſo occuparent. Neque dubitabat, quin repentino oppreſſis incurſu Subalpinis, adjuvantibus, recipientibuſque Savonenſibus, inter tumultum captæ Urbis, nocturnæque concurſationis fremitum arx ipſa vel dolo, vel errore aliquo in tanta defenſorum paucitate capi facile poſſet. Itaque locum, tempus, ſignum conſtituit, nunciosque præmiis, pollicitationibuſque incitatos Savonem remittit: ipſe ut ab eo, quod parabat, in alterius rei curam converteret hoſtium animos, Segeſtam Tigulliorum proficiſcitur, eoque velut conventuros paratos eſſe milites jubet. Multus erat in conſilio cum Ahumada, agebat, loquebatur omnia, quæ ad arcendos ab ea parte hoſtes pertinere videbantur. Cum repente magiſtris imperat navium, ut primo veſpere ſcaphas, atque onerarias Genuæ ad portum appulſas habeant, quot ſatis eſſe ad tria millia ferme armatorum tranſportanda exiſtiment, Ducique Aginnenſium, quem ſummæ rei præfecerat, quid fieri velit, oſtendit, inprimiſque monet, ut celeritatem adhibeat,

beat, noctuabundusque Savonem perveniat. Chovelenium interim Vulturem præmiſerat, qui per cauſam inſpiciundi exercitus copias contraheret: ipſe eodem paulo poſt advolarat, & cum cohortibus vii., quas Chovelenius contraxerat, Savonem terra progrediebatur. Ahumada cum reliquo exercitu ſubſequebatur, relictis, qui montium juga tuerentur, hoſtemque levibus præliis laceſſendo detinerent. Summa erat maris tranquillitas, cœlique, appropinquante nocte, ſerenitas. Sed cum eſſet ab iis, qui naves cogebant, paulo tardius res adminiſtrata, factum eſt magna totius negotii pertubatione, ut, qui prima vigilia milites ſolvere debebant, ſecunda naves conſcenderent. Interim, tempore commutato, fluctibus dubiis volvi cœptum eſt mare, imberque accidit navigantibus gravis. Serius his de cauſis confecto Dux Aginnenſium curſu, orta jam luce, Savonem conſpexit. Itaque, patefactis inſidiis, paululum regreſſus vi aperta propalam uti non dubitavit, atque inter Cellem, Albitiolamque exſcenſione facta (quæ loca non longe ab Savone abſunt) Urbi colles imminentes occupat, horreiſque, quæ ad Urbem erant, incenſis, ipſam circumvallare Savonem inſtituit. At Ricelienſis cum id, quod prudentiſſime cogitaverat, male cecidiſſe videret, & vim tentare periculoſum duceret, Genuam ſeſe recipere ſtatuit, idemque uti faceret, Duci Aginnenſium imperavit. Subalpini, cum in neminem quempiam inſidiarum culpam conferre, cognita cauſa, poſſent, & tamen inſidias factas ſuſpicarentur, omnibus irati Savonenſibus, eos, imperatis pecuniis, principibuſque
in

in cuſtodiam conjectis, duriſſime habuerunt; ut, quoniam amari non poterant, quod multo eſt in imperio firmius, timerentur.

Erant interim in agro Nicæenſi a Borboniis levia quædam, eaque ſecunda facta prælia, ad exercitumque Bellinſulanus, & Minenſis redierant; Leutronius autem ſuis ſe locis tenebat. At Brounius, ut jam medium veris erat, in Tari valle contracto exercitu, omnibuſque comparatis rebus, cognita locorum natura, minis, pollicitationibuſque varie, fruſtraque tentatis Ligurum animis, triplici denique inſtructa acie, Genuenſium finibus appropinquabat. Erant armatorum xl. circiter millia; numero præſtabant; & tot exercitati præliis virtute valebant. Primo præerat agmini Maguirejus, per ipſoſque Apuanos montes iter faciebat. Dextra montem Boccum occupare Andræaſius, ſiniſtra montem item Furtianum tenere Harcheſius juſſus erat. Alterum ducebat agmen Marchio Clericius, cui mandatum erat, uti eodem tempore Apua movens ad portum deſcenderet Lunenſem: & quia ad omnia tuenda non ſatis eſſe Borbonii, & Genuenſes poterant, cum tanta undique irrumperet hoſtium multitudo, & totius ſervandi cauſa partem negligere videbantur, erat Nadaſtio imperatum, ut per occaſionem Liguſticas ſuperaret fauces, in Porciferamque vallem decurreret. Maguirejus, primo aſpectu perterritis Borboniis, Liguribuſque, qui, relictis Apuanorum montium jugis, ad Oxarium montem ſubita ſe fuga receperunt, Baretium pervenit; indeque progreſſus, vaſtatis longe lateque, atque incenſis omnibus, magnum ubique terrorem intulit. Marchio inte-

terim Clericius, oppido capto Bruneto, regionem, quæ trans flumen Boactum ad portum pertinet Lunenſem, occupaverat omnem.

Eodem impetu per iniqua progreſſus loca, fugatis Hiſpanis, montem Boccum, & Margaritæ fanum tenuerat Andræaſius, quem procedentem intollerantius, neque dubitantem, quin, ſi mare nanciſceretur, omni Borbonios receptu intercluderet; Marchio primum Mojenſis Hiſpani exercitus decurio tardavit, tum tanta in hoſtes vi irrupit, ut cccc. interfectis, victores terga vertere Auſtriacos cogeret, ſtatimque Margaritæ fanum reciperet, & Boccum etiam, profligato Andræaſio, recepiſſet, niſi mandatum ei repente ab Ahumada fuiſſet, uti ab inſequendis, laceſſendiſque hoſtibus omnino abſtineret. Certi enim de pace nuncii venerant. At Nadaſtius Liguſticas improviſo fauces tranſgreſſus Petram Lavetiaram, Langenſiumque pagum occupaverat. Sed Genuenſium centuriæ aliquot cum ſubito apparuiſſent, impetu facto, celeriter Auſtriacos perturbaverunt, atque ita perterritos egerunt, ut non prius fuga deſiſterent quam in conſpectu Octavii vici trans Liguſticas fauces veniſſent. Ita vario pugnabatur marte, erantque omnium intenti animi in ejus belli caſum, in quo non ſolum Urbs Genua præmium erat futura victoris, ſed etiam de Italiæ, atque Europæ forſitan totius ſtatu decertatum fuiſſet. Tantæ dimicationem rei pacis repente ſuſtulit nuncius.

Habito, ut diximus, Aquiſgrani colloquio, inter Britannos, & Gallos conditiones convenere, quæ non ſunt, præterquam quæ ad Italiam pertinent, memoriæ nobis quidem prodendæ.

Ba-

Batavi primum trepidi rerum ſuarum, reliqui deinde omnes auctoritati paruerunt eorum, qui neceſſitati parere videbantur. Nam Galli victores foris, inopia domi dicebantur premi maxime rei frumentariæ, maritimaque neglecta re, florentes in America provincias retinere non poſſe. Britanni, alieno impedito, commercium imminuerant ſuum, ſumptibuſque terra marique ingentibus factis, grande conflaverant æs alienum. Illud etiam ſatis conſtat cunctis Gallis, qui ut belli periculis non deterrentur, ita diuturnitate franguntur, proclives fuiſſe ad otium animos, atque ex tanto tandem bello patriæ delicias reſpicere cœpiſſe; & Regem ipſum in medio rerum curſu, rara inter regnantes moderatione, victoriæ temperaſſe ſuæ, ut communi ſaluti conſuleret, eoque fuit ejus mirabilior moderatio, quo tot expugnatis in Belgio arcibus, perterritis Batavis, invicto exercitu, quæcumque alibi accepiſſet bello damna, ſarcire facile poſſe videbatur, & peritiſſimi erant duces, qui victoria uti ſuaderent. At Rex quietam Europam, quam ſuam maluit, effecitque, ut in Aquiſgranenſi colloquio repentina firmaretur pax, neque iis revera utilis, qui fecerant, neque iis, qui acceperant magis, quam probarant. Illi nihil in pace retinebant eorum, quæ maximis factis jacturis, aditiſque periculis bello ceperant, his neceſſitas impoſita pacis accipiendæ omnem repente abruperat melioris ſpem fortunæ. Acciſæ quidem omnium fortunæ, non tamen placata odia, neque, cum vires redierint, ſublatæ novarum cauſæ diſſenſionum. Niſi forte hæc eſt rerum humanarum inſtabilis conditio, ut paci bellum, bello pax

Z va-

varietate perpetua ſuccedat, & quam hominum conſiliis rerum mutabilitatem aſſignamus, univerſæ potius naturæ, æternarumque nexui cauſarum tribuenda eſt. Fuere ad Aquiſgranenſe colloquium eorum Legati Principum adhibiti, qui bellum geſſerant; Legatique fuerunt Britanniæ Regis Comes Sanduicenſis, & Eques Robinſonius; Regis Galliæ Comes Sanſeverinas Aragonius Placentinus, & Eques Portenſis; Reginæ Ungariæ Comes Caunitius; Regis Hiſpaniæ Maſſonius Limenſis; Regis Sardiniæ Comes Cavannenſis; Batavorum Comes Bentinchius, aliique cum eo iv. Batavorum item Legati; Reipublicæ Genuenſis Franciſcus Auria, quem ex S. C. in Britanniam miſſum Lutetiæ remanſiſſe diximus; & Ducis Mutinenſium Comes Monſonius Legatus fuit. Fuere item alii ab aliis miſſi Principibus privati homines, qui, quid ageretur, explorarent, & tanquam ad aquas valetudinis cauſa veniſſent, Aquiſgrani obverſarentur. Rex Neapolis neminem publice miſit, ne repudiare quædam in eo concilio, aut approbare videretur, quæ noluiſſet. Poſtulabat Reginæ Ungariæ Legatus, ut ne Ducis Mutinenſium, Reique publicæ Genuenſis Legati ad id colloquium adhiberentur, propterea quod eorum eſſent Legati Principum, qui alieno bellaſſent nomine: itemque poſtulabat, ut ne Vormacienſis fœderis ſublata cauſa, vis maneret, in eoque tantum maneret, quod Reginæ oberat. Nam Placentia, quæ Philippo Hiſpani Regis Fr. contribuebatur, & Finario, quod Genuenſibus reſtituebatur, nominatim exceptis, de reliquis omnibus, quæ Reginæ Ungariæ fuiſſent,

at-

atque erant ex Vormacienſi fœdere Sardiniæ Regi attributa, eidem in Aquiſgranenſi colloquio diligenter cavebatur. Id, quod contra omnem pactorum, conventorumque fieri rationem Caunitius dicebat. Etiam Pontifex Maximus per Canonicum quendam Leodienſem vetuſtum illud ſuum in Parmam, Placentiamque Urbes jus interponebat. Erat præterea inter Auriam, Monſoniumque de ſuorum Principum dignitate orta contentio, qui primus, qui ſecundus, in exſcribendo fœdere nominari deberet. Sed non placuit pacem omnium, ut dicebatur, bono partam contentionibus nonnullorum perturbari; &, compoſitis Britannorum, Gallorumque rebus, reclamare cæteri, non repugnare poterant.

His in Aquiſgranenſi colloquio actis, aliud Nicææ colloquium indictum eſt, in quo de Italica firmanda pace agebatur: apudque Brounium, & Ricelienſem, his rebus cognitis, itemque apud Bellinſulanum, Minenſem, & Leutronium conſtitutæ ſunt induciæ, quarum quoad exiſſet dies, perfectave eſſent ad pacem omnia, ſuis ſe quiſque locis contineret, neve alter alteri nocere poſſet. His ſtare induciis Britanni noluerunt, propterea quod pactas prius fuiſſe dicerent, quam Hiſpanos, & Genuenſes cum reliquis de Aquiſgranenſi pace conſenſiſſe ipſi cognoſcerent. Quod ubi a Britannis cognitum eſt, mare etiam a belli impetu ceſſavit, Britannicæque claſſis Præfectus Navarchum Genua miſit, qui ejus rei nuncium Senatui perferret, &, quæ eſt Britannicæ gentis magnitudo animi, Genuenſium, tametſi

hoſtes fuiſſent, tamen virtutem, & conſtantiam admirari Præfectum diceret.

Interea Genuæ, pace parta, gratiæ Superis agebantur, indicta ſupplicatione, utque ea ſupplicatio quotannis IV. id. Decemb., quo die liberata ab Auſtriacis Urbs fuerat, ad Mariæ in Oregina conſtitueretur, Senatus cenſuit: Conciliumque Majus extra ordinem coactum decrevit, uti Dux Ricelienſis, liberi, poſterique ejus, atque agnati Cives eſſent nobiles Genuenſes, iiſque gentis ſuæ inſigni inſigne apponere Reipublicæ liceret, utque Duci Ricelienſi ex S. C. ſtatua in Curia poneretur ex marmore: itemque Ahumadam Hiſpanienſis exercitus Legatum, liberos, poſteroſque ejus Cives eſſe nobiles Genuenſes, itemque Cives eſſe nobiles Genuenſes ſeptem, qui populares erant honeſto loco nati, Joannem Baptiſtam Celeſiam, Joſephum Calvum, Jo ephum Aſplanatum, Joannem-Baptiſtam Carrogium, Georgium Turrellium, Joſephum Lacomarſinum, & Auguſtinum Majolum, quod ii optime fuerant de Republica tempore difficillimo meriti, Patribus placere. Hi poſteaquam conſcripti Patres fuerunt, collatione gratuita (nam more receptum eſt, ſi quis inter Patres legatur, uti is aliquid Duci muneris offerat) ſimulacrum ex argento præclaro opere, & grandi pondere, quod Mariam virginali habitu, atque veſtitu referebat, Brignolio Duci obtulerunt. Ille ſtatim in publicum contulit, in maximoque Urbis Templo aſſervari, atque in ſupplicatione, quæ IV. id. Decemb. haberetur, deferri quotannis juſſit. At Rex Galliæ Ricelienſem, quod egre-

egregiam Genuenſi bello operam navaſſet, Magiſtrum creavit Gallicæ militiæ. Quo ille lætus honore, ſervatæque Urbis Genuæ gloria clarus in Galliam rediit.

Indicto Nicææ colloquio convenerunt eo ſtatim Brounius, Bellinſulanus, & Minenſis, Regis autem Sardiniæ nomine Comes Brelienſis, atque a Republica Genuenſi miſſi Conſtantinus Pinellius, & Hieronymus Curlus, a Duceque Mutinenſium Comes Sabbatinius, qui de Italica firmanda pace agerent iis conditionibus, quæ erant jam in Aquiſgranenſi colloquio conſtitutæ, quarum hæc erat ſumma: Omnia Sardiniæ Rex haberet, & quæ ante bellum habuiſſet, & quæ ex Vormacienſi fœdere recepiſſet, excepta nominatim Placentia, ejuſque Urbis agro. Parma, Placentia, Guardiſtallum, earumque urbium agri Philippo Ferdinandi Hiſpani Regis Fr. attribuerentur, liberis, poſteriſque ejus virilis ſexus; ea tamen lege, ſi Carolus Neapolis, & Siciliæ Rex Philippi, Ferdinandique Fr. in Hiſpaniam tranſeat, ut regnet in ea, & ſi Philippo Ferdinandi Hiſpani Regis Fr. liberi, poſterique nulli fuerint virilis ſexus, tum uti Placentia, ejuſque urbis ager ad Regem Sardiniæ, Parma, Guardiſtallum, earumque urbium agri ad Reginam Ungariæ eodem jure redeant, quo jure cujuſque eorum antea fuerint.

Dux Mutinenſium, & Reſpublica Genuenſis reſtituerentur in integrum: Quæ privatim a Genuenſibus bona in regno Reginæ Ungariæ, quæ item a Duce Mutinenſium poſſeſſa eſſent, Reginaque Ungariæ jure belli publicaſſet, ea domi-

minis omnia recte redderentur: Dux Mutinenſium, ſi pro iis pecuniam accipere velit, æſtimatione intra quadrageſimum diem facta, accipiet. Hæc fere, quæ ad Italiam pertinerent, Aquiſgrani conſtituta ſunt, & Nicææ cautum eſt in colloquio, uti ad certam diem perficerentur, utque ad certam item diem ex iis locis, quæ quiſque occupaſſet, præſidia deducerentur omnia; Captivi utrinque, facta permutatione, reſtituerentur, & nominatim nobiles Cives Genuenſes, itemque obſides remitterentur. Sed cum de bonis a Regina Ungariæ publicatis controverſia eſſet illata, caput illud Auſtriaci infirmare conabantur, aut malignius interpretando, aut in aliud tempus rei cognitionem differendo. Contra, ut ſtatim decerneretur, & ab eo, quod erat in Aquiſgranenſi colloquio de hujuſmodi bonis ſanctum, ne recederetur, Genuenſes, & Ducis Mutinenſium Legatus poſtulabant. Qua de controverſia Galliæ Rex certior factus, ne reliquo Belgio, Borboniorum præſidia deducerentur, impe[illegible]; &, qui communis ſalutis cauſa pacem [illegible] ſociorum, & fidei gratia bellum renovare non dubitabat, in idque Britanni, & Batavi conſentire videbantur. Quibus Regina Ungariæ rebus permota ab hujuſmodi etiam poſtulatione deſtitit, ſedataque controverſia, pax tandem omnium conſenſu firmata eſt.

Hunc habuit exitum Italicum bellum, de quo ſcribenti liceat, ſi vere, in extremo opere Italicorum Principum, qui bellum geſſerunt, laudare virtutem. Nam Rex Neapolis, longe a fini-

finibus ſuis rejectis ad Velitras hoſtibus, egregii imperatoris, optimique Regis officio functus eſt. Sardiniæ Rex in dubiis, gravibuſque rebus ſolertiæ, & fortitudinis laudem tulit. Dux Mutinenſium inſigni erga Borbonios fide, animique in adverſis magnitudine inclaruit. Genuenſes denique, recuperata, defenſaque Patria, ſatis magnifice oſtenderunt, vetus illud in Italia animorum robur ſopiri interdum temporibus, extingui nunquam poſſe.

UNIVERSITY OF ILLINOIS-URBANA
3 0112 062546814